LA VEU DEL REGNE

600 ANYS DE LA GENERALITAT VALENCIANA

LES ALTRES GENERALITATS

ORGANISMES SIMILARS A LA CORONA D'ARAGÓ I EUROPA

Antoni Furió i Juan Vicente García Marsilla (eds.)

LA VEU DEL REGNE
600 anys de la Generalitat Valenciana

VOLUM V
Les altres «Generalitats»
organismes similars a la corona d'Aragó i Europa

LA VEU DEL REGNE
600 anys de la Generalitat Valenciana

VOLUM V
Les altres «Generalitats»
organismes similars a la corona d'Aragó i Europa

Antoni Furió i Juan Vicente García Marsilla (eds.)

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Amb el finançament de

GENERALITAT VALENCIANA
Conselleria de Justícia i Interior

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Dels textos: els autors, 2024
© D'aquesta edició: Universitat de València i Generalitat Valenciana, 2024

Il·lustració de la coberta: Puerta de entrada a la Capilla (Salón de Reyes), Mateo Gamón, 2018
© Generalitat Valenciana

Correcció: Xavier Llopis
Maquetació: Addenda
Disseny de coberta: Quinto A Estudio Gráfico

ISBN (OC): 978-84-9134-596-1
ISBN (Vol. V): 978-84-1118-478-6 (paper)
ISBN (Vol. V): 978-84-1118-479-3 (ePub)
ISBN (Vol. V): 978-84-1118-480-9 (PDF)

Edició digital

Índex

Pròleg 9

Las Cortes generales de la Corona de Aragón y la fallida creación de una Diputación General única 17
J. Ángel Sesma Muñoz

El *General* sobre el territori català baixmedieval 27
Flocel Sabaté

La Diputación del General de Catalunya en el siglo XV (1413-1479). Análisis de sus principales funciones: la recaudación del donativo real y el cumplimento del derecho 57
Isabel Sánchez de Movellán Torent

Une généralité sans lendemain : les États de Provence (1359 - ca.1450) 73
Michel Hébert

Le terre patriarcali e i loro rappresentanti al parlamento friulano in età medievale 89
Elisabetta Scarton

El privilegi de Sant Feliu de Guíxols i Mallorca. La trajectòria institucional i historiogràfica d'un privilegi per «entrar en corts» en un regne sense corts . . 107
Antoni Mas Forners

Sociedad política, Cortes y Diputación del reino de Aragón, 1440-1460 . . . 135
Carlos Laliena Corbera

La Generalitat de Catalunya en el regnat de Ferran II (1479-1516) 153
Francesc Xavier Riera Hernández

«…No és rahó que allà on se han de revocar y reparar los agravis fets contra constitucions de Cathalunya se done lloch que se rompen les constitucions»: Tensió entre els braços i la Diputació del General a la cort de 1547 185
Jordi Buyreu

Una peculiar forma de representación política: Las embajadas mallorquinas ante el rey tras las Germanías (1525-1558) 207
Miguel José Deyà Bauzà

La Generalitat catalana dels segles XVI i XVII. Control del territori i l'ordre públic 231
Àngel Casals

Costituzionalismo e autonomia del Regno di Sardegna nel XVI e XVII secolo . . 251
Antonello Mattone

La Diputación del reino de Navarra: origen, desarrollo, transformación (1569-1841) 273
Alfredo Floristán Imizcoz

Pròleg

La Generalitat Valenciana de l'època foral, tot i les seues peculiaritats, no va ser un *unicum* a la història europea. Institucions més o menys semblants van funcionar al llarg d'aquells segles –bàsicament entre el XIV i el XVIII– en altres indrets del continent, especialment al si d'aquelles monarquies que, en comptes de seguir la via de l'absolutisme, es van veure obligades a mantenir els organismes representatius que feien contrapès del seu poder, s'anomenassen Corts, Parlaments o Estats Generals. Les assemblees representatives existiren fins i tot a països on triomfà la centralització extrema al voltant del monarca, com França o Castella, però el seu pes va anar minvant al llarg del temps, mentre que a la Corona d'Aragó, tant als seus estats ibèrics com als italians, als territoris vassalls dels ducs de Borgonya, inclosos els Països Baixos, a regions de França que abans havien format part durant molt de temps de l'Imperi Germànic, com la Provença, a la mateixa Anglaterra, a certes regions d'Itàlia, a Navarra o a la Confederació Helvètica, la tradició «pactista», que no hem de confondre amb «democràtica», però que permetia una major implicació de la societat, o almenys dels seus grups privilegiats, a la gran política, va durar molt més. En moltes d'aqueixes regions, en algun moment de la seua trajectòria històrica, aquells grups aconseguiren donar un pas endavant més en el control dels impostos que ells mateixos havien votat, generant diputacions permanents que gestionaven en primera persona la recaptació d'aquells subsidis i fins i tot les despeses a què s'havia de fer front amb ells. I algunes d'aquelles «diputacions» acabaren també per assolir noves competències i una certa càrrega simbòlica que les convertia, d'alguna manera, en la «veu» dels seus estats, tal i com explicitem al títol d'aquesta col·lecció.

En aquest volum, dedicat a «les altres Generalitats», es du a terme aquesta comparativa entre la realitat valenciana i aquestes altres que protagonitzaren evolucions històriques, si més no, anàlogues. S'hi fa a través de tretze recerques d'importants investigadors d'altres estats de l'antiga Corona d'Aragó –de Catalunya, les Illes Balears, Aragó i Sardenya–, i també de la Provença, el Friül i Navarra, oferint un mosaic d'experiències institucionals que permeten reflexionar sobre els perquès de les semblances i les diferències entre elles.

I el primer punt en comú en la gènesi i el reforçament posterior de moltes d'aquestes institucions emanades dels parlaments va ser la seua relació amb els

períodes d'urgència bèl·lica i de feblesa del poder reial. En efecte, al contrari del que va passar a altres estats, on la guerra reforçà un procés de centralització política al voltant del sobirà, allà on es partia de monarquies de capacitat limitada i amb un component «constitucional» evident, el resultat va ser el contrari, fent servir els grups socials representats en les corts aquells moments per a pactar una repartició del poder més favorable per a ells. Això és evident a la mateixa Corona d'Aragó, com es pot seguir al treball de José Ángel Sesma, on es veu com les Corts tingueren un primer moment clar d'embranzida en l'època de Pere el Gran, aprofitant la invasió francesa posterior a les Vespres Sicilianes, que serví als aragonesos i catalans per a negociar des d'una posició de força amb el rei, i arrencar-li respectivament els privilegis de la Unió i el *Recognoverunt proceres*, ambdós limitadors de les seues potestats. Després, la invocació de la Unió, no només a Aragó, sinó també, encara que amb altres matisos, a València, setanta anys més tard, es va convertir en una revolta que, malgrat amenaçar l'estabilitat de la Corona durant dos anys, va ser aixafada per Pere el Cerimoniós, qui va reprimir amb especial duresa la rebel·lió valenciana. Tanmateix, no passaria ni una dècada per a que la debilitat de la monarquia catalano-aragonesa es tornàs a posar de manifest, amb motiu de la guerra amb Castella, i de nou l'emergència bèl·lica va portar novetats a l'entramat jurídic de la corona, especialment el naixement de les diputacions, moment que, per a Sesma, marca la conversió del rei, de ser un senyor feudal a esdevenir el cap d'una forma de govern que englobava la voluntat i els recursos de tots els seus súbdits. Com s'hi explica, hi hagué fins i tot un projecte de crear una Diputació General única per a tots els estats de la Corona que respongués davant de les Corts Generals, reunides habitualment a Montsó. Això hauria creat, sens dubte, un fort nexe d'unió entre els dits estats, però també es podia haver constituït en un formidable contrapès del poder reial, raó per la qual el Cerimoniós no va apostar per la seua continuïtat i preferí «dividir per a vèncer», en un context en què, a més a més, els interessos econòmics de les oligarquies dels diversos territoris no eren fàcilment compatibles.

El mateix origen bèl·lic de les institucions representatives es pot veure, per exemple, a la Provença, estudiada ací per Michel Hébert, on les incursions de bandes mercenàries pel seu territori cap a la dècada de 1350, després dels primers capítols de la Guerra dels Cents Anys, i per tant amb una sincronia quasi perfecta amb el cas de la Corona d'Aragó, van crear la necessitat de les primeres diputacions parlamentàries amb atribucions fiscals que, això sí, després no arribaren a assolir el mateix desenvolupament que a casa nostra. També d'una altra manera, i amb un cronologia molt posterior, a Navarra, analitzada per Alfredo Floristán, la

situació fronterera amb França, país que en el segle XVII amenaçava amb reivindicar un territori que havia estat associat a la seua corona des del final de l'Edat Mitjana, va servir per a reforçar les atribucions de la Diputació Foral, bona part de les quals estigueren enfocades a la construcció i manteniment de fortificacions com la ciutadella de Pamplona.

Aquestes necessitats urgents van estar a l'origen de propostes fiscals innovadores, que en quasi tots els territoris ací examinats es caracteritzaren per una major amplitud de la base social tributadora, contribuint per tant a erosionar a poc a poc els privilegis i les exempcions de la noblesa i el clergat. Les «generalitats» van ser de fet, abans que l'altre nom que van rebre algunes de les diputacions, els nous impostos indirectes pactats en les corts que rebien aquesta denominació precisament perquè afectaven a tothom, al «general» del poble d'un estat. No deixen de ser per tant un concepte revolucionari en un context polític d'ascendència feudal, que hauria de contribuir a la consolidació d'una «societat política» en un sentit més ampli, tal i com la defineix a la seua contribució Carlos Laliena, partint del cas aragonès. Però, a més d'això, com exposen diversos treballs ací recollits, aquells nous impostos van afectar d'una forma molt directa l'entramat productiu de cada país on es van imposar. La seua recaptació va marcar sovint el *tempo* de la sortida dels productes gravats al mercat i de la seua comercialització. Ho explica molt bé Flocel Sabaté, detallant en el cas català fins a quin punt la nova fiscalitat es va entremetre, per exemple, en la regulació de la qualitat dels teixits, i encara que va alentir de vegades el ritme de producció, va afavorir a canvi una disciplina dels hàbits de treball i una certa homologació dels seus resultats.

Per a imposar aquestes novetats el paper de les diputacions va ser fonamental. La visibilitat dels diputats sobre el territori és la que va permetre que es fes efectiva l'autoritat emanada de les Corts, encara que, com el mateix Sabaté assenyala, la implantació del poder de la Generalitat a Catalunya no hauria estat possible sense l'encaix dels seus interessos amb els de les elits locals de cada vegueria o fins i tot de cada senyoriu. La conformació d'un sistema polític quasi piramidal, amb els «diputats de Catalunya residents a Barcelona» al seu cim i les oligarquies de ciutats, viles, diòcesis i parròquies a la base, va ser doncs la clau del bon funcionament del sistema a llarg termini. Així, en èpoques posteriors, la diputació catalana va acumular atribucions coercitives, com explica Àngel Casals, primer per a lluitar contra el frau i, més tard, com a agents de l'ordre públic, enfrontant-se, per exemple, al bandolerisme. La burocratització d'aquest ens polític, amb un creixement continu del nombre dels seus funcionaris, és un fet assenyalat per Isabel Sánchez de Movellán i per Xavier Riera. Movellán destaca també el rol que va acomplir la

Generalitat com a vigilant del compliment del dret local, malgrat les seues limitacions, en tant que podien incoar els processos, però aquests havien de ser resolts a la Reial Audiència. De fet, les diputacions hagueren de conviure amb altres institucions, locals o imposades pels monarques, i aquesta convivència no va ser gens fàcil en més d'una ocasió. L'època de Ferran el Catòlic va ser una de les més conflictives en aquest sentit, atès que aquest sobirà va escometre una reforma de la mateixa Generalitat, després de la guerra que va mantenir aquesta institució amb son pare, Joan II, durant més d'un decenni. La dita reforma va suposar tant l'intent de posar fi als enfrontaments interns entre diputats i consell de Barcelona, com també una certa domesticació d'aquestes instàncies polítiques catalanes, de manera que Riera dubta en acceptar el terme de «redreç» que va encunyar Jaume Vicens Vives per a aquesta intervenció, entre altres coses per la inseguretat que Catalunya va seguir patint a principis del segle xvi.

El següent capítol de la història catalana, el que segueix a l'entronització dels Habsburg i la instal·lació del Principat a la perifèria de la Monarquia Hispànica, va estar marcat per l'aquarterament freqüent de tropes a les terres catalanes i per una evident desconfiança entre les Corts i la Diputació, que suposadament devia estar sota el control dels braços, però que en la pràctica cada vegada actuava d'una forma més independent. En bona part, com demostra Jordi Buyreu, això es va deure als enfrontaments interns al si de la classe dirigent catalana, els integrants de la qual maldaven per obrir-se pas en les llistes d'insaculats i accedir així als oficis que una Diputació cada vegada més potent i implantada al territori generava.

El regnat de Ferran II va ser també un moment clau en la dinàmica política del regne d'Aragó, però, com explica Carlos Laliena, perquè amb ell tot el que les elits locals havien guanyat aprofitant la distància entre Saragossa i Nàpols, on havia portat la cort Alfons el Magnànim, consolidant unes finances pròpies i repartint el poder d'una forma més extensa que en altres regnes, va restar molt malmès després de la intervenció del Catòlic a partir de 1480, que va doblegar les pretensions d'autonomia concentrades a la Diputació. El que es pot comprovar a Aragó és que, al cap i a la fi, les aspiracions polítiques de tot un poble, ni tan sols de tota una oligarquia, no es poden definir d'una forma clara i unívoca, sinó que els horitzons de cadascú dels seus membres, o de les famílies d'aquests, poden ser molt diferents en cada cas, i restar dins les fronteres del seu regne o aspirar a càrrecs a escala de tota la Corona o de tots els territoris de la nova monarquia. I aquesta disparitat podia ser un arma perfecta en mans de monarques amb idees centralitzadores que, per exemple, podien convertir nobles modestos o fins i tot burgesos en una autèntica «noblesa de toga» al seu fidel servei.

De nou, l'itinerari seguit pel regne de Navarra és prou diferent, tant per la cronologia com per les tendències que en ell s'observen. En aquest cas, Alfredo Floristán recorda que, a l'Edat Mitjana, el rei i la seua Cámara de Comptos eren els agents omniscients de la major part de la fiscalitat sobre el territori, però que, en canvi, sobretot després de 1640, l'increment de les demandes extraordinàries va començar a atorgar un protagonisme, sobretot econòmic, a la Diputación Foral, que va fer que fos l'única institució capaç, per exemple, de fer-se càrrec de la construcció i el manteniment de la xarxa de carreteres. Al contrari del que va passar als estats de la Corona d'Aragó, que van veure les seves institucions privatives anul·lades amb la Guerra de Successió i l'arribada dels Borbons al tron espanyol, Navarra va viure el zenit del desenvolupament del seu particular ordenament polític ben avançada l'Edat Moderna.

Tanmateix, com ja hem dit, les Corts i les Diputacions no foren sempre organismes amb mers objectius econòmics. La càrrega simbòlica que acumularen, com a suposats portaveus dels interessos del «poble» de cada país, va acabar en alguns casos posant les primeres pedres d'edificis ideològicament tan complexos com són les nacions. Diversos treballs ací reunits parlen de fet dels orígens d'un cert «patriotisme» que anà configurant sentiments nacionals a una escala estatal. De vegades va ser la mateixa oposició a les pretensions absolutistes dels monarques la que va fer esclatar emocions compartides de «defensa de la terra», com va ocórrer clarament durant la Guerra Civil Catalana. Però sovint aquest «patriotisme» era molt més pragmàtic. Antonello Mattone ho explica quan presenta el cas de Sardenya a l'Edat Moderna, i comprova que entre les primeres ocasions en què es va invocar el particularisme sard es troben les disputes amb motiu dels nomenaments de càrrecs, tant reials como eclesiàstics, on es demanava que només els nadius de l'illa poguessen aspirar a ocupar-los, front a la llarga presència d'oligarques arribats de la Península Ibèrica. La mateixa aspiració a una Universitat pròpia encaixa en aquest discurs patriòtic, que així i tot, a Sardenya, sobretot en èpoques posteriors, té una natura un tant híbrida, quan la unificació d'Itàlia en la segona meitat del segle XIX va fer que un cert nacionalisme sard idealitzàs llavors la tradició jurídica d'origen català.

És curiós que en altres casos aquest «patriotisme interessat» anàs precisament en contra de la identitat més local, com ens conta Antoni Mas que va ocórrer a Mallorca quan es va invocar l'anomenat «privilegi de Sant Feliu de Guíxols» per a reivindicar la catalanitat dels balears, que els hauria de permetre accedir a càrrecs eclesiàstics al Principat, on l'oligarquia estava barrant el pas als dits beneficis a tot aquell no reconegut com a «ver català». Mas argumenta que el dit privilegi és en

realitat un document fals, que no va ser concedit, como posa a la seua data, per Pere el Cerimoniós el 1365, sinó cent anys més tard, el 1465, i de mans de Pere de Portugal, l'anomenat «rei intrús», per tal d'aconseguir l'adhesió dels mallorquins a la seua causa en plena Guerra Civil Catalana. Aquell origen, si més no, discutible, s'intentà amagar a posteriori, per a no posar en dubte la validesa del seu contingut.

Amb tot, el cas balear, i més concretament mallorquí, estudiat ací pel mateix Antoni Mas i per Miquel Deyà, constitueix dins la Corona d'Aragó una evident anomalia, per tant com va ser un territori que mai no va comptar amb corts pròpies i, per tant, tampoc amb una Generalitat. Per què va ser així i per quines vies es van canalitzar doncs les relacions entre rei i regne? Antoni Mas dubta que la manca d'institucions representatives a les Illes es degués només a la manca de voluntat dels monarques i afegeix altres factors, com la mateixa estructura geogràfica del regne, composta per diverses illes que en realitat rarament es comunicaven entre elles, i sobretot el fet que certs grups socials es van veure beneficiats d'aquella situació, sobretot el patriciat urbà de Ciutat –avui Palma– que dominava la part forana i s'auto-proclamava representant dels interessos de tots els mallorquins.

Així, el funcionament polític del regne de Mallorca es va confiar a una relació directa amb els monarques, a través d'ambaixades o d'esporàdiques participacions en les Corts Generals de la Corona, integrats els representants illencs en la representació de Catalunya. A les dites ambaixades durant el segle XVI li dedica el seu article Miquel Deyà, un període immediatament posterior a les Germanies i, per tant, especialment delicat en els equilibris de poder entre uns monarques cada vegada més poderosos i allunyats i unes elits locals insatisfetes amb la forma com s'estava gestionant la postguerra. En aquells moments de feblesa de l'oligarquia mallorquina les ingerències dels oficials regnícoles, i sobretot del Lloctinent, van anar creixent, fins al punt de córrer el risc que es trencàs el feble cordó umbilical que unia els poders locals i la corona.

Però si a Mallorca mancaven les corts, al Friül, on sí que n'hi havia, el que faltava era el sobirà. El cas d'aquesta regió del nord de l'actual Itàlia, estudiat per Elisabetta Scarton, mostra una altra organització política possible, on no era un monarca el que convocava i donava sentit a un parlament, sinó que, en el marc d'un territori dominat pel poder eclesiàstic, el del Patriarcat d'Aquileia, una sèrie de famílies feien servir en el *Trecento* les assemblees com a vehicle d'afirmació del seu poder. Dins la realitat transalpina, on els parlaments territorials eren molt més l'excepció que la regla, atès que eren més bé les ciutats les que exercien directament la seua jurisdicció sobre el *contado*, el cas friulà, nascut al segle XIII com

moltes experiències ibèriques, resulta especialment interessant a més a més per la seua continuïtat, fins a pràcticament l'època contemporània.

Comptat i debatut, les múltiples realitats polítiques que es recullen dins aquest volum permeten sens dubte comprendre millor el mateix cas valencià, del qual serveixen com a contrapunt. El lector o lectora podrà així comparar, preguntar-se per les singularitats i per les pautes comuns que unien a totes aquestes «generalitats». De fet, la seua presència estesa de forma irregular pel continent europeu, permet constatar la persistència de sistemes de representació de les elits socials a diversos països que resistiren a l'embranzida de l'autoritarisme monàrquic al llarg de tota l'Edat Moderna i mantingueren formes diverses de diputacions de corts i parlaments com a elements claus de la consolidació de les estructures de l'estat i d'un primer sentit nacional que anava més enllà de la identificació amb una o altra casa reial.

Juan Vicente García Marsilla
Universitat de València

Las Cortes generales de la Corona de Aragón y la fallida creación de una Diputación General única[1]

J. Ángel Sesma Muñoz
Real Academia de la Historia

Creo que es un punto indubitado que las diputaciones nacen de las Cortes como una comisión formada exclusivamente por miembros de los brazos, para actuar en nombre de las Cortes una vez clausurada la reunión.

La plena formalización de las diputaciones y la progresiva dotación de funciones y capacidades se irán produciendo conforme los brazos reunidos con el rey completen su formación, con la incorporación total del tercer estamento y el reconocimiento del conjunto como cuerpo representativo de la sociedad, eso que se denominará General, siendo convocados por la monarquía no solo con carácter consultivo, sino de decisión y ejecución en el ámbito político. O, lo que es lo mismo, cuando el rey y el conjunto de los estamentos reunidos en Cortes compongan las dos partes de un órgano político en el que ambas se necesitan y complementan. Las diputaciones surgirán, pues, cuando sea necesario establecer canales para las relaciones entre el rey y el reino una vez concluida la asamblea y haya que ejecutar los acuerdos y realizar las gestiones que a cada una de las partes le correspondan. La monarquía ya contaba con organización y funcionarios para hacerlo, el General del reino, no.

Lo efectivo para considerar que una comisión de las Cortes haya alcanzado el rango de Diputación es que disponga del mismo grado de representatividad social que las propias Cortes, es decir, que en ella estén representados todos los brazos, y lo estén de manera paritaria; que los diputados que la integran sean elegidos por los propios brazos sin intervención del monarca y nombrados por la asamblea para que su mandato sea general y no limitado a su situación personal o estamen-

1. El texto aquí publicado se corresponde con el expuesto en el Congreso.

tal, que no puedan ser revocados por nadie durante el tiempo para el que fueron designados y que sus actuaciones sean aceptadas, respetadas y cumplidas con la misma intensidad que lo son las adoptadas por la asamblea, sin la intromisión de los funcionarios reales, incluido el propio monarca, y con independencia de las injerencias jurisdiccionales de personas o estamentos privilegiados.

Sobre este esquema fundamental, que no estoy seguro de que se llegase a poner por escrito nunca, se pueden producir variaciones en cuestiones accesorias, con el fin de intentar regularizar y normalizar aspectos funcionales (duración de su actividad, método de elección, establecimiento de turnos o procedimientos de selección previos, etc.) que no siempre significan una mejora en su función, sino, casi siempre, pérdida de su impulso primitivo y el inicio de un período de rigidez que preludia una merma de su autonomía, bien por caer en la órbita de la realeza o de las minorías que controlan los brazos.

En buena medida, la mayor parte de las condiciones adquiridas por las Cortes se fueron dando en las tempranas reuniones habidas conforme se consolidaba el sistema de pacto tácitamente alcanzado entre la monarquía y las fuerzas sociales y que podemos iniciarlo a lo largo del reinado de Jaime I, y cuajó y se hizo irreversible a partir de 1282. En una coyuntura de gran fragilidad de Pedro III por la excomunión lanzada contra él por el papa y con una guerra contra Francia, el rey exigió ayuda a nobles, eclesiásticos y ciudadanos y estos, como respuesta, articularon un frente común y se presentaron como representantes y procuradores del conjunto de la sociedad, desafiándolo abiertamente. Aunque el episodio más relevante tuvo lugar en Aragón, con el llamado levantamiento de la Unión, la situación no se limitó al reino, sino que afectó al conjunto de la Corona, lo que obligó al rey a introducir novedades en el ordenamiento político y económico que afectaba a aragoneses, catalanes y valencianos, y lo hizo en reuniones con los brazos. Los *Privilegios de la Unión* aceptados por el rey en Zaragoza y las Constituciones y el *Recognoverunt proceres*, otorgados a los catalanes, fueron un duro golpe para la autoridad y el poder del monarca y el arranque de un período de cambios importantes.

Es cierto que el movimiento tenía una clara raíz aristocrática, que venía de antiguo, pero también que coincidía con una fase en la que la monarquía podía sentirse fuerte tras la gran ampliación de su soberanía, si bien en una coyuntura que la hacía vulnerable por su gran necesidad de recursos económicos y de apoyos. Esta situación también repercutía en las rentas señoriales, que atravesaban un momento de declive, no solo por las apreturas reales, sino por las dificultades sociales y económicas que se anunciaban. Por eso, a pesar de la gravedad y la es-

pectacularidad de los acontecimientos, ninguna de las dos partes estaba interesada en romper el sistema.

La principal innovación para alcanzar de nuevo el equilibrio fue incorporar a las nacientes fuerzas sociales en un proyecto sencillo, que siguiera encabezado por el monarca, pero en el que todos adquirieran obligaciones, a cambio de participar en el reparto de los beneficios. La solución se encontró en las Cortes, donde debían coincidir todos los estamentos en igualdad de condiciones. Para darle forma, se apuntaron los principios que iban a dar la estabilidad a las relaciones del reino con la monarquía y fijar la futura Corona de Aragón.

Por un lado, la declaración de unión indisoluble de los territorios en torno a la figura del monarca, decisión sancionada por Jaime II y que fue introducida, para su firmeza absoluta, en la fórmula del juramento real. Por encima de las delimitaciones y fronteras establecidas entre los tres estados peninsulares que marcaban las peculiaridades y los caracteres de cada uno y de las manifestaciones de tipo nacional que se apreciaban en ellos, se incorporaba expresamente un nuevo referente para garantizar la fidelidad al proyecto compartido, pues a partir de entonces el compromiso adquirido no se limitaba al monarca, sino que se extendía a la *tierra,* esto es el territorio y todos los que lo habitaban bajo la soberanía de un mismo monarca, lo que constituía un elemento eficaz de unidad y coherencia, al incluir a la propia comunidad, sus antepasados y las generaciones futuras.

La unión del rey con todas las gentes de sus dominios se escenificaría cada año con la obligación real de reunirse con los brazos, periodicidad siempre incumplida, pero que reconocía la dimensión política de las Cortes, sancionando así la manera de participación de los representantes estamentales asentados en torno al rey. La capacidad de convocatoria, exclusiva del monarca, quedó equilibrada por la consideración de la asistencia de los convocados como un derecho y un deber, para lo cual se fijó una nómina que comprendía a todos los ricoshombres, caballeros e infanzones, a las dignidades y cargos eclesiásticos y, como brazo real, a los procuradores de las ciudades, villas y comunidades. Todos debían acudir a sus expensas, ocupando el lugar que correspondía a cada uno según su brazo.

Esta condición evitaba que el rey citase a unos pocos elegidos para tratar de imponer un criterio determinado y se completaba con la obligatoriedad universal de acatar y cumplir los acuerdos tomados por la asamblea. Se podía eludir el deber de asistencia, pero cumplidos los plazos de gracia para hacer acto de presencia, y pronunciada la solemne sentencia de contumacia para los no presentados, la ausencia no podía alegarse como pretexto para no asumir lo decidido por las Cortes.

El derecho a asistir llevaba aparejada la libertad de disentir y protestar, pero también la obligación de plegarse a la decisión de la mayoría.

Por otro lado, la celebración de Cortes se unía con el procedimiento de financiación extraordinaria de la monarquía. Se buscaba impedir al rey la costumbre de exigir ayudas particulares a alguno de los estamentos, y concentrar así las concesiones a la aprobación conjunta de los brazos, que tenían capacidad para fijar condiciones y sobre todo las fórmulas tanto para la recaudación como para la distribución de los beneficios obtenidos. Y aquí radicará la principal fuerza de los brazos.

Estos son los principios básicos que definirán en el futuro la trascendencia de las Cortes y sobre ellos se producirá la ampliación de sus funciones. Una de las principales consecuencias fue el nacimiento de las diputaciones, sin duda el complemento necesario para elevar a las Cortes desde un órgano de consulta y de decisión a un auténtico aparato de gestión y ejecución, dotado de gran autonomía respecto al monarca. El rey, aceptado como señor natural, ya no será tanto un señor feudal, sino la «cabeza» de una fórmula de gobierno que englobaba la voluntad y los recursos de todos.

Para que este planteamiento llegara a ser efectivo y pudiera ejercerse una auténtica representación de los brazos como fuerza social, había que superar tanto ciertas resistencias internas de elementos reacios a igualar privilegios, como las provocadas por la deriva de la monarquía hacia el autoritarismo. Las relaciones de Jaime II con las Cortes se mantuvieron a un buen nivel, con frecuentes reuniones y con acuerdos beneficiosos para ambas partes. Muy diferente fue la situación durante el reinado de Alfonso IV, que evitó reunirlas (las aragonesas y valencianas una única vez, dos las de Cataluña, en los nueve años de reinado).

Esta situación se prolongó con Pedro IV y cuando tuvo que buscar el apoyo político de los brazos para superar los problemas sucesorios a la muerte de su padre, lo hizo mediante parlamentos y no Cortes, y salvo para su juramento evitó reunir Cortes. Consideraba que tanto los privilegios otorgados por sus antecesores, como los retos que podían imponerle para concederle las ayudas económicas, eran una clara dejación de su poder real. Y procuró vivir al margen de las Cortes.

Desarrolló, en la década de los años cuarenta un complejo programa a la búsqueda de su afirmación real. En el plano exterior intervino, junto a Castilla y Portugal, en la defensa del Estrecho y en la conquista de Algeciras, al tiempo que emprendía una campaña para recomponer los dominios de la Corona, comenzando con la recuperación del reino de Mallorca y reivindicando sus derechos sobre Cerdeña y Sicilia. Todo ello generaba un alto coste económico y su resis-

tencia a convocar Cortes le obligaba a recurrir a la venta y enajenación de cargos y posesiones reales y, sobre todo a presionar a los concejos urbanos. Todas eran medidas muy gravosas para el brazo real, que coincidían, además, con graves dificultades económicas.

Pero su programa también incluía acciones lesivas respecto a la nobleza que le procuraron una fuerte oposición. Pedro IV se apoyó en un grupo de funcionarios formado por caballeros y nobles de categoría inferior, que lo convirtió en su entorno cortesano, para apartar de las decisiones políticas a los miembros de la gran nobleza. La publicación en 1344 del *Ordenamiento de la Casa, Cancillería y Capilla reales* sancionaba esta situación, y mostraba abiertamente su voluntad de instituir una monarquía aislada y distante.

Y para completar este guion, decidió una profunda reforma de la administración general trastocando, incluso, las más serias tradiciones. Al comenzar el reinado, al no tener descendencia masculina, señaló como heredero y procurador general a su hermano Jaime de Urgel, que se fue asentando como cabeza de la nobleza, por lo que cuando el Ordenamiento de 1344 le apartó del poder ejecutivo, se levantaron fuertes protestas que obligaron a Pedro IV a dar marcha atrás y reponerlo en el cargo, aunque, inmediatamente, tras reunirse con una asamblea de letrados en Poblet, designó a su hija Constanza como heredera y retiró de la sucesión al de Urgel. El problema no era tanto la elección de una mujer, que también, sino que lo hiciera al margen de las Cortes.

Esto ocurría en 1347, coincidiendo con la invasión del Rosellón por Jaime de Mallorca, respaldado por Francia, mientras sus hermanastros, con el apoyo de Castilla, reivindicaban un puesto en la línea hacia el trono y en medio de la gran crisis. Todo un cúmulo de circunstancias que favorecían la inestabilidad interior y el enfrentamiento de los estamentos con el rey. En Aragón, la nobleza levantó de nuevo la rebelión de la Unión poniendo al frente a Jaime de Urgel, y exigió la reunión de las Cortes, lo que Pedro tuvo que aceptar y las convocó finalmente en Zaragoza. Allí se encontró con los nobles y muchas ciudades y villas, apoyados por un gran número de gente armada, que le exigían la confirmación de los antiguos *Privilegios de la Unión,* esos que justificaban la rebeldía y su destronamiento, lo que tuvo que hacer y, además, significativamente, ratificar las donaciones y derechos que su padre había otorgado al infante Fernando, lo que abría nuevas perspectivas al papel que este podía jugar como alternativa al propio conde de Urgel en la sucesión.

La muerte en Barcelona pocos meses después de Jaime de Urgel, dejó sin cabeza la Unión, pero no paralizó el movimiento, que se extendió a Valencia, donde

sus hermanastros habían movilizado a la nobleza e hicieron que la estancia obligada de los reyes en ese reino fuera un auténtico cautiverio, agravado por el brote de peste declarado. Como en Zaragoza unos meses antes, Pedro tuvo que aceptar todo lo reclamado por los rebeldes y nombrar gobernador general del reino al infante Fernando.

Cuando su situación parecía insostenible, la ayuda recibida de algunos nobles aragoneses encabezados por Lope de Luna, de los catalanes agrupados por Bernardo de Cabrera y de los valencianos de Pedro de Jérica, le dio oxígeno y le permitió hacer frente a los rebeldes en Aragón y Valencia con las armas, derrotarlos e iniciar contra ellos una dura represión.

A comienzos de 1349 el panorama había cambiado y todavía más cuando el nuevo matrimonio contraído con Leonor de Sicilia le dio un hijo varón, Juan, al que inmediatamente nombró heredero y creó para él el ducado de Gerona, con lo que aseguró la sucesión. La redacción de un nuevo *Ceremonial* para la consagración y coronación de los reyes y reinas de Aragón, le sirvió para proclamar la sacralización de su persona, intención que ya había apuntado en la ceremonia de su propia coronación. Pedro IV se consideraba ya como un soberano, elegido por Dios y situado por encima de las gentes.

La reacción del rey ante esta nueva situación fue aprovechar su superioridad e imponerse sobre las Cortes. Entre 1349 y 1354 casi anualmente reunió Cortes en Aragón, Cataluña y Valencia. Además de anular los privilegios anteriores y de forzar la aprobación de sus acciones represoras sobre los rebeldes, obtuvo ayudas para emprender su política mediterránea. Todo parecía indicar que Pedro IV había descubierto el valor instrumental que podían tener las Cortes en el desarrollo de su programa y estas estar sometidas a la voluntad real. Por eso, cuando a partir de 1356, con el estallido de la guerra de los Dos Pedros, se vio en la necesidad de financiar la guerra con Castilla, que implicaba directamente la estabilidad de la monarquía, no dudó en convocar a los brazos para exigirles fuertes contribuciones para su ejército.

La evolución de la guerra, con la invasión castellana de amplios espacios de Aragón y Valencia y los asaltos marítimos sobre Cataluña, su larga duración y las nuevas técnicas militares obligaban a esfuerzos económicos extraordinarios. Las Cortes de Aragón, Cataluña y Valencia respondieron a las peticiones del rey financiando tropas para luchar junto a las del rey en defensa de las fronteras, mediante repartos a los brazos y la subsiguiente distribución entre sus componentes, lo que provocaba un altísimo nivel de endeudamiento de los municipios. En varias de estas concesiones se arbitraron medidas de control a través de organismos

próximos a las futuras diputaciones, que no aflojaban la presión recaudatoria sobre la población, que fue, sin duda, la más gravosa de toda la historia. Entre 1357 y 1360 las Cortes catalanas concedieron más de 220.000 libras, las aragonesas más de 200.000 y una cantidad similar las valencianas, esfuerzo que difícilmente se podía prolongar mucho tiempo sin riesgo de quiebra.

La reanudación de la guerra, tras una falsa tregua, en 1362 mostró la incapacidad del rey para frenar el avance castellano en todas las fronteras terrestres, mientras la imposibilidad de la navegación paralizaba el comercio. En el interior de los reinos y el principado se captaba la necesidad de impulsar una actuación global más racional y una mayor coordinación de todos para hacer frente a un panorama ya bastante desesperado.

Tras varios intentos poco efectivos del rey de reunir parlamentos para paliar la situación, aceptó la solución de convocar Cortes generales de los reinos y el principado, para tratar el asunto que ya superaba a la monarquía y atañía a todo el territorio de la Corona. Conviene recordar que en 1356 las Cortes de Cataluña reunidas en Perpiñán, ante el coste de la guerra con Génova, aconsejaron a Pedro IV la convocatoria general para buscar una solución común y este les contestó «*mostra experiencia moltes vegades que mes trobaria una persona, que endreçarien tres*» y que como el asunto debatido era marítimo y a Aragón le afectaba poco, lo mejor era resolverlo con ellos exclusivamente.

En esta ocasión, sin embargo, el rey convocó con urgencia a todos los estamentos en Monzón para el 4 de noviembre de 1362 y el día 23 presentó a la asamblea su proposición que glosaba el pasaje bíblico «*Vidi aflictionem populi mei*» en la que exponía a continuación la situación de la guerra y la necesidad de hacer frente a las iniquidades del rey castellano, mediante la concesión de una generosa ayuda.

Las discusiones se prolongaron durante un par de meses y a comienzos de febrero se optó por nombrar una comisión de treinta y tres tratadores con poder para negociar y decidir en nombre de toda la asamblea. Se acordó la concesión global de 250.000 libras ese año y otras tantas el siguiente, distribuidas entre todos los reinos. Faltaba resolver cuestiones técnicas «*super modo solvendi et habendi quantitatem subsidii*».

Finalmente, tras un vibrante discurso de Pedro IV el día 11 de febrero, se llegó a un consenso recogido en los «*Capitula doni facti per Generale Catalonie regnique Maioricarum*», aceptado por el monarca y suscrito por los generales de Valencia y, a pesar de alguna reserva, de Aragón, basado en dos puntos fundamentales.

En primer lugar, cada reino podía decidir la forma de recaudar la cantidad asignada, pero como ayuda se establecía la novedad de una tasa llamada *Generalidades*, aplicada sobre la fabricación de tejidos, el tráfico de determinados productos hacia el exterior de la Corona y las cofradías y gremios, tanto cristianos como judíos y musulmanes. Se trataba de poner en marcha una fiscalidad indirecta, alejada de los repartos por fuegos, que no los suprimía, y que no permitía exenciones sociales, porque todos estaban sujetos a su pago. Para paliar en parte los perjuicios que pudiera producir, se acordó una política proteccionista que favoreciera el comercio y la producción interior, prohibiendo, por ejemplo, la importación de tejidos y la exportación libre de productos de primera necesidad.

El segundo punto, que debe considerarse como la contrapartida real por la ayuda otorgada, consistió en la creación de un órgano en cada reino, denominado Diputación del General, compuesto por miembros de los brazos, llamados diputados, encargado de cobrar y administrar las Generalidades, de recibir y gestionar las cantidades procedentes de los repartos entre los brazos, así como la aportación del rey para la defensa. Todo el volumen de dinero movido debía pasar por las manos de los diputados, que con el poder recibido de las Cortes y sometidos exclusivamente al juramento prestado ante ellas, debían invertirlo en la defensa del territorio; contaban con autoridad para controlar la recaudación, exigir los pagos y actuar contra los incumplidores, con absoluta autonomía del rey y sus funcionarios, que quedaban al margen del dinero, y libres de las ingerencias señoriales.

Quedaban así establecidas las diputaciones del General en los reinos y el principado, dispuestas para gestionar el enorme capital aprobado en nombre de sus respectivas Cortes, debiendo rendir cuentas únicamente a ellas, y desplazando la intervención de la Hacienda Real. Pero aún se dio un paso más, pues imbuidas del espíritu globalizador impuesto por la convocatoria de Cortes generales y el nuevo concepto fiscal que se aplicaba en el territorio de la Corona y unificaba los factores de producción y comercio, se creaba lo que hoy llamaríamos una supra Diputación, con representación de los reinos y el principado que se reuniría anualmente en Gandesa, con potestad para modificar y perfeccionar el sistema impositivo ahora establecido y para distribuir equitativamente entre las tres diputaciones, las cantidades recaudadas en concepto de generalidades.

No puedo decir, y me gustaría saberlo, como funcionó esta especie de Diputación General de la Corona, al menos en el poco tiempo que funcionaron las generalidades según lo aprobado en 1363, seguramente los dos años para los que se aprobó la ayuda al rey. Las modificaciones profundas de lo acordado se produ-

jeron en las Cortes de 1364 y 1365 reunidas en Aragón, Cataluña y Valencia, que ordenaron a los diputados que permitieran la circulación de paños extranjeros y que la tasa de aduanas pasara a cobrarse en las fronteras interiores, lo que ya indica que ese organismo conjunto, del que no volvió a hablarse, había tenido muy poco recorrido.

El perfil político que podía haber adquirido seguramente le hubiera conducido a constituirse en un fuerte nexo de cohesión de los reinos y el principado, así como un organismo de control de la monarquía mucho más efectivo. Cabe pensar que Pedro IV no favorecería su continuidad, pero que serían las fuerzas económicas con sus intereses más localizados y concentrados en la época de crisis que se atravesaba, las que consiguieron desarmar, principalmente en Aragón y algo en Valencia, el monopolio financiero y mercantil que Cataluña había impuesto con las medidas proteccionistas para su industria textil. Sin embargo, las diputaciones creadas en cada uno de los estados iniciaron una andadura de hecho permanente, que llegó a sobrepasar el horizonte fiscal que las había hecho nacer para constituirse, muy pronto, en las instituciones representativas más decisivas en cada uno de ellos.

Pero eso ya es otra cuestión.

Referencias bibliográficas

Sesma Muñoz, J. Ángel: *La Diputación del Reino de Aragón en la época de Fernando II*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1978.

—«Instituciones parlamentarias del reino de Aragón en el tránsito a la Edad Moderna», *Aragón en la Edad Media*, 4 (1981), pp. 221-234.

—*Transformación social y revolución comercial en Aragón, durante la Baja Edad Media*, Madrid, Fundación Juan March, 1982.

—«La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, V (Zaragoza, 1983), pp. 141-163.

—«Estado y nacionalismo en la Baja Edad Media. La formación del sentimiento nacionalista aragonés», *Aragón en la Edad Media*, VII (1987), pp. 245-273.

—«El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón y el nacimiento de la España Moderna», *Realidad e Imágenes del Poder*, Valladolid, 1988, pp. 215-232.

—«Fiscalidad y poder. La fiscalidad centralizada como instrumento de poder en la Corona de Aragón», *Espacio, Tiempo y Forma*. Revista de la Facultad de Geografía e Historia. UNED. Madrid, 1988, pp. 447-463.

—«Todos frente al rey. La oposición al establecimiento de una monarquía centralizada en la Corona de Aragón a fines del siglo XIV», *Du refus a la revolte: les resistances*, (dir. A. Rucquoi), Niza, 1991, pp. 75-94.
—«Las transformaciones de la fiscalidad real en la Baja Edad Media», *El poder real en la Corona de Aragón, siglos XIV-XV*. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, (Jaca, 1993), t. I., vol. 1º, Zaragoza, 1996, pp. 231-291.
—«La compenetración institucional y política en la Corona de Argón», *Poderes públicos en la Europa Medieval: Principados, Reinos y Coronas*. XXIII Semana de Estudios Medievales de Estella, 1996. Pamplona, 1997, pp. 347-371.
—«La nobleza bajomedieval y la formación del Estado moderno en la Corona de Aragón», *La nobleza peninsular en la Edad Media*, León, Fundación Sánchez Albornoz, 1999, pp. 345-430.
—«El Ducado/Principado de Gerona y la monarquía aragonesa bajomedieval», Aragón en la Edad Media. Homenaje a la profa. Carmen Orcastegui Gros, núms. 14-15 (1999), pp. 1507-1518,
—«La concepción política de la Corona de Aragón. Unidad y diversidad», *Fundamentos medievales de los particularismos hispanos*, León, Fundación Sánchez Albornoz, 2003, pp. 205-220.
—«El rey, las Cortes y la gran nobleza. Aragón, 1347.1357», *Miscelánea de Estudios en homenaje de Guillermo Fatás Cabeza*, Zaragoza, 2014, pp. 655-666.
—«Parlamentarismo y sucesión al trono en la Corona de Aragón», *Revista Hidalguía*, núm. 382 (2014), pp. 55-84.
—«Cortes y Cortes Generales, escenarios de representación política en la Corona de Aragón», *eHumanista*, 48 (2021), pp. 2-7.
—*Acta Curiarum Regni Aragonum (ACRA)*, coords. J. Ángel Sesma y Carlos Laliena, 17 tomos publicados (Zaragoza, 2005-2023).

El *General* sobre el territori català baixmedieval

Flocel Sabaté
Universitat de Lleida

La permanent visualització i actuació dels delegats del General sobre el territori esdevingué la imatge més efectiva i reveladora de què realment s'havia donat pas, a partir de 1363, a un nou model de recaptació i fins i tot de representativitat política a Catalunya, perquè una fiscalitat d'Estat vinculada no pas al sobirà sinó als estaments sols és real i efectiva en la mesura en què arriba a tot el territori i al conjunt de la població, imposant no sols una exacció sinó, destacadament, l'autoritat inherent als estaments que representen el Principat de Catalunya.

1. Desplegament institucional de la Diputació del General sobre el territori

Entre juny i agost de 1363 el rei de Castella entra dins d'Aragó i pren Calataiud, mentre el sobirà aragonès no pot fer gaire més que convocar els estaments dels tres territoris de la Corona (Aragó, València i Catalunya) a Montsó atès que «ell ni son patrimoni no bastàs ne bast a la dita deffensió», raó per la que demana «graciosa ajuda [...] a tots sos sotmeses», per «a la deffensió de la cosa pública».[1] Els termes en què els estaments atorguen l'ajut sol·licitat fonamenten la nova fiscalitat,[2] la que articula unes exigències fiscals i un deute públic sobre tots els súbdits de qualsevol jurisdicció, d'acord amb un fogatge general, i sota la cura i gestió no pas del monarca sinó dels estaments. Es consolida així la fórmula ende-

1. Josep Maria Pons Guri (ed.): *Actas de las Cortes Generales de la Corona de Aragón de 1362-63,* Madrid-Barcelona, Ministeri de Cultura, 1982, p. 71, 101.

2. Manuel Sánchez: *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV),* Vic - Girona, Eumo Editorial - Universitat de Girona, 1995, p. 130-134.

gada a les corts de Cervera de 1359 sota la mateixa pressió armada castellana.[3] Les corts de 1363 estableixen que l'actuació estigui regida per 20 diputats, amb predomini urbà (6 eclesiàstics, 2 nobles, 4 cavallers 5 de ciutats i 3 vilatans), escollits pels respectius braços, que s'han de reunir dos cops a l'any a Barcelona. Ells designaran les «persones qui a cullir la dita aiuda sien diputades e fer totes altres coses a açò necessàries», i els oficials jurisdiccionals «dels lochs del senyor rey e dels altres dels dits braçes», els han d'oferir el corresponent suport.[4]

D'aquesta manera s'estableix una representativitat centrada en els «diputats de Catalunya residents a Barcelona», d'acord amb la terminologia que resta fixada.[5] Ells han de «manllevar e obligar la dita ajuda a les cullites de aquella e donar guany e enterès e mogubell».[6] Així sorgeixen els «compradors de les dites generalitats», ja sigui sobre el conjunt territorial o sobre determinades zones. En aquests casos, com s'anirà reiterant en els anys següents, es delega a personatges, sovint notaris, a fi de «vendre a encant públich e en aquella manera qui a vos serà mils vist faedor als més donants les generalitats locals».[7] Els diputats residents a Barcelona designen els seus delegats «en los lochs on vuy no ha collidors ordonats a collir los dits drets».[8] De fet, la consolidació institucional estabilitzarà collidors especialitzats en els drets objecte de tributació a cada centre de recaptació territorial.

Els *compradors,* és a dir, «aquells qui les dites generalitats han comprades»[9], s'auxilien de *collidors, plegadors* i *guardes.* Els primers reben l'encàrrec, els segons efectuen la feina més immediata sobre el terreny («plegadors de les generalitats en la ciutat»),[10] a voltes esmentats com a *llevadors,* i els guardes auxilien als anteriors i controlen en determinats punts que els que estan circulant hagin complert les seves obligacions fiscals («guarda qui reeba los albarans dels mercaders»).[11]

---

3. Maria Teresa Ferrer i Mallol: *Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2009, p. 7-30.

4. Josep Maria Pons Guri (ed.): *Actas de las Cortes Generales…*, p. 92.

5. Ocasionalment, sobretot a l'inici de la institució, també es presenten com *«deputats de Cathalunya e de Mallorques residents en Barchinona».* Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 46.

6. Josep Maria Pons Guri (ed.): *Actas de las Cortes Generales…*, p. 91.

7. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 1r.

8. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-618, f. 117v. En aquest cas de 1373 els oïdors de comptes i el regent de la Diputació del General, amb consentiment dels compradors, designen a Berenguer de Comenge per a collir els drets al comtat de Pallars, la baronia d'Erill, el vescomtat de Castellbò i la vall d'Andorra, molt atents a les sortides de Catalunya pel sector nord-occidental.

9. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 40.

10. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 402, f. 53v.

11. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 40.

Per això, arreu «els collidors dels dits drets o guardes o altres persones an açò alets»[12] estableixen en primer lloc «els plegadors qui seen e estan en la taula de la dit bolla».[13]

Els centre de recaptació es situen en els llocs adients, tenint en compte que les noves exaccions graven determinats productes i la seva circulació, amb una atenció especial a les entrades i sortides del país. Damunt d'aquestes concrecions i a fi de garantir la plena projecció sobre tot el territori, s'adopten com a base els radis de capitalitat urbana. Per això, es parteix de les vegueries, és a dir, les demarcacions reials que, des de 1301 cobreixen el conjunt de Catalunya, per bé que pròpiament no expressen la puixança del sobirà sinó la dels nuclis municipals que en són capital i identifiquen el districte vicarial amb l'expressió de la seva projecció sobre l'àrea d'influència. En el mateix sentit, la recaptació s'adapta a les fórmules amb què les elits urbanes han procurat la translació institucional de la seva posició quan la puixança urbana desborda el marc de la vegueria.[14] Per això, inicialment es tracten unitàriament les vegueries de Manresa i Bages i Berga i Berguedà, juntament amb la sotsvegueria de Moià i Moianès, en concordança amb la concentració que coetàniament es feia en el veguer de Manresa, tot evidenciant la capitalitat d'aquesta ciutat.[15] Semblantment, a Girona, coincidint amb el fet que el govern municipal reivindica el bisbat com a perfil territorial que reflecteix el veritable radi de la seva capitalitat socioeconòmica, la recaptació també assumeix el marc diocesà.[16] Per això, el 11 d'abril de 1363 el veguer gironí ordena una crida per tal que la població s'amolli a les exigències dels

> honrats e sengles collidors e levadors dels drets de les generalitats així en la Ciutat de Gerona com en les viles de Castelló d'Empúries, de Camprodon, de Besulú, de Peralada, de Figeres, de Banyoles com en totes e sengles altres viles, castells e lochs del bisbat de Gerona e a quescun d'ells de qualssevol senyors e juredicció sieu.[17]

12. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 2r.
13. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 16, f. 1v.
14. Flocel Sabaté: «El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics,* 6, 1995, p. 153-159.
15. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat N-644, f. 4r.
16. Flocel Sabaté: *El territori de la Catalunya medieval,* Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 167-191.
17. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, I.1.2.1, lligall 6, llibre 1, f. 70r.

De manera ben explícita, la simple proclamació de la crida evidencia que la nova autoritat emanada pels «deputats ordenats en la cort de Montsó» possibilita que per primera vegada una exigència fiscal es pugui exigir alhora tant en la jurisdicció reial com en les baronials, aquestes representades per Castelló, Peralada i Banyoles.[18]

El contingut d'aquestes crides és gairebé sempre idèntic en els diferents indrets de Catalunya, el que reflecteix un mateix patró. En general, les proclama per primera vegada el veguer de Barcelona i Vallès i després, de manera idèntica, es repeteix a les altres demarcacions.[19] La crida, inicialment, l'ordena l'oficial responsable de la jurisdicció, com els veguers de Tortosa en la mateixa conjuntura de 1363:

> Ara hoiats què us fa a saber lo honrat en Bertran de Robió, veguer de la ciutat de Tortosa e de la Ribera d'Ebre per lo molt alt senyor Rey a instància dels honrats diputats de Cathalunya residents en Barchelona ordonats ara dererament en les corts de Monçó que com les generalitats qui per ordinació de les dites corts se cullen en lo principat de Cathalunya sien estades venudes a tres anys per cert preu e sia expedient e molt profitós a la cosa pública del dit principat que el dit dret de les dites generalitats sia pagat per cascú feelment e leyalment tota frau foragitada.

Tot seguit s'ordena «que tota persona pac bé e íntegrament e leyal les dites generalitats als compradors de les dites generalitats o als collidors d'aquelles».[20] Les mateixes corts de 1363 atorguen plena capacitat als «diputats de Catalunya residents a Barcelona» per interpretar tots els casos dubtosos «tantes vegades quantes hi serà menester»,[21] i per intervenir allà on sospitin que hi pot haver frau, mitjançant els seus delegats i amb el suport dels oficials ordinaris.[22]

2. El diputat local i la seva cort

Des del primer moment, els diputats de Catalunya residents a Barcelona s'auxilien d'uns delegats situats a cada cap de demarcació. La seva denominació no és

18. Flocel Sabaté: «Territori i jurisdicció al Pla de l'Estany medieval», a: Joaquim Tremoleda i Trilla (ed.), *Història del Pla de l'Estany,* Girona, Diputació de Girona, 2000, p. 306-327.
19. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 16, f. 1v.
20. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 13, f. 4v-5r.
21. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 16, f. 17v.
22. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 13, f. 5r; 16, f. 16v-17r.

estable: a Vic, Pere Franc entre 1366 i 1369 tant es presenta com «comissario ad subscripta specialiter deputato» com «procurator ad hec specialiter constitutus».[23] Es generalitza, però, la denominació de comissari, i el territori encomanat configura els «lochs de vostra comissió»,[24] per bé que en indrets com Perpinyà, Girona i Vilafranca del Penedès la denominació consolidada és la de *diputat*. Les corts de 1368 es refereixen genèricament a «totes aquelles persones qui seran deputades per cullir les dites generalitats en les Ciutats, Viles e lochs o castells dels dits braces».[25] Aquesta base és represa a les corts de Lleida de 1375 («los diputats locals que foren ordonats en la cort de Barcelona que fou celebrada après la primera cort de Tortosa») per especificar les seves funcions executives en la respectiva demarcació en cas de qualsevol dubte u oposició: «determinar et declarar tots dubtes que.s esdevenguen en les generalitats de la sua culleta et acusar penes e fraus que·s esdevenguessen en les generalitats dessús dites». Igualment, se'ls atribueix la simple custòdia de les quantitats recollides: «que·ls dits deputats locals no hagen algun poder de administrar res de la moneda que reeben, ans aquella moneda do et liuren als dits deputats residents en Barcelona».[26] La vinculació institucional és plena amb els «diputats residents a Barcelona», i per això les corts de Barcelona de 1377-1378 indiquen que el canvi d'aquests pot comportar la remodelació de «los diputats locals o comissaris que huy són per los bisbats o vegueries de Cathalunya ordonats per lo General».[27]

A partir d'aquests moments, la denominació resta estabilitzada com a *diputat local*: a Vic, l'esmentat Pere Franc continua efectuant les mateixes funcions que abans però ara es presenta com a «deputato locali in civitate Vicense et vicaria Ausonie».[28] Arreu hom s'adreça a aquest oficial tractant-lo com a «mossèn diputat local;[29] honorabili Francesco Manresa deputato locali»,[30] per exemple. Tot i la seva funció delegada dels diputats de Catalunya residents a Barcelona, la seva consolidació es beneficia sobretot de l'encaix amb les elits municipals dels caps de vegueria, que procuren que el càrrec sigui ocupat per persones properes, com Gui-

23. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4579, sense numerar.
24. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 6r.
25. *Cortes de Cataluña…*, vol. 3, p. 27.
26. *Cortes de Cataluña…*, vol. 3, p. 295.
27. *Cortes de Cataluña,* Madrid, Real Academia de la Historia, 1901, vol. 4, p. 58.
28. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4580, sense numerar.
29. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 11, full solt.
30. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 11, f. 2r-v.

llem Pinyol a Tortosa el 1365,[31] o pretenen influir en el nom de qui ha d'ocupar el càrrec, com es viu a Cervera després de la mort del primer comissari, Ramon des Arcs,[32] qui havia actuat sobre la vegueria de Cervera atenent els interessos del General en proximitat al govern municipal de la vila.[33] La posició social vinculada a aquesta aproximació municipal no és aliena a la modificació en el perfil professional dels diputats locals, atès que el predomini inicial de mercaders i drapers de seguida va deixant pas a juristes.[34]

Les tasques del diputat local comencen per ajudar –«donets consell e endreçament en tot ço que a fer hi haia»–[35] l'encant públic per establir els compradors de les generalitats.[36] Més endavant, ell mateix rebrà les fermances dels arrendataris i dels collidors dels drets no arrendats, preceptius abans no endeguin les seves tasques. El diputat local ha de vetllar perquè les autoritats locals i municipals compleixin les recaptacions d'acord amb la translació de focs a quantitats econòmiques que els diputats ja els han comunitat: «que façen per manera que les quantitats a què són tatxades segons que per nostres letres les havíem ja significat havien deposades en les taules de cambi per nós a ells per les dites letres significades».[37] En altres casos, sobretot en l'àmbit rural, el mateix diputat local rep les quantitats,[38] raó per la qual pren curosa nota de les aportacions rebudes a cada indret segons el corresponent nombre de focs.[39] Els mateixos diputats de Catalunya residents a Barcelona poden centralitzar aquestes quantitats, raó per la qual el 1367, per exemple, envien un porter reial a Girona i Perpinyà per rebre les quantitats dels respectius diputats locals de Girona i bisbat de Girona i de Perpinyà i vegueries de Rosselló i Conflent.[40] De manera més extensa i permanent, el diputat local és responsable d'aplicar totes les mesures pel compliment dels deures fiscals i evitar-ne els fraus.

31. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-607, f. 20v.
32. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-616, f. 46v.
33. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 5r, 7v-8r.
34. Albert Estrada: «Apunts per a l'estudi dels "deputats locals del General de Catalunya" (Dels primers testimonis a la cort de Barcelona de 1413)» a Josep Serrano Daura (ed.), *El territori i els seves institucions històriques. Actes (Ascó, 28, 29 I 30 de novembre de 1997),* Barcelona, Fundació Noguera, 1999, vol. 2, p. 709.
35. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f- 6r.
36. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 1r, 4v.
37. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-607, f. 21v.
38. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 5r.
39. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4579, sense numerar.
40. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 3r.

La persecució dels incompliments mena, a inicis del segle xv, a adoptar el format judicial, sota la presidència del diputat local sempre acompanyat per l'assessor jurídic, mentre l'inculpat és autoritzat a comptar amb un «advocat e rahonador», com es fa el 1425 davant del diputat local de Tortosa contra Joan de Lifori de Gandesa en el cas presentat com «procés fet davant lo diputat del General per la qüestió d'en Johan de Lifori per la resistència feta al sobrecolidor del General en Gandesa».[41] Aquesta confrontació s'ha efectuat contra un dels pocs sobrecollidors del General, que a manera d'inspectors generals actuen sobre tot el territori,[42] abans de l'enfortiment de la seva funció en el segle xvi.[43] El General gaudeix de jurisdicció sobre tots els seus oficials, en qualsevol circumstància en què es vegin afectats. La vigília de Nadal de 1427 a Barcelona l'algutzir Joan Palomar fou agredit sobtadament en rebre «colps de bastó» en la foscor. Se'n desconeix la raó, però amb facilitat es sospita «que.l dit Johan de Palomar sia stat batut per raó del ofici que·l dit micer Johan té en la casa de la Deputació».[44] Com en aquest cas, els judicis es desenvolupen sota la presidència dels diputats a la seu del General a Barcelona, que disposa de la sala corresponent i de presó preventiva. Els diputats reben l'apel·lació de sentències dels diputats locals[45] i sobretot solen avocar les principals causes. Prefereixen tractar així les causes obertes contra oficials jurisdiccionals en discrepar-ne les competències, però també situacions de frau,[46] resistència als pagaments,[47] agressió física[48] o fins i tot verbal.[49]

L'estabilització de l'ofici del diputat local, ben regulat després de la reorganització de la Diputació del General de 1413, el defineix directament vinculat als diputats residents a Barcelona, que l'han de nomenar en els quinze dies immediats a ser designats, amb obligació de residència i recepció d'un salari adaptat al

41. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 11.

42. Jaume Sobrequès: «Aspectes de la política fiscal de la Diputació del General al segle XV: la qüestió de la sal a l'Empordà durant la Guerra Civil», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins,* 25/1, 1979-1980, p. 13; Isabel Sánchez de Movellán Torent, *La Diputació del General de Catalunya…,* p. 244.

43. Ricard Torra-Prat: «Administrar el territori des del territori. La Diputació del General a Vic a l'època moderna», *Ausa,* 29, 2020, p. 620-621.

44. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-232, f. 14v-15r.

45. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-288-d.

46. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-24; G-193-53.

47. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-43; V-290-a.

48. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-52.

49. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-18; G-193-21; G-193-26; G-193-37; V-286a.

volum d'activitat, sense poder-se beneficiar dels arrendaments ni de les penes imposades, però gaudint, en canvi, d'exempcions tributàries.[50] L'ofici és triennal, durada inicialment complexa d'imposar però ben assumida a la segona meitat del segle xv, amb presentació dels comptes triennals als oïdors.[51] De fet, el diputat local pot ser objecte de denúncies en cas de preteses irregularitats,[52] a l'igual que altres oficials que actuen sobre el terreny.[53]

El diputat local és auxiliat per un nombre de collidors i guardes adaptat al volum d'activitat, en una suma molt variada segons indrets.[54] A Tortosa, per exemple, el 1448 hi ha dos collidors dels drets d'entrada de productes, un collidor de la bolla, dos guardes per a les entrades i un altre guarda per a la bolla, mentre una altra persona recollia els drets a les taules foranes.[55] Els càrrecs es poden especialitzar en àmbits territorials concrets: a la darrera dècada del segle xv, en la demarcació tortosina, al nord es consolida el guarda de Batea –«guarda dels dits drets del General en la dita vila de Batea e altres passos e parts fora la ciutat de Tortosa»[56]– i, al sud, el «cullidor e guarda de les entrades e exides qui·s cullen en lo dit castell e vila d'Amposta».[57] Totes les demarcacions compten amb el receptor que actua de tresorer o clavari i que pot ser conegut com a «collector dels drets del dit General»,[58] i l'escrivania, amb els seus escrivents dirigits per un notari, a fi de registrar tota l'activitat i copiar la documentació tramesa i la rebuda, de manera que es va així generant un arxiu propi. També cal registrar l'activitat relacionada amb la guàrdia i custòdia d'esclaus que assumeix la Diputació del General de

50. Isabel Sánchez de Movellán Torent: «Els diputats locals de la Diputació del General al segle XV», a Flocel Sabaté (ed.): *L'estructura territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai. Actes del V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya,* Barcelona, L'Avenç, 2000, p. 351-353.

51. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, Diputació local, 0 f. 1r-3v.

52. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-290-g.

53. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-55.

54. És una constant que es mantindrà i incrementarà. Les voluminoses seus dels diputats locals a la segona meitat del segle XVI encabeixen des dels sis membres a la Vall d'Aran al voltant del mig centenar a cadascuna de les grans capitals, Girona, Lleida, Tortosa i Perpinyà. Miquel Pérez Latre, *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI,* Vic, Eumo Editorial, 2004, p. 60-61.

55. Isabel Sánchez de Movellán Torent: *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479),* Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 243.

56. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, doc. 7.

57. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, doc. 8.

58. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, doc. 5.

manera efectiva des de 1421.[59] La complexitat jurídica obliga a contractar els serveis d'assessors jurídics, que són imprescindibles en les actuacions judicials, per bé que l'absorció de casos judicials pels diputats en alguns moments buida l'exercici judicial dels diputats locals. Aquest és el context en què, el 1482, els comptes del diputat de Vic no foren acceptats pels oïdors de comptes precisament per haver inclòs el salari de l'advocat, atès que «lo General no paga salari de advocats»[60]. Finalment, sempre cal comptar amb els serveis puntuals de porters, cridadors (*corredors*, *legidors)* i, amb aquests, músics (*trompedors, joglars*). Ocasionalment el diputat local pot ser substituït per un lloctinent, com els que actuen a Tortosa el 1431[61] i a Camprodon el 1482.[62]

Els diputats residents a Barcelona mantenen una relació fluida i permanent amb els diputats locals. El 1478, per exemple, s'adrecen al diputat local de Vilafranca del Penedès perquè procedeixi contra Bartomeu Aguilera perquè acumula un deute massa elevat amb la Diputació, allargat des de 1471.[63] També solen derivar els fraus per ells coneguts cap als respectius diputats locals, tot i que es reserven la capacitat de retenir els casos que considerin adients. Per això, en atorgar el 1490 l'ofici de guarda de Batea a Joan Andreu, li recorden que «les dites fraus que trobareu harau a denunciar a nosaltres o al diputat local de la dita ciutat de Tortosa».[64] Igualment, els diputats residents a Barcelona poden delegar en el diputat local la transmissió d'explicacions sobre afers concrets demanades per les autoritats municipals.[65]

De tota manera, la posició del diputat local és merament executiva i així és tractat per totes les autoritats. Els governs municipals s'adrecen als batlles i als veguers en temes de la seva competència i sols quan cerquen una major contundència es dirigeixen inicialment a la cort reial. En canvi, en les discrepàncies sobre exaccions del General, els governs municipals s'adrecen i negocien amb els diputats residents a Barcelona, mentre que el tracte amb els diputats locals es limita a aspectes de

59. Roser Salicrú: «La implantació de la guarda d'esclaus i el manifest de 1421 a la vegueria de Cervera», *Miscel·lània Cerverina*, 12, 1998, p. 35-56.

60. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, Diputació local 0, f. 3v.

61. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-7, f. 1r.

62. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, Diputació local 0, sense numerar.

63. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, doc. 5.

64. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, doc. 7.

65. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 48.

caire executiu.[66] Ben significativament, el diputat local no sol ocupar llocs destacats entre les autoritats que encapçalen manifestacions cíviques com els funerals reials.[67]

3. Conflictivitat social en l'aplicació de l'actuació del General

No es preveu fàcil la implementació d'una nova institució adreçada a imposar noves fiscalitats i una major complexitat en el desenvolupament de les tasques laborals. Per això, ja el 1363 els «diputats residents a Barcelona» recorden que els collidors han de ser respectats com a portadors de l'autoritat reial –«ans sien tractats e aüts com a officials reyals»–[68] i, conseqüentment, plenament assistits pels oficials jurisdiccionals. No es podrà evitar, però, que l'aplicació estigui acompanyada de discrepàncies, fraus i tensions.

3.1. Exigències a la població per l'endeutament municipal

El primer impost a gestionar per l'inicial embrió de la Diputació del General va ser el fogatge de 1359, i el 1363 s'afegí el donatiu de 13.000 florins anuals al rei durant dos anys. En deriva l'endeutament que els governs municipals assumeixen i canalitzen mitjançant la venda de censals morts i violaris, el que genera unes obligacions creditícies que, evidentment, repercuteixen sobre la població. D'aquesta manera, els reptes militars a què es veu sotmès el monarca es tradueixen en endeutament municipal, com explica el govern de Girona el 1367:

> veents què haver per via de majors imposicions o de fogatges aquells XVIIIDCCL mil lliures que·l dit braç devia pagar en lo darrer any dels II anys perquè fo feta la proferta en les corts de Thortosa per vendes de censals e violaris sobre les generalitats e de les quals lo dit braç se era plegat en lo primer any de les dites II anys per via de vendes sobre les dites generalitats en pagua d'açò que devia donar per rahó de la entrada de Castella.[69]

66. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 28.

67. Flocel Sabaté: *Lo senyor rei* és *mort!*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 1994, p. 74-77.

68. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 13, f. 4v-5r.

69. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona I.1..2.1, lligall 6, llibre 1, f. 219r.

De manera ben semblant, el govern municipal de Lleida el 1370 exposa la relació entre l'exigència de les generalitats i la venda de censals morts.[70]

Es produeixen algunes discrepàncies en l'elaboració de fogatges sobre els que basar els recomptes fiscals, arran d'opacitats, alteracions internes i interferències jurisdiccionals;[71] per bé que la recaptació sol fer-se sense gaire tensions.[72] No deixa de ser, però, la via que empeny tant senyorius[73] com viles i ciutats vers l'espiral de l'endeutament crònic. A còpia de sumar obligacions creditícies, els governs municipals, com confessa el de Barcelona el 1396, «no haguen a present moneda de què puxen pagar»,[74] i han de cercar finançament per qualsevol via («a préstec o mogubell, a usura, a censal o violari o en altre qualsevol manera que aquells troba porà» especifiquen les autoritats de Tàrrega als seus delegats el 1365).[75]. Així, es veuen abocats a destinar gran part de la despesa a pensions creditícies –el 61% en el cas de Barcelona en entrar al segle xv–[76] i a vorejar la insolvència, tot caient en penes de terç i d'hostatges i abocant-se a bancarrotes en el segle xv.[77]

3.2. Alteració de la vida quotidiana dels mercaders i venedors

La nova exigència de les generalitats imposada el 1363 incloïa el dret de bolla, que afectava la principal de les produccions, la tèxtil (cosa que comportà la regulació de la qualitat dels teixits),[78] i la circulació de tota mena de teixits i joies; i el dret d'entrades i eixides, que afectava la importació i exportació de tota mena de productes. La primera ordinació que s'escolta el 1363 a tots els

70. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 403, f. 17r.

71. Flocel Sabaté: «Mercats i capitalitats urbanes al comtat d'Urgell», a Flocel Sabaté (ed.), *El mercat de Balaguer. Una cruïlla,* Balaguer, Ajuntament de Balaguer, 2015, p. 151.

72. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, regs. 4579, 4580.

73. Dolors Domingo Rúbies: *La privatització del patrimoni reial i el deute públic: La Terra del Marquesat (1130-1496)*, Lleida, Universitat de Lleida (tesi doctoral), 2016, vol. 1, p. 223-224.

74. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, fons municipal B-I, llibre 27, f. 33r.

75. Arxiu Comarcal de l'Urgell, fons municipal de Tàrrega, llibre del consell 4, f. 11v-12r.

76. Yvan Roustit: «La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du xive siècle», *Estudios de Historia Moderna,* 4, 1954, p. 13-156.

77. Flocel Sabaté: «La insolvència municipal a la segona meitat del segle xiv», a Manuel Sánchez Martínez (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval,* Barcelona, CSIC, 1999, p. 255-280.

78. Antoni Riera: «Crises and Changes in the Late Middle Ages», a Flocel Sabaté (ed.), *The Crown of Aragon. A Singular Mediterranean Empire,* Leiden -Boston, Brill, 2017, p. 250-251.

carrers del país, després de notificar el nom dels compradors, comença detallant l'obligació de declarar amb detall, a partir d'ara, tots els productes que es pretenen transportar:

> que tota persona de qualque condició sia haie a fer sagrament com requests ne seran per los collidors dels dits drets o guardes o altres persones an açò elets e agen per virtut del dit sagrament manifestar totes robes que trauran o metran en lo dit principat de Cathalunya e donà ço que li costarà per scrit e pagar lo dit dret de generalitat bé e leyalment e que degua fer sagrament on les trametrà e portar les farà.[79]

Això afecta a tots els vaixells, que no poden partir sense haver declarat als collidors sota «sagrament» el que carreguen a qualsevol port de la demarcació, com es proclama a Tortosa, en especificar «que tot patró de nau o de leny o de barcha o d'altre qualsevol vexell e tot scrivà d'aquells deia denunciar abans que partesca per anar e lur viatje spatxat lo vexell e carregat ço que carregat hi serà ne quines seran ne quantes les mercaderies».[80] La circulació de mercaderies per terra també guanya complexitat, perquè el traginer ha de dur el corresponent albarà d'haver efectuat el pagament de les generalitats, i altrament la pena imposada fins i tot li podria fer perdre l'animal de càrrega.[81]

Ni tan sols es poden carregar els productes sense haver efectuat la declaració dels béns i el pagament corresponent als collidors. D'aquesta manera, les mesures de control alteren el ritme de treball, perquè no es pot moure la mercaderia si abans no s'han complet els deures fiscals, és a dir ningú no pot «tresteiar de nit ni de dia algunes robes o mercaderies de hun vaxell en altre en neguna maneres si donchs no ho fa ab licència o albarà del dits collidors». Això implica que cal adaptar els horaris de càrrega a les hores d'activitat del registre dels pagaments de les generalitats, tal com es detalla també a Tortosa:

> que negún patró ne raiç ni altra persona de qualsevol ley o condició sia no gos carregar ni descarregar ni en alguna manera trasteiar algunes robes o mercaderies despuys que·l seny de las oras haurà tocat entro en l'endemà matí e sia dies clar sens licència dels collidors del dit dret.[82]

79. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 2r.
80. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 2v.
81. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 4r.
82. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 2v-3r.

Els collidors han de comprovar la veracitat d'allò declarat, i per això, ni al port ni en altres indrets no es poden ni tan sols deslligar els paquets, «e açò per tal que·ls dits collidors puxen regonèixer si en les dites bales e costals haurà algunes altres coses ultra les coses qui serà denunciades».[83]

El control arriba, en el mateix 1363, a tots els vessants: cap venedor no pot comercialitzar cap tipus de tela sense la bolla de plom corresponent. Això afecta directament cadascun dels diferents artesans, en la seva respectiva especialitat, tal com es recalca en crides adreçades a cada ofici, perquè cap producte no pot entrar en el mercat sense haver complert els seus deures fiscals, és a dir, «ans que hisquen del perayre o fustaniers o adobadors dins VIII dies après que appellats seran e encara ans que sien apuntats ne plegats paguen e haien a pagar lo dret ordenat en les corts passades». En realitat, afecta a totes les teles que circulen, per la qual cosa cal advertit a tothom que vengui «a tall o en gros per vestir o qui venrà d'ara o canviarà calces flandeses no gos liurar ne desexir-se dels dits drets [...]. tro que ho haien denunciat als collidors dels dits drets e haien pagat lo dret».[84]

També es complica el treball entorn de la introducció de fragments de draps en el mercat. Se n'ha d'advertir a l'autoritat i posar la bolla de plom a cada fragment segregat de la peça ja *bollada*, de tal manera que «algun draper, perayre o altre que vena drap a tall no gos vendre la I dels caps en què serà la bolla sens que en altre cap de aquells no romanga una bolla». Això obliga a portar el drap al *bollador* abans de tallar-lo i posar-lo en circulació: «ans que tallassen de tot lo dit cap hon seria la dia bolla de plom fossen tenguts de aportar aquells als bolladors per bollar los a ffi que·lls dits draps ne altres no puxen esser sens bolla».[85]

En definitiva, la imposició de la nova fiscalitat comporta no sols desplegar l'activitat dels plegadors dels nous ajuts sinó, destacadament, disciplinar i complicar els hàbits de treball.

3.3. Constants intents d'escapar de l'obligació fiscal

Des del primer moment es pretén evitar que circulin productes no tatxats, i sobretot que els productes es moguin d'amagat. Els collidors dels drets gaudeixen de tota la potestat per

83. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 4r.
84. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 16, f. 1v-3r, 6r-v.
85. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 16, f. 4r-v.

> entrar e pendre's escudriny de nit e de dia en qualsevol naus, cocha, galea, lenys, barques, laüts, carravés, potons o altres qualsevol vaxells, alberchs, botigues, caxons, masos o altres qualsevol lochs en e de que haian suspita que haian mesos safrans o altres qualsevol mercaderies o robes per deffraudar los dits drets.

En el mateix sentit, han de procedir contra «alguna persona de què haian suspita que port perles, fil d'or, peres precioses, or o argent, moneda ni billó ne altres qualsevulla coses qui sien tengudes pagar lo dit dret». L'escorcoll i l'actuació els poden aplicar sobre tothom que calgui, siguin «patrons, scrivans de naus o d'altres vaxells o barques, mercaders o mariners, traginers o per qualsevulle altres persones».[86]

El frau per evitar el pagament, sovint amb acord entre el productor i el mercader, sol centrar-se en tractar de transportar productes no taxats a través de vies de circulació inusuals. És més fàcil intentar-ho per via marítima mitjançant vaixells de pesca que no parteixen dels carregadors dels molls. Per això, des dels primers moments, els diputats residents a Barcelona disposen penes pecuniàries elevades i la pèrdua de l'ofici per a tots els que hi col·laborin atès «que alguns patrons de barques de alenyar e d'altres vexells e pescadors e patrons de lauts e lurs companyes e algunes altres persones fan offici e permeten e ajuden a defraudar lo dit dret».[87]

Es tem, sobretot, que les quantitats declarades no siguin les reals. De manera reiterada, les diferents crides van recordant l'obligació de jurar que es declararà honestament i sense cap frau tant les quantitats comercialitzades com el preu –«lo for o preu»– a què s'ha tramès.[88] Atesa la malfiança, ja el 1363 els diputats residents a Barcelona estableixen que, en cas de qualsevol dubte al respecte, «els compradors o lurs collidors o guardes o altres persones qui per los dits compradors hi seran elets» també per aquesta raó poden imposar els escorcolls i interrogatoris necessaris sota «sagrament» a qualsevol persona, de l'estament que sigui. [89]

Evidentment, es preveuen penes molt elevades, de 500 sous, en el cas que es falsifiqués la bolla de plom:

> que alguna persona de qualque stament, condició o ley sia no gos bollar ne segellar drap algú sinó aquells qui a açò seran assignats ne contrafer algun dels sagills o

86. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 4v-5r.
87. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 3r.
88. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 16, f. 5r.
89. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 3v-4r.

bolles que segellar o bollar los dits draps o altres son o seran ordenats ne usar de segells o bolles contrafetes.[90]

Si els collidors o els guardes detecten segellaments fraudulents, els responsables també seran degudament penalitzats en la cort del diputat local.

Les elevades penes econòmiques imposades pretenen ser dissuasives però també incentivadores de la participació popular. Com ja es preveu el 1363, una quarta part de les penes aplicades serà pel denunciador, una altra pels compradors de l'ajuda, l'altra per l'oficial jurisdiccional «qui farà la execució en cars que·n sia request» i la part restant per la institució del General.[91] En qualsevol cas, «tots e sengles corredors e hostalés», a l'igual que «sartres, juponers, perpunters, argenters» o qualsevol altre persona «havien a ffer sagrament» i col·laborar dient la veritat cada vegada que els compradors o els collidors els ho demanin.[92]

En realitat, l'establiment dels controls dels guardes permet tractar com a defraudadors a qualsevol persona que circuli amb mercaderies no declarades, encara que es tracti de particulars sense ànim de lucre, perquè l'objecte de gravamen és el producte. El 1490 a Montblanc va ser requisat «un vellut morat qui tira circa una cana» que un pelegrí portava des de València amb la intenció d'oferir-lo «a nostra dona de Muntserrat», però que havia entrat a Catalunya «sens manifestar ni pagar lo dret».[93]

3.4. Revoltes, agressions i discrepàncies

Conscients del trastorn inherent a les noves exaccions i al procediment que implica, es temen protestes, i ja el 1363 es disposa una penalització «segons la calitat del crim», que pot arribar fins a l'enorme xifra de 1000 lliures. El punt de major tensió és el segrest dels productes no reglats per part dels responsables de controlar el nou impost: «si·l troben que no sie bollat o segellat que aquell puxen pendre sens alcuna resistència ho contrast que per aquell qui·l portarà ne per altra no los sia feta». Per això es preveuen accions contra «avalotar, maltractar o damp-

90. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 16, f. 6r.

91. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 13, f. 5r; 16, f. 16r-v.

92. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 16, f. 14r-v.

93. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, doc. 6. Edició: Valentí Gual Vilà: *Justícia i terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (armari II),* Valls, Cossetània Edicions, 2003, p. 785-786.

nejar en alguna manera los dits compradors o algú dels dits compradors, collidos o guardes o altres persones en açò per ells ordenades» quan aquests actuïn ja sigui en medis de transport com els marítims, o ja sigui en àmbits de producció com «obradors o cases de drapers, pellers de sartres, baxadors o perayres o de altres qualsevol persones de qualsevol stament o condició siena ab cort o sens cort».[94] Són crides que s'aniran repetint perquè les situacions tenses es reiteren de manera crònica. Clarament, collidors i guardes pateixen agressions verbals i fins i tot físiques sobretot quan actuen en zones menys protegides.[95]

Els oficials ordinaris, com el veguer en la demarcació règia, col·laboren amb els responsables del General en aquestes situacions.[96] Els veguers afegiran aquest compromís en la seva presa de possessió, mitjançant atorgar

> sagrament e homenatge que farà totes execucions e costrets e cualsevol enantaments altres o provisions necessàries tota vegada que per lo honrats diputats del general de Catalunya ne serà request tots afferts lexats no sperat concell de jutges ni de assessors ni sperat altre manament del senyor Rey.[97]

4. Les generalitats d'Aragó a Catalunya

L'exigència del dret d'entrada i eixides de les generalitats de 1363 va contribuir poderosament al perfil institucional, representatiu i identitari de cadascun dels territoris de la Corona (Aragó, Valencià, Catalunya), prou visualitzat amb el desplegament de les mútues fronteres duaneres.[98] Això, però, s'encavalca sobre la contundent porositat i interrelació existent a través dels respectius límits, no aliena al vigor de les capitals catalanes occidentals. La manca d'una delimitació física contundent concorda amb el fet que la progressiva cessió de territori català a Aragó al llarg del segle XIV[99] no va alterar les capitalitats ni les relacions socioeco-

94. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 13, f. 4v-5r, 7v-8r; 16, f. 8v.

95. Isabel Sánchez de Movellán Torent: *La Diputació del General de Catalunya…*, p. 242.

96. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 16, f. 17r.

97. Joaquim Sarret i Arbós: *Història de l'estat político-social de Manresa,* Manresa, Imprenta i Enquadernacions de Sant Josep, 1925, p. 62.

98. José Ángel Sesma Muñoz: «La fijación de fronteras económicas entre los estados de la Corona de Aragón», *Aragón en la Edad Media,* 5, 1983, p. 141-165.

99. Flocel Sabaté: *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 281-289.

nòmiques existents que entrelligaven els territoris, fins i tot més enllà de les zones frontereres, com s'evidenciava en resseguir el procés seguit per nombrosos productes, des de la recol·lecció de la matèria primera a l'elaboració i la posterior distribució.[100] Les corts de Montsó de 1376 estableixen una nítida xarxa de duanes d'Aragó sobre 45 punts fronterers i alguns centres interiors que destacaven com a mercats i cruïlla de camins. Quasi una vintena d'aquests punt miraven cap a Catalunya.[101] Tanmateix, la dificultat per controlar el trànsit va multiplicar els controls duaners aragonesos, vers tots els costats, essent 140 a inicis del segle xv i encara més en endinsar-se en aquesta centúria.[102]

Abans d'incrementar els punts de control, els gestors de les generalitats aragoneses havien intentat actuar a Lleida i a Tortosa, atès que, al cap i a la fi, la majoria dels traginers provinents d'Aragó tractaven d'arribar amb els seus productes a aquestes ciutats. Són els compradors de les generalitats d'Aragó els que ho promouen i l'autorització depèn dels governs municipals de les dues ciutats, tot reflectint així, també aquí, la capitalitat urbana.

El 1370 el compradors de les generalitats aragoneses han aconseguit la mediació del rei per sol·licitar-ho al govern de Tortosa perquè

> molts e diverses mercaders e altres persones de fet trahien moltes e diverses mercaderies, bestiars e altres coses del Regne d'Aragó sens pagar lo dret que per les dites robes e altres coses del Regne d'Aragó són tenguts de pagar per rahó de las generalitats imposades en lo dit Regne

I en la majoria dels casos es cerca el pas sobre l'Ebre situat a Tortosa: «la maior partida de les mercaderies qui açò assaien venguen passar al pont d'aquexa Ciutat». Per corregir-ho, els arrendataris aragonesos proposen que el govern municipal tortosí els permeti actuar a la ciutat: «permetats estar guarda qui reeba los albarans dels mercaders e altres persones dessús dites per ço que trauran del dit Regne, e per ocupar e pendre e encare haver ço que del dit Regne exirà sens licència e alberà dels dits arrendadors». El rei, que, al cap i a la fi, compta amb iniciatives armades que depenen d'aquest finançament, dona suport plenament a la

100. Flocel Sabaté: «Olio e mercati nella Catalogna del basso medievo», a Irma Naso (ed.), *Ars olearia. I Dall'oliveto al mercato nel medieovo,* Guarene, Centro Studi per la Storia dell'Alimentazione e della Cultura Materiale Anna Maria Nada Patrone (CeSA), 2018, p. 171-175.

101. José Ángel Sesma Muñoz: «La fijación de fronteras económicas»…, p. 165.

102. José Ángel Sesma Muñoz: «Estado y nacionalismo en la Baja Edad Media. La formación del sentimiento nacionalista aragonés», *Aragón en la Edad Media,* 7, 1987, p. 258.

mesura –«sabeu que per açò nos farets gran servey per lo qual vos serem obligats, e lo contrari nos serie molt greu»– però no pot fer més que pregar-ho al govern municipal de Tortosa: «a supplicació dels dits arrendadors o compradors de les dites generalitats vos pregam afectuosament».[103]

Només dos anys després, el 1372, l'arquebisbe de Saragossa, en esdevenir comprador de les generalitats d'Aragó, s'adreça directament al govern municipal de Lleida amb una petició idèntica, tal com exposen els paers de la ciutat davant del consell municipal: «que ells han haüda una letra del archibisbe de Çaragoça en que·ls pregue que com ell haje comprades les generalitats d'Aragó, que·ls plàcie que vuyllen consentir que ell tingue alguns plegadors de les generalitats en la dita ciutat». La petició, però, va ser molt mal rebuda i no es va acceptar.[104]

En definitiva, els governs municipals no autoritzen l'actuació d'oficials aragonesos en les respectives ciutats, però la intensitat del tràfic de productes entre ambdues regions va renovant nombrosos conflictes que, en el costat català, esclaten a diferents nivells respecte de productes vinguts d'Aragó. El 1482 el diputat local i el sotsveguer discrepen amb contundència per la detenció d'uns aragonesos que haurien introduït vitualles a Tortosa.[105] I el 1492 el govern municipal tortosí i els diputats del General resident a Barcelona discuteixen entorn de què es volia dir en una crida del General sobre la percepció dels drets per extreure llanes pel carregador de Tortosa, per si es volen centrar en «les lanes qui en dit carreguador de Tortosa se carregaran les quals sien fetes e tretes en e del dit Principat», o si tenien una altra pretensió «sobre les lanes qui iran a carregar als ports de dita ciutat», atès «que no hi van a carregar sinó les qui ixen de Aragó».[106]

5. Interferències i tensions amb autoritats municipals i oficials jurisdiccionals

La negociació a la baixa d'exigències contractuals és usual en el marc de les contrarietats pròpies de finals del segle XIV.[107] Circumstàncies com les pèrdues de

103. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 40.
104. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 402, f. 53v.
105. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 12.
106. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 28.
107. Flocel Sabaté: «Hombres de la villa i hombres de fuera de la villa en Piera durante la Baja Edad Media», *Historia agraria,* 85, 2021, p. 21-28.

collites reiteren peticions similars en l'àmbit de les exaccions de caire municipal. El 1366, en el context del pas de les companyies armades procedents de França cap a Castella,[108] els habitants de les Borges Blanques exposen a la ciutat de Lleida, de la qual depenen, haver perdut la producció de farina («los fo tolta per los franceses ensemps ab altres béns del loch») i per això demanen que els «plegadors de la imposició de la farina» els eximeixin del pagament. En l'acord d'exempció, pretenen que s'incloguin les «generalitats», precisament en interpretar una proximitat entre la recaptació del General i les exigències municipals: «an volgut dir e proposar sobre aquest fet així per part sua com per part de les generalitats, declaren e entenen que no·n deuen pagar».[109]

Hi ha proximitat en els sistemes d'exacció dels municipis i del General, basats en els «compradors» de les diferents imposicions en el primer,[110] i els compradors de les generalitats en el darrer, cosa que facilita que uns mateixos personatges inverteixin en aquestes recaptacions. La tensió, però, sorgeix quan des d'un i altre costat es pretenen aplicar exaccions sobre uns mateixos productes o sobre les actuacions dels altres compradors. El 1372, a Lleida, el comprador de la imposició dels contractes, «demane la imposició que és stada feyta per alguns de la ciutat de les generalitats de les draperies e aquels que u han comprat dien que no u deuen pagar», perquè «entenen que aquesta determinació no·s pertany a la ciutat». El govern de la ciutat, en aquest cas, accepta que el pagament resti en l'àmbit del General i, per tant, també es nega a indemnitzar a qui ha adquirit la imposició dels contractes: «pus que lo dia que en Castellnou comprà la imposició els contractes ere en qüestió si los compradors de les generalitats devien pagar ho no, e depuys se·s determinat que no, que la ciutat no és tenguda an Castellnou de rehebre en compte ne de fer-li'n smena.»[111]

Més usualment el conflicte mostra ambdues administracions pretenent gravar els mateixos productes. El 1438 els diputats del General residents a Barcelona es queixen al govern municipal de Tortosa perquè la imposició que aquests han imposat sobre la venda de productes de calçat «sia en gran prejudici del dret de les

108. Flocel Sabaté: *D'étranges envahisseurs. La Catalogne face aux compagnies de routiers au XIVe siècle,* en premsa.

109. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 400, f. 25r.

110. Arxiu Històric Municipal de Barcelona, Consell de Cent, B-XI, vol. 2, f. 189r. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 400, f. 4v; llibre d'actes 402, f. 49v, entre altres exemples.

111. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 402, f. 49v.

generalitats e directament de les entrades e exides».[112] És una problemàtica que es va repetint arreu del país, com a Barcelona, on al llarg del segle xv reiteradament es solapen i col·lideixen les ordinacions municipals sobre draps i els capítols del General sobre la bolla.[113] Aquestes situacions menen a diverses actuacions judicials del General contra governs municipals com els de Barcelona,[114] Sant Feliu de Guíxols[115] o Berga.[116]

Una disputa idèntica assoleix un fort impacte a Vic a partir de 1453, quan el General es queixa «per rahó de les ordinacions que los honorables consellers d'aquexa [ciutat] avian fetes per rahó de las drapades las quals en molt cops de aquelles són vistes ésser en gran dan, interès e perjudici del dit General e drets de les generalitats». Els diputats del General del Principat de Catalunya exigeixen al veguer que, per raó del jurament pres, procedeixi contra els govern municipal i fins i tot li ordenen que «posi a la presó els qui facin contrari».[117] El posicionament de l'oficial reial fa que el General mantingui, el 1455, un procés contra els consellers municipals i contra el veguer reial.[118] Igualment, també el veguer de Barcelona és encausat pel General el 1456 en el conflicte entre les competències municipals i les del General.[119]

Així, més enllà de la col·laboració entre diputats locals i oficials jurisdiccionals ordinaris contra defraudadors i deutors del General,[120] el solapament d'exigències fiscals mena a col·lisions que el General encarrila mitjançant processos judicials contra batlles reials, com el de Tortosa el 1431[121] o el de Barcelona el 1464,[122] contra cònsols de mar, com els de Perpinyà el 1435,[123] o fins i tot contra oficials de la reial audiència.[124] Les grans tensions solen viure's contra els veguers, els quals el General denuncia judicialment com també no poques vegades els jutges i asses-

112. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 24.

113. Isabel Sánchez de Movellán Torent: «El Consell de Cent barceloní i les seves relacions amb la Diputació del General en el període 1454-1458», *Barcelona. Quaderns d'Història,* 5, 2001, p. 85.

114. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-313.

115. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-291.

116. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-292-1.

117. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4581, sense numerar.

118. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-28.

119. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-30, G-193-33; V-311-a; V-2311-d.

120. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-139-9.

121. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-288-c.

122. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-312.

123. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-8

124. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-51.

sors jurídics que els han assistit.[125] El 1445 el veguer de Tortosa arriba a encarcerar un porter del General[126] i el 1454 el de Vic desposseeix el diputat local de les seves armes,[127] actuacions respostes pel General obrint els corresponents processos contra els oficials reials. Més enllà d'algun plet en àmbits regionals –el diputat local contra el lloctinent de batlle davant la cort del sotsveguer a Berga el 1445–[128] aquestes causes solen portar-se pels diputats residents a Barcelona.

L'acusació contra els oficials jurisdiccionals és ben fàcil d'activar perquè el jurament prestat pels oficials jurisdiccionals a l'inici del seu càrrec, comprometent-se a ajudar al General, és invocat per aquest a fi d'emprar la seva capacitat jurisdiccional, tal com els diputats locals obertament exigeixen a veguers i batlles. Així, a Osona, el 7 de febrer de 1471 el diputat local s'adreça abrivament al batlle de Centelles tot recordant-li que «pel sagrament e homenatge que per rahó de vostra ofici havets prestats en alguns afers del General» està obligat a executar el que li ordeni, i com que no ho ha fet, li recalca que havia efectuat aquest jurament el 10 de maig de 1469 i l'obliga a tornar a Vic per renovar el jurament i sotmetre's a allò que se li ordeni, en veritable visualització de la preeminència que en la pràctica pot imposar el diputat local.[129]

En la disjuntiva davant de les exigències del General sobre els oficials reials, a voltes esclaten tensions entre aquests, com s'esdevé el 1427 entre els veguers de Barcelona i de Girona,[130] o, sobretot, l'enfrontament entre el veguer i el sotsveguer de Barcelona el 1456, el primer seguint els magistrats municipals i el segon, el General.[131]

El General també vetlla pel respecte sobre la seva jurisdicció territorial allà on l'ha assolida. El 1409, empès per les necessitats econòmiques, el rei Martí cedeix el comtat d'Empúries a la Diputació del General i a la ciutat de Barcelona.[132] Aquesta assumeix l'exercici jurisdiccional,[133] tal com perceben els mateixos súbdits: «en temps que lo dit comtat se ragia per lo senyor Rey d'Aragó com

125. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-19; V-311-b; V-311-c.
126. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-183-14: G-193-15.
127. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-25.
128. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-13.
129. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4581, sense numerar.
130. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-4.
131. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-32.
132. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 2208, f. 1r-v.
133. Enrique Riera Fortiana: «Etapa bacelonesa del condado de Ampurias (1409-1456)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos,* 11, 1976, p. 261-285.

encara despuys que·l dit comtat se ragex per la insigna ciutat de Barchinona».[134] Tanmateix, el General no deixa d'actuar sobre el territori vetllant pels seus interessos jurisdiccionals.[135] Per exemple, ordena al procurador del comtat que mobilitzi «totes les hosts del dit comtat» contra el monestir de Sant Quirze de Colera i el 1429 sotmet a judici l'abat de Sant Pere de Rodes per la jurisdicció a Vilanova de la Muga, cosa que té lloc a la cort del General mateixa, sota presidència dels diputats.[136]

6. El General i la projecció del municipi sobre la regió

Els governs municipals de la Catalunya baixmedieval malden per consolidar i afermar la incidència i control sobre la regió d'influència, que sempre assoleix una extensió proporcional al vigor socioeconòmic del centre urbà i s'apropia de les demarcacions corresponents tot sostenint i empentant l'oficial que en sigui titular. Ben significativament, són els governs de les respectives capitals de vegueria o de sotsvegueria els que discuteixen els límits de les demarcacions reials, tot reflectint la col·lisió dels respectius radis d'influència, com s'esdevé entre Igualada i Cervera, entre aquesta i Manresa o entre aquesta i Berga.[137] De manera ben semblant, són els governs municipals els que s'encaren a les jurisdiccions baronials i procuren avançar vers una homogeneïtzació jurisdiccional a fi que els interessos provinents de la puixança socioeconòmica de la seva elit no naufraguin davant la incapacitat judicial derivada de la fragmentació jurisdiccional.[138] És comprensible, doncs, que les noves exigències fiscals es pretenguin encarrilar seguint «cascun cap de la vegueria»,[139] tal com s'estabilitza el 1365, tot encaixant així l'actuació del General sobre el mateix marc de capitalitat que guia els passos municipals. Aquest és el context en què el 28 de juny de 1367, per a clarificar com cobrir tota la

134. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-293-3, sense numerar.

135. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-193-42.

136. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, V-293-3, sense numerar.

137. Flocel Sabaté: «Limites et villes dans la Catalogne médiévale», a Nacima Baron, Stéphane Boissellier, François Clément i Flocel Sabaté (eds.), *Reconaître et délimiter l'espace localement au Moyen-Âge*, Lille, Presses Universitaires de Septentrion, 2016, p. 131-187.

138. Flocel Sabaté: «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales,* 25, 1995, p. 635-638.

139. *Cortes de Cataluña,* Madrid, Real Academia de la Historia, 1999, vol. 3, p. 66.

quantitat de diners necessària, es va celebrar a Barcelona un consell de diputats per caps de vegueria.[140]

Les noves circumstàncies no alteren l'escenari de fragmentació jurisdiccional, però sí que permeten remarcar la capitalitat sobre el conjunt del territori. Des de 1382 els Santcliment gaudeixen de la jurisdicció plena sobre Flix,[141] però tot i així el 1385 el veguer reial de Tortosa hi pot entrar acompanyant a qui ha de recollir el florí per cada foc per raó del *Princeps namque* convocat. Tanmateix, quan els oficials vinguts de Tortosa accedeixen a la població, «el batlle de Flix dix que ya avien pagat a Leyda».[142] No es tracta pas que els límits de les vegueries fossin inconcrets sinó que els radis de capitalitat es solapen en els extrems, i el senyoriu de Flix gaudeix de plena capacitat jurisdiccional en els límits dels radis d'influència de dues capitals, i de fet, el diversos indicadors reflecteixen la influència dels dos extrems: l'indret es situa dins de la diòcesi de Tortosa i, alhora, els seus senyors són membres d'una destacat llinatge lleidatà.[143]

El conflicte entre els radis de capitalitat socioeconòmica liderats pels governs municipals i els senyors dotats de jurisdicció sobre la regió explica que aquests blasmin els abusos dels homes de viles i ciutats quan, al·legant fadiga de dret, irrompen per la força mitjançant el sometent,[144] o que fins i tot defineixin les comunes com causa dels actes vergonyosos i abusius,[145] segons exposen davant les corts reunides a Perpinyà el 1350.[146] Es ben comprensible, doncs, que a les corts de 1375 nobles i barons expressin la seva prevenció per la procedència dels diputats locals, relacionats amb el braç eclesiàstic o, encara més, amb viles i ciutats de jurisdicció reial, i demanen, per tant, que «la elecció dels deputats locals lo qual és sobre persones del braç de la Esgléya et de les ciutats et lochs Reyals, no puxa

140. Montserrat, Fibla i Guitart: «Les Corts de Tortosa i Barcelona 1365. Recapte del donatiu», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña,* 19, 1978, p. 108.

141. Maria Teresa Ferrer i Mallol, «Flix, un port fluvial blader per a Barcelona. La compra de la baronia de Flix i la Palma l'any 1400», *Acta historica et archaeologica Mediaevalia,* 23-24, 2002-2003, p. 470-474.

142. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Paeria i Vegueria II, 60, f. 49r.

143. Joan J. Busqueta: «La senyoria dels Sant Climent de Lleida: domini fluvial i proveïment a la Baixa Edat Mitjana», a Enric Vicedo (ed.), *Terra, aigua, societat i conflicte a la Catalunya occidental*, Lleida, Pagès Editors, 2000, p. 262-302.

144. Flocel Sabaté: *El sometent a la Catalunya medieval,* Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2007, p. 111-132.

145. Flocel Sabaté: «La comuna idealitzada i rebutjada a la Catalunya baixmedieval», a Flocel Sabaté (ed.), *Els espais de poder a la ciutat medieval,* Lleida, Pagès Editors, 2018, p. 123-124.

146. *Cortes de Cataluña,* Madrid, Real Academia de la Historia, 1896, vol. 1, p. 443.

perjudicar ne perjudich al braç dels barons et cavallers»,[147] deixant oberta la possibilitat que en el futur hi pugui haver diputats locals provinents de jurisdiccions baronials. La mateixa malfiança traspua quan, davant de les corts de 1377, el comte d'Empúries, que en aquells moments malda per afermar la seva plena capacitat jurisdiccional en el seu comtat enfront de les ingerències provinents des de la puixança socioeconòmica de Girona,[148] demana que s'aprofiti el context de canvis propi de la celebració de corts –«de costum com se tenen corts»– perquè cessin «tots los diputats del General axí residents com locals».[149]

El mapa de vegueries reials cobreix tot Catalunya des de 1301, com hem indicat. La seva pervivència, com a sistema demarcacional propi de Catalunya, fins a la fi abrupta de les institucions pròpies en el segle XVIII, rau, en gran part, en l'adaptació del districte regi a la capitalitat socioeconòmica de la respectiva seu. Alhora, però, molts districtes tenen unes extensions allargades i fal·laces a fi d'encobrir grans dominis baronials que, per la seva singularitat jurisdiccional, no poden ser seu d'un districte reial.[150] Això ha imposat l'opacitat historiogràfica de capitalitats exercides per centres baronials, com Balaguer, Cardona, Hostalric o Castelló d'Empúries, malgrat ser plenament equivalents a les altres capitalitats reials tant per la seva funció socioeconòmica com pel desenvolupament de les pròpies institucions baronials. Ben comprensiblement, els districtes del General s'adaptaran a la realitat en col·lectes generals específiques i fins i tot en el funcionament ordinari.[151] La denominació de moltes demarcacions recull la diversitat, per a poder parlar, per exemple, del diputat local de la ciutat de Tortosa, castellania d'Amposta i lloc de Flix,[152] alhora, però, que se'l tracta com a «diputat local de la vegueria de la present ciutat».[153] És, en realitat, el reflex del territori com una xarxa

147. *Cortes de Cataluña,* Madrid, Real Academia de la Historia, 1900, vol. 3, p. 296.

148. Flocel Sabaté: «La ville de Gérone contre l'évêché d'Empúries», a Guido Castelnuovo i Sandrine Victor, (ed.), *L'Histoire à la source: acter, compter, enregistrer (Catalogne, Savoie, Italie, XIIe - XVe siècle)*, Chambéry, Université Savoie Mont Blanc,, 2017, p. 399-411.

149. *Cortes de Cataluña,* Madrid, Real Academia de la Historia, 1901, vol. 4, p. 29.

150. Flocel Sabaté: «La divisió territorial de Catalunya: les vegueries», a Borja de Riquer Permanyer (ed.), *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans,* Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, vol. 3, p. 304-305.

151. Flocel Sabaté: «Els eixos articuladors del territori medieval català», a Flocel Sabaté (ed.), *L'estructura territorial de Catalunya. Els eixos cohesionadors de l'espai. Actes del V Congrés Internacional d'Història Local de Catalunya,* Barcelona, L'Avenç, 2000, p. 57-59.

152. Arxiu del Monestir de Poblet, armari II, calaix 34, carpeta 1, docs. 7 i 8.

153. Arxiu Comarcal de Baix Ebre, General, 12, f. 2r.

de capitalitat i subcapitalitats: «fer cullir e levar en la vila de Vilafranca e en la vegueria e limitacions d'aquesta e en les sotsvegueries de Appiera e de Agualada e batllies de Çarborç e de Cubelles», per exemple.[154]

Aquest context explica que inicialment grans entitats baronials fossin tractades en si mateixes, com el comtat de Prades i la baronia d'Entença o el vescomtat de Cardona.[155] En realitat, la progressiva consolidació del General adapta la delegació territorial a les veritables unitats socioeconòmiques sota jurisdicció baronial. Si inicialment, per exemple, es tractaven conjuntament «les ciutats e vegueria de Leyda e sotsvegueria de Pallars e en los comdats de Urgel e vescomdat d'Àger e en la Seu d'Urgell e vescomdat de Castellbò»,[156] es donarà pas a consolidar la progressiva designació de diputats locals en entitats com els comtats d'Urgell i Empúries, a més del Pallars, i en centres com la Seu d'Urgell, dinàmica que també explica el reconeixement d'espais de jurisdicció reials ben homogenis, com la vall d'Aran.[157] No sols els collidors i els guardes solen ser nadius de les zones on actuen, sinó que els diputats locals també estan imbricats amb les elits locals, cosa que no deixa de satisfer el desig expressat pels barons en les esmentades corts de 1375, que «puxa posar diputats locals de persones de lur braç».[158] En qualsevol cas, les vegueries, plena representació d'una estructura territorial basada en la combinació entre capitalitat urbana i regió, es mantenen com a marc de referència. Les lletres circulars que envien els diputats de Catalunya des de Barcelona als seus diputats locals s'adrecen, genèricament, «als honorables deputats locals constituïts en qualsevol cap de vegueries als quals las presents seran presentades».[159]

7. El General representant la terra arreu del país

Els diputats són delegats dels estaments reunits a les corts, és a dir, dels qui, a mitjan segle XIV, es presenten com a representants de la terra.[160] Ja en les dècades

154. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-607, f. 6r.

155. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-607, sense numerar.

156. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, N-614, f. 1v; 607, f. 7r-v.

157. Isabel Sánchez de Movellán Torent: «Els diputats locals…», p. 348; *La Diputació del General de Catalunya…*, p. 218-219.

158. *Cortes de Cataluña…*, vol. 3, p. 296.

159. Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4581, sense numerar.

160. Flocel Sabaté: «Expressões da representatividade social na Catalunha tardomedieval», a Fátima Regina Fernandes (ed.), *Identidades e Fronteiras no Medioevo Ibérico,* Curitiba, Juruá

precedents la representació de les corts s'esmentava comunament com el General de Catalunya: quan el govern municipal de Lleida el 1342 pretén que les corts generals es reuneixin a Lleida envia un síndic davant del sobirà perquè «clam mercè al dit senyor rey que sie sa mercè que·l diya que ha assignat al general de Catalunya d'ésser en la ciutat de Leyda»;[161] i quan el 1350 rep la convocatòria de corts a Perpinyà, hi veu la reunió de «tot el General de Catalunya»,[162] de la mateixa manera que quan basa la seva actuació amb les corts, ho diu fer «ensems ab lo General de Catalunya».[163] Semblantment, la representació que les corts volen enviar el 1350 davant del pontífex és «la missatgeria que és stada ordenada en les Corts que·s façe per lo General de Catalunya en cort de Roma»;[164] mentre que les peticions del rei a les corts per la campanya de Sardenya es copsen com una petició a tot «lo General de Catalunya».[165] El mateix sobirà, quan convoca les corts de Cervera el 1359 ho fa «pro gravaminibus per generale Cathalonie nunc in curiam quam celebramus in villa Cervarie congregatum nos et officiales nostros».[166]

A mitjan segle XIV està ben assumit, doncs, que les corts són l'àmbit de trobada de la representació del conjunt de la terra, coneguda com *lo general,* i aquest configura una dualitat de sobirania amb el monarca. Amb tota naturalitat ho reflecteix el consell municipal de Lleida el 1350 en adreçar-se al rei per demanar la derogació d'una disposició que considera perjudicial: «que li plàcie que·i vuylle revocar tro que en Corts per el e per tot lo general hy sie proveyt.»[167] Per això, aquest mateix any, els enviats per les corts són «els síndichs del General de Catalunya», i la defensa marítima preparada, amb l'aportació dels estaments a les corts, es defineix com «les galeres del General de Catalunya».[168]

En coherència amb aquesta dinàmica, la delegació permanent dels estaments adopta el nom de *General*, mentre que la reunió de cadascuna de les corts comp-

---

Editora, 2013, p. 61-79; Flocel Sabaté, «L'idéel politique et la nation catalane: la terre, le roi et le mythe dels origines», a Jean-Philippe Genet, (ed.), *La légitimité implicite*, París - Roma, Publications de la Sorbonne - École Française de Rome, 2015, vol. 2, p. 123-136.

161. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 361, f. 5v.

162. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 399, f. 48r-v.

163. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 399, f. 34r-v, 70r.

164. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 399, f. 91bis r, 95r.

165. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 399, f. 48r.

166. Federico Udina, Antonio María Aragó i Mercedes Costa: *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, 1971, p. 117.

167. Arxiu Municipal de Lleida, llibre d'actes 399, f. 19r.

168. Arxiu municipal de Lleida, llibre d'actes 397, f. 34v, 43r; 398, f. 16r.

ta amb la seva diputació. A les corts de Tortosa de 1365 es va adoptar, com a fórmula de finançament immediat, vehicular el crèdit del General de Catalunya a la Diputació de les corts.[169] Dins d'aquesta lògica terminològica, el General de Catalunya pròpiament és la Diputació General de Cathalunya, bé que serà comunament tractat, fins i tot en documents oficials, com a *Generalis Cathaloniae*,[170] mentre que popularment i usualment serà conegut com *lo General.* Alhora, el terme *diputat* forma part del llenguatge quotidià per a referir-se a tot tipus de delegacions específiques en els diversos àmbits públics,[171] molt sovint per aspectes de recaptació i exacció,[172] tal com es continuarà emprant en qüestions fiscals.[173]

La incidència del General en la societat catalana és immediata. Atès que la construcció de galeres per a la defensa del país es situa entre els compromisos fiscals de les corts de 1364-1365[174] i «los diputats del General de Cathalunya residents en Barchinona» ja han assumit responsabilitats en aquest àmbit,[175] el mateix 1365 s'adrecen al govern municipal de Tortosa perquè atorgui totes les facilitats possibles a un mercader de Barcelona que s'hi desplaça per «fer serrar e portar e tret» dels boscos de Tortosa fusta amb què construir vaixells a Barcelona, atès que és bo i útil «per servei lo senyor rey e la cosa pública».[176] Similarment, les autoritats municipals van compartint informació amb els representants del General sobre afers d'alguna manera relacionats amb el finançament col·lectiu, com sobretot la defensa del país. El 1389 el govern municipal de Girona adverteix «als molts savis senyors los administradors del General de Catalunya» sobre les companyies que es tem que envaeixin el país pel nord.[177] Alhora, la capacitat econòmica de la institució representativa delegada de les corts li facilita intervencions directes, com contribuir, el 1391,

169. Montserrat Fibla i Guitart, «Les Corts de Tortosa…», p. 97-98.

170. Per exemple: Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 10, f. 1r.

171. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 582, f. 72r.

172. Arxiu Comarcal del Bages, Fons del Veguer, vol. 4, sense numerar; Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 582, f. 88v.

173. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Paeria i Vegueria II, 60, f. 15r; Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 2014, f. 6r; reg. 2217, f. 34v, 193v-194v; reg. 2218, f. 34v; reg. 2220, f. 86v; reg. 2222, f. 22v.

174. *Per defensar aquell principat e tots los habitants en aquell e per fer gran estol e ivaços en la mar. Cortes de Cataluña,* Madrid, Real Academia de la Historia, 1899, vol. 2, p. 255.

175. Arxiu de la Corona d'Aragó, Generalitat, G-129.

176. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 46.

177. Arxiu Històric de la Ciutat de Girona I.1.2.1, lligall 7, llibre 1, f. 40r.

al finançament del passatge de l'infant Martí a Sicília per auxiliar el seu fill Martí el Jove.[178]

Les corts de 1413 defineixen la Diputació General com a garant de l'observança del dret.[179] Això facilita que la institució esdevingui no un òrgan d'apel·lació però sí de reclamació, al qual s'acudeix des de tot Catalunya. El 1440, per exemple, quan a Tortosa el lloctinent de veguer, a instàncies del govern municipal, segresta «molins, casals e alous» del capítol catedralici en discutir-ne propietat i ús, el prior major de la Seu de Tortosa «és recorregut davant los diputats del General de Catalunya residents en Barcelona» per exposar que aquesta acció vulnera les lleis bàsiques de Catalunya en dos punts: la intervenció d'un oficial secular contra béns eclesiàstics i que s'ha procedit sense escoltar la part a la qual s'han segrestat els béns, atès que «tal seqüestre fet per oficial secular de béns de església és acte privatiu de possessió e per los dits usatges, capítols e constitucions qui són ley paccionada e jurada algú sens coneixença no pot ne deu esser despullat, molestat, inquietat ne privat de sa possessió». Els diputats intervenien tot dient que «nosaltres qui, com sabeu, per acte e capítol de cort e constitució de Cathalunya per nostre ofici havem càrrech de mantenir e deffendre usatges de Barchelona, constitucions e de Capítols de Cort e privilegis comuns de gres braços». Tanmateix el seu dictamen és un consell, que eleven al govern municipal que ha instat l'actuació de l'oficial jurisdiccional reial:

> vos preguem ab tota afecció vos vullau interposar e fer en forma que los dits usatges, capítols e constitucions o llibertats sien mantinguts e defenses e les coses fetes contra aquells e aquelles esser revocades e anullades e tornades al primer stament e lo dit prior contra aquells no sia vexat indegudament en sa justícia.[180]

Poc després, el 1451 és el govern municipal de Tortosa el que es queixa davant dels «diputats del general de Catalunya residents en Barcelona» contra un comissari reial i el veguer, acusant-los de no haver respectat «costums, privilegis e llibertats de la dita ciutat, cosa que va contra constitucions de Cathalunya».[181]

En aquesta funció, els municipis assumeixen el General com l'òrgan de consulta jurídica: el 1484 el govern de Tortosa fa servir aquesta via per preguntar

178. Federico Udina, «Préstamo de cinco galeras por la Generalidad al infante Martín», a *Martínez Ferrando, Archivero. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria,* Madrid, Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, 1968, p. 487-490.

179. Isabel Sánchez de Movellán Torent: *La Diputació del General de Catalunya…* p. 406.

180. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General 23.

181. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, Paeria i Vegueria I, 53.

respecte dels capítols de cort que fan referència al fet que algun ofici pugui ser concedit a algú de fora de Catalunya.[182] Tot contribueix a consolidar la posició preeminent del General, tal com evidencia quan informa els municipis sobre fets cabdals, com per exemple l'atemptat patit pel rei el 1492.[183]

L'actuació del General com a garant de la legislació catalana culmina amb l'aprovació de la Constitució de l'Observança el 1480, que consolida la preeminència constitucional en l'articulació institucional. A partir d'ara els diputats locals imposen als veguers, sotsveguers i jutges ordinaris el «jurament e homenatge» que els obliga a «observar totes requestes de mossens deputats e de tenir e complir lo capítol de la Observança de les constitucions de Cathalunya novellament fet en la cort».[184]

8. Epíleg i conclusions

Les noves exigències fiscals aprovades el 1363 per a tot el territori comportaren, com es preveia, una forta contrarietat per part dels nombrosos afectats, tant per la càrrega fiscal com per l'enrenou causat. Les corts de Barcelona-Lleida-Tortosa, de 1364-1365 encara hi afegiren mig fogatge i 325.000 lliures a sumar mitjançant fogatges censals morts i violaris i comprometre la seca de Perpinyà, i a més s'hi sumaren impostos que atraparen productes com la farina, el pa i les salines i la sal.[185] La protesta interna davant d'aquesta escalada enllaçava amb un elevat malestar exterior, perquè la mesura no encaixa en el context internacional i altera preus, càlculs i acords amb mercaders estrangers. Per això, a les corts de 1377-1378 es promou l'anul·lació de les generalitats.[186] Tanmateix, l'emissió de deute públic per part de la Diputació del General, endeutant-se de 100.000 lliures en censals morts i violaris, obligava a mantenir les generalitats, que ja no podien ser temporals sinó que es vinculaven al crèdit. La concatenació de crèdits i la mateixa administració del deute menaven, doncs, a la continuïtat de la institució i de les

182. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 21.

183. Arxiu Comarcal del Baix Ebre, General, 22.

184. Arxiu I Biblioteca de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, Diputació local 0, sense numerar.

185. José Luis Martín: «Nacionalización de la sal y aranceles extraordinarios en Cataluña (1365-1367)», *Anuario de Estudios Medievales,* 3, 1966, p. 515-524.

186. Maria Teresa Ferrer i Mallol: «Origen i evolució de la Diputació del General de Catalunya», a: *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrès d'Història Institucional (28, 29 i 30 d'abril de 1988)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, p. 156.

exaccions que hi estaven vinculades. Així, malgrat que les corts també en malfiaven i evitaven de cedir atribucions pròpies a la Diputació del General, aquesta es perllonga a les darreres dècades del segle XIV centrada sobre la gestió del propi patrimoni,[187] cosa que li permet, alhora, una creixent incidència política.[188]

La Diputació del General, però, justifica la seva existència i perllongament en la seva representativitat permanent, sobre la qual aquesta es reivindica com a garantia jurídica de la legalitat del país. La reforma de 1413 així ho institucionalitza, i assumeix un específic model polític desenvolupat en els segles a venir.[189] Significativament, els diputats de Catalunya residents a Barcelona adapten la seva denominació a la representativitat que pretenen ostentar: a mitjan segle XV es presenten com «los deputats del General del Principat de Cathalunya» i quan el diputat local de Vic el juny de 1462, enmig d'una Catalunya on està esclatant la tensió social i institucional,[190] fa llegir el comunicat que ha rebut dels diputats, explica a tots els ciutadans que «ha rebut una letra patent dels molts reverents, egregis, nobles e magnífics los deputats del Principat de Cathalunya e llur consell representants lo dit Principat».[191] La representativitat que els identifica amb el conjunt de Catalunya és així ostensiblement proclamada.

El *General* mena, doncs, a la perenne representativitat de la terra, encarnada en la posició dels «diputats del General residents a Barcelona» i imbricada amb una representació territorial entorn del diputat local. Aquest, malgrat no poques tensions amb els governs municipals i els oficials jurisdiccionals arran de les exaccions, arrela mitjançant les mateixes vies amb què les capitalitats urbanes intentaven perfilar aquella Catalunya de regions conduïdes per ciutats i viles puixants que en el segle XV descrivia el jurista Tomàs Mieres, precisament a partir dels acords adoptats a les corts de Montsó el 1363.[192]

---

187. Maria Teresa Ferrer i Mallol: «Les corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General o Generalitat en el marc de la guerra amb Castella (1359-1369)», *Anuario de Estudios Medievales,* 34/2, 2004, p. 938.

188. Flocel Sabaté: *Castelló, capital del comtat baixmedieval d'Empúries,* en premsa.

189. Joaquim Albareda: «La Diputació del General i els Comuns catalans. Representació i modernitat política», *L'Avenç,* 339, octubre 2008, p. 28-33.

190. Alan Ryder: *The Wreck of Catalonia. Civil War in the Fifteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 124-137.

191. Arxiu i Biblioteca de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, reg. 4581, sense numerar.

192. *Comentant els acords de les Corts de Montçó de 1363, diu Mieres que cada ciutat* és *com un petit Estat i que Catalunya* és *una unió de deu ciutats.* Francesc de Paula Maspons i Anglasell, «Fisonomia del Dert Públic Català», *Revista Jurídica de Catalunya,* 36, gener-març 1930, p. 335.

La Diputación del General de Catalunya en el siglo XV (1413-1479). Análisis de sus principales funciones: la recaudación del donativo real y el cumplimento del derecho[1]

Isabel Sánchez de Movellán Torent
Universidad a Distancia de Madrid (UDIMA)

Presentación

Con motivo de la celebración del congreso internacional *La voz del reino, representación política, recursos públicos y construcción del Estado. 600 años de la Generalitat valenciana,* organizado por la Universitat de València, en octubre de 2018, y dirigido por el profesor Antoni Furió, elaboré este artículo.

En dicho congreso participaron especialistas en la materia, la cual consistía en el análisis pormenorizado de las diferentes instituciones de la Generalitat en los territorios que conformaron la Corona de Aragón: es decir, la Diputación del Reino de Aragón, la Generalitat valenciana y la Diputació del General de Catalunya, instituciones todas ellas que nacieron a partir de las cortes de cada uno de sus territorios a mediados del siglo XIV y que tuvieron un desarrollo y una vida paralelos llegando a ostentar la más alta representación en sus reinos y Principado. La relevancia histórica de estas tres instituciones ha llevado a que hoy en día, en pleno siglo XXI perviva su denominación en el órgano de autogobierno de cada una de estas comunidades autónomas.

1. Este trabajo se va a basar en gran medida en mi tesis doctoral que trató el estudio de la Generalitat catalana en el siglo XV; *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans y Generalitat de Catalunya, 2004.

1. La Diputació del General de Catalunya: origen y regulación normativa

El Principado de Cataluña se integraba dentro de la Corona de Aragón junto con los reinos de Aragón, Valencia y Mallorca y esta poseía un mismo rey para todos sus territorios. Se configuró así una monarquía compuesta basada en una unión personal; el monarca lo era de todos y cada uno de sus reinos y territorios.

Los diferentes monarcas de la Corona de Aragón en el período estudiado, 1413-1479, debieron gobernar las diferentes realidades políticas de sus reinos, tanto de los peninsulares como de los conquistados fuera de nuestras fronteras (Sicilia, Cerdeña o Nápoles).

Los reinos y tierras peninsulares tuvieron una organización política similar basada en la representación en una asamblea (Cortes o Parlamento) que se reunía junto al monarca para debatir todos los problemas de sus territorios; estas asambleas podían celebrarse para cada uno de sus territorios –cortes particulares– o ser generales de toda la Corona.

a) Origen

La Diputació del General de Catalunya tiene sus orígenes en la Corte General de Cataluña, reunión del rey con los representantes de los tres estamentos: eclesiástico, militar junto con el noble y el real o popular.[2] La corte de Cervera de 1359 se sitúa como la institucionalización de la Diputació del General. Durante el siglo XIV esta institución también se implantaría en los reinos de Aragón y Valencia.[3]

> La Diputación del General fue un organismo nacido como delegación de la Corte o General cuando esta no se hallaba reunida y de ahí su nombre. Era así un órgano delegado –diputación– del General y subordinado a la Corte/s cuando ésta estaba en activo. En la documentación de la época aparece asiduamente con el nombre abreviado de Diputación o General.

2. Ibíd., p. 55.

3. Albert Estrada: «La Deputació del General de Catlunya. Dels orígens a la reforma de la Cort de Barcelona de 1413», *El naixement de la Generalitat de Catlunya*, Cervera, Museo Comarcal de Cervera, 2003, p. 74.

En un principio las primeras comisiones o diputaciones fueron nombradas por las cortes y estas fueron renovando el mandato de sus comisionados o miembros. Pero a principios del siglo xv la Diputación se configuró como un órgano que se iba independizando de la corte ya que pudo él mismo elegir a sus nuevos miembros y así fue adquiriendo un carácter más autónomo. La encomendación de recaudar el donativo real aprobado en la corte fue la primera función otorgada a esta comisión o diputación.

En adelante nos referiremos a la institución como *Diputación* pues no será hasta finales del siglo xv cuando aparezca en la documentación con el apelativo de *Generalitat*.[4]

Analizando mínimamente el contexto histórico conviene decir que la delimitación temporal elegida para este análisis de la Diputació del General –los años 1413-1479[5]– se debe esencialmente a que se corresponde con una época homogénea en el tiempo de la institución: es la época de los reinados de tres reyes de la dinastía Trastámara la cual comienza en la Corona de Aragón con la designación de Fernando I o Fernando de Antequera a partir del Compromiso de Caspe (1413-1416); a este monarca de breve reinado le sucede su hijo Alfonso el Magnánimo, el cual reinará hasta 1458 y será sucedido a su vez por su hermano Juan II que terminará su reinado en 1479.

Puede calificarse esta etapa histórica como el período en que la Diputación del General consolidó su autonomía financiera respecto a otras instituciones, como fueron la propia Corona o el Consejo de Ciento barcelonés. Los años posteriores a los estudiados, es decir, el reinado de Fernando el Católico (1479-1516), no responden ya a las características mencionadas debido a que el nuevo monarca inició la recuperación del poder de la institución que monarcas anteriores habían cedido, como se ha señalado. El reinado del rey católico nos sitúa en un nuevo contexto histórico y político, pues se ha vivido la guerra civil entre catalanes (1462-1472), precisamente entre el monarca y las instituciones, es también el momento en que se unen las coronas de Castilla y Aragón y el período del afianzamiento de las monarquías autoritarias.

4. Isabel Sánchez de Movellán: *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (Des de la reforma de 1413 fins al final del regnat de l'emperador Carles I, el 1556*), Barcelona, Sindicatura de Comptes, 2004, p. 20.

5. Ibíd., pp. 13 y 14.

El monarca de la Corona de Aragón poseía la potestad de hacer la guerra o de decretar la paz, la potestad suprema de administrar justicia y, compartida de forma paccionada con las cortes, la potestad de legislar.

b) Regulación normativa

De la reunión del rey con los brazos es precisamente de donde emerge la normativa que va a regular la institución. Como organismo nacido de las cortes, la Diputación dependió también de ellas en lo relativo a la regulación jurídica ordenadora de su estructura y composición. Así todas las disposiciones que regulaban la Diputación se elaboraron en las cortes y recibieron en ellas la sanción real.[6]

La parte principal de dicha regulación fue aprobada en las cortes de Barcelona del año 1413; en dichas normas encontramos la estructura prácticamente completa de la institución señalando las funciones de la institución y de todos y cada uno de sus oficiales. El resto de normativa que regularía la Diputación y que se aprobaría hasta finales del xv (1479) fueron tan solo reformas de la normativa general que respondían a exigencias sociales, políticas y económicas del momento: estas disposiciones se refirieron a la actualización de los salarios de los oficiales que trabajaban en la Diputación (reformas de 1420 y 1433) y a la reordenación y adecuación de sus funciones debido a la evolución y el crecimiento de la institución. En 1433 se abordó específicamente la reforma que adecuaba la sobrecarga de trabajo de algunos oficiales de la Diputación; también se actualizaron los precios de los productos o mercancías sobre los que existían transacciones, así como los pagos de tributos (reforma de 1424). A todo ello se refirieron las nuevas disposiciones normativas de los años 1420, 1422, 1433, 1452 y 1455.

A las disposiciones generales solo les quedará pendiente su desarrollo reglamentario el cual podía hacer directamente la propia Diputación.

Las normas que regulan la Diputación se hallan recopiladas en el *Llibre dels quatre senyals*, código que recoge toda la normativa de la Diputación.[7] Esta compilación incluye todo tipo de normas, desde las más relevantes a las más sencillas: desde capítulos de corte, normas dispositivas (*ordinacions*), hasta los llamamien-

6. Discurso de defensa de la tesis doctoral (noviembre 2001).

7. Una explicación sobre este código de la Diputación puede verse en Isabel Sánchez de Movellán, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans y Generalitat de Catalunya, 2004, pp. 125-128.

tos para recordar el cumplimiento de las normas (*crides*). En ediciones impresas posteriores al xv contenían un índice por materias y orden alfabético. Durante los siglos xvi y xvii se continuaron compilando todas las disposiciones nuevas que atañían a la Diputación. Se conservan distintos manuscritos de esta obra, el último de fecha 1698.[8]

Los años en que se produjo la guerra civil catalana (1462-1472) paralizaron la corte general y por ello la aprobación de nuevas normas. Ello no fue obstáculo para que el monarca reinante, Juan II, convocara en el territorio del Principado por él controlado cortes y parlamentos a los que solicitó nuevas ayudas dinerarias para continuar la guerra; así ocurrió en las reunión de cortes de Monzón (1469-1470) o en el Parlamento de Cervera de 1468-1469.

Desde principios del siglo xv la Diputación desarrolló una autonomía financiera y organizativa prácticamente completa. Dos datos fundamentales ayudaron a la Diputación a conseguir este estatus:

- primero, el Privilegio otorgado en el año 1410 por el rey Martín el Humano a los diputados de la institución por el que se les otorgaba la potestad absoluta en materia de los tributos que diseñara la Diputación. Esta facultad incluía la recaudación, control y distribución del donativo real, así como ver y sentenciar todos los pleitos o causas que se derivasen de dicha recaudación y que afectasen tanto a los oficiales que trabajaban en la Diputación o a personas que pagasen dichos tributos;
- y segundo, el hecho de que a partir del año 1413 la propia Diputación ostentara la facultad de elegir a sus oficiales (a través precisamente de los oficiales cesantes) siendo este un cambio significativo respecto a la situación anterior en que era la corte quien realizaba esa elección, por tanto esta nueva concesión otorgaba autonomía a la institución.

En definitiva:

> La fecha de 1413 supone la culminación de un proceso que había comenzado en 1359. La normativa de 1413 ordenaba […] todas las disposiciones, privilegios y normas que había utilizado la Diputación; definía la estructura, las funciones y la reglamentación general de todo el orga-

8. Ibíd., p. 127.

> nismo, así como la de todos los oficiales que en ella trabajaban. […] Esta normativa perduró hasta la extinción de la Diputación en el siglo XVIII.[9]

2. Función principal: la recaudación del donativo real

El donativo fue la contribución dineraria otorgada por las cortes al monarca cuando este, ante la insuficiencia de su erario real, precisaba ayuda para hacer frente a los gastos de la Corona. La función principal de la Diputación consistió, por tanto, en recaudar el donativo real aprobado en las cortes y hacer su entrega al monarca.

Esta función que nacería como extraordinaria, pues dependía de las solicitudes del monarca, se iría convirtiendo inexorablemente en ordinaria y permanente ya que se fueron ensamblando las peticiones de un donativo con el siguiente y, por ende, el nombramiento de una Diputación con la siguiente; de esta forma del carácter de interinidad o provisionalidad de las primeras Diputaciones se irá pasando al de permanencia.

Los donativos solicitados por el monarca de la Corona de Aragón obedecían a cubrir las necesidades económicas del monarca por los gastos ocasionados por el Principado o por otros territorios de la Corona. Desde mediados del siglo XIV las peticiones de donativos reales en cortes fueron continuas; en su gran mayoría respondieron a cubrir gastos militares ya que eran épocas convulsas de guerras entre territorios. También durante el siglo XV las peticiones de donativos reales en cortes se dirigieron a sufragar las continuas campañas militares de los monarcas.

En todas las reuniones de cortes celebradas entre los años 1413 y 1479 el rey solicitó donativos o préstamos, así en las celebraciones de los años: 1413, 1416, 1419, 1421, 1430, 1431, 1432, 1436, 1437-38, 1448, 1452, 1454-58, 1468-69, 1470, y 1473.[10] «La importancia de la figura jurídica del donativo real aprobado en la Corte General es enorme ya que en última instancia fue la causa de la aparición de la Diputación del General».[11] Podemos encontrar una cierta relación entre los donativos otorgados por las cortes de la Corona de Aragón y otras figuras

9. Ibíd., p. 106.

10. Un estudio pormenorizado de estos se encuentra en Isabel Sánchez de Movellán: *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479*), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans y Generalitat de Catalunya, 2004, pp. 87 y ss. (en adelante ibíd.).

11. Ibíd., p. 83.

similares que se darían en la Corona de Castilla como pudieron ser los *servicios* o *pedidos,* solicitados por el rey en las cortes castellanas, y cuya causa fue la insuficiencia dineraria de las propias haciendas reales para hacer frente a los gastos que les reportaba el país.

Volviendo a la Diputación catalana cabe señalar que las circunstancias históricas del siglo xv influyeron sin duda su marcha y su desarrollo: así las sucesivas epidemias de peste, las crisis económicas, las luchas sociales, las continuas guerras –más numerosas estas durante el reinado de Alfonso el Magnánimo por su política de conquista y expansión territorial– todas estas circunstancias provocaron continuas peticiones de ayuda dinerarias de los monarcas a los estamentos que se reunían en las cortes. Estas peticiones económicas se reiteraron en todas las asambleas celebradas durante el siglo xv. Estas concesiones dinerarias (donativos) de la corte al rey fueron aprovechadas en las asambleas por los estamentos para pactar sus propias demandas al monarca, muchas de las cuales se basaban en la resolución de agravios realizados por el rey y sus oficiales.[12]

a) La tributación: las generalitats

La Diputación tuvo que crear unos tributos diferentes a los ya existentes para recaudar el donativo real aprobado en cortes y que fueran diferentes a los que ya se cobraban en otros ámbitos por otras instituciones, es decir, por parte del rey y el Consejo de la Ciudad (Consell de Cent).

Pensando que la base de la economía catalana era principalmente textil se ideó por un lado gravar el comercio de tejidos, y por otro lado también se idearía otro tributo para gravar todas las transacciones de mercancías. Estos dos nuevos tributos recibieron los nombres de *drets* (tributos o derechos) *del General* –por hacer referencia a la institución que los creaba; y con el tiempo se les conoció simplemente como *drets o generalitats*–. Se denominaron así por afectar en su pago a la «generalidad» de los habitantes del Principado, incluido el monarca y su familia, obligados a tributar también por ellos.

Las *generalitats* se crearon por primera vez en la corte general de la Corona de Aragón celebrada en Monzón entre los años 1362 y 1363 y se fueron estableciendo en las tres diputaciones de cortes de los tres territorios de la Corona de Aragón.

12. Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, Corte de Barcelona 1454-1458, t. XXIII, p. 326.

De esta forma nos encontramos con dos tributos específicos o *drets* de la Diputación: «el Derecho de la bola de plomo y sello de cera», que gravaba el comercio de los tejidos catalanes según su calidad y «el Derecho sobre las entradas y salidas» de mercancías del Principado, el cual venía a ser como un tributo de aduanas que gravaba la importación y exportación de determinados productos en las fronteras del Principado.[13]

Además, de forma individualizada se gravaron también algunos productos específicos como fueron las siguientes: las transacciones de las joyas de Barcelona, el azafrán, la sal, los productos del cáñamo así como el traslado y guarda de esclavos.[14]

Todos los tributos afectaron, debieron ser pagados, por la «generalidad» de los habitantes del Principado, naturales y extranjeros.

La regulación de estos tributos se realizó a través de una normativa específica creada para ello: los llamados *capítols del donatiu*, los cuales reglamentaron cómo debía realizarse toda la recaudación: establecieron los precios de todos y cada uno de los productos por los que se debía pagar el tributo, las funciones y sueldos de todos los oficiales que participasen en el proceso, por supuesto de los cobradores, establecieron los puntos o lugares de cobro por el Principado, etcétera. Los primeros capítulos del donativo de los que tenemos noticia datan de 1363. Estos capítulos recibieron la forma legislativa de los «capítulos de Corte» –característica del sistema pactista que imperaba en la Corona de Aragón, y en los que se producía el acuerdo de lo pactado entre el monarca y los estamentos–. Se pueden consultar en los archivos los documentos de algunos de estos capítulos como por ejemplo, los capítulos del donativo resultantes de la oferta realizada por el Parlamento de Cervera en 1468-69 y aprobada por el lugarteniente.[15]

La estructura social que utilizó la Diputación para llevar a cabo esta recaudación pasó por idear un organigrama de trabajadores u oficiales que trabajaban para la Diputación: en un principio fueron pocos y con el paso del tiempo se ampliarían hasta llegar a convertirse la Diputación en un organismo altamente burocratizado. Entre los principales oficiales de la Diputación destacaron los diputados principales y los oidores o auditores de cuentas. Ellos eran los encargados

13. Ibíd., p. 318.

14. Aparte de establecerse normativa concreta sobre los productos señalados otro tributo específico se impuso sobre los esclavos; se estableció un «derecho de guarda y custodia» que consistía en un seguro que proporcionaba al dueño del esclavo en caso de que este se fugara, la posibilidad de rescatar parte del importe de su compra.

15. Archivo de la Corona de Aragón, ACA, Generalitat, vol. 986.

de adjudicar el cobro de los tributos a los arrendadores o compradores de estos, así como elegían a sus sucesores y administraban justicia en todo lo referente a pleitos que tuviesen que ver con las *generalitats*.[16]

Los diputados tenían asignada la función de representar y gestionar la Diputación, participando en la función tributaria, en la observancia del derecho y en la defensa militar. La representación de la institución la ejercían junto con los auditores de cuentas; estos últimos se ocuparon principalmente de la función tributaria, garantizaban el control de todas las cuentas que llevaba la Diputación. Estos oficiales tendrían también sus homólogos en las otras dos Diputaciones de la Corona de Aragón.

Estos dos oficiales junto con los abogados y escribanos de la Diputación formaron su núcleo principal y dirigente, el llamado «Consistorio», órgano de gobierno de la Diputación establecido en el palacio de la Generalitat.

Con el paso del tiempo y el crecimiento de la institución se fueron añadiendo más oficiales que se encargarían de otras fases de la recaudación de las *generalitats* y estarían diseminados por el Principado; así en este sentido, los regidores de las cuentas, el «racional», los procuradores o síndicos, los diputados locales, cobradores (*collidors*), y todo un elenco de oficios menores.[17]

Además de las *generalitats* otras figuras tributarias nutrieron e ingresaron dinero a la Diputación. Tal es el caso de la deuda pública que desde el siglo XIV emitía la Diputación, tras ser aprobada dicha emisión en las cortes de Barcelona de los años 1364-65. Esta deuda se articuló en forma de *censals*, los cuales se emitían con la garantía del cobro de futuras *generalitats*. Quien pagaba la pensión o censal era la Diputación –*censatari*– y a quien se le pagaba *censualista.* El censualista entregaba un capital a la Diputación y esta a cambio le pagaba una pensión anual indefinida. Esta operación financiera se avalaba con el cobro de futuras *generalitats.* Aquí se adivina también una causa que llevaría a la Diputación a ir adquiriendo ese carácter de permanencia al continuar la emisión de deuda, encadenando la emisión de un censal con el siguiente con la imposibilidad de redimirlos.

En definitiva, hay que deducir que de los tributos o *generalitats* la Diputación obtenía sus ingresos con los cuales pagaba el donativo al rey, así como pagaba todos los gastos de la institución entre los que tenían una partida importante los sueldos de los empleados oficiales de la institución.

16. Ibíd., pp. 145 y 146.
17. Ibíd., pp. 232 y ss.

b) Sistema de cobro de las generalitats

Para cobrar los tributos, las *generalitats,* el instrumento utilizado era el arrendamiento o venta de dicha operación a particulares. Se arrendaba o vendía[18] al mejor postor el cobro de cada tributo; por ejemplo, el arriendo o venta del cobro de la *bolla de plom* en el Comtat d'Urgell y ello se hacía en pública subasta.

El arrendador, era la Diputación, la cual pactaba con el arrendatario un precio alzado y el arrendatario como beneficio de esta operación obtenía la diferencia resultante entre el precio pactado y lo realmente recaudado, aunque esta no siempre resultó ser una actividad lucrativa. En continuas ocasiones los arrendatarios de los tributos de la Diputación tuvieron que asumir importantes deudas que tardarían mucho en saldar. De ahí que en la información archivística se encuentren con asiduidad las listas de deudores del General.

Este sistema de cobro de los tributos provocó múltiples fraudes por la dificultad de poseer su control veraz y de ahí que con el tiempo se activaran sistemas de control como las llamadas visitas (*cerques)* que consistieron en las indagaciones que hicieron los auditores (*oïdors*) de cuentas de la Diputación por los diferentes puntos de cobro de los tributos distribuidos por el Principado. Los auditores constataban la actividad realizada por los cobradores y extendían un documento explicativo de dicha gestión y recaudación; ello lo plasmaron en unos documentos denominados *Memorials*.

Los fraudes en la recaudación así como cualquier incumplimiento que realizase cualquier oficial de la Diputación se convirtieron en procesos, causas vistas ante el Consistorio de la Diputación, que, como he avanzado ya, este fue el máximo órgano judicial en materia de *generalitats*. De la gran cantidad de fraudes que se fueron dando en las recaudaciones hay múltiples documentos archivísticos de la época estudiada. Posterior al período aquí analizado, ya en el siglo XVI, se evolucionó hacia la creación de unos «presupuestos y balances» por parte de la Diputación, instrumentos que ayudarían a calcular el cobro de los tributos y controlar los ingresos y gastos de la institución.

18. Ibíd., p. 299.

3. Otras funciones

3.1. El control del cumplimiento del derecho en el Principado[19]

Efectivamente, además de la función principal asignada a la Diputación de recaudación del donativo real, esta ostentó otras funciones de desigual importancia: la más relevante entre estas sería la función de controlar el cumplimiento del derecho en el Principado; también llamada de la «observancia del derecho». Esta función le venía asignada a la Diputación por la normativa aprobada en 1413, en sus capítulos 3 y 14, y sería repetida a lo largo de toda la legislación del siglo xv.

Cuando los monarcas de la Corona de Aragón accedían al trono debían jurar obedecer y cumplir el derecho del país. La vigilancia de dicho cumplimento la pudieron ejercer los diputados de la Diputación del General interponiendo demandas para defender el cumplimento del derecho propio catalán, las *Constitucions, Usatges* y *Capítols de Cort*, y todo el resto de leyes que conformaran el derecho propio catalán.[20]

Esta función fue ejercida en su mayor parte por los diputados del General, tanto los principales, como los locales. Esta fue una competencia en cierta medida limitada ya que los diputados tenían la potestad para iniciar los procesos, es decir, para presentar las demandas de contrafueros o contrafacciones ante la Audiencia Real, pero era precisamente este órgano, la Audiencia Real, el encargado de continuar y sentenciar el pleito.

La Audiencia Real era un tribunal del rey en el que no participaban los oficiales de la Diputación.

En este sentido se puede señalar que desde principios del siglo xv se hicieron intentos para reformar la administración de justicia y entre las mejoras que proponía la Diputación se hallaba la petición de que se le otorgasen más potestades en los citados procesos de contrafueros; pero lo cierto es que durante la época estudiada ninguna de estas propuestas llegaría a aprobarse. En este contexto deben situarse los constantes esfuerzos para reformar en general la Administración de justicia durante el siglo xv, iniciados en 1405 y continuándose en 1437. Se intentó que esta reforma de la justicia fuera «universal» y abarcase a toda la Corona de Aragón. Se proponía dar más facultades judiciales a los oficiales de la Dipu-

19. Ibíd., pp. 406 y ss.
20. Ibíd., p. 151.

tación e incluso nombrar nuevos oficiales que les ayudasen a mantener el cumplimiento de las normas en el Principado.

> Con el nombre de «Capítulos de justicia» encontramos unos pliegos dentro de los procesos de Cortes, los cuales también se han conservado de forma manuscrita, que tratan sobre las proposiciones que hizo la Corte al Rey con el fin de llevar a cabo una reforma universal de la justicia en el Principado.[21]

Todas estas reformas se fueron presentando en diversas cortes celebradas durante el siglo xv; en dichas reformas se abogaba por regular el estatuto de los diferentes oficiales que debían intervenir en la Administración de justicia, detallar sus funciones, se regulaba el proceso completo, el orden de estos, los posibles recursos, etcétera.[22]

Las instituciones judiciales del momento fueron la Audiencia Real[23] y el Consejo Real, siendo la Audiencia el tribunal principal y dejando las causas menores al Consejo. La Audiencia tenía jurisdicción en toda la Corona de Aragón; era el tribunal del rey donde se presentaban todas las demandas de los litigantes que pedían justicia por haberse vulnerado el derecho, por tanto también las demandas por «inobservancia del derecho». Como se ha avanzado hubo diversos intentos de reformar la justicia presentados en varias celebraciones de corte (1405, 1429-30, 1432, entre otros).

3.2. Participación de la Diputación en la defensa militar del Principado

Tenemos noticias (Berthe)[24] de que la Diputación podía poseer una armada y material de guerra desde principios del siglo xv. Dicha armada pudo ser solicitada por el monarca en casos de necesidad.

Esta facultad de disponer de una flota armada ya la podemos encontrar en la normativa general de la institución de 1413, donde se relata la posesión de varios tipos de barcos, armas y todo tipo de artillería.

---

21. Se conservan en el Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona, AHCB, CC, XVI, vol. 43.
22. Ibíd., pp. 410 y ss.
23. Teresa Tatjer: *La Audiencia Real en la Corona de Aragón (orígenes y primera etapa de su actuación: s. XIII y XIV)*, Universitat de Barcelona, 1986.
24. Maurice Berthe: *Les finances de la Generalitat de Catalogne (1382-1479)*. Diplome d'etudes supérieures d'histoire. 1958, p. 93.

En Barcelona hubo, al menos, dos atarazanas donde se construyeron los barcos de la Armada real y de la Diputación. La construcción de nuevas naves para el General dependía del acuerdo tomado en cortes, lugar donde se establecía también la financiación de su construcción.

Esta es la tercera y última función desempeñada por la Diputación, su participación en la defensa militar del Principado, aunque esta en términos generales recayese en el monarca, la Diputación colaboró ofreciendo su propia armada y sus contingentes de artillería.

Fueron continuas las demandas no solo dinerarias (donativos reales) sino las ayudas específicamente militares (ejércitos) solicitadas por los monarcas en las diversas cortes congregadas a lo largo del siglo xv, de ahí que la Diputación también participara en la defensa militar del Principado.

> Si bien la defensa del Principado por vía legal se había otorgado al General en 1413, con la función específica de combatir la desobediencia de la ley. Este era el fin principal que la Diputación ejerció sobre la observancia del derecho; pero cuando las leyes y el Derecho no eran suficientes para defender el Principado se acudía a las armas. Esta situación se repitió constantemente durante el siglo xv, porque los reyes querían conquistar nuevas tierras, o sencillamente, porque querían defender el Principado o toda la Corona Catalano aragonesa.[25]

En cuanto a la Armada del General parte de la flota naval fue de nueva construcción y otra parte fue comprada a particulares.[26] Se ha conservado documentación relativa a la construcción de estas naves. La artillería que proporcionaba la Diputación también la producía ella –bombas, pólvora, armas…

También colaboró la Diputación en la defensa del Principado por tierra: la infantería que aportó la constituían hombres a caballo y hombres a pie. Se intentó que todos los hombres que suministraba la Diputación fuesen catalanes, habiendo de recurrir en momentos puntuales a la contratación de extranjeros.

En época de Alfonso el Magnánimo se solicitó varias veces ayuda militar y eran las cortes las que aprobaban la cantidad de hombres armados que se facilitarían al monarca así como su mantenimiento.[27]

---

25. Ibíd., p. 457.

26. Ibíd., p. 442.

27. Ibíd., p. 457 A modo de ejemplo: Oferta de galeras y hombres armados hecha por la Corte que se celebraba entre los años 1421-23 en *Cortes*, Cort de Tortosa-Barcelona 1421-23, t. XIII, p. 112.

En épocas de guerra estos instrumentos bélicos se prestaron al monarca y por el contrario en épocas de tranquilidad la conocida como Armada del General se arrendaba a mercaderes para el transporte de mercancías. De esta actividad, como es obvio, la Diputación también obtenía una ganancia. En este aspecto se tuvieron que ir perfeccionando los contratos de arrendamientos o fletes de barcos y galeras, así como la exigencia de fianzas, pues en muchas ocasiones se produjeron grandes deterioros en las naves.

Consideraciones finales

En conclusión, la Diputación del General, Generalitat o Diputación de Catalunya entre los años 1413 y 1479 fue una institución dependiente en sus inicios de la corte, pero que llegó a ostentar una amplia autonomía en el campo fiscal y financiero situándola como un organismo jurídico-político clave dentro de las instituciones catalanas del momento, tal y como se ha analizado. Precisamente en dicho período y debido a las circunstancias históricas y políticas la institución viviría su época de mayor autonomía en gran parte basada en la normativa aprobada en 1413, entre cuyas disposiciones se encontraba la posibilidad de que sus oficiales principales –diputados y oidores– pudiesen elegir a sus sucesores, otorgando así un poder importante a la institución. La función de recaudar las *generalitats* llevaría a la Diputación a ser un organismo económicamente poderoso: cobraba los emolumentos de los tributos de los cuales entregaba parte al monarca (donativo) y el resto se quedaba en la institución.

La dificultad de controlar correctamente los ingresos que percibía la Diputación así como de su administración en general abocaron a esta a establecer un mayor control sobre sus funciones y sus oficiales. A ello ayudaron los nuevos instrumentos contables, los presupuestos y balances. Hasta la fecha estudiada (1479) la institución había sido deficitaria aunque no por ello dejase de seguir funcionando; había grandes partidas por cobrar de los arrendadores y compradores de los diversos tributos, así como se seguía emitiendo deuda pública (censales) sin posibilidad cierta de redimirlos.

Esta situación cambiaría a partir del reinado de Fernando el Católico (1479-1516), monarca que decidió tomar las riendas de diversas instituciones y entre ellas la Diputación. Introdujo cambios en sus disposiciones y decidió intervenir en el nombramiento de sus oficiales de la institución, algo hasta el momento reservado a los propios oficiales, privando así a la Diputación de la autonomía disfrutada desde 1413.

Referencias bibliográficas

Berthe, Maurice: *Les finances de la Generalitat de Catalogne (1382-1479)*. Diplome d'etudes supérieures d'histoire, 1958.

Estrada, Albert: «La Deputació del General de Catalunya. Dels orígens a la reforma de la Cort de Barcelona de 1413», *El naixement de la Generalitat de Catalunya*, Cervera, Museo Comarcal de Cervera, 2003.

Sánchez de Movellán, Isabel: *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479*), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans y Generalitat de Catalunya, 2004.

—*Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya (Des de la reforma de 1413 fins al final del regnat de l'emperador Carles I, el 1556*.

Tatjer, Teresa: *La Audiencia Real en la Corona de Aragón (orígenes y primera etapa de su actuación: s. XIII y XIV)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1986.

Documentos de archivos

Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona, AHCB, CC, XVI, vol. 43.

Llibre dels quatre senyals, Rafael Figueró. Barcelona, 1683 (Biblioteca de la Universitat de Barcelona).

Archivo de la Corona de Aragón, ACA, Generalitat, vol. 986.

Disposiciones

Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña, Corte de Barcelona 1454-1458, tomo XXIII.

Cortes, Cort de Tortosa-Barcelona 1421-23, t. XIII.

Conferencias

Isabel Sánchez de Movellán: «La jurisdicció de la Diputació del General (Generalitat) en el segle XV», conferencia impartida en la Universitat Pompeu Fabra, junio de 2000.

Isabel Sánchez de Movellán: «La Generalitat de Catalunya i la seva ordenació jurídica», conferencia impartida en la Universitat Pompeu Fabra, noviembre de 2009.

Une généralité sans lendemain : les États de Provence (1359 - ca.1450)

Michel Hébert
Université du Québec à Montréal

Le comté de Provence, à la fin du Moyen Âge, est une terre d'empire gouvernée par une dynastie française, la maison d'Anjou, dont l'influence s'étend jusqu'au royaume de Sicile, après avoir été, jusqu'au milieu du XIIIe siècle, sous la gouverne de la maison de Barcelone[1]. Il constitue une entité politique unique en son genre, où l'empreinte méditerranéenne, en tout cas, l'emporte encore nettement sur l'ascendant capétien et français. Soumise à diverses influences, elle constitue un observatoire d'un intérêt exceptionnel pour l'histoire des premiers temps du développement de la représentation politique, d'autant que ses souverains, qui sont à la fois comtes de Provence, ducs d'Anjou et rois de Naples, y font assez peu souvent leur résidence principale. Sans surprise, une assemblée des États s'y développe avec une certaine précocité, dès le milieu du XIVe siècle, sur des bases plus anciennes[2], aspirant à jouer un rôle de premier plan dans les modalités d'un gouvernement monarchique qui est encore bien loin de prétendre à l'absolutisme des temps modernes. L'un des vecteurs de cette aspiration à une forme de représentation politique tient à la volonté d'instaurer une forme de délégation permanente de pouvoirs, à travers l'institution de conseillers ou procureurs du « pays », chargés de maintenir la continuité de la représentation dans l'intervalle des réunions de l'assemblée des États. L'histoire de cette quête en grande partie inachevée offre d'intéressantes perspectives de comparaison avec le développement concomitant des différentes « généralités » dans les trois grands espaces politiques de la cou-

1. Martin Aurell, Jean-Paul Boyer et Noël Coulet (dir.), *La Provence au Moyen* Âge, Aix-en-Provence, Publications de l'Université de Provence, 2005.

2. Michel Hébert, « Une identité mise en scène. Les premières assemblées représentatives dans les comtés de Provence et de Forcalquier (XIIIe-début XIVe siècle) », dans Jean-Paul Boyer, Anne Mailloux et Laure Verdon (dir.), *Identités angevines. Entre Provence et Naples, XIIIE-XVE siècle*, Aix-en-Provence, Presses Universitaires de Provence, 2016, p. 183-194.

ronne d'Aragon. Ce sont ces éléments de convergence, ainsi que certaines différences fondamentales, que nous aimerions mettre en lumière dans la présente étude, dans le contexte du sixième centenaire de la consécration de la Généralité du royaume de Valence.

1. 1359 : une généralité qui ne dit pas son nom ?

Pendant les premiers jours de novembre 1359, à Aix-en-Provence, dans le palais des comtes de Provence où sont généralement convoquées les grandes assemblées politiques, se tient un conseil général (*consilium generale*), des prélats, des nobles et des barons ainsi que des communautés (*universitates*) des comtés de Provence et de Forcalquier[3]. Cette assemblée est remarquable pour au moins deux raisons. C'est la première dont on conserve les actes (*capitula*), sous la forme d'un cahier d'une vingtaine de feuillets sur papier, rédigé par un notaire désigné par l'assemblée. Et c'est la première dont on conserve, en tête de ce cahier, la liste de tous les participants (ce qui ne sera pas le cas de tous les cahiers ultérieurs)[4]. On y dénombre neuf prélats (mais à l'exception d'un seul, l'abbé du Thoronet, tous les autres sont représentés par leurs vicaires généraux) et quatorze seigneurs, dont certains appartiennent aux familles des plus grands barons de Provence (les Agoult, les Villeneuve, les Castellane...). À leurs côtés, dix villes sont représentées par dix-neuf individus[5] dont au moins quatre jurisconsultes (*jurisperiti*) et deux notaires. Quarante-deux personnes, donc, au total.

On ne connaît pas précisément les circonstances immédiates de cette convocation mais les mesures qui y sont prises concernent la levée de troupes pour la défense du pays. Dans le contexte plus général des incursions de troupes libérées par les premiers répits de la guerre de Cent Ans, marquées, en Provence, par le passage des bandes de l'« archiprêtre » Arnaud de Cervole, cela n'a rien de surpre-

3. Sur cette assemblée, voir Michel Hébert, « Guerre, finances et administration : les États de Provence de novembre 1359 », *Le Moyen* Âge, 83 (1977), p. 103-130 et *Regeste des* États *de Provence, 1347-1480*, Paris, Éditions du CTHS, 2007 [désormais : *Regeste*], p. 33-49 [édition des actes]. Toutes les citations de ces actes proviennent de cette édition fondée sur Archives Municipales [désormais : AM] de Tarascon, AA 16.

4. Sur ce type de document, voir Michel Hébert, « Genèse d'un type documentaire : les "cahiers" des états de Provence à la fin du Moyen Âge », dans *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 2013, 3, p. 1233-1277.

5. Seule la ville de Draguignan est représentée par un seul député.

nant. En revanche, ce qui nous intéresse ici, ce sont les mesures prises par l'assemblée qui, pour certaines, paraissent jeter les bases d'une première « députation permanente ». Que cette assemblée provençale se tienne deux ans après celle de Cariñena en Aragon (juillet 1357), un an après celle de Valence (décembre 1358) et, à quelques jours près, en même temps que celle de Cervera en Catalogne (novembre 1359) qui, toutes trois, jettent aussi les premiers marqueurs institutionnels des députations respectives dans les trois territoires de la couronne, n'est certainement pas un hasard. *Cum hoc, ergo propter hoc ?* On ne cherchera pas à savoir s'il y a des liens de causalité immédiate dans ce synchronisme. Mais il est intéressant de relever aussi bien les ressemblances que les différences, avant de souligner la divergence profonde dans l'évolution ultérieure, qui surviendra dès la fin du XIVe siècle.

Le motif de la convocation de cette assemblée provençale est, à première vue, assez évident : il s'agit de prendre des mesures de protection du pays contre une menace d'invasion, « ad confusionem totalem quorumcumque emulorum et inimicorum regiorum et reginalium, intendentium ad invasionem dicte patrie ». Et, en effet, les premières mesures qu'on y prend concernent la visite et la remise en état des fortifications, la levée d'un certain nombre de lances (*glavii*) ainsi que de combattants à pied (*balistarii* et *pavesati*) répartis entre les trois ordres (prélats, nobles et communautés) et entre les différentes circonscriptions administratives ou judiciaires du pays (vigueries ou baillies), placés sous le commandement de connétables élus eux aussi par les trois états dans chaque circonscription.

Mais il est également fait allusion à des troubles internes au pays et, surtout, à une vague de contestation de l'autorité du sénéchal, dont on soupçonne qu'il abuse de son pouvoir, feignant l'état de nécessité pour lever et faire payer inutilement des troupes. Il vaut la peine de citer intégralement ce passage :

> quia rumor de veteri facit futura timeri, et cras dici possent turpia sicut heri, ut magis gentes alliciantur ad prompta servicia guerre et cessent allocutiones vane gentium contra dominum senescallum predictum, ne possint dicere quod minus rationabiliter fatigat gentes seu gravat in expenses, mandando glavios seu armigeros tempore non necessario, et ut eripiatur a cordibus eorum erronea loquacitas dicentium quod fingitur necessitas vocationis glaviorum ut queratur habilitas exactionis florenorum[6].

6. On note au passage l'habile maîtrise du dictamen notarial dans le dernier membre de cette longue période.

Dans ce climat de suspicion, visant directement l'autorité d'un sénéchal d'origine étrangère (Matteo di Gesualdo est un napolitain[7]) à une époque où les Provençaux ont manifesté à plusieurs reprises leur réticence à accepter des officiers non indigènes[8], l'assemblée aixoise prend un certain nombre de dispositions à première vue tout à fait originales, qui tendent à régulariser ses convocations et à institutionnaliser son autorité :

- Les convocations seront désormais annuelles. Elles se feront dans des lieux et à des dates établies à l'avance, de l'autorité de l'assemblée précédente et on y convoquera un représentant de chaque état pour chaque viguerie et baillie.
- Le sénéchal sera tenu d'assister, ou à tout le moins de se faire remplacer, afin de pourvoir aux nécessités du moment et d'entendre les doléances individuelles ou collectives qui lui seront présentées par chacun des trois états (*ad confirmandum salubres ordinationes in ipsis consiliis ordinatas et ordinandas et expediendum ea que fuerint expedienda et revocandum gravamina que fore reperirentur*).
- On adjoint au sénéchal un groupe de six conseillers choisis à égalité au sein des trois états, ayant pouvoir d'examiner les motifs de toute nouvelle levée de troupes financée par les trois états et d'en contrôler les modalités (durée des engagements, paiement des soldes). Élus par l'assemblée pour une durée d'un an, ils doivent se réunir périodiquement dans la capitale. Leurs remplaçants doivent être cooptés puis confirmés dans leurs fonctions par les assemblées subséquentes. Ces conseillers sont assistés d'un procureur et d'un avocat, résidant dans la capitale, et rémunérés aux frais communs des trois états.
- Pour gérer le prélèvement des impôts affectés au financement des troupes, l'assemblée crée une structure autonome qui relève également de son

7. Fernand Cortez, *Les grands officiers royaux de Provence au Moyen* Âge. *Listes chronologique du haut personnel administratif, judiciaire et financier*, Aix-en-Provence, 1921, p. 75.

8. Sur les événements provençaux des années 1348-1360, voir Émile-G. Léonard, *Histoire de Jeanne Ière, reine de Naples, comtesse de Provence (1343-1382)*, t. 3 (Paris-Monaco, 1937), p. 382-384; Paul Masson (dir.), *Les Bouches-du-Rhône. Encyclopédie départementale. T. II : Antiquité et Moyen* Âge, Paris-Marseille, 1924, p. 396-397; Michel Hébert, « La cristallisation d'une identité: les États de Provence, 1347-1360 » dans Claire Dolan (dir.), Italiques, *identité et histoire*, Québec, 1991, p. 151-164.

> autorité, en la personne d'un trésorier (résidant lui aussi à Aix) et d'une commission de trois auditeurs de comptes, encore une fois, un par état, responsables directement devant l'assemblée.

La finalité de cette structure nouvelle paraît double. D'une part, et sans surprise, il s'agit de conserver (ou de reprendre) le contrôle sur un fardeau fiscal dont on laisse entendre que la gestion n'avait pas toujours été exemplaire. D'autre part, l'assemblée, profitant sans doute du climat d'insécurité, voire de désordre administratif, s'investit d'une mission beaucoup plus ambitieuse. L'annualité de ses réunions obéit à des exigences nouvelles :

> pro tractandis et disponendis ad honorem et comodum et conservationem dominii et boni status dominorum nostrorum regis et regine, et boni status cunctorum de comitatibus predictis, illaque rationabiliter et utiliter tractanda et disponenda fuerint et expedientia videbuntur pro re publica et bono comuni.

C'est pour une saine gestion du bien commun qu'on tient à cette périodicité et le mandat des six conseillers dépasse très largement le seul contrôle fiscal. En voici la justification, à la fois morale et pragmatique :

> Item et quia expedire videtur domino et subditis justiciam observari, eo quod scriptum est «cum rex justus cederit super cedem non adversabitur quiquam maligni»[9] et, ut experientia docet, quidam simplicitate, quidam per paupertatem vel impotentiam et quidam variis impedimentis prepediti per se non sufficiunt ad imparationem remedii contra gravamina, et ad consecutionem justicie, fuit ordinatum quod dicti sex consiliarii vel major pars ipsorum, ubi viderint vel perceperint gravamen aptum esse illatum, habeant impetrare et prosequi remedium cum domino senescallo vel alias debite ut ei videbitur pro gravatis contra justiciam, sumptibus dictorum trium statuum

On me pardonnera cette longue citation, mais elle met bien en lumière la fonction justicière que l'on attribue aux conseillers, au service des « pauvres » et des démunis, par la voie de la remédiation des *gravamina*, aux côtés d'un sénéchal

9. Aphorisme tiré du Code de Justinien, 1,1,8, dérivé de Prov. 20, 8, « *Rex qui sedet in solio judicii dissipat omne malum intuitu suo* ».

qu'on n'entend pas remplacer mais dont il convient d'encadrer l'action au nom de ce roi juste qui « ne craint pas l'adversité ».

La structure mise en place en novembre 1359 et remarquablement illustrée par ce document exceptionnel n'est peut-être pas entièrement nouvelle cependant. Il est fait allusion, à propos de la répartition de la levée des troupes (la *taxa glaviorum*), à des levées semblables « in consiliis generalibus precedentibus ». Or, on sait que, dès l'été 1347, pour répartir une levée du même type et règler les conflits (*discordia*) qui pourraient survenir, une assemblée réunie à Aix prévoyait l'élection de deux conseillers spéciaux dans chaque circonscription administrative. Ces conseillers, cependant, ne se recrutaient encore que dans la noblesse[10]. Dans um mandat de 1352 conféré aux députés de la ville de Tarascon, il était déjà prévu que ceux-ci puissent consentir à l'élection d'un ou plusieurs procureurs autorisés à poursuivre les affaires du pays dans l'intervalle entre les convocations[11]. En 1354, une *congregatio generalis* des trois états procède à la désignation de onze gouverneurs *(gubernatores guerre*) pour la commune défense et la protection intérieure *(pro comuni deffensione et protectione intrincequa*) des comtés de Provence et de Forcalquier. Ceux-ci se répartissent entre quatre prélats, quatre nobles et trois représentants des communautés du domaine[12]. Et quelques mois avant notre assemblée de novembre, en juin 1359, une assemblée réunie à Draguignan avait choisi d'élire dans chaque circonscription un *defensor* chargé de recevoir les doléances exprimées contre les officiers royaux ou contre les puissants:

> unus defensor […] qui gravamina si que inferentur seu possent inferri quovismodo per officiales quoscumque aut potenciores personas, posset revocare et reducere ad statum pristinum et debitum pro libito voluntatis[13].

Déjà, on l'entrevoit, aussi bien pour lever des troupes que pour entendre les doléances générales de la population, des assemblées avaient procédé, occasionnel-

10. Michel Hébert, « L'armée provençale au milieu du XIVe siècle : un document nouveau », dans Jean-Christophe Cassard *et al*., *Le prince, l'argent, les hommes au Moyen* Âge. *Mélanges offerts* à *Jean Kerhervé*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2008, p. 529-537.

11. Michel Hébert, « Les députés des villes aux états de Provence (XIVe-XVe siècles) : les instruments d'une représentation », dans Arnaud Fossier, Dominique Le Page et Bruno Lemesle (dir.), *La représentation politique et ses instruments avant la démocratie. Moyen* Âge - *Temps modernes)*, Dijon, Éditions universitaires de Dijon, 2020, p. 163-183 [p. 176].

12. *Regeste,* p. 20-21.

13. *Regeste,* p. 32.

lement, à l'élection d'agents placés sous leur responsabilité. La grande nouveauté de novembre 1359 tient à la première apparition, dans nos sources, de l'expression ou du syntagme « trois états », *tres status*, pour qualifier aussi bien l'assemblée elle-même (*consilium generale triun statuum*) que ses participants comme catégories politiques nettements déterminées, *prelati* / *barones et nobiles* / *universitates*.

Avant 1359, en effet, lorsqu'il s'agit de convoquer ou de décrire les participants à une grande assemblée représentative, les textes utilisent exclusivement des séquences énumératives : « cum universitatibus aliis ac prelatis et nobilibus » en 1320, « cum prelatis, baronibus, nobilibus et sindicis aliarum universitatum » en 1347[14]. En 1354, apparaissent les premiers liens avec une représentation générale du comté, dans des formules comme « in congregatione generali Aquis facta pro comuni deffensione » ou « in consilio generali Provincie per senescallum, barones et universitates »[15]. Enfin, en novembre 1359, lors de cette assemblée qui propose la création d'une armée « nationale » levée, financée et contrôlée par des agents du pays, apparaît l'expression qui deviendra par la suite classique, de « totius Provincie seu trium statuum generale et universale consilium »[16]. Étant donné qu'on constate une évolution semblable dans plusieurs autres espaces politiques à la même époque (notamment Languedoc, Rouergue, Bourgogne en particulier) et dans des contextes semblables, je pense avoir montré que l'apparition et la diffusion du syntagme témoignent non plus seulement du nombre et de la diversité des participants, mais aussi, désormais, et sous l'influence de la métaphore organiciste diffusée par Jean de Salisbury, de l'intégration des éléments constitutifs de la société dans un ensemble structuré autour de la personne du prince[17]. La référence aux « trois états », bien que nouvelle, imprègne tout le texte des chapitres de l'assemblée de 1359 (avec treize occurrences) et elle devient récurrente par la suite. Les trois états *sont* le pays qu'ils représentent. *Die Stände sind das Land*, écrivait déjà Otto Brunner au siècle dernier[18].

---

14. Archives départementales des Bouches-du-Rhône [désormais : AD13], B 451 (1320); Firmin Guichard, *Essai historique sur le cominalat dans la ville de Digne: institution municipale provençale des XIIIe et XIVe siècles*, t. 2 (Digne, 1846), p. 313-314 (1347).

15. AD13, 56 H 891, fol. 29-30; AM Sisteron, BB 82, fol. 2-4.

16. *Regeste*, p. 42 et *passim*.

17. Michel Hébert, « Trois états, représentation politique et genèse de l'idée républicaine dans l'espace français à la fin du Moyen Âge », dans *Medieval Origins of the Republican Idea, 12th-15th Centuries* (Thierry Dutour, éd.). *Quaestiones medii aevi novae*, 20 (2015), p. 133-153.

18. Otto Brunner, *Land und Herrschaft. Grundlagen der territorialen Verfassungsgechichte Südostdeutschlands im Mittelalter*, 4e éd., Vienne, 1959 [tr. angl., *Land and Lordship. Structures of Governance in Medieval Austria*, Philadelphie, 1992].

2. Le temps des conseillers (1359-1399)

Les quarante années qui suivent cette assemblée sont un temps de guerre ouverte ou larvée quasi-permanente. Les levées militaires se succèdent et des subsides de plus en plus généreux sont accordés aux princes, non seulement pour la conduite des opérations en territoire provençal mais aussi pour la défense puis la reconquête des territoires siciliens (réduits à la portion napolitaine) de la dynastie angevine. Il n'est donc pas surprenant que l'assemblée des États, pourvoyeuse de ces subsides, joue un rôle de premier plan dans l'administration de la recette et de la dépense ainsi que dans la levée et le contrôle des troupes. On peut observer cette continuité dans le recrutement de conseillers et dans les fonctions des trésoriers et des auditeurs des comptes.

Des conseillers apparaissent en nombre variable, avec un maximum de douze en 1367 ou en octobre 1397 et un minimum de quatre en 1394, 1398 ou juin 1399[19]. Mais, à une seule exception près[20], ils sont recrutés parmi les trois ordres, avec le plus souvent une domination numérique des communautés (3+3+6 ou 1+1+2). Les présents peuvent remplacer les absents, mais à condition que tous aient été convoqués et que siège au moins un conseiller pour chaque état. Ils ne prétendent nullement se substituer au sénéchal, dans ses fonctions politiques ou militaires, mais souhaitent plutôt s'imposer, à ses côtés (y compris sur le théâtre des opérations[21]), comme garants d'une saine administration des deniers communs. En novembre 1370, on justifie ainsi leur élection :

> quia non possunt singuli casus occurrentes describi, confidentes de prudentia domini senescalli et singulariter de fide et devotione quam gerit ad dominam nostram reginam, et summa affectione quam gerit ad patriam ac devotione, experientia et prudentia prefatorum consiliariorum electorum[22].

19. Gérard Gouiran et Michel Hébert, *Le livre* Potentia *des* états *de Provence (1391-1523)*, Paris, CTHS, 1997 [désormais : *Potentia*], p. 69-80, 157-172 et 172-183.

20. En mai 1382, les États souhaitent faire désigner un conseil de douze personnes choisies exclusivement parmi les députés des communautés. Sur cette proposition apparemment sans suite et sur le contexte du moment, voir Michel Hébert, « Les États de Provence à l'époque de la dédition niçoise (1382-1388) » dans *1388. La dédition de Nice* à *la Savoie*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1990, p. 181-197.

21. « per annar en la companhia de mossenhor lo senescal » (*Potentia*, p. 78, décembre 1394); « a esser en companhia de monsenhor lo senescal quant sera els camps » (*Potentia,* p. 122, mai 1397).

22. *Regeste,* p. 92.

Et en mai 1397 :

> afin que costi et sia manifest a totas gens que aguessan contraria oppinion, que so que si fara si fa an bona delliberacion et conselh san de totz los conselhiers[23].

Selon toutes les apparences, ce sont eux qui préparent les *capitula* soumis à l'approbation des assemblées, tout au moins sur les questions d'ordre militaire et sur la gestion de la fiscalité extraordinaire qui en découle. Mais il faut leur reconnaître une fonction sans doute plus large, en vue d'assurer la continuité de la gestion des affaires du pays dans l'intervalle des sessions des États, *quia speratur de magnis novitatibus et negocia sunt valde ardua, et quia dicti tres status non possunt de facili sine magnis expensibus congregari*[24].

Le second dispositif mis en place par l'assemblée de novembre 1359 concerne la gestion des finances du pays, par une caisse distincte, sous le contrôle d'un trésorier, qualifié de grand trésorier ou trésorier général, et d'auditeurs élus par les trois états et responsables devant eux et eux seuls. Il ne saurait être question, ici, faute de temps et de sources, d'analyser dans le détail la structure de collecte et de redistribution des sommes perçues, soit pour le financement de la guerre, soit pour les subsides consentis au prince. Le principe de base de cette structure semble toutefois tenir à la mise en place d'un périmètre fiscal entièrement autonome, de la collecte locale dans les vigueries et baillies jusqu'à la centralisation de la recette et de la dépense, le tout complété par des mécanismes appropriés de reddition comptable, sous la supervision du sénéchal mais sans qu'il ait à intervenir directement. En complément à cette structure apparaît, à deux reprises, en novembre 1392 puis en février 1394, un groupe distinct de conseillers qualifiés de « conseillers du trésorier ». Dans le premier cas, ils sont au nombre de quatre, tous élus par les communautés, choisis par les villes de Marseille, d'Arles, d'Aix-en-Provence et d'Apt. Dans le second cas, il s'agit d'un groupe de neuf personnes choisies à raison de deux par les prélats, deux par les nobles et cinq par les communautés, ce qui ressemble de près au groupe des « conseillers du sénéchal » dont il vient d'être question[25]. Les lacunes de la documentation ne permettent pas de pousser plus loin l'analyse d'une structure de gestion qui semble évoluer avec les années, marquée par beaucoup de tentatives différentes et, certainement, d'incertitudes.

23. *Potentia*, p. 122.
24. *Regeste,* p. 113 (octobre 1381).
25. Respectivement, *Potentia*, p. 22, 56-59.

Il reste qu'à la fin du siècle, obéré par l'intensification de la pression fiscale et empêtré dans la gestion des arrérages cumulés de très nombreuses opérations de collecte qui se chevauchent les unes les autres, le « système de 1359 » semble imploser. On ne trouve plus trace de l'élection, ni de conseillers, ni de trésoriers, ni d'auditeurs des comptes. C'est une toute nouvelle structure de prélèvement qui se met en place. Avant de la présenter dans ses grandes lignes, il peut être intéressant de mettre le système provençal en comparaison avec celui des généralités aragonaises qui apparaissent à la même époque mais qui connaissent des développements tout à fait originaux.

3. Un horizon commun?

Est-ce un hasard ? Il semblerait que les cahiers (*cuadernos*) des *cortes* aragonaises de Cariñena en 1357 et valenciennes de 1358, comme celui de novembre 1359 en Provence, soient les plus anciens que l'on conserve. Il y aurait certainement là une réflexion à approfondir sur l'apparition de cette forme documentaire, la mise en place de dispositifs administratifs originaux et peut-être une nouvelle forme d'autoreprésentation des assemblées elles-mêmes, passant par une pratique scripturale originale[26].

Dans la couronne d'Aragon, comme en Provence, le rôle de la guerre et de son financement comme moteurs du changement, apparaît fondamental[27]. Guerre de Castille d'un côté, répercussions de la guerre de Cent Ans de l'autre. Cela n'est pas particulièrement original. Mais la réponse première, centrée sur une prise en

26. Ces remarques comparatives s'appuient principalement sur Manuel Sánchez Martínez, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Girona, Eumo, 1995; *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, Barcelone, CSIC, 2003; Maria Teresa Ferrer i Mallol, « Les Corts de Catalunya i la creació de la Diputació del General o Generalitat en el marc de la guerra amb Castella (1359-1369) », *Anuario de estudios medievales*, 34 (2004), p. 875-938; Isabella Sánchez de Movellán Torent, *La diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelone, Generalitat de Catalunya, 2004; Maria Rosa Muñoz Pomer, *Orígenes de la Generalidad valenciana*, Valence, 1987; « La fiscalidad del reino : del impuesto directo a las Generalidades (siglos XII-XIV)», dans Isabella del Val Valdivieso et Pascual Martínez Sopena (dir.), *Castilla y el mundo feudal. Homenaje al profesor Julio Valdeón*, Valladolid, Universidad de Valladolid, 2009, t. 2, p. 396-407.

27. Donald Kagay, « *Princeps Namque* : Defense of the Crown and the Birth of the Catalan State », *Mediterranean Studies*, 8 (1999), p. 55-87.

charge directe de la levée et de l'encadrement des troupes par les *cortes* d'un côté, les États de l'autre, et la mise en place d'un système fiscal autonome, exclusivement sous le contrôle des assemblées, sont d'authentiques points de convergence. On ne voit pas, par exemple, le parlement anglais agir de même dans des circonstances analogues[28]. On est en présence d'un système fiscal en voie d'autonomisation qui s'interpose, en quelque sorte, entre celui des villes, complémentaire, et celui des finances traditionnelles de la royauté.

Les subsides consentis par les assemblées sont assortis, par ailleurs, de conditions souvent comparables, par exemple l'élection de conseillers ou de députés chargés, dans un premier temps, de missions temporaires mais très larges; l'exigence d'un recrutement local des troupes ou de leurs chefs (connétables); la suppression des exemptions traditionnelles (de la noblesse ou du clergé) ou encore la suspension provisoire des levées militaires traditionnelles (*cabalgada* en Aragon, cavalcade en Provence) pendant la durée des nouvelles formes de mobilisation.

Plus important encore me paraît la diffusion, dans la couronne d'Aragon, de l'adjectif substantivé, « le *general* », pour désigner cette fraction active du pays qui se donne vocation à le représenter en son entier, à parler et à agir en son nom. Ce *general* me semble bien vouloir exprimer la même réalité que celle des « trois états » qui imprègne le vocabulaire politique de la Provence à la même époque. Le *general,* c'est la terre (*la terra davant del monarca*[29]). Et dans ce *general*, les bras (*braç*, *brazos*) prennent eux aussi une connotation nouvelle, tout comme les états en Provence. Plus que de simples catégories sociales, *estaments*, ils deviennent les membres interdépendants d'un corps politique de plus en plus structuré[30].

Ceci dit, toutefois, il ne faut pas forcer la comparaison et, selon toutes les apparences, des différences significatives apparaissent entre le domaine catalano-aragonais et celui de la France méridionale dès les années 1360-1370, à la suite des *cortes* de Monzón et de l'établissement des *generalitats* (1362-1363). Ici, les *cortes*, en effet, établissent des impositions nouvelles (sur la fabrication et la vente ainsi que sur les importations et les exportations), ce qui n'est pas le cas en Provence, où le système de l'affouagement et des impôts directs perçus localement se main-

28. Gerald L. Harriss, *King, Parliament and Public Finance in Medieval England to 1369*, Oxford, Clarendon Press, 1975.

29. Oriol Oleart, « La terra davant del monarca: una contribució per a una tipologia de l'assemblea estamental catalana », *Anuario de Estudios Medievales*, 25 (1995), p. 593-615.

30. Jesus Lalinde, « Las Cortes catalanas en la Edad Media », dans *Las Cortes de Castilla y Leon en la Edad Media*, Valladolid, 1988, t. 2, p. 439-489.

tient dans presque tous les cas. Par ailleurs, et c'est, à mon avis, la différence la plus remarquable, dans le domaine aragonais l'émission de rentes viagères (*violaris*) ou perpétuelles (*censals*) d'abord par les villes puis par les *cortes* elles-mêmes sur une base territoriale élargie, génératrice d'une importante dette publique, constitue un « produit financier » nouveau dont les effets sont remarquables. Le service de cette dette publique ainsi que la gestion des amortissements du capital provoquent, par l'élection des *deputats* et de leurs adjoints, une stabilisation institutionnelle tout à fait inédite en Provence. On peut certainement affirmer que, si les conditions initiales d'apparition de députations permanentes sont très semblables dans ces deux espaces politiques, leur manifestation concrète conduit presque immédiatement à des formes divergentes de représentation politique en lien avec les stratégies fiscales propres à chacun.

4. Des chemins divergents

Le commencement du XVe siècle, en Provence, marque une transformation en profondeur du système fiscal établi sous le contrôle des États depuis 1359. La difficulté à percevoir les arrérages de chacune des levées ordonnées par des assemblées successives, l'enchevêtrement des comptabilités, la fin de l'état de guerre permanente qui justifiait l'existence même de ce système de prélèvement et surtout l'empressement du prince à recevoir au plus vite les sommes considérables votées au titre du subside, incitent celui-ci à recourir désormais au crédit des marchands d'Aix-en-Provence et surtout de l'Avignon pontificale. À partir des années 1415-1420, les marchands ainsi sollicités acceptent de prêter au roi à la condition que les représentants des communautés s'engagent personnellement devant eux. Les sommes collectées localement sont acheminées directement vers les coffres des marchands créanciers du prince. Les institutions centrales de collecte des subsides et de vérification des comptes, mises sur pied par les États au XIVe siècle, sont bientôt abandonnées au profit du seul trésorier royal, ce qui met en péril non seulement une fiscalité d'État qui peine à atteindre sa maturité, mais aussi une structure très performante de représenattion politique, puisque le prince peut désormais se passer du consentement des grandes assemblées, effectivement réunies bien moins souvent à partir de ces années-charnières[31].

31. Sur toutes ces questions, voir Michel Hébert, « Crédit public, fiscalité et représentation en Provence au milieu du XVe siècle », *Provence historique* 60 (2010), p. 3-22 et « *Cum peccuniis*

L'idée d'une représentation permanente du pays, cependant, ne disparaît nullement. On retrouve l'expression de cette volonté à partir de 1417, mais en des termes assez sensiblement différents. Les États ne semblent plus agir en toute indépendance et leurs requêtes sont soumises à l'approbation du prince. Ainsi, en juin 1417, ils soumettent à l'approbation du sénéchal la désignation de quatre « procureurs et acteurs » (un prélat, un noble et deux hommes du commun), chargés de voir à la bonne exécution des chapitres rédigés par l'assemblée,

> car lo dich conselh es tost per partir et annar cascun a son hostal, et de laugierament non si podon congregar, et car far ordenansas et non metre las a exequcion seria obra vana et temps perdut[32].

L'absence des réponses du sénéchal dans ce cahier ne permet pas de savoir si la requête fut admise mais la suite des événements laisse supposer qu'elle ne fut peut-être pas suivie d'effet. Trois ans plus tard, en effet, en mai 1420, l'assemblée adresse à la reine Yolande d'Aragon (qui exerce alors la tutelle au nom de son jeune fils le roi Louis III) une requête explicite :

> Item, suplican a las ditas majestatz que per aquellos far observar, lur plassa consentir et autrejar als ditz tres statz o deputatz per aquels que els puescan elegir et nomnar deffensors, actors, protectors et conservadors an poyssansas sufficientz et a aysso neccessarias

À quoi répondent les princes :

> Regina et rex fuerunt, sunt et esse volunt actores, conservatores et deffensores ipsorum, et ita intendunt facere observari[33].

Ce cinglant refus ne décourage cependant pas l'assemblée puisqu'un très long article du procès-verbal constitue, sans le dire expressément, une véritable constitution de procureurs. Il y est prévu que pour voir aux affaires du pays, dans l'intervalle entre les sessions des États, on élise douze personnes (3 prélats, 3 nobles

---

indigeamus : politiques fiscales et expédients financiers dans la Provence de René d'Anjou », dans Jean-Michel Matz et Noël-Yves Tonnerre (dir.), *René d'Anjou (1409-1480). Pouvoirs et gouvernement*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2011, p. 103-120.

32. *Regeste,* p. 227.

33. *Potentia*, p. 230.

et 6 des communautés) investies de très larges responsabilités. Elles ont, en effet, pouvoir de gérer les impositions et d'en apurer les comptes ; de fixer les gages de tous ceux qui sont rémunérés par les États; de faire assigner, comparaître et même mettre aux arrêts tous les débiteurs récalcitrants. Mieux encore, elles reçoivent de l'assemblée le pouvoir de formuler en son nom toutes suppliques ou requêtes à adresser au prince, de rédiger des ordonnances (*ordenansas*) générales pour le bien commun et l'utilité du pays, de tenir un coffre à trois clefs pour la conservation des privilèges et autres écritures touchant le pays, de désigner leur propre notaire et finalement, selon les termes exacts d'un mandat de procuration générale :

> et generalment totas las autras causas dire, far, excercir et ordenar toquantz lo bon stat del dit pais et los incidentz, dependentz et emergentz d'aquellas propriament que totz los ditz tres statz constituentz dire, far, excercir et ordenar poyrien, si tot jorn presentz personalment y eran[34].

La capacité de ces procureurs à incarner la communauté du pays montre bien toute l'ampleur du projet de députation générale qui sous-tend ici l'action des États. La réponse princière (« Doceant de potestate » : qu'ils montrent les termes de leur mandat) est ambiguë et elle ne doit certainement pas être comprise comme une acceptation sans réserve. Et, en effet, de nouvelles requêtes en vue de l'établissement de tels procureurs (ou acteurs, ou défenseurs, selon les cas), essuient des refus répétés au cours des années suivantes : « non est consuetum » en 1437, « requisitio nova, injusta et supervacua » en 1442[35]. C'est en 1480 seulement, dans un climat politique sans doute plus favorable (après la mort de René d'Anjou et à l'occasion de l'avènement de son successeur désigné, Charles III), que la requête reçoit finalement une réponse favorable et dépourvue de toute ambiguïté[36], en sorte que l'institution de ces procureurs du pays se fixera de manière permanente au cours du XVIe siècle[37].

Un nouveau regard sur l'évolution des députations dans la couronne d'Aragon permet d'observer, ici encore, une différence fondamentale. Là où, en Provence, l'assemblée semble perdre l'essentiel de ses prérogatives quant à l'établissement

34. *Ibidem,* p. 234-236.

35. Respectivement *Potentia*, p. 298-299 et *Regeste*, p. 369.

36. *Regeste*, p. 425.

37. Paul Masson (dir.), *Les Bouches-du-Rhône. Encyclopédie départementale. T. III : Les temps modernes, 1482-1789*, Paris-Marseille, 1921, p. 448-462.

d'une députation permanente, dans la principauté de Catalogne (en 1413) et dans le royaume de Valence (en 1418), des assemblées consacrent l'indépendance de ces députations qui, désormais, se détachent de l'institution des *corts* qui leur avait donné naissance au cours du demi-siècle précédent. Les députés, désormais cooptés pour des mandats triennaux, constituent une sorte de troisième pouvoir entre les assemblées et le roi et ils survivront sous cette forme, comme chacun sait, jusqu'aux décrets de Nova Planta en 1707 (Valence) et 1716 (Catalogne).

Conclusion

Cette brève annalyse des expériences provençales d'une députation permanente, entre le milieu du XIVe siècle et la fin du XVe, éclairée par quelques éléments de comparaison avec l'état de la situation en Catalogne et à Valence à la même époque, montre à la fois d'importants points de convergence et des différences fondamentales qui expliquent les trajectoires de la représentation politique nettement différenciées dans ces deux espaces.

Au chapitre des ressemblances, on note l'essor d'une fiscalité d'État, consentie et gérée par les assemblées des États ou des *corts*, sous la pression des exigences militaires accrues, dans une chronologie très semblable, où apparaissent les premières expériences de députations avant le milieu du XIVe siècle et une cristallisation rapide dans un moment très bref, à la fin des années 1350. On note aussi que, dans tous les cas, des députations apparues pour des raisons essentiellement fiscales, accessoirement militaires, élargissent leur champ d'action pour se poser en organes de défense très large, sorte de compétence universelle, pour la défense des pays et de leurs privilèges, par la voie des suppliques ou des *gravamina* (ou *greuges*). Tous ces éléments, du reste, ne sont pas propres ou exclusifs aux espaces méditerranéens et on observe des expériences parallèles, plus ou moins réussies, en bien d'autres principautés[38].

38. Voir en particulier les études comparatives de Pere Ripoll Sastre, « The County of Venaissin through its Estates and Elects », *e-SLegal History Review*, 24 (2017) et « The Council of Kortenberg : guarantor of the political pact in the fourteenth century Duchy of Brabant », *e-SLegal History Review*, 27 (2018). Pour le Frioul italien, Liliana Cargnelutti, « Forme di rappresentanza del Parlamento friulano in età veneta. Rappresentanze di membri, deputati e nunzi della Patria », dans Laura. Casella (dir.), *Rappresentanze e territori. Parlamento friulano e istituzioni rappresentative territoriali nell'Europa moderna*, Udine, Forum, 2003, p. 485-502.

Au chapitre des différences, j'en ai relevé deux, qui me paraissent fondamentales. La première tient aux stratégies fiscales qui, dans la couronne d'Aragon privilégient les *generalitats* au détriment des *compartiments* et utilisent la voie des *violaris* et des *censals* pour en assurer le prélèvement, attribuant par une sorte de nécessité inhérente une forme de permanence à l'institution des députés élus. La seconde est certainement une conséquence de la première. Il s'agit de la consécration, entre 1413 et 1418 (un peu plus tard en Aragon), de l'autonomie et de la permanence de cette forme de représentation dont la Provence, par l'institution des procureurs du pays, ne connaîtra qu'une forme atténuée et qui jamais n'aboutira à la revendication d'un véritable contrat de gouvernement, à la différence du fameux pactisme péninsulaire[39].

39. Avec toutes les réserves qu'il convient de poser, naturellement, quant à la portée et à la véritable nature de ce pactisme aux derniers siècles du Moyen Âge. Voir en particulier Jesus Lalinde Abadía, « El pactismo en los reinos de Aragón y de Valencia », dans *El pactismo en la historia de España*, Madrid, 1980, p. 113-139; Tomàs de Montagut, « La constitution politique de la Catalogne et de la Couronne d'Aragon (IXe-XVe siècle) », dans Jean-Philippe Genet, Dominique Le Page et Olivier Mattéoni (dir.), *Consensus et représentation*, Paris, Publications de la Sorbonne, 2017, p. 335-350; Flocel Sabaté, « L'idéel politique et la nation catalane : la terre, le roi et le mythe des origines », dans Jean-Philippe Genet (dir.), *La légitimité implicite*, Paris, Publications de la Sorbonne / École française de Rome, 2015, t. 2, p. 85-140.

Le terre patriarcali e i loro rappresentanti al parlamento friulano in età medievale

Elisabetta Scarton
Università degli Studi di Udine

1. La storiografia e le fonti

Nell'Italia bassomedievale il parlamento di uno «stato» non era una realtà così diffusa. Studiando i parlamenti generali nella Napoli aragonese lo si è visto con chiarezza: gli ambasciatori degli stati alleati che negli anni '80 del Quattrocento si trovarono alla corte di Alfonso e Ferrante d'Aragona spesso non capirono il significato, la portata e l'utilità del parlamento generale. Certamente non era facile interpretarlo per quegli inviati che provenivano da realtà cittadine come Milano, Firenze, Siena, per fare alcuni esempi. Agli occhi di alcuni di loro era solo una grandissima parata, una passerella di teste nobili, un'occasione per mettersi in mostra e vantare primati; per qualcuno – come l'ambasciatore senese costretto ad attendere fuori città che fossero finite le sedute, e quindi a pagare di tasca propria musici e tamburini – uno spreco di tempo e risorse. Ammessi solo alla grande seduta inaugurale gli oratori definivano quella come «il parlamento», perdendo spesso di vista le giornate precedenti e successive, in cui invece si andavano delineando i contenuti e definendo le decisioni.[1] Questo istituto, d'altro canto, mal si sposava con l'Italia comunale, con l'Italia delle città. E infatti le aree della Penisola in cui a fine xv secolo ancora resisteva il parlamento erano ben poche, rette

1. Elisabetta Scarton - Francesco Senatore, *Parlamenti generali a Napoli in età aragonese*, FedOA Press, Napoli, 2018, p. 66. In assenza di fonti parlamentari, che per la Napoli aragonese si sono conservate in modo frammentario, si è dovuti ricorrere ad altre tipologie documentarie; un ruolo importante lo hanno avuto i dispacci diplomatici, anche se si tratta di fonti indirette. Incrociando variamente le lettere degli oratori veneziani, sforzeschi, estensi e gonzagheschi, fiorentini e medicei, senesi, papali si è ottenuto un quadro piuttosto completo e innovativo. E si è appunto potuto cogliere la sostanziale estraneità degli ambasciatori al contesto parlamentare, la loro mancata comprensione di un evento e di una istituzione che nei loro rispettivi stati non aveva riscontri.

da regimi monarchici o signorili: a sud il regno aragonese di Napoli, con le isole (Sicilia e Sardegna); al centro le Marche; a nord-ovest il Piemonte sabaudo; all'estremo opposto, a nord-est, il Patriacato di Aquileia.

Nel Friuli, dove era nato nel sec. XIII, e dove è attestato con continuità fino alle soglie dell'età contemporanea, questo istituto era una realtà piuttosto solida; della sua funzione si aveva piena contezza nel Triveneto e in particolare a Venezia. Quando negli anni '20 del Quattrocento la Serenissima sottomise il patriarcato di Aquileia, non cassò affatto tale realtà, che aveva una tradizione ormai secolare, ma le lasciò, anzi, una serie di attribuzioni di non poco spessore. Indubbiamente, come già ebbe a sottolineare Pier Silverio Leicht, i rapporti tra le parti – tra l'assemblea e la Dominante – non rimasero inalterati nel tempo. I tre bracci, che alla fine del Medioevo in presenza di taluni presuli si ponevano in una posizione quasi paritaria, davanti al governo di San Marco persero parte della loro forza e del loro potere contrattuale.[2]

Dopo essermi occupata per anni di parlamenti aragonesi nel regno di Napoli, guardare a quello friulano è un'idea stimolante, tanto più che si tratta di un istituto completamente diverso e, soprattutto, non molto studiato. All'inizio del secolo scorso si collocano un saggio di Pier Silverio Leicht (1903, poi ristampato nel 1975),[3] seguito nel 1911 da un lavoro parziale di edizione e di commento delle fonti condotto da Edoardo Traversa.[4] Più sistematica, invece, è la silloge documentaria ricostruita dallo stesso Pier Silverio Leicht e corredata di ampia introduzione. Grazie a un lavoro che per l'epoca fu sicuramente un'impresa, lo studioso friulano offrì tre volumi che ancor oggi rappresentano il punto di partenza per chi voglia accostarsi a questa realtà.[5] Con una ricerca vasta, condotta

2. Pier Silverio Leicht, *Parlamento friulano*, 2/I, Zanichelli, Bologna, 1955, pp. X-XI. Vedere casella etc.

3. Pier Silverio Leicht, *Il Parlamento della Patria del Friuli. Sua origine, costituzioni e legislazione (1231-1420)*: si tratta di letture fatte da Leicht all'Accademia Udinese, come socio ordinario della stessa, e pubblicate a Udine dalla Tipografia Doretti nel 1903. Prima di questa data si possono annoverare i lavori, ricordati dallo stesso Leicht, in cui alcuni studiosi locali e non si interrogavano sulle origini del parlamento. Si tratta di Giorgio Di Polcenigo, Giacomo Liruti, Prospero Antonini, Antonio Pertile, Arnold Luschin Von Ebengreuth ed Emil Von Ottenthal. Di ciascuno Leicht ripercorre il filone ideologico e le teorie, quindi non li riproponiamo in questa sede: Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, pp. XXXVI-XLI.

4. Edoardo Traversa, *Das friaulische Parlament bis zur Unterdrückung des Patriarchates von Aquileia durch Venedig (1420)*, I, F. Deuticke, Vienna, 1911.

5. Pier Silverio Leicht, *Parlamento friulano*, Zanichelli, Bologna, 2 voll. in 3 tomi, rispettivamente 1917-1925-1956. L'opera, confluita nella serie prima (*Stati generali e provinciali*), sezione

negli archivi locali e nazionali, Leicht riuscì a colmare un vuoto importante, trovando, ordinando cronologicamente ed editando oltre seicento documenti. La sua ricerca, che – come dimostrano le date di pubblicazione dei volumi – si dilatò nell'arco di oltre un trentennio, si inseriva in un contesto vivace, di forte attenzione verso le assemblee legislative nazionali e le loro origini.[6] Già professore di diritto in varie università italiane, fu lo stesso Leicht a valorizzare queste tematiche; insieme al veneziano Luigi Luzzatti nel 1913 promosse una «Commissione per gli atti delle assemble costituzionali italiane dal Medioevo al 1831», il cui primo passo fu l'istituzione presso l'Accademia dei Lincei di una collana che si proponeva appunto di editare gli atti delle varie assemblee parlamentari italiane.[7]

La silloge di Leicht si arrestò al 1470, prendendo in considerazione il primo cinquantennio di vicende dell'ex patriarcato, subito dopo la conquista veneziana. Nonostante una situazione documentaria se possibile ancor più lacunosa rispetto a quella del periodo precedente, il giurista si poneva come obiettivo principale quello di cogliere se sotto la dominazione della Serenissima vi fossero stati cambiamenti significativi e in quali direzioni essi muovessero.[8] Attingendo ai lavori

---

sesta (*Parlamento friulano e stati provinciali goriziani*), è stata ristampata in anastatica dall'editore bolognese Forni alla fine degli anni Sessanta. Il tomo 1 del primo volume comprende una corposa introduzione (pp. I-CLXV), seguita da sette appendici e dai documenti (I-CXIII); il tomo 2 del primo volume prosegue nell'edizione dei documenti restanti (fino al numero DLXXV), inerenti il parlamento friulano dalle origini alla conquista veneziana (1228-1420). Per il secondo vol. cfr. infra nota 8.

6. L'attenzione verso la storia delle assemblee rappresentative antiche e il rispettivo patrimonio documentario era nata alla metà circa del sec. XIX, ma fu tra fine Otto e inizio Novecento, di fronte alla nuova «coscienza nazionale», che la storiografia sui parlamenti trovò nuovo e forte impulso: cfr. Antonello Mattone, *Gli studi sulle istituzioni rappresentative in Italia fra erudizione e miti storiografici (XIX-XX secolo)*, in Laura Casella (ed.), *Rappresentanze e territori. Parlamento friulano e istituzioni rappresentative territoriali nell'Europa moderna*, Forum, Udine, 2003, pp. 47-74: in particolare p. 62

7. Il primo volume di Leicht sul parlamento friulano inaugurò la collana: Claudia Bortolusso, *Le deliberazioni del parlamento della patria del Friuli: una fonte per la conoscenza dell'istituzione rappresentativa friulana*, in Laura Casella (ed.), *Il parlamento friulano in età moderna. Verbali delle sedute (1471-1805)*, Forum, Udine, 2018, 2 voll., I, pp. 31-49: 31-32). Su Pier Silverio Leicht cfr. il profilo biografico curato da Marino Zabbia per il *Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Friulani*, *L'età contemporanea*, disponibile on-line all'indirizzo <http://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/leicht-pier-silverio/> e quello di Giordano Ferri per il *Dizionario biografico degli Italiani*, Treccani, Roma, 64 (2005). Cfr. inoltre Mattone, *Gli studi*, pp. 65-67.

8. Il volume secondo del *Parlamento friulano* di Pier Silverio Leicht si posiziona cronologicamente tra il 1420 e il 1470: di nuovo troviamo la formula introduzione (pp. I-XCVII), seguita

dello stesso Leicht, nel 2017 Guglielmo Cecone ha pubblicato un volumetto compilativo, in cui ha ripercorso sul lungo periodo le vicende dell'assemblea legislativa friulana.[9]

Dopo un convegno internazionale di studi tenutosi a Udine nel 2001, su *Rappresentanze e territori. Parlamento friulano e istituzioni rappresentative territoriali nell'Europa moderna*, i cui atti furono pubblicati due anni più tardi, a riprendere in mano la storia e le vicende del parlamento friulano è stata Laura Casella.[10] Per analizzare questo istituto in età moderna, fino al suo estinguersi nel secolo XIX, la studiosa ha guidato un team di ricerca che, grazie a uno scavo quasi ventennale, ha reperito e schedato circa 2.700 documenti, dal 1471 al 1805. Una poderosa opera in due tomi di recente pubblicazione (2018) offre ora al pubblico un'ampia panoramica documentaria relativa al parlamento friulano, alle sue sedute, alle competenze e alle materie di intervento, agli attriti tra le parti. Nelle agili schede e nei regesti ciascuno potrà individuare gli argomenti che più lo interessano e inseguirli;[11] non si aspetti però il lettore di individuare le schede delle sedute: i regesti, opportunamente muniti di parole chiave, riguardano infatti le singole deliberazioni delle sessioni. Per conoscere nel dettaglio il numero delle convocazioni e altri dati statistici si rimanda al saggio introduttivo di Michela Giorgiutti.[12]

Come si è capito, una attenzione del tutto peculiare è stata dedicata ai documenti, mettendo a disposizione del pubblico, scientifico e non, una straordinaria messe di dati. Il lavoro dello storico si basa sulle fonti e nel caso friulano era necessario cercarle dopo la loro dispersione, raccoglierle, dare loro un ordine e ren-

---

da appendice documentaria comprendente documenti omessi nel primo volume e integrazioni di quelli già pubblicati (docc. I-CII).

9. Guglielmo Cecone, *Il parlamento della Patria del Friuli: storia della più antica assemblea legislativa d'Europa (1228-1805)*, Corvino edizioni, Udine, 2017.

10. Laura Casella (ed.), *Rappresentanze e territori. Parlamento friulano e istituzioni rappresentative territoriali nell'Europa moderna*, Forum, Udine, 2003; nei suoi 18 saggi il volume faceva il punto sulle assemblee italiane ed europee e anticipava il progetto di continuare a indagare il parlamento friulano.

11. Laura Casella (ed.), *Il parlamento friulano in età moderna. Verbali delle sedute (1471-1805)*, Forum, Udine, 2018, 2 voll.. Nel primo volume sono contenuti sei saggi introduttivi, affidati ad altrettanti studiosi, e oltre 50 pagine di indici dei nomi e per materie. Le quasi mille pagine del secondo volume offrono invece i criteri di edizione, seguiti dai 2.675 regesti delle singole deliberazioni delle sessioni parlamentari, in sequenza numerica continua.

12. Michela Giorgiutti, *Il parlamento della patria del Friuli (1471-1805). Note statistiche*, in Laura Casella (ed.), *Il parlamento friulano*, I, pp. 169-208.

derle fruibili. Il *corpus* assemblato da Leicht è da decenni uno strumento di lavoro imprescindibile per quanti si avvicinino alla storia – sia essa sociale o economica, fiscale o militare, politica o istituzionale – del patriarcato di Aquileia fino alla sua caduta; altrettanto sarà per quello curato da Laura Casella. Chi voglia conoscere la società friulana nel suo complesso come pure le singole persone, le dinamiche interne al parlamento e alla regione, o quelle che stabilirono la relazione con la Serenissima, la nascita e l'uso degli archivi, fino alle modalità di funzionamento dell'assemblea stessa, non potrà ignorare questi lavori, in cui troverà materiali per avviare nuove e fruttuose ricerche.

Uno dei pochi punti di contatto tra il parlamento del patriarcato di Aquileia e la realtà aragonese di Napoli di cui mi sono occupata è appunto la situazione documentaria. Da nord a sud entrambi questi istituti hanno subìto perdite gravissime, al punto da costringere gli studiosi a cercare riferimenti e tracce altrove. A Udine, dove nel sec. XIX era ancora conservato, l'archivio del Parlamento constava di una mole imponente, tanto da essere in ultima istanza considerata ingombrante e destinata a uno scarto di massa. Come ricorda Liliana Cargnelutti – che ha ricostruito minuziosamente le vicende archivistiche di questo fondo e di molti altri che costituivano le memorie patrie – negli anni successivi all'Unità l'archivio del parlamento era considerato espressione «di un'istituzione sentita come ormai lontana» ed è solo grazie alla sensibilità di pochi illuminati se alcuni pezzi sono giunti fino a noi. Fu per esempio vedendo il materiale già caricato sul carro che lo avrebbe portato al macero che lo studioso Alexander Wolf «sarebbe riuscito a farsi consegnare i registri dei verbali parlamentari». Stiamo ovviamente parlando di pezzi riferibili all'età moderna; sembra infatti che durante i secoli bassomedievali, e fino all'ultimo quarto del Quattrocento, la tenuta delle carte non fosse così regolare, per modo che oggi il registro dei verbali più risalente data al periodo 1471-1487.[13]

Di fronte a un simile disastro, per cercare di ricostruire almeno parte di quello che era stato, e ricomporre un quadro oltremodo frammentario, sia Leicht sia il gruppo di ricerca guidato da Laura Casella hanno impiegato energie e risorse per rinvenire i pochi originali, le molte copie coeve o tarde, i riferimenti indiretti e le citazioni contenute in altra documentazione, ma anche appunti lasciati da altri studiosi. Nel caso del Friuli (patriarcale fino al 1420 e poi Veneziano) molte testimonianze giungono proprio indirettamente dagli archivi delle comunità: note di

13. Liliana Cargnelutti, *Le fonti per la storia dell'istituzione parlamentare friulana in età moderna*, in Laura Casella (ed.), *Il parlamento friulano in età moderna*, 1, pp. 51-77: 57 e 63.

spesa nei registri di cameraria, lettere di convocazione alle comunità e istruzioni di queste ai rispettivi inviati; delibere assunte nei consigli. Ed è sulle comunità che si vuole concentrare la mia attenzione, sui loro uomini e il margine di discrezionalità con cui agivano.

2. Il parlamento friulano e le sue componenti

Il potere patriarchino si basava su equilibri molto fragili, acuiti dall'accentuata frammentazione politica.[14] Il presule di turno era sì un principe dotato di poteri spirituali e temporali, ma la non ereditarietà del titolo – come nel caso di dinastie di regnanti – faceva sì che ogni nuovo patriarca, molto più della maggior parte dei monarchi, partisse da una condizione di larvata debolezza, obbligato fin dal suo insediamento a imporsi ma anche a mediare, a dialogare con le parti, a sanare situazioni pregresse e ricontrattare posizioni. Davanti a lui si presentava infatti un coro di sudditi pronti a chiedere e ottenere prerogative e a difenderle a ogni costo, ma la dimensione corale era tale solo a prima vista. All'interno il gruppo presentava spaccature tanto profonde quanto fluide, che vedevano opposti mondo castellano e contesto urbano, come pure le comunità tra sé (Gemona contro Venzone, Udine contro Cividale, per fare qualche esempio) e la stessa aristocrazia, nella divisione del tutto peculiare tra liberi e ministeriali. Insomma, un coacervo di poteri, giurisdizioni, prese di posizione. Un pluralismo in cui, malgrado le loro ridotte dimensioni demiche, fra XIV e XV secolo le *terre* friulane dimostravano di aver raggiunto un buon grado di consapevolezza politica e maturità amministrativa. Non è un caso che nel primo documento in cui si citi il parlamento friulano – siamo nel 1228 – le comunità siano già espressamente citate e chiamate in causa alla stregua degli altri bracci. Con lettera indirizzata al capitolo di Cividale, il patriarca Bertoldo di Andechs-Merania invitava quell'ente a inviare 50 operai a

14. Il potere temporale era stato affidato ai patriarchi di Aquileia nel 1077: cfr. *MGH, Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, tomus VI/2 (Heinrici IV diplomata)*: n. 293, pp. 384-385. Sul Patriarcato cfr. Paolo Cammarosano, *L'Alto Medioevo: verso la formazione regionale*, in P. Cammarosano, D. Degrassi, F. De Vitt (eds.), *Storia della società friulana. Il Medioevo*, Casamassima, Tavagnacco (UD), 1988, pp. 11-155; Paolo Cammarosano, *Patriarcato, Impero e Sede Apostolica*, in Id. (ed.), *Il Patriarcato di Aquileia. Uno Stato nell'Europa Medievale*, Casamassima, Tavagnacco (UD), 1999, pp. 27-64. Cfr. inoltre la più generale ricostruzione di Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Giuseppe Fornasir (ed.), Udine, 1990[4].

Meduna per otto giorni, muniti di badili utili all'erezione di fortificazioni verso il confine trevigiano. La proposta di rinforzare le difese giungeva direttamente dal *consilio tam prelatorum quam fidelium, ministerialium quam civium*.[15]

Il contesto friulano non è in fondo molto dissimile da quello di altre realtà dell'Italia medievale, solo che presso le maggiori città della Penisola o nei regni del Mezzogiorno le spaccature erano più sottili e al tempo stesso più ampie: all'interno delle mura vedevano coivolti anche i gruppi sociali emergenti e all'esterno vi era la componente data dagli uomini del contado. Nelle *terre* friulane (ricordiamo che qui la sola *urbs* propriamente detta secondo i canoni medievali era Aquileia) i commercianti e gli artigiani cominciarono a emergere intorno alla metà del Trecento e solo dalla fine di quel secolo ad avere una maggior consapevolezza «cetuale», per non parlare dello strato inferiore della popolazione, i rurali che iniziarono a far sentire la propria voce con il noto episodio della *Crudel zobia grassa* del 1511.[16] Le stesse realtà comunali si costituirono in momenti imprecisati, da collocare intorno alla metà del sec. XIII, quindi cronologicamente in ritardo rispetto al quadro di riferimento italiano.[17] Le comunità friulane, che tecnicamente erano soggette al patriarca (e infatti si qualificavano come gastaldie e capitaneati), non avevano inoltre un contado, o questo era comunque di dimensioni assai ridotte. La sola eccezione pare essere rappresentata da Cividale, e lo si vede anche nelle fonti parlamentari: una *taglia* della milizia deliberata dall'assemblea nel novembre del 1327 stabiliva le quote proporzionali con cui castellani e comunità dovevano contribuire nel fornire uomini all'esercito patriarcale. A quell'altezza cronologica la cittadina sul Natisone era la sola per cui si facesse una distinzione tra lo spazio interno alla cinta muraria e quello esterno.[18]

15. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, doc. I (14.VIII.1228).

16. La *contadinanza* sarà istituita ufficialmente solo nel 1518.

17. Nel caso di Cividale del Friuli, che probabilmente fu una delle prime realtà «politiche», l'attestazione più risalente del comune è del 1250: Elisabetta Scarton, *I secoli centrali: frammenti di un mosaico*, in Bruno Figliuolo (ed.), *Storia di Cividale nel Medioevo. Economia, società, istituzioni*, Cividale del Friuli, Comune di Cividale del Friuli, 2012, pp. 77-109.

18. Cividale era chiamata a fornire 20 elmi e 6 balestre, mentre i Cividalesi *extrinseci* dovevano metterne a disposizione rispettivamente 5 e 2. Se le cifre indicate dalla taglia possono aiutarci a stabilire il peso demico e politico delle varie comunità friulane, è evidente che Udine sta emergendo con forza, anche se la comunità è considerata un tutt'uno con la famiglia dei Savorgnan e i rispettivi feudi. Insieme i due «poli» dovevano infatti fornire ai presuli 40 elmi e 4 baliste. A scendere troviamo Gemona, con 12 elmi e 4 baliste e Aquileia con 8 e 4: Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, doc. LXXIX.

A differenza della realtà della Napoli aragonese – dove il parlamento era strumento fondamentale di potere nelle mani del re, da lui convocato o meno a seconda delle occorrenze – nel caso friulano il parlamento non è affatto una mera emanazione patriarcale, tanto che funziona comunque, e in modo efficiente, anche nei momenti di vacanza della sede. L'assemblea è piuttosto uno strumento di regolazione dei rapporti tra le parti e i suoi componenti sono attivi: dialogano, propongono, impongono, non subiscono passivamente, o almeno non sempre. Sicuramente nelle iniziative di contrasto il braccio della nobiltà ebbe peso e capacità di azione maggiori, ma ci sono vari esempi assai significativi che vedono Udine protagonista fiera e battagliera, oltre che attenta nella ricerca di alleanze e supporto presso le altre comunità. Analizziamoli, precisando che essi si collocano nella seconda metà del sec. XIV, quando ormai Udine nel patriarcato si era affermata come la comunità più popolosa e potente, la cittadina in cui i presuli risiedevano per la maggior parte del loro tempo.

Nell'autunno del 1371 il patriarca Marquardo di Randeck intervenne sul testo delle *Costituzioni Patriae Foriiiulii* – un regolamento interno alla patria e unificato, varato proprio per volontà del presule solo cinque anni prima – per emendare una norma che prevedeva l'esclusione delle donne dalla successione paterna.[19] Riunita l'assemblea ad Aquileia, Marquardo spiegò che escludere una figlia dall'eredità era «notorie et manifesta contra ius divinum, canonicum et civile ac naturale, et etiam contra omnem iuridicam consuetudinem». Alla luce di queste premesse «proposuit et dixit quod nullo modo volebat constitutionem predictam durari, nec robur aliquod obtinere, sed eam penitus fore cassandam, revocandam et annullandam». Chiesto all'assemblea – *a prelatis, nobilibus ac nunciis communitatum* – quale opinione avessero, ci furono delle consultazioni e degli scambi. Molti replicarono che la scelta del presule era da sostenere con vigore, ma altrettanti non si espressero. I due inviati del comune di Udine, Pagano Savorgnan e il notaio Ettore Miulite, cercarono come poterono di rallentare l'operazione, appellandosi a una questione procedurale. Sulla base del rispetto delle forme, chiesero al patriarca di convocare un nuovo parlamento affinché la novità fosse ben chiara ai nobili e alle comunità chiamati a deliberare, «quia tunc tamquam improvisi non poterant ita celeriter plene consulere».[20]

19. Dopo una impegnativa gestazione, le *Costituzioni* furono emanate nel 1366 (Leicht, *Parlamento friulano*, 1/II, doc. CCXIII, pp. 210-265). Le 153 rubriche iniziali furono riviste, integrate ed emendate già due anni dopo, nel 1368 (ivi, doc. CCXXXIII, pp. 269-276) e in altre occasioni (ivi, doc. CCCI, pp. 318-330).

20. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/II, doc. CCXLIV, pp. 279-281

Ma cosa muoveva i due delegati? C'era forse il timore di poter essere criticati in consiglio comunale per il proprio operato? O era l'abrogazione di quella specifica norma a essere sotto i riflettori ed essere osteggiata? Appena due mesi prima, durante il consiglio del comune di Udine del 22 settembre, in merito all'elezione dei rappresentanti da inviare a un parlamento che si sarebbe tenuto a Cividale, il cittadino Missio da Remanzacco era intervenuto con forza per chiedere che ai delegati non fosse data l'autorità di concedere la facoltà di modificare alcun capitolo delle costituzioni.[21] Non sappiamo cosa fosse concretamente avvenuto durante l'assemblea del parlamento di fine settembre – possiamo solo ipotizzare che la discussione su quel punto specifico fosse stata forse affrontata e magari posticipata – ma è molto interessante notare che a novembre lo stesso Missio da Remanzacco nulla poté. Presente alla seduta del parlamento, contestò personalmente l'intenzione del presule, affiancando quei suoi concittadini che si era premunito per tempo di far opportunamente istruire,[22] ma senza alcun risultato concreto. Il presule abrogò la norma senza che altri opponessero resistenza, «sed sub taciturnitate fui illico dictum colloquium dissolutum».[23] Un modo sottile per evidenziare un dissenso malcelato, come pure la reale impossibilità di fare opposizione, almeno davanti a un presule energico come Marquardo di Randeck.

Nel 1379 di nuovo il comune di Udine si rese protagonista di azioni tese a influenzare l'operato del patriarca e del parlamento, come pure a imporsi sulle altre comunità. Ci sembra che possa essere letto in questo modo l'intervento dell'8 agosto, quando sul tavolo del dibattito c'era l'intenzione del parlamento di nominare sei deputati con balia di imporre nuove tasse. I membri dovevano rappresentare i tre bracci: *duarum pro clero, duarum pro nobilibus et duarum pro communitatibus*. Dopo aver accolto la proposta come *utilissima et laudabilis*, Udine impose con destrezza un proprio uomo, peraltro un membro della casata dei Savorgnan: Federico e, in sua assenza, Salono. Oltre che detenere sulla città una sorta di potere larvato, i Savorgnan occupavano un seggio in parlamento; la loro presenza nella balia garantiva quindi un ruolo molteplice, e Udine spe-

21. Ivi, doc. CCXLII, p. 279: «Protestatus fuit quod ipsi non habeant auctoritatem concedendi aliquam licentiam mutandi aliquam consititionem nec revocandi. Et si qua concederentur sibi non generet preiudicium»

22. Ivi, doc. CCXLIII, p. 279: «Quod si aliqua proponerentur in coloquio per dominum patriarcham, ipsi ambasiatore ex parte comunis Utini nullam faciant confirmationem nisi prius ea proponenda nottificent conscilio et comuni nostro de Utino».

23. Ivi, doc. CCXLIV, p. 281.

rava di ottenerne dei vantaggi, anche se si era affrettata a precisare che in ogni decisione presa i suoi rappresentanti avrebbero dovuto conformarsi e concordare con quelli delle altre comunità.[24] Nello stesso anno, pochi mesi dopo, il consiglio cittadino interveniva nuovamente a vantaggio dei Savorgnan – è evidente come la famiglia di fatto pilotasse questa istituzione – affinché in loro favore si chiedesse l'appoggio in parlamento delle comunità di Cividale, Gemona e Venzone.[25]

Secondo Leicht il motivo che aveva portato alla nascita del parlamento friulano – come di molte altre assemblee coeve – era stato il bisogno dei presuli di ottenere l'assenso e l'aiuto concreto dei sudditi, specialmente in materia di difesa e prelievo fiscale. C'erano situazioni e occasioni, soprattutto quelle straordinarie, nei momenti di crisi ed emergenza, in cui per esempio le necessità del presule e della patria si scontravano con privilegi ed esenzioni dei singoli. Era in casi simili che era auspicabile l'entrata in scena di un organo superiore, che agisse come un ombrello, mettendo tutti al riparo e almeno idealmente sullo stesso piano, e producendo decisioni condivise, o apparentemente tali, come nel caso visto poc'anzi relativo alle vicende del 1371. È poi evidente che il risultato finale dipendeva molto anche dal carattere e dall'autorità del patriarca di turno.

Pur essendo il primo nello schema formale delle precedenze, il clero non sembra avere un peso determinante nelle assemblee, anche a dispetto del fatto che il patriarcato di Aquileia fosse una realtà spirituale prima ancora che politica (il potere temporale fu infatti conferito ai presuli solo nel 1077).[26] La componente ecclesiastica pare rimanere spesso ai margini, a osservare più che a interferire, almeno fino a quando non viene 'toccata' nei suoi interessi. Solo allora la vediamo attivarsi per far valere il rilievo di esenzioni, possessi e giurisdizioni,

24. Ivi, doc. CCLXXXIV, p. 305.

25. Ivi, doc. CCLXXXVI, p. 306. In quell'occasione (5 ottobre), Salono Savorgnan era protagonista di una controversia di natura fiscale che lo opponeva al capitano di Belgrado (UD). La richiesta specifica era che nel parlamento che si sarebbe riunito la domenica successiva *ferventer et attente* si ottenesse anche il supporto degli ambasciatori delle altre tre comunità.

26. Va rilevato che quello che inizialmente era identificato sotto un unico nome, *clero*, alla fine del sec. XIV comincia a distinguersi in *prelati* (intendendo con essi i principali vescovi, abati e prepositi) e *clero*, dove il nome in ultima istanza indica i capitoli (quelli di Aquileia, Cividale e Udine). Mentre i prelati partecipano personalmente – o tuttalpiù inviano un proprio rappresentante delegato – nel caso dei capitoli, trattandosi di una collegialità, come per le comunità si dispone l'invio di uno o più rappresentanti.

tutti elementi che le consentono di volta in volta di far percepire nettamente il peso del proprio consenso e favore, oppure, raramente, quello del diniego.

Erano i castellani e le comunità i due bracci più attivi e battaglieri. Se il ruolo delle comunità poteva essere strategico nel complesso gioco del mantenimento degli equilibri interni, nel bilanciare le proposte e l'influenza di un'aristocrazia castellana turbolenta («la iattanza dei baroni e la fedeltà dei ministeriali»),[27] va detto che anche gli screzi che lungo tutto il periodo bassomedievale opposero alcune comunità tra loro dovettero mettere a dura prova le capacità gestionali dei presuli e vivacizzare non poco le attività e le sedute del parlamento. Le frequenti *querelles* che videro contrapposte per esempio Gemona e Venzone (principalmente per motivi di natura economica) oppure Udine e Cividale (in questo caso soprattutto per ragioni politiche e di primato in regione), di volta in volta sostenute da gruppi castellani, resero queste terre instabili. Il parlamento divenne così un luogo ideale, prima ancora che fisico, di regolamentazione e risoluzione dei conflitti, e lo fu per tutta l'età bassomedievale:[28] fino alla conquista veneziana fu una delle assemblee italiane di maggior successo. Dopo il 1420 perse invece lentamente questa funzione e al suo interno conobbe profonde spaccature che acuirono le tensioni; al centro l'ormai insanabile divario che contrapponeva appunto le due maggiori comunità: Udine (sostenuta dal luogotenente veneziano e dalla famiglia Savorgnan) e Cividale, appoggiata da altre terre e da una fetta importante dei castellani.[29]

Come si è capito, i bracci del parlamento friulano erano rispettivamente clero, castellani (suddivisi in *liberi, ministeriali*, *abitatori*) e comunità (*comunantie*). Il primo problema è capire quali siano i numeri. Le fonti più risalenti a nostra

27. La citazione è da Fabio Cusin, *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*, LINT, Trieste, 1977, p. 11.

28. Come ha scritto Cusin (*Il confine*, p. 6), il parlamento in Friuli «ha per premessa la composizione di una determinata società ed una mentalità sociale disposta ad assestarsi ed a limitare le sue tendenze anarchiche nei confronti di un ordinamento che assicuri una certa stabilità ai vari gruppi dirigenti».

29. Sui tragici esiti dello scontro tra le parti, arrivato alla sua massima espressione durante il carnevale del 1511, cfr. Edward Muir, *Mad Blood Stirring: vendetta e fazioni nel Friuli del Rinascimento*, John Hopkins University Press, Baltimora, 1993 (ora anche in versione abbreviata: Id., *Il sangue s'infuria e ribolle. La vendetta nel Friuli del Rinascimento*, Cierre Edizioni, Verona, 2010) e Furio Bianco, *1511. La 'crudel zobia grassa': rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*, LEG, Gorizia, 2010 (ma già pubblicato nel 1995 per i tipi di Biblioteca dell'Immagine, Pordenone).

disposizione sono i due elenchi di convocati, da collocarsi nel primo trentennio del Trecento.[30] In esse rileviamo i seguenti dati:

ANNO	CLERO	COMUNI	CASTELLANI		TOTALE
1309	7	6	8 fedeli	43 ministeriali	64
1318-32	11	9	5 liberi + 11 abitatori	29 ministeriali e più non elencati per brevità	65

Come si vede, il numero complessivo dei convocati è aumentato di una sola unità, ma le componenti sono decisamente fluide. Nel clero, per esempio, le quattro unità in più sono rappresentate da altrettanti prepositi (S. Odorico, S. Stefano di Aquileia, S. Felice sempre ad Aquileia e S. Pietro in Carnia); nel caso delle comunità ci sono tre nuovi ingressi rappresentati da Portogruaro, Marano e Monfalcone.

L'unico braccio a perdere componenti è quello dei castellani, passati da 51 a 45; in esso non è però immediato cogliere i movimenti all'interno delle categorie dei ministeriali (la più stabile) dei fedeli, dei liberi e dei possessori di feudi di abitanza.[31] Per esempio, i signori di Caporiacco passano dalla categoria dei *fideles*

30. Entrambi i documenti sono presentati ed editi da Leicht (*Parlamento friulano*, 1/I), come *Elenco delle voci parlamentari*: quello del 1309 è il doc. LII (pp. 44-46); il secondo – compilato durante il patriarcato di Pagano della Torre e relativo al quindicennio tra il 1318 e il 1333 – è il doc. LXVI (pp. 55-56).

31. All'interno del braccio dei cosiddetti nobili è la stessa onomastica a mostrarci le spaccature politiche e le frizioni. I *liberi* (rappresentati da un esiguo numero di casate tra cui Porcia, Polcenigo, Villalta…) fino alla metà del sec. XIII furono pervicacemente opposti ai *ministeriali*; col tempo, invece, attraverso politiche matrimoniali, acquisto o passaggi di beni, le due categorie si fusero. Come ha rilevato anche Leicht (*Parlamento friulano*, 1/I, p. LXXXVI) c'erano rami di una famiglia che appartenevano a un gruppo, e singoli membri che per ragioni di sangue avevano perso la cosiddetta 'libertà'. I *ministeriali* avevano infatti maggiori vincoli nei confronti dei presuli, poiché il loro legame coi patriarchi traeva quasi sempre origine da investiture. Quello che complica fortemente le cose è la mobilità dei diversi gruppi, il loro passare con facilità da una parte all'altra a seconda delle opportunità. La stessa trattatistica di età moderna – a partire da Romanello Manin – mostra molto bene la teoria e l'opposizione che animava per esempio città come Udine e parlamento, ma nella pratica le dinamiche sono molto più fluide e presentano un numero di sfumature decisamente ampio. A volte i poli sono opposti, altri si congiungono e si interescano in un groviglio che occorrerà dipanare, proprio a partire dalla società cittadina. Cfr. Laura Casella (ed.), *Le due nobiltà: cultura familiare e società friulana nei* Dialoghi *di Romanello Manin (1726)*, Roma, Bulzoni, 1999, e in particolare il saggio di Liliana Cargnelutti, *Il Parlamento della Patria del Friuli e la città di Udine: un conflitto giurisdizionale e politico in età veneta*, pp. 53-76.

a quella dei *ministeriales*, mentre molte piccole comunità, come Aviano, San Vito, Fagagna, Tricesimo escono dal gruppo dei ministeriali per confluire in quello degli *habitatores*. In questo particolare gruppo, va detto, nel secondo elenco dei convocati si citano però sia *gastaldiones et habitatores* sia la coppia *habitatores et ministeriales*. È il caso in particolare dei castelli di Attimis e Soffumbergo, che nella lista del 1309 figuravano tra i ministeriali come *universis de Sorphimberc* e *universis habitatoribus de Attens*.

Gli *habitatores* sono di fatto la categoria più ambigua e quella che in questo contesto ci riguarda più da vicino, poiché troviamo alcune abitanze che col tempo confluiscono stabilmente nell'elenco delle comunità. Ai sette principali comuni – Udine, Cividale, Aquileia, Gemona, Tolmezzo, Sacile e Portogruaro, tutti già presenti sin dal 1306, quando ai rispettivi delegati fu rilasciato un salvacondotto per recarsi al parlamento –[32] se ne aggiunsero nel tempo almeno altrettanti. Le due terre lagunari di Marano e Monfalcone fanno la loro comparsa nel 1318, Venzone dal 1376, Trieste per un tempo brevissimo in cui fu soggetta ai patriarchi nel corso del 1382.[33] Caneva, che nel 1376 apparve tra le comunità, trent'anni più tardi (1415) era invece annoverata nel braccio dei castellani; S. Vito e S. Daniele in quello stesso 1415 venivano conteggiate sia tra le comunità sia tra i castellani. L'elemento originale, specie nel caso di queste ultime e più piccole comunità, è la facilità con cui slittano da una posizione all'altra.

Incrociando tutti i dati raccolti da Pier Silverio Leicht i numeri massimi complessivi videro il clero disporre di 15 seggi, mentre 75 furono quelli attribuiti ai castellani e 14 alle comunità. Per ottenere tali cifre ci si deve affidare oltre che alle due succitate liste di presenti, anche a quelle di testimoni o componenti del consiglio ristretto, di destinatari di salvacondotti, come pure alle taglie della milizia. Il quadro, come abbiamo visto anche solo confrontando due documenti, era estremamente fluido; la mancanza di una documentazione dedicata e seriale, nonché

32. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, doc. XLVII, p. 42. Con l'avvertenza che però, nel 1306 (ivi, p. 45) i comuni convocati furono solo sei: Portogruaro in quell'occasione pare essere uscito da tutte le liste. Una lettura attenta delle fonti mostrerà che queste comunità erano presenti anche nel periodo precedente; le si possono in qualche modo intravedere dietro ai nomi di alcuni testimoni o personaggi presenti. Per esempio, nel 1231 tra i presenti a una seduta del parlamento sono ricordati due fratelli cividalesi (Giovanni ed Ermanno de Portis), membri di una famiglia che, pur facendo parte dell'aristocrazia, non ebbe mai un seggio in parlamento: ivi, doc. II, p. 7.

33. Da sempre spiccatamente autonoma, nel 1382 Trieste entrò nella sfera di influenza dei duchi d'Austria; la sua esperienza parlamentare si limitò al biennio precedente, dopo che la città aveva ricevuto l'appoggio del presule nella guerra contro Venezia e si era avvicinata al patriarcato.

l'uso frequentissimo delle formule ceterate proprio negli elenchi dei presenti (del tipo *et aliorum tam nobilium quam comunitatum…*), fa sì che non si possa escludere che occasionalmente partecipassero e fossero invitati anche altri membri o che alle sedute assistessero anche persone prive del diritto di voto. Quello che però dobbiamo tenere bene a mente è che ogni 'testa' – fosse essa una famiglia, una comunità o il capitolo di una chiesa – disponeva di un solo voto. Quindi, chi inviava per esempio tre suoi rappresentanti, poteva sì sperare nella condivisione da parte dei propri uomini, nella maggiore o migliore capacità di comprendere gli eventi e avanzare proposte, ma alla resa dei conti il voto che quella comunità (fosse essa cittadina o canonicale) poteva dare era uno e uno solamente.

3. Il ruolo delle comunità

Quanto appena detto merita alcune osservazioni. Se ogni comunità può disporre di un solo voto, come dobbiamo interpretare quelle situazioni in cui i rappresentanti sono addirittura quattro? Capire quanti siano gli uomini inviati dalle principali comunità è importante per stabilire diversi aspetti. Udine, Cividale, Aquileia e Gemona per esempio inviavano in media uno o due procuratori, ma a volte ne troviamo anche tre o quattro. Da cosa dipende questa discrepanza? Dalla sede dell'assemblea stessa? Abbiamo cercato di verificare se si potesse in qualche caso trattare di un bisogno di contenere le spese, ma non sembra esserci una costante. Insomma, non è che Udine quando si celebra il parlamento in città intervenga con quattro concittadini, mentre se la sede è la più lontana Gemona invii solo un messo e un cancelliere.

Ci siamo allora chiesti se un elevato numero di procuratori fosse sintomo di spaccature interne non facilmente sanabili, per cui si inviavano diverse 'teste pensanti', esponenti di altrettante 'parti'? Per capirlo bisognerà scomporre in molti segmenti i dati in nostro possesso, provando a ricomporli in modi diversi e a guardarli da angolazioni diverse. E qui il particolarismo della regione e la notevole fluidità nei rapporti si evidenzierà con tutta la sua forza. Si dovrà di volta in volta valutare quali siano i motivi della convocazione, le poste in gioco e i fragilissimi equilibri interni alle città e i legami col mondo circostante.

Abbiamo anche verificato se il numero dei procuratori potesse essere espressione di forza della comunità. In questa direzione, in effetti, l'immagine che ci viene restituita dalla documentazione è più eloquente, ma non priva di contraddizioni. Udine, che come abbiamo detto dalla fine del sec. XIII aveva la pretesa di presen-

tarsi come la principale tra le terre patriarcali, spesso inviava in parlamento un numero di procuratori maggiore rispetto alle altre comunità. Nel dicembre del 1297, per fare alcuni esempi, la vediamo incaricare quattro agenti, contro i due di Cividale e di Aquileia;[34] nel marzo successivo, Udine inviava di nuovo quattro agenti a Campoformido, mentre il mese dopo i suoi rappresentanti nel medesimo luogo furono tre. Fanno quasi strabiliare, piuttosto, i cinque *nuncios, sindicos et procuratores* eletti dal comune di Gemona nell'aprile del 1299.[35] Scorrendo i frammenti dei verbali – se tralasciamo l'inspiegabile eccezione gemonese appena vista, insieme a pochi altri esempi – noteremo che Udine e Cividale sono le due comunità meglio rappresentate, con un numero minimo di due procuratori, che però a volte diventano anche quattro. Al contrario, Gemona e Aquileia inviano spesso uno solo rappresentante, non necessariamente un notaio, ma più spesso un membro di spicco nella vita sociale o politica della comunità.[36]

C'è un passaggio, in questa analisi sul numero dei procuratori, che complica le cose. Una nota di spesa del camerario di Udine precisa che nell'agosto del 1333 il comune rimborsò 24 denari alla comitiva di Federico Savorgnan, diretta al parlamento a Rosazzo.[37] A che titolo il membro della potente famiglia partecipava all'assemblea? Il fatto che venga rimborsato lascia presupporre che si muovesse a nome del comune, ma il confine è sempre molto labile. Non dobbiamo infatti dimenticare che proprio a Udine i Savorgnan detenevano ereditariamente il titolo di gastaldo patriarcale. Molti dei signori di castello o dei *milites* che siedono in parlamento sono spesso legati a una comunità (per esempio, nel caso cividalese, i Boiani), quindi la città può virtualmente contare sul sostegno dei membri di una famiglia e, in qualche modo, anche sul loro voto. In tal senso è e sarà interessante svelare quali siano le reti clientelari, per capire fino a che punto vi potessero essere margini di compattezza e «collaborazione».

Quel che intendiamo dire è che ogni comunità disponeva tecnicamente di quell'unico voto affidato ai suoi procuratori, ma potenzialmente poteva trarre vantaggio anche dagli altri enti o personaggi che in qualche misura la rappresentavano. Per chiarire il concetto, esamineremo la situazione relativa al 1309 circa le

34. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, doc. XXXI, p. 32.

35. Ivi, docc. XXXIV e XXXVI (da note di spesa nei registri dei camerari del comune di Udine) e XXXIX (contenente la procura rilasciata da Gemona ai suoi rappresentanti).

36. Nel caso di Aquileia, per esempio, nella prima metà del sec. XIV il procuratore è spesso tale Giovanni medico.

37. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/II, doc. CXVII.

tre maggiori comunità: Udine, Cividale e Aquileia. Il già citato elenco dei convocati[38] restituisce il quadro che segue:

1309	**CLERO**	**COMUNITÀ**	**FEDELI E MINISTERIALI**
Udine	-	gastaldo e comune	*universis habitatoribus de Utino + Constantino et universis habitatoribus de Souregnano*
Aquileia	capitolo	podestà, consiglio e comune	-
Cividale	capitolo	gastaldo, consiglio e comune	-

Nel 1309 a livello civico Aquileia e Cividale erano rappresentate dal consiglio, dal comune e dall'ufficiale patriarcale (podestà o gastaldo). Il particolarismo è apparente, poiché si tratta di un solo voto, cui però potrebbe sommarsi, a livello ecclesiastico, quello del rispettivo capitolo cittadino. Udine – che invece non aveva ancora il duomo col relativo capitolo, ma solo una chiesa pievanale sul colle del castello – poteva contare sul comune (forse un ente ancora poco solido, per cui il consiglio non viene nemmeno nominato) e sugli *habitatores*: sia quelli che vivevano entro la cerchia muraria, sia, per estensione, quelli di Savorgnano, una località a una decina di km, da cui proveniva la famosa famiglia. Una decina di anni più tardi il quadro è già molto cambiato: se la situazione di Cividale è invariata, Udine non solo continua a non avere un capitolo cittadino, ma i suoi *abitatori* paiono scomparsi, mentre Aquileia – con l'inserimento delle sue prepositure tra il clero – acquista ben due voti.[39]

1318-33	**CLERO**	**COMUNITÀ**	**FEDELI E MINISTERIALI**
Udine		gastaldo, consiglio e comune	
Aquileia	- decano e capitolo - Preposito di S. Stefano - Preposito di S. Felice	podestà, consiglio e comune	
Cividale	- decano e capitolo	gastaldo, consiglio e comune	

Le *terre* friulane, anche quelle più rilevanti, non sono mai del tutto autonome; lo dimostra inequivocabilmente anche il fatto che nelle convocatorie il nome

38. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, doc. LII.
39. Leicht, *Parlamento friulano*, 1/I, doc. LXVI.

dell'ufficiale patriarcale sia anteposto a quello della magistratura cittadina. Spesso, però, il ruolo di gastaldi e podestà era in qualche misura «svuotato»: abbiamo detto poc'anzi che a Udine la gastaldia era una carica trasmessa di padre in figlio tra i membri della casata dei Savorgnan. E tali ufficiali, come ha rilevato anche Leicht, «intervengono […] soltanto se i consigli cittadini li delegano come sindaci a rappresentare il comune». Bisognerà allora indagare, caso per caso, quali interessi facciano. Pensiamo proprio ai Savorgnan: agiscono per sé oppure per Udine? E in tutto questo, come riescono a mediare con le richieste dei presuli? Anche nel parlamento c'è tutto un ampio sottobosco di voci parlamentari che denota l'esistenza di *consorzi*, una sorta di crasi tra uomini e istituzioni, tra famiglie e *terre*/ castelli, in cui non sempre è chiaro il ruolo e la presenza in assemblea del giusdicente e dei membri della comunità. Questo è solo uno dei punti che in futuro meriterà di essere indagato. La storiografia cittadina nell'area patriarcale, come è noto, è lacunosa. Una storia di Udine nel Medioevo attende ancora di essere scritta; va meglio nel caso di Gemona e Cividale, ma certamente non è stato indagato il rapporto di queste terre con il parlamento.[40] Si tratta di un lavoro tutto da fare, a partire da una serrata analisi prosopografica.

Chi sono gli uomini che rappresentano queste terre? Nel migliore dei casi conosciamo i loro nomi, ma quale fosse il loro ruolo nella vità politica, economica e sociale della cittadina ci sfugge del tutto. E non è poca cosa, specialmente tenendo conto della forza di certi legami clientelari e matrimoniali. Quelle famiglie che nel corso del Trecento avevano trovato un posto nella società e nella politica, grazie prima di tutto ai traffici e a una oculata gestione patrimoniale, una volta assestatesi avevano mirato a progetti più ambiziosi, come contrarre matrimoni con i rampolli di talune casate. Ecco quindi che già nel Quattrocento, ma molto di più in età moderna, i discendenti di coloro che avevano partecipato ai consigli cittadini, che avevano eletto i procuratori deputati al parlamento o che erano stati essi stessi sindaci in assemblea, potevano trovarsi a ricoprire direttamente un seggio. Si trattava, con qualche pizzico di fortuna, di saper sfruttare bene il «capitale sociale» oltre a quello economico.[41]

40. Cfr. Figliuolo (ed.), *Storia di Cividale nel Medioevo,* e Paolo Cammarosano (ed.), *Gemona nella Patria del Friuli: una società cittadina nel Trecento*, Atti del Convegno di Studio, Gemona del Friuli (5-6 dicembre 2008), Trieste, CERM, 2009.

41. Sulle nuove voci e le nuove casate ammesse al parlamento cfr. Liliana Cargnelutti, *Evoluzione delle voci del parlamento della patria del Friuli*, in Laura Casella (ed.), *Il parlamento friulano in età moderna*, 1, pp. 111-167: 139-147.

El privilegi de Sant Feliu de Guíxols i Mallorca. La trajectòria institucional i historiogràfica d'un privilegi per «entrar en corts» en un regne sense corts[1]

Antoni Mas Forners
Universitat de les Illes Balears

1. La peculiar estructura política del regne de Mallorca[2]

Amb relació a la resta de territoris ibèrics de la Corona d'Aragó, el regne de Mallorca tenia una estructura certament particular, derivada en gran mesura del

1. Abreviatures: ARM: Arxiu del Regne de Mallorca; AH: Arxiu Històric.

2. Tret que s'indiqui expressament el contrari, la redacció del text d'aquest apartat es basa en els treballs que s'indiquen a continuació. Pau Cateura Bennàsser: *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Ciutat de Mallorca, 1982; Gabriel Ensenyat Pujol: «L'Administració a la Corona d'Aragó a la Baixa Edat Mitjana: les terres de l'antiga Corona de Mallorca després de la reincorporació a la Corona Catalanoaragonesa», *Los cimientos del Estado en la Edad Media: cancillerías, notariado y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media*, coordinado por Juan Antonio Barrio, 2004, p. 169-180; Josep Juan Vidal: *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos xv-xvii)*, Palma, 1996; Antoni Mas Forners: *Llengua, terra, pàtria i nació. L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)*, Palma, 2020; Pablo Piferrer i José María Quadrado: *Las Islas Baleares*, Palma, 1888; Román Piña Homs: *El Gran i General Consell. Asamblea del reino de Mallorca*, Palma, 1977; Román Piña Homs: «Las instituciones parlamentarias del reino de Mallorca / Les institucions parlamentàries del regne de Mallorca», *La Corona de Aragón. Cortes y Parlamentos*, Barcelona, 1988, p. 79-131; Román Piña Homs: *El derecho histórico del reino de Mallorca*, Palma, 1993; Román Piña Homs: *Obra dispersa. Corona de Aragón. América Hispana*, Palma, 2007; Antonio Planas Rosselló: *El Sindicat de Fora: corporación representativa de las villas de Mallorca (1315-1834)*, Palma, 1995; Antonio Planas Rosselló: «La pervivencia del derecho mallorquín tras los decretos de Nueva Planta», *Ius Fugit. Revista de Estudios Histórico-Jurídicos de la Corona de Aragón*, vols. 13-14, Saragossa, 2004-2006, p. 409-437; Antonio Planas Rosselló: *Los jurados de la ciudad y reino de Mallorca (1249-1718)*, Palma, 2005; Antonio Planas Rosselló: *Legislación histórica mallorquina*

fet que les diferents illes (Mallorca, Menorca i Eivissa-Formentera) foren convertides, després de la conquesta feudal –duta a terme en dates diverses–, en tres universitats diferents, cada una de les quals va ser dotada d'una carta de franqueses privativa. Originàriament, cada una d'aquestes universitats constituïa, *de iure*, un únic municipi, conformat per una juraria i un consell, sense cap forma de representació compartida amb la resta d'universitats illenques. En les primeres dècades del segle XIV les parròquies rurals mallorquines foren convertides en municipis i es creà, el 1315, l'anomenat Sindicat de Fora –universitat que aglutinava les diverses demarcacions municipals de la ruralia–. Va ser aleshores quan aquella assemblea que abans havia abraçat tota l'illa es convertí en el Gran i General Consell, regulat per Pere el Cerimoniós el 1351,[3] amb una distribució de càrrecs que, en el consell, sobrerepresentava –si atenem a la distribució demogràfica– la ciutat respecte de les viles i que, de més a més, excloïa els forans –habitants de la Part Forana o ruralia– del càrrec de jurat. Aqueixa estructura i una forma de govern caracteritzada, segons els representants dels pagesos, per la corrupció, per la defensa exclusiva dels interessos de la ciutat, i per una distribució desigual de la fiscalitat entre l'àrea urbana i la rural, haurien estat les causes de les revoltes foranes de 1391 i de 1450, que acabaren totes dues amb la derrota dels pagesos.[4] Tot això va enverinar les relacions entre la Part Forana i la ciutat. Hi havia també un altre focus de conflictivitat, característic de l'època, però sens dubte incentivat per aquesta estructura de govern d'origen municipal, que propiciava el «bipartidisme». Es tractava dels bàndols que es disputaven el control de les diferents institucions del regne, particularment del Consell de la ciutat –on només hi estaven representats els habitants d'aquesta– i del Consell General –o Gran i General Consell– on també hi participaven els forans o pagesos. Amb relació a l'anterior, en un memorial s'exposava que entre el 1415 i el 1418, «està en ver que la Illa de

época medieval y moderna, Madrid, Boletín Oficial del Estado (<https://www.boe.es/biblioteca_juridica/publicacion.php?id=PUB-LH-2018-85&tipo=L&modo=2>), 2018; Álvaro Santamaría Arández: *Obra Selecta. Mallorca Medieval*, Palma, 2005.

3. Antonio Planas Rosselló: «La provisión de 13 de diciembre de 1351 reguladora del Gran i General Consell de Mallorca», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics,* núm. 24, 2014, p. 7-19.

4. Guillem Morro Veny: *L'alçament Forà*, Palma, 1998; Guillem Morro Veny: «El context ideològic de la revolta (1450-53) poder i repressió. Les conseqüències a Manacor», *Manacor: cultura i territori: I Jornades d'estudis locals de Manacor: 5 i 6 de maig de 2000*, Manacor, 2001, p. 161-180; Guillem Morro Veny: *Història de les dissensions civils a la Mallorca baixmedieval (1350-1550)*, Mallorca, 2012.

Mallorques està tota en divisió de partides, e la una se apel·la Mallorquina, e l'altre Aragonesa, jatsesie que vulgarment se callen aquests noms».[5] L'origen d'aqueixa divisió en bàndols,[6] que s'alternaren en el poder almanco entre el 1392 i 1426, es basava –o hi tenia a veure– amb la preferència de cada partida per una les cases que cenyiren el tron reial de Mallorca. D'aquesta manera, el gentilici *aragonès* designaria els partidaris del reis d'Aragó i el *mallorquí* els partidaris de la monarquia privativa. Així ens ho fa pensar que, durant l'interregne, la partida mallorquina fos partidària d'en Jaume d'Urgell,[7] que era net d'Isabel, darrera reina titular de Mallorca, i per tant renet d'en Jaume III, últim rei de la dinastia privativa.[8] L'anteriorment exposat suggereix que aqueixa divisió en dos bàndols antagònics es remuntava, com a mínim, als temps de la reincorporació de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343), en què es documenta la conflictivitat entre «aragonesos» i «bretons» –terme que probablement hauria precedit al de *mallorquí*–.[9] Si hem de fer cas a documentació de l'època, [10] –i això pot ésser important per a la qüestió que ens ocupa– aqueixa divisió en bàndols podia haver transcendit la mera lluita pel poder regnícola, atès que podria perseguir formes diferent de relació entre el govern illenc i la monarquia, tot depenent dels interessos de quina facció controlàs el govern. Mostra d'això és que la «partida» aragonesa denunciava que

> la dita part Mallorquina nunque fou voluntària a fer serveys ni secors als reys d'Aragó, ni són stats, abans han ginyat tostemps de retre-se pobres a escusar tot servey e tot secors e, per ginyar que los reys d'Aragó no poguessen traure res de la illa [i també que] sots color de deffendre la Universitat, tostemps han fets litigis contra los drets del rey, e per occasió d'aquells litigis tenen tostemps dos o tres missatgés en

5. Pau Cateura Bennàsser: «El bipartidismo en la Mallorca de comienzos del siglo XV», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 41, 1985, p. 157-170.

6. Sobre aqueixa qüestió vegeu també Maria Teresa Ferrer Mallol: «Les dissensions pel govern de Mallorca (1401-1404). Una intervenció pacificadora de Barcelona», *Randa, Miscel·lània Gabriel Llompart*, 5, núm. 65, Barcelona, 2010, p. 73-94.

7. Pau Cateura Bennàsser: «El bipartidismo en la Mallorca...», p. 165.

8. Sobre la genealogia de Jaume d'Urgell, vegeu Josep-David Garrido i Valls: *Vida i regnat de Martí I. L'últim rei del casal de Barcelona*, Barcelona, 2010, p. 310 i 314.

9. Gabriel Ensenyat Pujol: «La filosofia discursiva de Pedro El Ceremonioso respecto a la reintegración de la corona de Mallorca a la corona de Aragón», *Medievalista,* 23, Lisboa, 2018; Jaume Serra Barceló: «Lo rei qui fo»: el contex ideològic del destronament de Jaume III», El regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa: *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals: Palma del 10 al 12 de desembre de 1997*, coordinat per Pau Cateura Bennasser, Palma, 2001, p. 265-290.

10. Pau Cateura Bennàsser: «El bipartidismo en la Mallorca...», p. 162-165.

Cort del rey ab gran salari (ab lo qual los dits missatges, qui són de la partida Mallorquina, s'engrexen granment).[11]

2. Un regne sense corts

Que el regne de Mallorca no tengués corts –i, per tant, que no arribàs a tenir Generalitat– ha estat considerat un dèficit institucional, que comprometia l'autonomia del regne. Aqueixa manca, efectivament, el debilitava, sobretot després de la reincorporació de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343), en què determinats aspectes de la relació entre els diversos territoris ibèrics i la monarquia es ventilaven a les corts generals. Això, però, no vol dir que les corts fossen l'única forma útil d'obtenir la concessió, per part de la monarquia, de privilegis i franqueses i d'altres normes consemblants, ni tampoc impossibilitava que poguessen existir mecanismes de representació tan àgils i eficients com arribaren a ser-ho, quan es consolidaren com a tals, les diputacions del General. El regne de Mallorca –així tractarem d'argumentar-ho– n'és un bon exemple.

Abans de prosseguir, cal plantejar una qüestió: per què no es crearen corts al regne de Mallorca? ¿Va ser només, com s'ha argumentat, perquè així ho va voler la monarquia, o hi havia també d'altres col·lectius que estaven poc o gens interessats a crear-les? Aqueixa qüestió, pensam, tenia molt a veure amb quina era l'estructura del regne de Mallorca, a la qual ja hem fet referència. Caldrà, per tant, insistir-hi. Almanco nominalment, el regne estava constituït per les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera i la seva capitalitat s'ubicava a la ciutat de Mallorca. Aquí hi residia el lloctinent o governador de l'illa designat pel rei (de Mallorca, o d'Aragó), que exercia la seva autoritat sobre totes les Balears i Pitiüses, tot i que delegava gran part de les seves atribucions en els governadors de Menorca i d'Eivissa. El fet, però, és que, *de facto*, el regne només consistia en l'illa de Mallorca,[12] atès que les tres universitats (Mallorca, Menorca i Eivissa) –i això és

11. Pau Cateura Bennàsser: «El bipartidismo en la Mallorca...», p. 168.

12. Així ho argumentaven, el 1696, els jurats de Mallorca, tot exposant –són paraules d'una deliberació del Gran i General Consell de l'Illa– que «las islas de Iviza y Menorca és equivocació afectuada reputar-las per part del Regne de Mallorca. Perquè és cert que el dit regne únicament consisteix en la illa de Mallorca, y se representa en la Senyoria dels Magníffichs Jurats y Consell de la Universitat, Ciutat y Regne de Mallorca, no concurrint en esta Junta persona alguna per fer les Islas de Menorca e Iviza, no unint-se may les tres per fer un sol cos ni formar una Generalitat, antes bé tenen cade una la sua Universitat separada, dient-se la de Mallorca Universitat del Regne

important– no tenien cap òrgan en comú. Cada una, com ja havíem avançat, tenia un govern de base municipal, que comptava amb els seus propis jurats i consell i on –a diferència de les corts– no hi estava representada l'Església. Les universitats de Menorca i Eivissa-Formentera, part *de iure* del regne de Mallorca, es comportaven, a la pràctica, amb una independència gairebé total de l'illa major, fins al punt que es relacionaven directament amb el monarca i que el regne –és a dir, l'illa de Mallorca– hi trametia ambaixades.[13] Tanmateix, això no llevava que la Universitat de Mallorca s'hagués autoatribuït la representació de la totalitat de les Illes en determinats assumptes, sobretot de les càrregues fiscals en les quals, per voluntat dels monarques, hi havien de contribuir conjuntament.

Tornem, però, a la pregunta que ens havíem plantejat, per què no es varen crear corts al regne de Mallorca. Una qüestió que cal posar sobre la taula però que difícilment es pot respondre, atès que no es conserven actes dels Gran i General Consell anteriors al 1404[14] i que ha desaparegut la pràctica totalitat de la correspondència dels jurats –les anomenades lletres missives– anteriors al 1459.[15] Desconeixem també, per mor del buit documental abans esmentat, si es feren gestions a fi de crear-ne.

La manca de corts s'ha atribuït fonamentalment a dos factors. En primer lloc, a les dificultats que suposava la mateixa estructura geogràfica del regne, conformat per diverses illes. En segon lloc, al fet que la inexistència d'aquestes assemblees permetia als monarques governar de manera més autoritària l'illa, sense haver de pactar les condicions de govern ni la imposició de la fiscalitat. Tanmateix, aqueixes propostes, per molt versemblants que puguen resultar, no són res pus que hipòtesis no comprovables. En tot cas, pensam que la manca de corts difícilment es pot atribuir al caràcter insular del regne, atès que els representants illencs assistiren en

---

y las altres dos, Universitat de Menorca o de Yviça. Tenen axí matex las ditas tres Islas las suas pròpies lleys y finalment tenen sos privilegis diversos, y encare de la de Yviça se pot argüir major diversitat, axí per tenir diferent moneda, com per estar subiecte en lo espiritual a Bisbat de fore Regne» (Román Piña Homs: *Obra dispersa...*, p. 71-72). Aqueixa concepció del regne de Mallorca, entès només com l'illa major, no apareix explicitada de manera tan clara en la documentació de l'edat mitjana, però sí, implícitament, en un gran nombre de texts produïts per les autoritats illenques durant els segles XIV i XV. Només per posar un exemple, el 1459 els jurats de la Universitat i Regne de Mallorca feien referència «al present Regne [de Mallorca] e les illes a aquell adiacents» (ARM AH 679 f. 130). Vegeu també Antoni Mas Forners: *Llengua, terra…*, p. 33-43.

13. Antoni Mas Forners: *Llengua, terra…*, p. 33-43, 291-293.

14. Román Piña Homs: *El Gran i General Consell...*, p. 13.

15. Antoni Mas Forners: «El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV», *eHumanista/IVITRA*, Department of Spanish and Portuguese, University of California, Santa Barbara, vol. 7, 2015, p. 264-287.

diverses ocasions a les corts generals de la Corona d'Aragó i que, quan no ho feren, no hi ha cap notícia que fos per mor de les dificultats que pogués suposar el transport. D'altra banda, volem parar esment que no es coneix cap petició de la creació d'unes corts per al regne de Mallorca durant l'edat mitjana, cosa que cal pensar que hauria d'haver deixat qualque petjada documental, tot i la pèrdua de les actes del Consell i de la correspondència.

Una altra qüestió que consideram que cal demanar-se és quins grups socials es podien veure beneficiats, o perjudicats, amb la creació d'unes corts. Sobre això, resulta plausible pensar que al patriciat urbà que controlava el govern de l'illa de Mallorca (representat pels cavallers, els mercaders, els ciutadans i els menestrals benestants), no li interessava que fossen creades. Fer-ho podria haver suposat que minvàs el seu poder, especialment la seva capacitat de distribuir la càrrega fiscal en benefici de la ciutat. Així mateix hagués dificultat que la universitat del regne, dominada per l'oligarquia urbana, continuàs exercint la representació de tota l'illa. D'altra banda, la creació d'unes corts consemblants a les de la resta de territoris ibèrics de la Corona d'Aragó hauria fet necessari que hi fossen representats els diferents els braços del regne, i també totes les illes. En unes corts d'aquestes característiques, hi haguessen hagut de participar, com a part del braç reial, almanco algunes viles de la Part Forana, com també les viles de Ciutadella i d'Eivissa. També hi hauria d'estar representada l'Església, tant la de Mallorca, com les de Menorca i d'Eivissa (aquesta darrera, depenent de l'arquebisbat de Tarragona).

Així idò, la creació d'unes corts hauria perjudicat el govern oligàrquic de l'illa de Mallorca (entesa com a sinònim del regne). Per tant, podem pensar que l'estratègia del patriciat urbà va consistir a mantenir l'*statu quo* existent; és a dir, a procurar que el jurats i el Gran i General Consell continuassen exercint la representació i el govern de l'illa. A més, s'ha de tenir en compte que el funcionament d'aquest òrgan, per la seva estructura i funcionament d'origen municipal –una assemblea renovada anualment, i convocada sempre que els jurats ho decidien– resultava molt àgil.[16] De més a més, cal ressaltar que, en determinats aspectes, les atribucions dels jurats arribaren a ser consemblants a les que posteriorment acabaren tenint els diputats del General als diferents regnes de la Corona d'Aragó, tal com argumentava Joan Dameto a la seva història del *Reyno Balearico* (1632).[17] Tanmateix, no es

16. Sobre el funcionament del Gran i General Consell, vegeu Román Piña Homs: *El Gran i General Consell...*

17. «De suerte que les incumbe mirar no solo por el provecho particular desta Ciudad, pero aun por el universal de toda la isla, como en los otros reynos de la Corona de Aragón, lo hazen los

pot perdre de vista que una estratègia d'aqueixes característiques, que assegurava que l'oligarquia ciutadana mantengués el control del govern, també debilitava institucionalment el regne, en returava el desenvolupament normatiu i, a més a més, podia dificultar les negociacions amb el rei, part damunt tot pel que respecta a la concessió de subsidis i a la creació de dret.

3. Les relacions amb la monarquia: ambaixades i corts generals[18]

La solució més usualment adoptada per la juraria del regne, a fi de relacionar-se amb la monarquia, foren les ambaixades a la cort, tant en temps de la Corona de Mallorca, com després de la reincorporació de la Corona d'Aragó el 1343. Tal com indica n'Antoni Planas, els jurats del regne i el Gran i General Consell participaren en la creació de dret mitjançant capítols que eren presentats a l'aprovació del rei mitjançant ambaixadors desplaçats a la cort reial. Molt probablement, l'existència de corts a la resta de territoris hispànics de la corona degué determinar la necessitat de precisar el rang normatiu de les disposicions aprovades en els capítols que els ambaixadors de regne havien negociat, i que continuarien negociant, amb el monarca. Durant el temps de la monarquia privativa (1298-1343), la inexistència de corts a cap territori de la corona de Mallorca probablement ho havia haver fet innecessari.

De fet, la concessió de capítols i privilegis per part del monarca –moltes de vegades, a canvi de subsidis– podia resultar formalment molt similar i d'efectes molt consemblants als atorgats en les corts. Pel que sembla, la intenció dels jurats mallorquins era que els capítols negociats de manera directa amb el monarca tenguessen efectivament la mateixa validesa que els acords assolits a les corts. Ho aconseguiren el 1380, quan sol·licitaren a Pere el Cerimoniós que els capítols pre-

Diputados que llaman del reyno» (Joan Dameto: *La historia general del Reyno Balearico*, Palma, 1632, p. 83).

18. Tret que s'indiqui expressament el contrari, la redacció del text d'aquest apartat es basa en els treballs següents, a part dels citats anteriorment. Antonio Planas Rosselló: «La Sucesión intestada de los impúberes y la supuesta aplicación de las Constituciones de Cataluña en Mallorca. Reflexiones en torno a un pleito en 1375-1378, *Ius Fugit. Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-jurídicos*, Saragossa, núms. 8-9, 1999-2000, p. 95-123; Antonio Planas Rosselló: «La participación del reino de Mallorca en las Cortes Generales de la Corona de Aragón», *Ius Fugit: Revista Interdisciplinar de Estudios Histórico-jurídicos*, núms. 10-11, Saragossa, 2001-2003, p. 763- 771; Antonio Planas Rosselló: «La participación en Cortes de un reino sin Cortes: el caso de Mallorca», *eHumanista: Journal of Iberian Studies*, vol. 48, 2021, p. 134-143.

sentats per una ambaixada i que posteriorment fossen aprovats pel monarca «obtengan força, fermetat e eficàcia d'acte de cort general»; és a dir, que tenguessen la mateixa validesa que els que havien obtingut l'aprovació a les corts. El rei aprovà el capítol, tot indicant que «totes les dites provisions sien observades inviolablement, e que provisions algunes contra aquelles fetes o qui per avant se facen sien nul·les e sens tota efficàcia, ans sian observades així com si eran fetes en Cort general». A la pràctica, aqueix capítol pot ésser considerar el reconeixement implícit d'una pràctica consuetudinària, que dotava el patriciat urbà mallorquí d'una poderosa arma institucional, que li permetia, almanco en alguns casos, negociar al marge de les corts generals de la Corona d'Aragó. Així i tot, els mallorquins totes les corts generals que es dugueren a terme en el segle XIV, després de la reincorporació a la Corona Aragó (1362-1363, 1376, 1383-1384, 1388-1389) i en les dues primeres del segle XV (1435-1436 i 1469-1470) i es negaren a assistir a les del 1484.

L'estratègia adoptada pel patriciat urbà sembla que fou precisament aqueixa; en primer lloc, negociar la concessió de capítols, a canvi de subsidis, directament amb la monarquia; en segon lloc, acudir a corts generals, tot i que forçosament integrats dins la representació de Catalunya. Tanmateix, tal com indica Antonio Planas, l'eficàcia de l'estratègia va ser frenada per la mateixa monarquia. Amb posterioritat a la mort del Cerimoniós (1387) els representants reials a l'illa aconseguiren en molts de casos que els capítols aprovats pels reis no tenguessen efectivament, tal com es llegeix en el document a què hem fet referència, la consideració de «força, fermetat e eficàcia d'acte de cort general». I això perquè, en la gran majoria dels documents en què es va recollir l'aprovació del capítol, no s'indicava que s'hagués produït com a conseqüència de la concessió de subsidis. I això darrer va ser considerat la condició *sine qua non* perquè els capítols tenguessen «eficàcia d'acte de cort general».

4. L'assistència a les corts: generals o de Catalunya?

Segons Francisco Elías de Tejada-Gabriella Percopo[19] i Román Piña,[20] després de la reincorporació del regne de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343), el regne de Mallorca hauria estat convocat a les corts del Principat de Catalunya i hi hauria

19. Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo: *Historia del pensamiento político catalán,* t. *Mallorca y Menorca clásicas*, 1231-1479, Sevilla, 1963, sobretot p. 16-24.

20. Román Piña Homs: «Esquema polític de les Balears al llarg de la seva història», *Lluc,* Palma, núm. 641, 1974, p. 3-4; Román Piña Homs: *El Gran i General Consell...*; Román Piña

participat en diverses ocasions, com a conseqüència del procés d'associació –i de supeditació– política del regne al Principat. Això, segons Piña, s'hauria esdevengut perquè «en ésser reincorporades les illes a la Corona aragonesa, tal incorporació no es féu, jurídicament, entenent les illes com a un cos autònom en el si de la Corona, sinó sota la fórmula de territori associat al Principat català». Seria d'acord amb aqueixa fórmula d'integració que, segons aqueix autor «des de la desaparició de la monarquia privativa els mallorquins, els menorquins i els eivissencs foren cridats a corts catalanes i fins i fins i tot arribaren tenir representació en la Diputació de Catalunya».[21] Malgrat l'anterior, el fet és que, després de la reincorporació (1343), els mallorquins foren convocats a participar –i ho feren en la gran majoria d'ocasions, com hem vist– a les corts generals, tot i que com a part de la representació de Catalunya. Això darrer, molt possiblement, és el que feu pensar a Elías de Tejada i Roman Piña que els mallorquins eren convocats i participaven en les corts de Catalunya, i no únicament en les generals. Tanmateix, tal com assenyalen Álvaro Santamaría[22] i Antonio Planas, el fet és que, amb posterioritat al 1343, els mallorquins només participaren a les corts generals de la Corona, i no en les privatives de Catalunya. Malgrat l'anterior, en algunes ocasions –molt poques, pel que sabem–, es malavejà que el regne de Mallorca entràs en les corts del Principat o que haguessen de pagar donatius aprovats en aquelles.[23] En qualsevol cas, els governants i síndics del regne defensaren sempre el caràcter «separat» o «apartat» d'aquest, com també el seu ordenament i les seves franqueses.[24]

Homs: «Las instituciones parlamentarias...» ; Román Piña Homs: *El derecho histórico...*; Román Piña Homs: *Obra dispersa...*

21. Román Piña Homs: *Obra dispersa...*, p. 93.

22. Álvaro Santamaría Arández: *La dinastia de Mallorca. Historia de las Islas Baleares*, vol. III, Palma, 1991, p. 914-917.

23. Segons Antoni Planas, «en diversas ocasiones los brazos catalanes presionaron para que el reino de Mallorca permaneciese, cuando menos, en su órbita de influencia» i, almanco en determinades èpoques, «los estamentos catalanes deseaban alguna forma de integración de Mallorca en el Principado, aunque nunca llegó a producirse» (Antonio Planas Rosselló: «La participación del reino de Mallorca», p. 763-764).

24. Així, el 1366, el Gran i General Consell s'oposà a la concessió d'un subsidi, concedit a les corts de Catalunya, amb la condició que el regne de Mallorca en pagàs una part. I ho va fer recalcant que «les dites corts no poguessen obligar en res lo regne de Mallorques, ne en manera alcuna subjugar» i que «lo regne de Mallorques és regne separat de tots los altres regnes e terres del senyor rey». Finalment, el Gran i General Consell acordà contribuir al subsidi demanat pel rei, però a canvi del reconeixement explícit que el regne de Mallorca seria convocat únicament a les corts generals («semblants corts generals de tots sos regnes dessà mar e de Mallorques») i no a

5. El privilegi de Sant Feliu de Guíxols

Tanmateix, aqueixa visió de la història de Mallorca, iniciada i exemplificada per Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo, i per Román Piña, es basa en la interpretació, per part d'historiadors i juristes, del privilegi suposadament concedit per en Pere el Cerimoniós el 22 de juliol de 1365 –l'anomenat *privilegi de Sant Feliu de Guíxols*– per petició del poble de la ciutat i de la Part Forana de Mallorca. Segons aqueix privilegi –que Antonio Planas i nosaltres mateixos consideram que no és autèntic– el regne de Mallorca era «part de Cathalunya» i els mallorquins havien de ser tenguts «per catalans» i participar a les corts de Catalunya. I, per això mateix, les constitucions del Principat s'havien d'observar en el regne de Mallorca:

> Que los mallorquins sian haüts per catalans.- E més com los mallorquins, e poblats en aquella illa sien cathalans naturals, e aquell Regne sia dit part de Cathalunya, e en altre temps en corts generals sien haüts e reputats per cathalans, vos plàcia per dubte remoure sien haüts per naturals cathalans, es puxen alegrar així com a indubitats cathalans de officis e beneficis del vostre principat de Cathalunya e hagen a entrevenir en corts als cathalans celebradores, es hagen alegrar e observar les constitucions generals de Catalunya privilegis e usatges de la Ciutat de Barcelona. Plau-me.[25]

Com hem dit just ara, consideram que el privilegi és fals –o millor dit, fruit d'una alteració posterior a la seva còpia–. Però, per argumentar-ho i per explicar quina va ser la importància d'aquest privilegi que, com hem vist, arribà a ser considerat una de les claus de volta de la història medieval mallorquina, caldrà resseguir de quina manera les autoritats, els arxivers, juristes i historiadors el feren servir –citant-lo explícitament o no– i l'han estudiat fins als nostres dies.

6. Del segle XVI a la Nova Planta: la utilitat d'un privilegi

La primera referència al privilegi de Sant Feliu de Guíxols, o més ben dit, al contengut d'aquest, data del 1511, quan els síndics del regne varen aconseguir

---

les privatives de Catalunya, com també que el regne només quedaria vinculat per les disposicions que fossen acordades quan els seus representants hi fossen presents i, a més, hi atorgassen el seu consentiment (Antonio Planas Rosselló: «La participación del reino de Mallorca», p. 767).

25. Román Piña Homs: *El derecho histórico...*, p. 299.

que Ferran el Catòlic fes extensiu als mallorquins els avantatges concedits als habitants del Principat en una disposició de corts. I això, tot argüint que els de Mallorca «se'n alegren de totes les favors i prerrogatives atorgades al nostre Principat de Catalunya i amb les constitucions y capítols de cort de Catalunya, se governen y viuen y són reputats per catalans.[26] Dues dècades després, el 1533, en una sentència d'un procés judicial es va aplicar una de les constitucions de Catalunya tot acollint-se al tenor del privilegi de Sant Feliu de Guíxols.[27] No en coneixem pus notícies fins que va ser recollit per Joan Baptista Binimelis a la seva història de Mallorca, que hauria escrit en català el 1595 i posteriorment traduïda a l'espanyol el 1601.[28] Binimelis, quan es refereix al regnat d'en Pere el Cerimoniós inclou un apartat titulat «De algunos privilegios que el Rey don Pedro concedió a los moradores de la ciudad e isla de Mallorca», en el qual fa menció al suposat privilegi del Cerimoniós:

> Después que el Rey don Pedro de Aragón, se vió señor pacífico de Mallorca e islas a ella adyacentes, concedió a los moradores de dicho Reino muchos privilegios, confirmándoles también los concedidos por sus predecesores. Y entre otros celebrando Cortes en el monasterio de S. Felio de Guixols, concedió que los mallorquines de allí en adelante, y por todos tiempos, fuesen tenidos y reputados por catalanes y naturales de Cataluña, y que pudiesen obtener beneficios, prebendas y dignidades eclesiásticas y otros oficios y cargos, en todo el principado de Cataluña, e intervenir en las Cortes, que celebran catalanes y gozar de todos los privilegios, indultos e inmunidades de la ciudad de Barcelona.[29]

És a partir d'aleshores –almanco que nosaltres sapiguem– que el privilegi és tret a rotlo en la documentació generada pel govern regnícola, sempre amb la finalitat de beneficiar el regne amb legislació privativa de Catalunya o que particulars mallorquins poguessen gaudir de prebendes i exercir oficis en aqueix Principat.

---

26. Román Piña Homs: *El derecho histórico*..., p. 107.

27. Antonio Planas explica que «Incluso en una sentencia hemos visto aplicarse una constitución de Cataluña sobre los embargos, en virtud de un supuesto privilegio de 1365 –que hoy sabemos falso–, que disponía que las constituciones catalanas debían observarse en Mallorca» (Antonio Planas Rosselló: «La jurisdicción consular y el Derecho marítimo en el Reino de Mallorca», *e-Legal History Review*, núm. 26, 2018, p. 38.)

28. Tot i que no va ser publicada fins al 1927, va ser emprada –sense citar-la– pels cronistes posteriors, com Dameto i Mut. Joan Baptista Binimelis: *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*, Palma, 1927 [1595?-1601?].

29. Joan Baptista Binimelis: *Nueva historia*..., vol. I, p. 207.

Així, el 1612 els jurats l'invocaren –tot i que sense nomenar-lo explícitament– en una missiva enviada al rei en què protestaven perquè a Catalunya es discutia un nomenament o gràcia concedit pel monarca a un religiós mallorquí, tot adduint que no era natural de Catalunya. En la carta, els jurats mallorquins exposaven que això suposaria un gran dany als mallorquins, que «són vertaders catalans y part de Catalunya», i apel·laven a «los privilegis» concedits pels avantpassats del monarca.[30] Un any més tard, el 1613, i amb relació a aqueixa mateixa qüestió –l'exercici per part de mallorquins de càrrecs i beneficis al Principat– els jurats mallorquins sol·licitaren al rei que els confirmàs expressament aquests privilegis, que ara identificaven i dataven (1365 i 1511), tot i que, equivocadament, els atribuïen equivocadament al rei En Jaume.[31]

Aqueixa utilitat –diguem-ho així– «pràctica» explica que, aproximadament una dècada després, el privilegi fos recollit a la *Recopilació de les franqueses i dret municipal de Mallorca* (1622), aleshores no publicada, però coneguda pels erudits

30. 1612, gener, 22.- «Esta Universitat y Regne ha entès que Vostra Magestad ha feta gràtia al Pare fra Pere Sànchez natural de est Regne y monjo de Nostra Senyora de Monserrat de la abadia de la Portella y perquè los catalans ab pretesch que lo dit no és natural de Catalunya contradiuhen a esta gràtia y merçè per vostre Magestad feta y perquè si lo dit passàs seria en gran dany dels naturals de est regne que són vertaders catalans y part de Catalunya conforme los privilegis que ab estaran los quals gossen de tots los officis y benefficis que gossen los propis catalans y això stà vuy en observàntia per haver-hi aguts sempre en Catalunya y de present mallorquins qui tenen prebendes y binifficis eclesiàstichs en dit Principat. Supplicam per ço a vostra Magestad que per observàntia y antíquissima possessió de dits Reals privilegis se servesca tenir per bé la dita nominatió en persona de dit fra Pere Xanxo feta que a més fent-se axí serà en observàntia de dits Reals privilegis ho rebrà est Regne a particular gràtia y mercè» (ARM AH 705 f. 111).

31. 1613, març, 20.- «Per lo Sereníssim señor Rey Don Jaume de felice recordatió y memòria en son privilegi despatchat a 22 de juliol de 1365 fonch concedit al regne de Mallorca y los habitadors de aquell fossen tinguts per naturals del principat de Catalunya entrevinguessen en corts si volien y gosassen de tots los privilegis usatjes e constitutions de Catalunya lo qual fonch després confirmat per altres señors reys y en particular per lo sereníssim señor Don Ferrando de bona memòria ab son privilegi despatxat a 27 de mars 1511 [...] y per executió de aquells los mallorquins han tingut binificis ecclesiàstichs y usat de altres privilegis en lo mateix principat de Cataluña, tenint-los y reputant-los per catalans y si bé ja tots los privilegis de dit regne són stats confirmats no res menys en concideratió dels serveys que lo dit regne de Mallorca ha fets als predecessors de Vostra Magestad y fa de cada dia a Vostra Reial Magestad sia servit manar en particular confirmar los dits privilegis a 22 de juliol 1365 y de 27 de mars 1511 que u rebrem a particular gràtia y mercè de Vostra Magestad»(ARM AH 705 f. 120-120v).

i juristes de l'època. En aquesta ocasió ja va ser atribuït al Cerimoniós i, fins i tot, s'indicà la plana del còdex en què apareix.[32]

A l'entretant, les resistències a admetre els mallorquins en determinats càrrecs i beneficis de Catalunya i, com a resposta, la invocació, explícita o implícita, per part dels jurats mallorquins del privilegi del 1365 –i per extensió, del de 1511– eren assumptes que encara coejaven, com mostra el fet que coneguem comunicacions sobre aqueixa qüestió fins almanco el 1632.[33] Anys després, el 1636, en la

32. «Pere 3 en lo Monestir de Sant Pheliu de Guíxols a 22 de juliol 1365. Llibre d'en Sen Pere, f. 162. E més com los mallorquins e poblats en aquella isla siau catalans naturals, e aquell regne sia dit part de Catalunya, e en altre temps en corts generals siau haüts e reputats per catalans, vos plàcia per remoure dupte sian haüts per naturals catalans e.s puxan alegrar axí com a indubitats catalans de officis e beneficis del vostre Principat de Catalunya, e hajau entrevenir en corts als catalans celebradoras, e.s hajau alegrar e observar las constitutions generals de Catalunya, privilegis e usatjes de la ciutat de Barcelona» (Antonio Planas Rosselló: *Legislación històrica,* p. 86).

33. 1626, abril (?) [Comunicació sense datar; la lletra la situa entre una comunicació de 12 d'abril de 1626 i una de 23 d'abril del mateix any]. Adreçada al rei: «Señor. Havem entès que en estas corts que se ha servit vossa magestad proposar a los cathalans procura el bras natural (?) que los naturals d'aquest regne no pugan tenir ni gozar las encomendas del àbit de Sant Joan que són en el Principat de Cathalunya essent assò contra los estatuts de aquella religió [...] per lo qual supplicam a Vossa Magestad prostats (sic) humilment a sos reals peus se sarvasca fer-nos merçè particularíssima de no admetre al intent de dit bras militar en respecta de voler-no(s) despullar de nostra antiquísssima y immemorial pocessió de concórrer y gozar de ditas encomendas y per lo que conforme molts real(s) privilegis concedits per los saraníssims reys passats de Aragó de gloriosa memòria gozen los naturals de aquest regne essen(t) los verdaders los nostros predecessors qui ab lo senyor rey don Jaume vingueran a conquistar dit regne» (ARM AH 706 full solt entre els f. 372-372v). 1626, juliol, 12.- Lletra al «gran maestro» de Sant Joan de Malta, en què es reprodueixen els documents anteriors, tot argumentant «siendo los cavallerós mallorquines por naturales catalanes» (ARM AH 707 f. 11-11v). 1632, juny, 4.- Comunicació referida als intents de despossseir els mallorquins de tenir prebendes a Catalunya (ARM AH 708 f. 72-72v). 1632, juny, 5.- Lletra al doctor Antoni Gual a Barcelona. «Ab la present rebrà V. M. la carta per sa Magestad que va sellada (sic) de fals còpia de la informatió que se ha rebut assí y còpia de la franquesa com los mallorquins són tinguts per catalans que tot fa per la contradictió que los catalans volen fer perquè los mallorquins no gozen de les encomiendas de Cataluña» (ARM AH 708 f. 76). Altra comunicació sobre la mateixa qüestió (f. 77v-79). 1632, juny, 27.- Missiva adreçada als consellers de Barcelona: «Molt gran admiratió ha causat a tot est regne la actió de alguns particulars de aquex Principat dels quals se ha entès que sens causa ni fonament algú procuren excloure de les encomandes de la religió de Sant Joan als naturals de aquest regne y per a milor conseguir-ho intentan fer-ne constitutió para que sa Magestad en estas corts la confirme. La poca justícia que en tal pretenció tenen és notòria puis de temps immemorial té aquest regne possessió pacífica de entrar a la sitas encomandes y aquesta principiada ab tan legítim títol com fonch la donació de la sede apostòlica de la hazienda que té la religió de Sant Joan en Cataluña no menos en benefici dels

correspondència dels jurats, es tornava a insistir –significativament, en una lletra adreçada al rei– que Mallorca gaudia dels privilegis de Catalunya, fins al punt d'argumentar que «havemos imitado siempre su govierno siendo un recuerdo de Cataluña»,[34] i el 1638 encara se cercava més documentació que pogués fer costat a aqueixes pretensions.[35] Els exemples del que hem argumentat fins ara es poden incrementar: vint anys més tard, el tenor del privilegi tornava a ser tret a col·lació: –*«este reyno [...] parte de Cataluña»*–, s'indicava, amb voluntat de *captatio benevolentiae* en una missiva adreçada al cavaller Josep Sorribas, nomenat membre del Consell d'Aragó i al qual afirmaven tenir «por provincial nuestro».[36]

I, d'altra banda, el privilegi va ser arreplegat de bell nou en les històries regnícoles i en les compilacions de dret. Així, Vicenç Mut, en la seva *Historia del*

---

mallorquins que dels catalans puis a V. M. y altres fonch des del principi comú lo dret que ab la llarga continuatió del temps s'és conservat fins are y a més ser tan clara la justícia és molt cert que ningú dels naturals de ell en particular ni en comú ha donat ocassió als de aquex Principat de intentar acció tan poch fundada y injusta puis en quantes occassions se han offert s'és vist lo afecte particular ab que han donat mostres de lo que se precien de ser catalans, puis ho foren los que vingueren a la conquista de aquest regne en cuyos descendens se ha conservat sempre lo amor a la pàtria de son primer origen. Prou testimonis se trobavan d'esta veritat en los archius de la Casa de V.I. y alguns sens haver de cartetjar (?) moltes fulles ni cercar coses antigues» (ARM AH 708 f. 79-80).

34. 1636, octubre, 25.- Comunicació «Al rey nuestro señor. En este reyno se conservan oy las familias de los que en su felice conquista con el Sr. Rey don Jayme y como los más fueron catalanes cuyos privilegios gozamos havemos imitado siempre su govierno siendo un recuerdo de Cataluña y por consiguiente claro está que assí como lo que resuelve el consejo de ciento en Barcelona en razón de la administración de la hazienda de aquella ciudad se pone en execución sin haver menester la autoridad de ningún otro desearemos se haga siempre lo mismo en las deliberaciones que el Grande y General Consejo hiziese sobre lo que está a su cargo y buena administración de la universidad [...] los reynos de la Corona» (ARM AH 709 f. 25v-26).

35. 1638, setembre, 16.- Lletra a Marc Cotoner, canonge, i a Miquel Soler i Oliver, prevere, síndics del regne a Madrid; s'exposa que «Quant a lo dit diem se fan diligències en regonéxer los papers y reals privilegis per veura si trobam algú al propòsit y quant no·s tròpia tant a la lletra a lo menos se ha de concedit que·s contra franquesas llibertats y bons usos jurats de servar y de fer observar majorment que·st regne goza de los matexos privilegis que lo Principat de Cataluña» (ARM AH 709 f. 40).

36. 1658, març, 9.- Lletra «Al Dr. Josep Sorribas guarde Dios cavallero de la Orden de Santiago del concejo de su Magestad en el Supremo de Aragón. Teniendo aviso de la merced que su Magestad ha sido servido de hazer a V.I. damos a V.S. la norabuena y la damos a este reyno por el interés que tiene por ser parte de Cataluña y tenir a V.I. por provincial nuestro, por cuya mano esperamos la major dirección de los buenos successos deste reyno» (ARM AH 711 f. 159).

Reyno de Mallorca, publicada el 1650, en un apartat inspirat en Binimelis i titulat «De algunos particulares estatutos, que estableció, y privilegios que concedió el rey Don Pedro al Reyno de Mallorca», el torna a recollir.[37] També el va consignar l'arxiver del regne, Antoni Moll, a les *Ordinacions y sumari dels privilegis, consuetuts y bons usos del Regne de Mallorca*, publicades el 1663.[38]

7. Del caràcter utilitari als usos ideològics

Possiblement, una recerca, bibliogràfica i documental, més aprofundida podria augmentar de manera significativa el nombre de mencions al privilegi del 1365, però pensam que n'hi ha prou a deixar constància que el privilegi tornà a ser invocat, fins i tot, després de la supressió del regne de Mallorca com a conseqüència del Decret de Nova Planta. El 1759, explica Antonio Planas, el síndic perpetu de Palma va sol·licitar a la Reial Audiència que fes extensiva a Mallorca la condonació de deutes fiscals originats amb motiu del cadastre que Carles III havia concedit a Catalunya, tot al·legant que el regne de Mallorca era part del Principat

37. «En San Feliu de Guíxols à 22 de julio de 1365: concedió el Rey, Don Pedro á los Mallorquines privilegio de que pudiesen obtener beneficios, prebendas, y dignidades eclesiásticas, oficios, y cargos en todo el Principado de Cataluña, ser llamados à cortes, y gozar de todos los privilegios, y immunidades de Cataluña. [...] Confirmó el priuilegio tenían los Mallorquines de entraren Cortes como Catalanes, y gozar de todos los Priuilegios, usages y Cótituciones de Cataluña y en el c. 3 del libro figuiente e criuiremos la caufa de no entrar agora en Cortes, auiendo entrado en ellas los Mallorquines hasta el tiempo del rey D. Juan el primero.» (Vicente Mut, *Tomo II de la historia del Reyno de Mallorca que escrivió Vicente Mut su cronista ingeniero y su sargento mayor por su magestad,* Palma, 1650, p. 239 i 242.). Cal notar que també s'hi fa costar el full del còdex, el 162.

38. «Los Mallorquins són haüts per Catalans, és en libre d'en Sant Pera en cartes 162 en la segona pàgina, comensa E més com los Mallorquins» (Antoni Moll: *Ordinacions y sumari dels privilegis, consuetuts y bons usos del Regne de Mallorca donats a la estampa per Antoni Moll, notari, síndich y archiver perpetuo de la Universitat de dit Regne*, Mallorca, 1663, p. 331); «Mallorques, e Malorquins. Los Malorquins són haguts, y reputats, per Catalans naturals es poden alegrar de Officis, e Binificis del Principat de Catalunya, e de les Costitucions Generals de Catalunya, Privilegis, e usatges, de la Ciutat de Barcelona, és en libre d'en Sant Pera en cartes 162, en la segona pàgina comensa lo capítol. E més com los Mallorquins.» (Antoni Moll: *Ordinacions y sumari...*, p. 342); «E los Mallorquins són reputats Catalans, és en lo matex lloch [«en lo libre d'en Sant Pera en cartes 162 en la 2. Pàgina»] (Antoni Moll: *Ordinacions y sumari...*, p. 353).

segons el privilegi de Sant Feliu de Guíxols.[39] I el 1785, en un conflicte entre la Universitat de Cervera i la Universitat de Mallorca, estudiat per Rosa Maria Calafat i motivat pel fet que estudiants de Catalunya estudiaven i es graduaven a Mallorca, els illencs varen recórrer al privilegi de Sant Feliu de Guíxols a fi d'argumentar que la institució universitària mallorquina gaudia dels mateixos drets que la de Cervera, pel fet que el regne de Mallorca era part de Catalunya.[40]

Es tractava, en definitiva, d'un document conegut i que havia demostrat una utilitat que anava molt més enllà de la història. Però, desaparegut definitivament el regne, i amb això les possibilitats d'aplicar el privilegi, el coneixement d'aquest es va circumscriure, de mica en mica, als estudis d'història, particularment de la del dret. Va ser precisament l'arxiver i historiador Josep Maria Quadrado qui el va tornar a reproduir, el 1847, a *Forenses y ciudadanos*, una de les obres més influents de la historiografia mallorquina contemporània, a fi de justificar els lligams etnoculturals i polítics entre el regne de Mallorca i Catalunya.[41]

---

39. Antonio Planas Rosselló: «la pervivencia del derecho mallorquín tras los decretos de nueva planta», *Ivs Fvgit,* 13-14, 2004-2006, p. 409-437.

40. Segons Rosa Maria Calafat, «Así, para invalidar tales acusaciones, el síndico y archivero de la antigua universidad, ciudad y Reino de Mallorca, Antoni Ferrer, el 11 de julio de 1785, recordará la condición de catalanes que tienen los mallorquines e invocará el privilegio de 22 de julio de 1375 (sic): Antonio Ferrer, síndico y archivero perpetuo por SM de la de la antigua Universidad, Ciudad y Reino de Mallorca, certifico y doy fe: Como en el libro intitulado d'en Sant Pere, cubiertas de madera con cadena, que es registro de Real Privilegio que está guardado en el archivo inferior de mi cargo, consta en Cs. 162.B. del infrascrito privilegio otorgado por el Serenísimo Señor Don Pedro, Rey de Aragón, en el Monasterio de San Feliu de Guíxols, a veinte y dos de julio de año pasado de mil trescientos sesenta y cinco, cuyo tenor con su autentificación y signo es como sigue» [Segueix la transcripció del privilegi]. (P222.). Segons la mateixa autora, «El municipio, en carta dirigida al fiscal, el 18 de julio de 1785, se afianzará en las tesis expuestas por la Universidad y en el supuesto expresado por el síndico de la ciudad en que se otorga a los catalanes y mallorquines los mismos derechos. Afirmando claramente la catalanidad de los mallorquines, la institución municipal logra singularizarse: Y siendo esto como es así, y considerando el Reino de Mallorca como parte de Cataluña, es tanto menos fundado el recurso del Cancelario y Claustro de Cervera por querer privar a los catalanes naturales de los honores del doctorado de los grados conferidos por la de Mallorca, en todo igual a la de Cervera» (230), Rosa Maria Calafat Vila: «La universidad de Mallorca y el conflicto con la de Cervera. El expediente de 1785», *Tiempos Modernos,* 35 (2017/2), p. 212-232. Vegeu p. 222 i 230.

41. «Mallorca era considerada como un apéndice de Cataluña, así para la representación en cortes, como para el pago de los subsidios: unidad de leyes, unidad de costumbres y hasta de familias enlazaban estrechamente á la isla con el principado. Basta en confirmación leer uno de los artículos que presentaron los mallorquines á la aprobacion del rey Pedro IV.» [Segueix la

Possiblement, tant el tenor del mateix privilegi, com l'autoritat d'en Quadrado com historiador, expliquin que el regionalisme i el nacionalisme d'aleshores hi recorreguessen a fi de fer-lo servir com a prova de la catalanitat dels mallorquins medievals. Així, Mossèn Antoni Maria Alcover, en un text publicat el 1908 i titulat significativament «¿Què's el nostre regionalisme?»,[42] exhortava al lector tot dient:

> Recorreu les muntanyes i planes de Mallorca am llurs viles i possessions (masies) i vos trobareu per tot arreu am noms de casa i de llocs de Catalunya. Si'l poble mallorquí no fos sortit de Catalunya, ¿tendria cap esplicació aquex fet incontrastable? [sic] ¿En tendria d'esplicació un altre fet, més espressiu, més gros encara, que'ls mallorquins dels sigles XIV i XV se diguessen catalans de Mallorca?[43]

I com a prova de les seves afirmacions reproduïa, com a part d'una nota a peu de pàgina, una carta de l'erudit i bibliotecari Estanislau de Koska Aguiló en què adduïa el privilegi de Sant Feliu de Guíxols com a prova de la catalanitat medieval dels mallorquins.[44] Aqueixa carta de l'erudit mallorquí hagué de ser la font –així ho indiquen les coincidències en la redacció– en què es basà el polític Pere Oliver

---

transcripció del privilegi] «Lib. de Sant Pere, f. 162 b» (José Maria Quadrado: *Forenses y ciudadanos. Historia de las disensiones civiles de Mallorca en el siglo XV,* Palma, 1847, p. 206-207). Publicat també a José Maria Quadrado: *Forenses y ciudadanos. Historia de las disensiones civiles de Mallorca en el siglo XV.* Edición aumentada, Palma, 1895, p. 184.

42. Publicat originàriament a *Conferències sobre el regionalisme ditas en la Sala del Centre* [Català de Mallorca] *els dies 28 de febrer y 7, 14, 21 y 28 de mars*, Palma, 1908, p. 9-40 i reproduït per Josep Massot i Muntaner: *Església i societat a la Mallorca del segle XX,* Barcelona, 1977, p. 77-100.

43. Josep Massot i Muntaner: *Església i societat...*, p. 95-96.

44. «En prova d'això, vetassí una carta que'ns va escriure'l nostre estimadíssim amic N'Estanislau de Koska Aguiló, bibliotecari de la provincial de Balears, amb motiu d'haver dit nosaltres an el Sermó de la Conquista, a la Seu, l'any 1901, que'ls antics mallorquins s'anomenaven ells mateixos *catalans de Mallorca*, lo qual escandalisà, por lo vist, certs fariseus i filisteus. Era natural. Diu així la carta: Sr. D. Antoni Maria Alcover, pre. estimat Sr. y amich: Això de que els naturals de Mallorca se deyen a sí matexos y se contaven com a catalans es ben positiu, y ho he vist mil vegades comprovat; are lo que succeex es que may he tinguda la curiositat de prendre nota, i anit passada vaitx passar tota la vetlada girant els toms del Bolletí sense tenir la sort de cercar cap text dels que cercava. Venturosament me varen recordar aquests dos que li envii que, a falta d'altres millors, poden suplir per lo que V. desitja. [...] A 22 de juliol de 1365 aprovà el rei Pere IV, desde el monestir de Sant Feliu de Guíxols, uns capítols presentats a ell *pro parte populorum civitatis et parte forane insula Maioricarum,* dels quals un deya: E més com los mallorquins e poblats en aquella illa sien catalans naturals, e aquell reyne sia dit part de Cathalunya, e en altre temps en Corts generals sien haüts e reputats per catalans, vos plàcia, per remoure dupte, sien haüts per naturals catalans, es puxen alegrar, així com indubitats cathalans

Domenge (1886-1968) a l'hora d'incloure el privilegi en els seus texts, tots dos publicats a *Renaixement. Revista de la Joventut Nacionalista de Catalunya,* i titulats, respectivament, «La Catalunya insular» (1915), i «La catalanitat de les Mallorques, aplec de documents, fets històrics i proves de la catalanitat de les illes Balears» (1916) –aquest darrer basat en l'anterior.[45]

Les invocacions al privilegi com a prova de catalanitat, evidentment, cessaren com a conseqüència de la guerra civil i de les primeres dècades que la seguiren. Una bona partida d'anys després, Josep Melià Pericàs a *Els mallorquins* (1967), un text que, per intenció i cronologia ha estat considerat –probablement ho duia endarrer– l'equivalent mallorquí a *Notícia de Catalunya*, de Jaume Vicens Vives (1954) i de *Nosaltres els valencians*, de Joan Fuster (1962) tornava a fer referència al privilegi de Sant Feliu de Guíxols a fi de donar suport a les seves asseveracions, segons les quals, a l'edat mitjana, «Els mallorquins es consideraren sempre catalans que al mateix temps eren «habitadors de les illes».[46]

---

de officis i beneficis del vostre principat de Cathalunya, y hagen entrevenir en la Cort als cathalans celebradores. Sant Pere, f. 162.» (Josep Massot i Muntaner, *Església i societat*..., p. 96-97).

45. «Trobant- se el rei En Pere IV, el dia 22 de juliol de 1365, en el monastir de Sant Feliu de Guixols, els mallorquins li presentaren a l'aprovació uns Capítols *pro parte populorum civitatis et parte forane insula Maioricarum,* dels quals un deia: E més com los mallorquins e poblats en aquella illa sien cathalans naturals, e aquell reyne sia dit part de Cathalunya, e en altre temps en Corts generals sien haüts e reputats per cathalans, vos plàcia, per remoure dubte, sien haüts per naturals cathalans, es puxen alegrar, així com indubitats cathalans de officis i beneficis del vostre principat de Cathalunya, i hagen entrevenir en la Cort als cathalans celebradores.» (Pere Oliver Domenge: «Les conferències de la Joventut de Nacionalista de Catalunya. La Catalunya insular», *Renaixement. Revista de la Joventut Nacionalista de Catalunya. Any VI. Barcelona 8 d'agost de 1915*, p. 416-419*).* «Més, la voluntat de Mallorca, resta ben determinada amb el fel i privilegi, del 22 de juliol de 1365, otorgat pel rei En Pere en el monestir de Sant Feliu de Guíxols, accedint al prec dels mallorquins, que li havien presentat uns capítols *pro parte populorum civitatis et parte forane insule Majoricarum,* deis quals un deia: *E més com los mallorquins e poblats en aquella illa sien cathalans naturals…*» (Pere Oliver Domenge: «La catalanitat de les Mallorques, aplec de documents, fets històrics i proves de la catalanitat de les illes Balears. *(Continuació)», Renaixement. Revista de la Joventut Nacionalista de Catalunya*. Any VII. Barcelona 15 de juny de 1916, p. 333-334).

46. Concretament: «Els mallorquins es consideraren sempre catalans que al mateix temps eren "habitadors de les illes". Encara que no conec el text original, he vist que autors com mossèn Costa recullen que Ramon Llull s'havia nomenat "català de Mallorca". De fet, el sentit de la paraula "habitador" no deixa durant molt de temps que es formi un concepte nacional mallorquí, que comencem a veure, però, a partir de l'acabament del segle xv. Anselm Turmeda, igual que Llull, s'autodefinirà com "de nació catalana i nascut a la ciutat de Mallorca", car no endebades els mallorquins havien obtingut a Sant Feliu de Guíxols l'aprovació del Rei Pere de les Cerimònies un article

8. El privilegi, motiu de debat iushistòric

Així i tot, el tenor del privilegi interessà més als juristes –o historiadors del dret– que plantejaren –o en el seu cas, discutiren– la vigència, l'aplicació efectiva i fins i tot qüestionaren l'autenticitat d'«el famoso privilegio de San Feliu de Guíxols sobre el que tanto se ha fantaseado» –així el va descriure l'historiador del dret Jaume Salvà–.[47] Va ser, en tot cas, una qüestió en què els principals experts sobre dret foral hi digueren la seva, fins i tot expressant parers contraposats. Així, l'esmentat Salvà afirmava que

> Ripoll[48] citó este privilegio si bien dudando que llegara a aplicarse en la práctica, y como en tantos otros puntos, muchos autores reproducen la noticia y aún el comentario. D. Enrique Sureda[49] en cambio ha llegado a decir «que no puede aceptarse su existencia sino con ciertas reservas».[50]

Jaume Salvà, tanmateix, opinava que el privilegi es va aplicar fins que va ser derogat com a conseqüència de l'anomenat privilegi de Gaeta, concedit per Alfons el Magnànim el 1439, a petició del Gran i General Consell i dels jurats de Mallorca, que considerava una «derogación expresa» del de Sant Feliu de Guíxols,[51] tot i

---

al qual es llegia que "E com los mallorquins e poblats en aquesta illa sian Catalans naturals, e aquell regne sia dit part de Catalunya, e en altre temps en corts generals sian haüts e reputats per naturals Cathalans, vos plàcia per remoure dubte sien haüs per Cathalans e's puxen alegrar així com a indubitats Cathalans de offici i beneficis del vostre principat de Cathalunya, e haje a entrevenir en corts de Cathalans celebradores, e s'hajen alegrar e observar les constitucions generals de Cathalunya, privilegis e usatges de la ciutat de Barcelona". I encara que anys després el privilegi de Gaeta mana que "e en res en lo sia sotmés al Principat de Cathalunya ne a la observancia de llurs constitucions, ne usatges..." el sentiment de la catalanitat dels mallorquins resistí els embats d'aquella autonomia jurídica més tècnica que no real.» (Josep Melià Pericàs: *Els mallorquins*, Palma, 1967, p. 141-142).

47. Jaume Salvà Riera: «Derecho de familia en Mallorcas. Legislación mallorquina», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, t. XVII, 1918-1919, 1919, p. 17-33; p. 20.

48. Pedro Ripoll y Palou: *Memoria sobre las instituciones del derecho civil de las Baleares*, Palma,1885.

49. Enrique Sureda: «Existencia y fuentes de la legislación foral de Mallorca», *Revista de Derecho Privado*, I, 1913, p. 33-42.

50. Jaume Salvà Riera: «Derecho de família...», p. 21.

51. «Este privilegio otorgado á petición del reino mismo, debió indudablemente aplicarse en la práctica, aún cuando, como hemos dicho, muchos autores hayan opinado lo contrario; no fue el desuso quien lo relegó al olvido sino la derogación expresa que vino después. En efecto, Alfonso V el Magnánimo, a petición del reino, por privilegio dado en Gaeta a 17 Junio de 1439 lo derogó.

que en el mateix treball es contradeia a ell mateix i afirmava que s'havia produït de «forma algo indirecta».[52] Tanmateix, malgrat el caràcter vehement de la petició del Gran i General Consell,[53] pensam que es tractava tan sols, com es desprèn de la disposició del monarca[54] i argumenta versemblantment Antonio Planas, d'una revocació d'actuacions duites a terme per la reina, en qualitat de lloctinent general, d'acord amb els Usatges de Catalunya, cosa que es considerava contrària a dret.[55]

[…] La disposición derogatoria del derecho catalán, ha permanecido durante mucho tiempo relegada al mayor olvido, en los vetustos códices de nuestro archivo, a pesar de haber sido publicada por Antonio Molí en 1663, en su obra *Ordinations y sumari dels privilegis, consuetuts y bons usos del Regna de Mallorca*, página 64, cuyos ejemplares son hoy sumamente raros. Cuando se ha puesto en tela de juicio la existencia del privilegio de 1365, que ha sido tantas veces reproducido, nadie extrañará que el de 1439 haya sido en absoluto ignorado por los jurisconsultos, quienes con harta frecuencia, por desgracia, han postergado las fuentes madres de nuestro derecho regional. Estas razones me han movido a publicarlo, máxime atendida la rareza de la obra de Moll, tomándolo de los *Llibres de ordinations del Regna* (Jaume Salvà Riera: «Derecho de família...», p. 21-22).

52. «En este privilegio veo la derogación de los Usatges en Mallorca, aunque en forma algo indirecta» (Jaume Salvà Riera: «Derecho de família...», p. 23).

53. «Item com en lo present regne de Mallorques sia apartat havent ses franqueses specials e en res en lo mon sia sotmès al principat de Catalunya ne a la observàntia de llurs constitutions, ne usatges maiorment com aquellas sian stades fetas en corts de particulars de Catalunya en las quals los habitadors del present regne no acostumen de ésser citats ne son tenguts de anar. E encara los habitadors del present regna haien exprés privilegi que de alcun fet civil o criminal no poden esser trets fora lo present regne. E per altre franquesa del present regna sia disposât que si algun serà trobat en crim de traició del qual no pot esser maior altre, deu esser jutgat per la cort de prohòmens del present regne de Mallorques segons les franqueses de aquell regne e segons es disposat per certa franquesa comensant:…» (Jaume Salvà Riera: «Derecho de família...», p. 22).

54. «Nós volents dar loch per conservació de la dite ciutat e regne al benefici de aquell ab tenor de les presents, confirmants, ratificants e provants les franqueses en lo dit capítol mentionades, atorgant de nou de special gràtia e per nostra dominica potestad a la dita ciutat e regne que tota porrorrescència se haia conéxer dins la ciutat de Mallorques e que tots los processos de aquella se haian a fer se fassen e se haian a fer e menar dins la dita ciutat.» (Jaume Salvà Riera: «Derecho de família...», p. 22).

55. Segons Planas, «Cuando en 1439 la reina María, como lugarteniente general de Alfonso V, citó ante la corte a algunos mallorquines para someterles a proceso de regalía, en virtud de los usatges *Simili modo* y *Auctoritate et rogatu*, los jurados de Mallorca reaccionaron de inmediato. Se envió una embajada al monarca, integrada por los síndicos Berenguer Uniç, Francesc Aixaló y Antoni Olives, quienes consiguieron la revocación de aquel mandato, *com lo present regne de Mallorques sia apartat havent ses franqueses specials, e en res en lo món sia sotmès al principat de Catalunya, ne a la observàntia de ses constitucions ne usatges*. La historiografía ha visto en este capítulo de Gaeta la derogación del privilegio de Sant Feliu de Guíxols de 1365. Sin embargo, como ya sabemos, aquel viejo texto, si es que existía, no había sido exhumado todavía. En realidad, el capí-

Així i tot, la idea que el privilegi de Gaeta tenia la voluntat derogatòria que li atribuí Jaume Salvà va ser seguida per autors rellevants. Entre d'altres, per Luis Pascual González,[56] segons el qual el privilegi del 1365, «Significa, a primera vista, un habilidoso y solapado intento de unificación mediante la aplicación a Mallorca del derecho de Cataluña».[57] Tanmateix, segons el mateix Pascual hauria consistit només en una espècie d'estratagema legal a fi d'aconseguir que els mallorquins poguessen exercir càrrecs públics a Catalunya i beneficiar-se la legislació del Principat.[58] Una idea consemblant és la Francisco Elías de Tejada i Gabriela Percopo, segons els quals, la suposada convocatòria dels mallorquins a les corts de Catalunya era una «ficción legal [que] consistía en citar a los mallorquines a las cortes catalanas, entendiendo al reino entero como una ciudad más de las que concurrían en el Principado».[59] Això, segons aquets autors, podria causar que «Quien se atenga a estas disposiciones juzgará ser Mallorca una parte integrante del Principado, pero los detalles de la aplicación denotan la especial situación política con la que mantuvo las líneas claras de su indeclinable autonomía».[60]

---

tulo de Gaeta se limita a revocar ciertas actuaciones de su lugarteniente general, por ser contrarias a Derecho» (Antonio Planas Rosselló: «La Sucesión intestada...», p. 118).

56. Privilegio de Gaeta: Cierra este período y abre el siguiente el privilegio de Alfonso V, de 17 de junio de 1439, conocido con el nombre de privilegio de Gaeta, que consagra claramente la independencia de Mallorca en el campo del derecho (Luis Pascual y González: *Derecho civil de Mallorca. Herencias y otras especialidades forales,* Mallorca, 1951, pp. 25-26); privilegio de Gaeta. Su significación.- Cierra el período anterior e inicia el presente. Fue sancionado por Alfonso V en 17 de junio de 1439, a la sazón residente en Gaeta (Italia), en la misma ocasión y a petición de la misma embajada que sometió a la real aprobación las ordinaciones de mossèn Berenguer Uniz. Mediante este monumento escrito el poder legislativo reconoce de modo expreso y formal la independencia de Mallorca en cuanto a su ordenación jurídica, al prohibirse la aplicación en Mallorca del derecho catalán y mandar: «e en res en lo món sia sotmés al Principat de Cataluña ne a la observancie de llurs constitucions, ne usatjes...». Tenemos, pues, la interpretación auténtica, en forma coincidente con la por nosotros admitida, del Privilegio de San Feliu de Guíxols (o su derogación explícita en caso distinto)» (Luis Pascual y González: *Derecho civil…*, p. 29).

57. Luis Pascual y González: *Derecho civil…*, p. 23.

58. «En efecto, el sentido y alcance del Privilegio de San Feliu de Guixols fue hacer extensivos los privilegios exclusivos de los catalanes a los mallorquines para que pudiesen desempeñar los cargos públicos de Cataluña; y si les concedió que pudieran beneficiarse de la legislación catalana, fue en los limitados y determinadoe casos en que lo decidiese el Rey (o en su nombre el Gobernador real), a quienes competía determinar los preceptos beneficiosos para los habitantes de Mallorca.» (Luis Pascual y González: *Derecho civil…*, p. 24.)

59. Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo, *Historia del pensamiento...*, p. 16.

60. Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo, *Historia del pensamiento...*, p. 17.

Tanmateix, argumentaven els autors, que les disposicions de corts haguessen de menester, en el cas de Mallorca, una confirmació posterior constituïa el «reconocimiento de limpia autonomía y que Mallorca constituía reino asociado a Cataluña, pero dotado de personalidad propia».[61] O, dit d'una altra manera, que «el reino de Mallorca era reino aparte, dotado de instituciones especiales, pero que en el conjunto de la Confederación catalana-aragonesa jugaba como agregado del Principado de Cataluña».[62] Això, segons Elías de Tejada i Percopo, donava peu a una

> Situación jurídica que no admite comparación con ninguna otra de las que yo conozco en el derecho público, prueba de la flexibilidad genial de la raza catalana para encajar la realidad en sistemáticas legales adecuadas. Pero que sin embargo definió con precisión completa el genio político del conde Pedro III de Barcelona en su calidad de Pedro I de Mallorca cuando disponía en Sant Feliu de Guíxols el 22 de julio de 1365: «E mes com los mallorquins e poblats en aquella illa sien Cathalans naturals» [Segueix el text del privilegi].[63]

Per tant, el privilegi del 1365 es convertia, d'acord amb l'argumentació d'Elías de Tejada i de Percopo, en la consumació legal de la suposada associació o agregació de Mallorca al Principat de Catalunya.

Aqueixes idees –l'associació o agregació del regne de Mallorca al Principat de Catalunya, ratificada pel privilegi de Sant Feliu de Guíxols i formulada per de Tejada i Percopo, i la seva ulterior derogació mitjançant el privilegi de Gaeta, enunciada per Jaume Salvà i seguida per Luis Pascual– passaren a constituir la clau de volta, en aqueixa qüestió, dels posicionaments historiogràfics de Román Piña, un dels historiadors del dret més influents de l'època contemporània. Resumint la seva argumentació, exposada amb poques variacions des del 1974[64] en un

61. Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo, *Historia del pensamiento...*, p. 18.

62. Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo, *Historia del pensamiento...*, p. 19.

63. Francisco Elías de Tejada i Gabriella Percopo, *Historia del pensamiento...*, p. 19-20.

64. «Les institucions catalanes.- La conquista cristiana no és una empresa unitària. Es va realitzant en fases successives. Primer Mallorca, a la qual la carta de franquesa de 1230 atorga la categoria de regne en el context federal catalano-aragonès. Després Eivissa, que té la carta de població de 1236, la qual, tot i esser una transcripció quasi literal de la de Mallorca, no oblida l'adequació a les seves circumstàncies peculiars. I, finalment, Menorca rep la seva estructura politicoadministrativa a través de la carta de franquesa de 1301. A partir d'aquest moment històric es planteja la qüestió de la connexió real de les illes entre si. Des d'aleshores totes pertanyen al context politicocultural català. Tant en el període de la monarquia independent com en el de l'annexió al Principat de Catalunya i després a la unitat política hispànica, les Balears pertanyen

bon esplet de treballs,[65] el regne de Mallorca, després de la reincorporació a la Corona d'Aragó, es veié forçat a acudir a les corts privatives de Catalunya i, com a conseqüència de l'aplicació del privilegi de Sant Feliu de Guíxols, s'hauria convertit en un territori associat o incorporat a Catalunya. En opinió de l'autor, l'entrada en vigor del privilegi suposava l'inici d'un «período de integración de Mallorca en el Principado de Cataluña (1365-1439)». En paraules seves,

> Tras quince años de represión, a efectos de eliminar cualquier posible apoyo al último brote de aquella monarquía, llega en 1365 la discutida disposición de monarca usurpador, atorgada en Sant Feliu de Guíxols, que, como ya hemos precisada en su momento, representa la incorporación de jure de la isla al Principado. A partir de entonces, los mallorquines serán tenidos por catalanes, deberán participar en las Cortes catalanas y se beneficiarán de las Constitucions generals de Catalunya, privilegis e usatjes de la ciutat de Barchinonae o sea del Derecho general o territorial del Principado.[66]

Tot i que, segons Piña, l'extensió de la legislació de Catalunya a Mallorca no s'hauria arribat a produir, ni tampoc la incorporació efectiva de Mallorca al Principat, aqueix període d'integració nominal a Catalunya hauria estat seguit d'un «Período de estabilización del sistema de fuentes, tras el rechazo del derecho general del principado (1439-1715)», caracteritzat pel refús al privilegi de Sant Feliu de Guíxols i de la suposada associació o annexió de Mallorca al Principat de Catalunya, de manera que

> En 1439 concluye una etapa, como hemos visto, de inseguridad en orden al sistema de fuentes, al truncarse *de jure,* puesto que *de facto* no llegó a alcanzarse, la proyec-

---

al que podríem anomenar "l'ànima catalana". Els comtes-reis no es cansen de repetir-ho en una sèrie de cartes o privilegis: "...e aquell Regne sia dit part de Catalunya", ens dirà Pere IV, com més tard Ferran el Catòlic reafirmarà: "E com los poblats en la nostra illa e Regne de Mallorques se n'alegren de totes les favors e prerrogatives atorgades al nostre Principat de Catalunya, e amb les constitucions e Capítols de Cort de Catalunya que governen e viuen e són reputats per catalans". Queda, doncs, força clar que l'arxipèlag Balear, fins a la guerra de Successió espanyola, apareix sota la denominació de regne de Mallorca e illes adjacents i es constitueix com a unitat política en concepte de regne, associat a Catalunya.» (Román Piña Homs, «Esquema polític...», p. 3-4).

65. Román Piña Homs: *El Gran i General Consell...*; Román Piña Homs*: La participació de..*; Román Piña Homs*, La creación del derecho...*; Román Piña Homs: «Las instituciones...»; Román Piña Homs: *El derecho histórico...* Vegeu també, sobre aqueixa qüestió, la compilació d'articles i de capítols arreplegada a Román Piña Homs: *Obra dispersa...*

66. Román Piña Homs: *El derecho histórico...*, p. 100.

tada incorporación de la isla a las estructuras del Principado. Esta ruptura viene provocada por el llamado Privilegio de Gaeta, otorgado por Alfonso el Magnánimo desde dicha localidad italiana, a petición de los síndicos de Mallorca, los cuales pretendían que el reino mallorquín *en res en lo món sia sotmés al Principat de Catalunya ne a la observancia de llurs constitucions ne usatjes.* Creemos que tal pretensión constituye una prueba más de que el privilegio de *Sant Feliu,* pese a resultar papel mojado, estaba presente y pesaba en la conciencia y mentalidad de los mallorquines, habiendo roto la estructura autonómica del reino, otorgada por el propio rey Jaime el Conquistador.[67]

9. Un privilegi autèntic?

Aqueixa visió –que havia esdevengut la «canònica»– es va començar a esboldregar quan l'historiador del dret Antonio Planas, en una publicació de l'any 2000, va fer notar que, molt possiblement, el privilegi de Sant Feliu de Guíxols era fals, atès que no se n'havia conservat l'original, que diversa documentació contravenia allò indicat en aqueix privilegi i que no va ser copiat en el *Llibre de Sant Pere* –un còdex en què es recopilen els privilegis del regne– fins la segona meitat del segle xv, en una data compresa entre el 2 de gener de 1459 (data del document precedent) i el 1476 (any en què va cessar l'arxiver que hauria fet la còpia del privilegi).[68]

---

67. Román Piña Homs: *El derecho histórico...*, p. 104-105.

68. Antonio Planas Rosselló: «La Sucesión intestada...», p. 115-117. Sembla el Dr. Román Piña va acceptar, a partir d'aquesta publicació d'Antonio Planas, que el privilegi de Sant Feliu de Guíxols no és autèntic, tot i que mantenia els seus posicionaments pel que a referència a la suposada relació d'associació del regne de Mallorca al Principat de Catalunya i, a més, especulava que hauria existit una «operació política» amb aqueixa finalitat, i que, si ho entenem bé, no és comprovable documentalment, atès que s'hauria realitzat «amb tot sigil, sense que mai no fos establerta una norma tan explícita com la de l'anomenat privilegi». Vet ací el paràgraf sencer: «Sovint s'han demanat els historiadors per aquesta incapacitat o voluntat contrària a la creació d'uns òrgans o d'una representació política interinsular. Les causes en pogueren ser diverses. Pensem que, en desaparèixer la monarquia privativa, després de la derrota i la mort de Jaume III de Mallorca en la batalla de Llucmajor, i en ser reincorporades les illes a la Corona aragonesa, tal incorporació no es féu, jurídicament, entenent les illes com a un cos autònom en el si de la Corona, en igualtat de condicions amb els altres, sinó sota la fórmula de territori associat al Principat català. Avui, coneguda la més que possible falsificació del privilegi anomenat de Sant Feliu de Guíxols, del 1365, copiat en el Còdex mallorquí del *Llibre de Sant Pere* del segle xiv, com element adventici, ja al final del segle xv, sense que aparegui l'original, que es diu transcrit del *Llibre secretorum* de la Cancelleria de la Corona d'Aragó, com ens ho ha demostrat una acurada investigació de Planas Rosselló, tot ens fa pensar que l'operació política es va realitzar amb tot sigil, sense que mai no fos

Qui escriu aqueixes pàgines, a partir d'una publicació d'Ernest Martínez Ferrando –del 1935 i que havia passat desapercebuda a la historiografia mallorquina–[69] va arribar a una conclusió semblant en una publicació del 2015; concretament, i pregam que se'ns excusi l'autocitació,

> que aqueix privilegi, que no arribà a aplicar-se mai, va ser concedit pel rei intrús de Catalunya –en Pere de Portugal– el 1465, i que formava part d'un conjunt de peticions presentades pels partidaris mallorquins del rei intrús i de la rebel·lió de Catalunya contra Joan II, a fi de guanyar el suport de la població mallorquina durant la guerra, i que foren concedit per aqueix «rei» (en Pere de Portugal) en forma de privilegis. Posteriorment hauria estat copiat en un llibre de privilegis i es va fer passar com si haguera estat redactat a 1365 i concedit per Pere el Cerimoniós. I això amb la finalitat d'anar a les corts catalanes quan convengués a les autoritats mallorquines.[70]

Però ni una cosa ni l'altra –les opinions del Dr. Planas i les de l'autor d'aquestes planes– són encertades de tot. La consulta directa del document ha permès observar que, almanco a parer nostre, el privilegi copiat, que consta com a expedit al monestir de Sant Feliu de Guíxols, portava la data de 22 de juliol de 1465[71] i

---

establerta una norma tan explícita com la del anomenat privilegi, segurament inexistent, on es diu que els mallorquins...*sien cathalans naturals, e aquell regle sia dit part de Cathalunya... e hagen aentreuenir en Corts als cathalans celebradores.* (Román Piña Homs: «L'arquitectura politicojurídica del Regne de Mallorca», *Documents Capdals del regne de Mallorca. La història: govern i autogovern de les Illes Balears*, Palma, 2003, p. 10-45, vegeu p. 20-23).

69. Jesús Ernest Martínez Ferrando: «Uns capítols atorgats als mallorquins per Pere, conestable de Portugal, «rei intrús» de Catalunya». *Analecta Sacra Tarraconensia. Revista de Ciències Historicoeclesiàstiques*, Barcelona, 1935, p. 203-217.

70. Antoni Mas Forners: «El discurs identitari...». Cal parar esment que els qui insten la concessió dels diferents privilegis són «lo poble de la ciutat e part forana del Regne vostre de Mallorques» (Jesús Ernest Martínez Ferrando: «Uns capítols...», p. 7). Això darrer, que els peticionaris fossen el poble de la Ciutat i de la Part Forana –és a dir, els estaments populars, tot prescindint de les autoritats regnícoles– i no els síndics del Regne, en nom d'aquest –ja va cridar l'atenció d'Álvaro Santamaría, que ho considerava i no s'errava gens– una circumstància anòmala per a l'època en què se suposava que havia estat redactat el privilegi (1365) i per al monarca –Pere el Cerimoniós– que l'hauria concedit (Álvaro Santamaría Arández: *La dinastia de Mallorca*..., p. 926-927).

71. Cal fer notar que la data i el lloc d'expedició coincideixen fil per randa amb els dels privilegis concedits per Pere de Portugal: «Expedita decretata et firmata fuerunt prescripta capitula prout in fine cuiuslibet capitulorum ipsorum continetur per Serenissimum dominum Regem predictum in monasterio Sancti Felicis Guixollensis, die videlicet XXII.º mensis julii, anno a nativitate Domini, millessimo CCCCmo. LXV.º, presentibus in hiis me, Roderico Vitali, prefati

que posteriorment es va alterar, amb el que sembla una raspadura que, així i tot, encara permet veure'n –o intuir– la grafia original. I, per afegitó, damunt la data escrita en nombres romans se n'hi afegí, en xifres aràbigues, una altra, 1365, que és la que posteriorment va ser donada per bona (vegeu les imatges adjuntes).

Si la nostra argumentació és encertada, el que hem plantejat just ara obre nous interrogants: per què es va recollir al *Llibre de Sant Pere*, entre 1465 i 1476, un privilegi concedit pel rei «intrús» quan la Universitat de Mallorca ja hauria pres part per Joan II? Quan es va alterar la data del privilegi i per què? Pot ser va ser per què s'havia perduda, ja entrat el segle XVI, la memòria d'en Pere de Portugal i es va mirar d'esmenar el que semblava un erro, i es va atribuir a Pere el Cerimoniós? O va ser, simplement, perquè es va malavejar d'emprar, en benefici del regne de Mallorca un privilegi que se sabia que havia estat concedit per un usurpador al tron i que, per tant, no era vigent?

Reproducció de privilegi de Sant Feliu de Guíxols (text íntegre)[72]

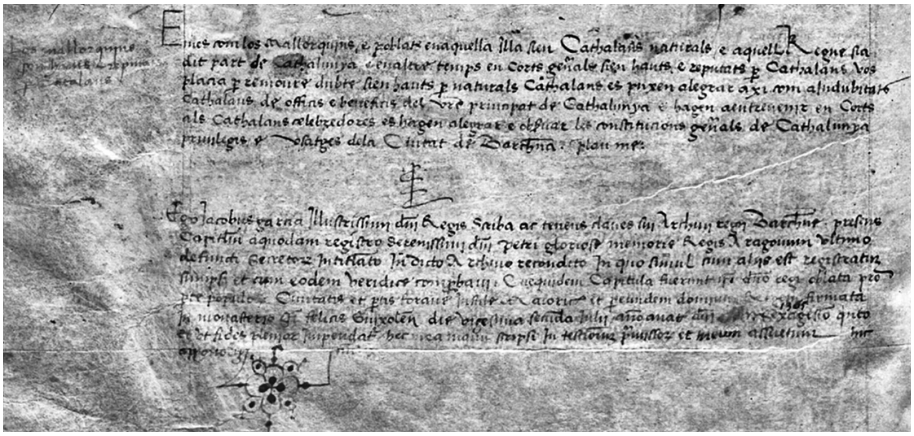

Serenissimi domini Regís protonotario, apud quem actas huiusmodi expeditur, necnon Jacobo Pellicer secretario e Nicholao Company de scribania dicti domini Regís.= Dominus rex mandavit michi Roderico Vitali in cuius posse firmavi.» (Jesús Ernest Martínez Ferrando: «Uns capítols...», p. 15). També en coincideix el registre –«Secretorum»– però, és clar, no correspon al d'en Pere el Cerimoniós, sinó al d'en Pere de Portugal.

72. Vet ací la nostra transcripció del privilegi: «E més, com los mallorquins, e poblats en aquella illa, sien cathalans naturals, e aquell regne sia dit part de Cathalunya, e en altre temps en Corts generals sien haüts e reputats per cathalans, vos plàcia, per remoure dubte, sien haüts per naturals cathalans, e·s puxen alegrar, així com a indubitats cathalans, de officis e beneficis del vostre principat

Reproducció del fragment en què figura la data del privilegi

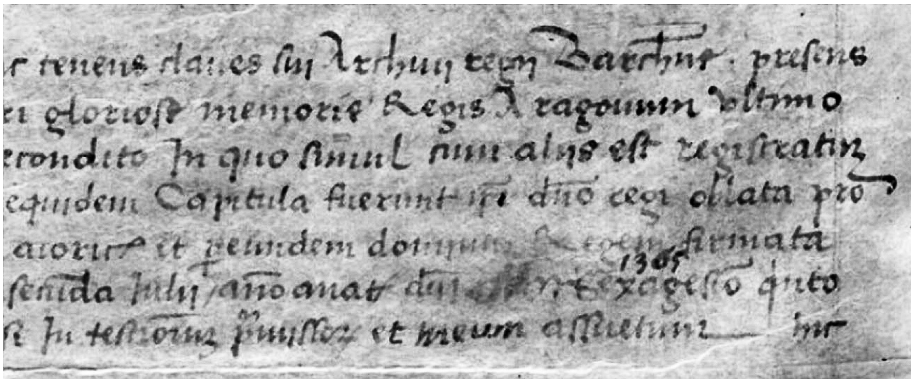

10. A manera de conclusió

De tot l'exposat fins ara, podem concloure que, tot i no disposar de corts pròpies –independentment de si això es percebia com una mancança o de si aquesta circumstància convenia a l'oligarquia ciutadana que controlava el govern de l'illa–, el regne de Mallorca obtengué normes o concessions per part de la monarquia, o bé mitjançant l'assistència a corts generals, o bé mitjançant la concessió de privilegis impetrats pel govern regnícola i que, transitòriament, assoliren la condició d'actes de cort.

Que l'assistència a les corts generals fos com a part de la representació de Catalunya, i que es malavejàs –tot i que de manera esporàdica– de forçar la par-

---

de Cathalunya, e hagen a entrevenir en Corts als cathalans celebredores, e·s'hagen alegrar e observar les constitucions generals de Cathalunya, privilegis e Usatges de la Ciutat de Barchelona. Plau-me.

Ego, Jacobus Garcia, Illustrissimi Domini Regis scriba ac tenens claves sui Archivi Regii Barchinone, presens capitulum a quodam registro serenissimi domini Petri, gloriose memorie, regis Aragonum ultimo defuncti, secretorum intitulato in dicto Archivo recondito, in quo simul cum aliis est registratum sumpsi et cum eodem veridice comprobavi. Et equidem capitula fuerunt ipsi domino regi oblata pro parte populorum Civitatis et Partis Forane insule Maioricarum et per eundem dominum regem firmata in monasteris Sancti Felicis Guixolensis die vigesima secunda julii anno a Nativitate Domini MCCCC sexagesimo quinto et ut fides plenior impendatur. Hec mea manu scripsi in testimonium promissorum et meum assuetum hic opporto sig+num» Al marge esquerra: «*Los mallorquins són haüts e reputats per catalans*.» (ARM Codex 2 [*Llibre d'en Sant Pere*] f. 167v). La foliació antiga és CLCII [voltat].

ticipació dels mallorquins a les corts del Principat, com també la suposada concessió, per part d'en Pere el Cerimoniós, del privilegi de Sant Feliu de Guíxols va permetre proposar que el regne de Mallorca s'havia convertit en un regne associat a Catalunya i, fins i tot, que s'hi havia incorporat transitòriament entre el 1365 i el 1439.

Tanmateix, pensam que, atenent els treballs de Jesús Ernest Martínez, els d'Antonio Planas i els nostres, com també el que hem exposat en aquestes mateixes planes, es pot considerar demostrat que l'anomenat privilegi de Sant Feliu de Guíxols no va ser concedit per Pere el Cerimoniós el 1365, sinó que realment ho fou per Pere de Portugal, el rei «intrús», cent anys més tard, el 1465, com a part d'un conjunt de capítols presentats pels seus partidaris mallorquins, a fi d'obtenir l'adhesió de la població de Mallorca al bàndol de la Generalitat. L'anterior, tanmateix, no lleva el fet que les autoritats illenques miraren de fer servir el privilegi –fossen o no conscients que la seva data era incorrecta– en benefici del regne i dels seus particulars, fins ben entrat el segle XVIII.

Sociedad política, Cortes y Diputación del reino de Aragón, 1440-1460

Carlos Laliena Corbera
Universidad de Zaragoza

Introducción*

Sociedad política es un concepto importante que se ha introducido en la práctica historiográfica con el acuerdo unánime de que su contenido no debe restringirse al conjunto de personas que figuraban en el primer plano de la acción política en los estados medievales y, por el contrario, debe ser extendido a grupos sociales mucho más amplios que, de una forma u otra contribuían a sostener la configuración del Estado. Sin embargo, este punto de partida permite una libertad considerable a la hora de perfilar una definición más precisa, puesto que, al menos desde el siglo XIV, se pueden considerar como parte de la sociedad política a todos los súbditos y ciudadanos que, con sus impuestos, mantenían el aparato estatal.[1] La ambigüedad es notable en este aspecto, ya que es difícil y hasta cier-

* Este artículo se inscribe en las líneas de investigación del Proyecto PID2021-123286NB-C21: *El Estado dividido. Contestación, conflicto y revuelta social en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV). Una perspectiva comparada* y en las del Grupo de Investigación de Referencia CEMA, reconocido por el Gobierno de Aragón. Agradezco sus observaciones a María Teresa Iranzo Muñío, sin que sea responsable de las afirmaciones que se hacen en el texto.

1. La bibliografía teórica y comparativa de este tema es ingente. Aquí se citarán solamente algunas obras importantes e ilustrativas de los aspectos concretos que se analizan. Cf. John Watts: *The Making of Polities. Europa, 1300-1500*, Cambridge, 2009; Bernard Guenée: *Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados*, Barcelona, 1973; Jean-Philippe Genet: «Pouvoir symbolique, légitimation et genèse de l'État moderne», en Jean-Philippe Genet (dir.): *La légitimité implicite*, París y Roma, 2015, DOI: 10.4000/books.psorbonne.6573; Jan Dumolyn, Jelle Haemers, Hipólito R. Oliva Herrer y Vicent Challet: «Medieval Voices and Popular Politics»; Jan Dumolyn, Jelle Haemers, Hipólito R. Oliva Herrer y Vicent Challet (eds.): *The Voices of the People in Late Medieval Europe. Communication and Popular Politics*, Turnhout, 2014, pp. 1-12. DOI: 10.1484/M.SEUHEB.5.101646; Jean-Philippe Genet (ed.): *La société politique à la fin du XVe siècle dans les royaumes*

to punto arbitrario decidir si la sociedad política estaba compuesta por quienes ejercían el poder de manera directa y por delegación, por todos aquellos que participaban a través de las instituciones en las dinámicas del poder en un espacio político dado o por la generalidad del cuerpo social. Si admitimos la segunda posibilidad, en el período medieval es posible incorporar a los miembros de las elites rurales que polarizaban la política comarcal, así como a los componentes de los grupos mercantiles y de las corporaciones urbanas, que estaban en condiciones de intervenir en determinadas circunstancias en los debates que se producían alrededor de cuestiones críticas por su carácter simbólico –la justicia– o económico –la fiscalidad–. Entre una concepción restrictiva y otra extremadamente amplia, esta opción permite contemplar la participación de un conjunto amplio de personas y calificar el poder que poseían en esa fase de formación del Estado moderno.

En este trabajo, referido al reino de Aragón en la etapa central del siglo xv, adoptaré esta perspectiva moderadamente extensa, es decir, entenderé que *sociedad política* comprende a aquellas personas o grupos que sostenían material y simbólicamente el armazón estatal y a las fracciones de las elites sociales que eventualmente podían actuar en la arena política como resultado de sus propias estrategias individuales o colectivas.[2] Las Cortes, en este sentido, constituían un escenario privilegiado para verificar periódicamente la composición de la sociedad política: al tratarse de una asamblea parlamentaria, agrupaban a un dispar elenco de individuos, muchos de los cuales se representaban a sí mismos –y, en menor medida, a sus vasallos–, otros a corporaciones –casi exclusivamente eclesiásticas– y, por último, los había que eran portavoces de ciudades, villas y comunidades de aldeas de diverso tamaño, como es bien sabido.[3] Desde un punto de vista formal,

---

ibériques et en Europe, París, 2007. Elementos centrales de la sociedad política son la representación y la comunicación: Jean-Philippe Genet, Dominique Le Page y Olivier Mattéoni (eds.): *Consensus et représentation*, París-Roma, 2017; Andrea Gamberini, Jean-Philippe Genet y Andrea Zorzi (eds.): *The Languages of Political Society. Western Europe, 14th-15th Centuries*, Roma, 2011.

2. A grandes rasgos, es la propuesta de Jean-Philippe Genet en *La genèse de l'État moderne. Culture et société politique en Anglaterre*, París, 2015, si bien no serán tratados en este trabajo los problemas de la comunicación política que este autor considera esenciales. La descripción tendrá más bien un carácter sociológico.

3. Las síntesis sobre las Cortes aragonesas y, en general, de la Corona de Aragón son todavía provisionales. Cf. Antoni Furió Diego y Lledó Ruiz Domingo: «Las cortes valencianas en la Edad Media. Representación política y construcción del Estado» y Flocel Sabaté Curull: «Cortes y representatividad en la Cataluña bajomedieval», en Germán Navarro Espinach y Concepción Villanueva Morte (eds.): *Cortes y parlamentos en la edad media peninsular*, Murcia, 2020, pp. 149-186 y 435-472 respectivamente; Luis González Antón: *Las cortes de Aragón*, Zaragoza,

había una convocatoria que prefijaba quien podía acudir, pero en la práctica, los límites eran inciertos y la voluntad de excluir escasa, por lo que muchas personas podían estar presentes e incluso ser escuchadas sin haber sido llamadas de manera oficial. En general, la presencia física del soberano –o, como ocurre en esta época, de la reina María– era suficiente para concitar un considerable interés por acudir a las Cortes, aunque si se celebraban en una sede provinciana, una localidad pequeña, la renuencia era mayor. Con todo, las listas de asistentes a las Cortes y los documentos de procuración que figuran en las actas ofrecen un panorama amplio de los actores políticos, que debería ser completado con análisis prosopográficos de los que, por ahora, carecemos.[4] El principal problema es que utilizar este observatorio delimita el campo de observación al propio reino de Aragón que no es el único posible, en la medida en que los oficiales reales, los consejeros del monarca, algunos grandes nobles, eclesiásticos y ciudades como Zaragoza tenían a la totalidad de la Corona como eje de sus expectativas políticas. No obstante, la secuencia de las Cortes que tiene lugar en estos años muestra que la política global dirigida por el soberano se modulaba en cada uno de los estados a través de asambleas de Cortes paralelas, lo que indica que, a la postre, las elites respectivas concebían como sus marcos de actuación prioritarios los reinos y el Principado, más que la Corona.[5]

1978; M. Luisa Sánchez Aragonés: *Cortes, monarquía y ciudades en Aragón, durante el reinado de Alfonso el Magnánimo (1416-1458)*, Zaragoza, 1994; M. Luisa Sánchez Aragonés: *Las cortes de la Corona de Aragón durante el reinado de Juan II (1458-1479). Monarquía, ciudades y relaciones entre el poder y los súbditos*, Zaragoza, 2004.

4. Las fuentes básicas son las actas de las Cortes: M. Teresa Iranzo Muñío (ed.): *Acta Curiarum Regni Aragonum. IX/2. Cortes del reinado de Alfonso V. Cortes de Alcañiz 1436*, Zaragoza, 2007; Carlos Laliena Corbera y M. Teresa Iranzo Muñío (eds.): *Acta Curiarum Regni Aragonum. X/1. Cortes del reinado de Alfonso V/2. Cortes de Zaragoza 1439. Cortes de Alcañiz-Zaragoza 1441-1442. X/2 y 3. Cortes de Zaragoza 1442. Cortes de Zaragoza 1446-1450*, Zaragoza, 2016; Guillermo Tomás Faci (ed.): *Acta Curiarum Regni Aragonum. XI/1 y 2. Cortes de Alfonso V/3. Actas de las Cortes de Zaragoza de 1451-1454*, Zaragoza, 2013. Desde aquí, se abreviará como ACRA. También, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña. Cortes de Cataluña*, XIX-XXIII, Madrid, 1914-1917, abreviado *Cortes*.

5. En las instrucciones dadas a los procuradores de Barcelona para las Cortes de Lleida de 1440 se especifica: «aduertesquen los dits honorables síndichs en fer abilitar la dita Cort, a fi que algun estrenger ni qualsevol altra persona, la qual de dret o per constitució de Cathalunya e usança no sie àbil a entrevenir en Cort, ni hi entrevenga»: Cortes, XX, p. 460. La misma restricción se aplicaba en las Cortes aragonesas y probablemente en las valencianas.

El objetivo de esta contribución es limitado y pretendo únicamente examinar algunos rasgos de la sociedad política aragonesa a partir de cierta familiaridad con las fuentes, lo que permite identificar hasta cierto punto a los partícipes en la sociedad política aragonesa que actúan en las Cortes de 1441-1442 y señalar cómo sus integrantes ambicionaban dar un salto en la articulación política del reino mediante una definición institucional más acabada de la Diputación que lo representaba.[6]

Un ciclo de Cortes en los estados de la Corona

A comienzos de 1439, la guerra de Nápoles comenzó a decantarse del lado de Alfonso el Magnánimo. No sin altibajos, producidos en la mayoría de las ocasiones por la falta de dinero que impedía reclutar tropas y por el mudable comportamiento de sus aliados italianos, lo cierto es que desde noviembre de 1439 la situación de su enemigo, René de Anjou, no dejó de deteriorarse. En el transcurso del año siguiente, la ocupación de Aversa hizo que los barones napolitanos e incluso los más obstinados enemigos de Alfonso negociasen con él. A lo largo de 1441, sus hombres se apoderaron de Tarento y Cosenza, mientras vencía en la batalla de Troia, y, en noviembre, asedió Nápoles, que cayó en junio de 1442. Para conseguir fondos con los cuales completar el esfuerzo final, pero también como respuesta a tensiones internas de los estados peninsulares, su lugarteniente, la reina María, convocó una serie de reuniones de Cortes en Aragón, Cataluña y Valencia en estos años.[7]

---

6. La sociedad política de la Corona de Aragón no cuenta con una historiografía demasiado abundante, cf. Cristina M. García: *Elites, monarquía y conflicto en la Corona de Aragón. La crisis política del reinado de Juan I (1387-1396)*, tesis doctoral inédita, Zaragoza, 2022; Flocel Sabaté: «Estamentos, soberanía y modelo político en la Cataluña bajomedieval», *Aragón en la edad media*, 21 (2009), pp. 245-278; José Ángel Sesma Muñoz (coord.): *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. El Interregno y el Compromiso de Caspe*, Zaragoza, 2012 (trabajos de Pere Verdés Pijuan, José Ángel Sesma Muñoz y Carlos Laliena Corbera, y Rafael Narbona Vizcaíno sobre las elites políticas de Cataluña, Aragón y Valencia respectivamente); Germán Navarro Espinach y Concepción Villanueva Morte: «Sociología de las Cortes y Parlamentos de Aragón en tiempos del Compromiso de Caspe (1398-1414)», en Germán Navarro Espinach y Concepción Villanueva Morte (eds.): *Cortes y Parlamentos*, pp. 291-339.

7. Cf. Carlos Laliena Corbera: «La contribución financiera del reino de Aragón para la guerra de Nápoles de Alfonso el Magnánimo: fiscalidad y cultura política a mediados del siglo XV»,

Así, la reina inauguró Cortes en Lleida en mayo de 1440 con una alocución que se centraba en la necesidad de conseguir el retorno del rey, para lo cual era imprescindible un subsidio.[8] Los brazos eclesiástico y nobiliario parecieron dispuestos a ceder, pero el brazo real, encabezado por Barcelona, consiguió frenar la iniciativa, modificada en el sentido de enviar un embajador sin demasiada pompa para que informase al rey del delicado estado de salud de su mujer y de la urgencia de su vuelta. Todo ello sin aprobar ninguna ayuda económica. A la vista de la respuesta, María prorrogó las Cortes para enero de 1441, apenas un mes después de su inicio.[9]

La prórroga prevista no se ejecutó porque Alfonso pidió a su mujer que reuniese Cortes en Aragón y Valencia de cara a conseguir dinero para proseguir sus campañas, estancadas por falta de recursos. María convocó a los aragoneses en Alcañiz y la sesión inaugural tuvo lugar el 2 de mayo de 1441. Las Cortes se prolongaron hasta el 9 de junio de 1442 y puede afirmarse que constituyeron una de las asambleas más rutinarias de esta época, con una tranquila sucesión de actuaciones procedimentales, legislativas y de resolución de agravios que desembocó en la aprobación de una subvención al rey de 55.000 libras jaquesas –más de cien mil florines–, a los que se añadieron otros 20.000 florines concedidos para la recompra el señorío de Borja y Magallón –dos localidades importantes en el noroeste del reino– y 16.000 florines más otorgados a la reina para sus gastos. Los brazos decidieron también enviar al Justicia de Aragón como embajador ante el monarca para hacer efectivo el pago si Alfonso juraba no volver a destituir a ningún justicia, como había hecho con Martín Díez de Aux unos años antes. [10] Además de

---

A. Galán Sánchez, J. R. Díaz de Durana y Ortiz de Urbina y J. M. Triano Milán (coords.), *Oficio de príncipes. Conflicto militar, economía y circuitos financieros en la Península Ibérica, siglos XIII-XVII*, Albolote (Granada), 2023, pp. 1-36.

8. *Cortes de Cataluña*, XX, pp. 409-411.

9. El detalle de esta conclusión figura en las cartas enviadas por los representantes de Barcelona al Consell de la capital: *Cortes*, XX, pp. 496-502.

10. ACRA. X, vol. 1, p. 31 (discurso de la reina), 87 (nombramiento de una comisión de 36 miembros para tratar con los representantes de la reina y administrar otros asuntos), 93 (audición de las cuentas de la Diputación), 115 (acuerdo sobre las cuentas con el arrendador), p. 126 (traslado de la sede de Alcañiz a Zaragoza por la peste), 137 y 161 (investigación sobre los jueces del tribunal del Justicia de Aragón), 183 (autorización para la emisión de 55.000 libras jaquesas en censales), 188 (acuerdo para enviar al Justicia de Aragón ante el rey), 191 (acuerdo para elevar el gasto total hasta 82.500 libras jaquesas), 199 (arrendamiento de las *generalitats*), 202 (publicación de los actos de cortes), 206 (aprobación de los nuevos fueros), 248 (juramentos de la reina y los oficiales reales), p. 251 (proclamación de la decisión de entregar el subsidio al rey, a la reina y la

otros aspectos menos significativos, le señalan que le habían proporcionado casi medio millón de florines para sus conquistas italianas desde 1428, una contribución que había elevado exponencialmente la deuda de la Diputación del reino.[11]

La victoria del rey en Nápoles, coetánea de estas Cortes, produjo una conmoción importante en todo el Mediterráneo y se tradujo en una amenaza directa contra los territorios peninsulares de la Corona por parte de Francia, como le plantearon los diputados catalanes a la reina al solicitarle que reuniera otra vez Cortes.[12] En paralelo, la reina había reunido las de Aragón de nuevo en Zaragoza, donde había expuesto las dimensiones del peligro y la necesidad de hacerle frente en una sesión de finales de agosto de 1442.[13] El resultado principal fue el nombramiento de una comisión paritaria entre los brazos de treinta y dos personas para resolver las cuestiones que surgieran, si bien la impresión general era que la amenaza francesa desaparecía poco a poco. Fueron cerradas el 3 de octubre y el 19 comenzaban las de Tortosa para los catalanes con el mismo orden del día. Los debates en estas Cortes duraron hasta el 12 de febrero de 1443, empantanadas en discusiones en torno a la forma de convocar esta reunión, que no cumplía los requisitos establecidos por la normativa del Principado, y se licenciaron por la misma razón que las aragonesas: el peligro en la frontera no había cristalizado.[14] In-

---

cantidad necesaria para recuperar Borja y Magallón), 257 (entrega de credenciales e instrucciones al justicia de Aragón para que viaje a Nápoles y traslade el dinero y los acuerdos al rey), 322-386 (presentación de agravios) y 407-408 (respuesta del rey a las exigencias de las cortes sobre la inviolabilidad del Justicia de Aragón).

11. José Ángel Sesma Muñoz: «Trayectoria económica de la hacienda del reino de Aragón», *Aragón en la Edad Media*, 2 (1979), pp. 171-202. DOI: 10.26754/ojs_aem/aem.197925260.

12. La petición en *Cortes*, XXI, pp. 1-3.

13. ACRA. X, vol. 1, p. 435 (discurso de la reina), 460 (acuerdo para el nombramiento de 32 personas para gestionar la crisis y concesión de poderes para enviar embajadas y crear impuestos para la defensa del reino) y 479 (finalización de las cortes).

14. *Cortes*, XXII, pp. 33-133. El discurso de la reina figura en las pp. 35-37. Una nueva alocución, esta vez sobre las características de la convocatoria, en pp. 69-71. El conjunto de las quejas en este sentido aparece en un memorial de los síndicos de Barcelona y del obispo de la misma ciudad en la sesión del 17 de enero: pp. 95-99 y la respuesta de la reina, pp. 100-101. El problema fundamental era que una convocatoria no ajustada a derecho invalidaba los actos de Cortes. La reina intentó negociar con algunos síndicos de otras ciudades y miembros de los brazos eclesiásticos y militar (pp. 107-111), pero los enviados de Barcelona le plantearon que «oc mes deu attendre quantes baronies e universitats del Principat de Cathalunya e vassalls representa la ciutat de Barchinona, ultra los ciutadans de aquella, axí que la veu de la dita ciutat e síndichs de aquella es molt pus plena e representa tant que los altres del dit Braç no poden deuen esser reputats maior ne egual part en lo dit Braç» (p. 108). En otras palabras, la ciudad condal se arrogaba la representación de la

mediatamente, María llamó a Cortes a los valencianos, para cumplir la petición de su marido de que obtuviera recursos económicos para la empresa de Italia. Las sesiones se abrieron el 15 de marzo de ese año y continuaron durante tres años, antes de aceptar un donativo de 66.000 florines, completado con cantidades menores en favor de Juan de Navarra y de la propia reina.[15]

La sociedad política aragonesa a comienzos de la década de 1440

En este contexto, las Cortes aragonesas de 1441-1442 tienen un aspecto muy normal, sin alteraciones dramáticas como las que tendrán lugar unos años después, cuando la intervención de Juan de Navarra en Castilla estará a punto de romper la paz pactada en 1436 entre ambas Coronas. Es posible, por ello, examinar la composición y características sociales de los componentes de las Cortes para averiguar las características de la sociedad política aragonesa sin los problemas que la guerra o la defensa de la frontera introducirán durante los años sucesivos.

En las cartas de convocatoria, la reina requería la asistencia del arzobispo de Zaragoza, los obispos de Huesca, Tarazona y Segorbe-Albarracín, los cabildos correspondientes, el castellán de Amposta y los comendadores de Alcañiz y Montalbán, así como nueve abades de otros tantos monasterios, no todos los cuales acudieron, y un caballero de la orden de Santiago;[16] una docena de barones encabezados por el rey de Navarra;[17] veintinueve caballeros; diecinueve infanzones; y los procuradores de ocho ciudades, trece villas y las tres comunidades de aldeas.[18]

---

totalidad del brazo real. Añaden que la ciudad y sus dependencias producía más de la mitad de los ingresos del General de Cataluña, de modo que la opinión de sus procuradores debía ser atendida por encima de cualquier otra. En la sesión final, la reina indicó que las tropas francesas se habían dispersado y el peligro desaparecido, por lo que prorrogaba las Cortes mientras iba a Valencia a atender a las valencianas (p. 127).

15. Wilfred Küchler: *Les finances de la Corona d'Aragó al segle XV (Regnats d'Alfonso V i Joan II)*, Valencia, 1997, pp. 158-159.

16. Los monasterios eran los de San Juan de la Peña, San Victorián, Montearagón, Rueda, Santa Fe, Veruela, Montesclaros, Piedra y Santa Cristina de Somport.

17. Juan de Navarra, Guillem Ramón de Montcada, Juan Fernández de Híjar mayor, Juan Fernández de Híjar menor, Felipe Galcerán de Castro, Felipe Galcerán de Castro, Pedro Fernández de Vergua, Artal de Alagón, Pedro de Alagón, Jimeno de Urrea, Ramón de Cervelló y Juan de Luna.

18. Ciudades: Zaragoza, Huesca, Calatayud, Daroca, Teruel, Albarracín, Jaca y Barbastro; villas: Alcañiz, Montalbán, Monzón, Aínsa, Tamarite de Litera, Tauste, Ejea, Sos, Sádaba,

La lista se queda corta, sin duda. A la inauguración faltaron algunos de los miembros del brazo de la Iglesia,[19] pero asistieron un par de eclesiásticos que no habían sido citados –el prior de Santa María de Alcañiz y el obispo de Lleida–, al igual que otros dos caballeros y veintitrés escuderos que tampoco figuraban en los listados iniciales. Las cartas de procuración muestran que los enviados de Monzón no comparecieron –nunca lo habían hecho en otras Cortes–, pero, en cambio, sí estuvieron presentes los de tres villas más y tres instituciones eclesiásticas habituales en las Cortes.[20] En total, las sesiones plenarias más concurridas debieron contar con unas ciento sesenta personas, un número inferior al de las catalanas y valencianas, donde la convocatoria y la asistencia de caballeros y escuderos era muy superior. En todo caso, la circulación de personas era muy intensa y las pausas en forma de prórrogas se traducían en la ausencia de los miembros natos, pero también de los procuradores de las instituciones eclesiásticas y de las localidades del brazo real, en buena medida para ahorrar gastos.

Comencemos por los eclesiásticos. Sobre todos ellos destaca el arzobispo de Zaragoza, rico en rentas pero mucho menos en vasallos, [21] a diferencia del castellán de Amposta, que, con más de un centenar de poblaciones pertenecientes a la orden del Hospital, era poderoso en señoríos, pero bastante más escaso en ingresos.[22] Los obispos y comendadores de las restantes órdenes se mueven en una

---

Alagón, Uncastillo, Fraga y San Esteban de Litera; comunidades de aldeas: Calatayud, Daroca y Teruel.

19. No acudieron el comendador de Alcañiz, los abades de San Victorián, Montearagón, Veruela, Montesclaros, Piedra, Santa Cristina, los cabildos de Zaragoza, Albarracín y Tarazona y el cabildo de Santa María la Mayor de Zaragoza.

20. Entre las villas, Sariñena y sus aldeas (que siempre eran citadas), Maella y Calaceite (que nunca habían sido convocadas). Los procuradores de los cabildos acudieron con posterioridad al inicio de las Cortes.

21. En 1476, Jaime Elipe señala que el arrendamiento efectuado por el infante Fernando (futuro Fernando II) de las rentas del arzobispado ascendió a 532.500 sueldos jaqueses por tres años, equivalentes según este autor a 24.204 ducados, aunque la cifra debía oscilar bastante: *Iglesia, familia y poder en la época de Fernando el Católico: el arzobispo don Alonso de Aragón*, tesis doctoral, Zaragoza, 2019, p. 201[<https://zaguan.unizar.es/record/78870/files/TESIS-2019-071.pdf>]. Sobre los señoríos arzobispales, cf. José Manuel Latorre Ciria: «Los señoríos del arzobispo de Zaragoza en la Edad Moderna: población y estructura de las rentas», en Gregorio Colás Latorre (ed.): *Estudios sobre el Aragón foral*, Zaragoza, 2009, pp. 57-93.

22. El castellán era Juan de Vilagut, miembro de un linaje catalán muy cercano a Alfonso el Magnánimo. Enrique Bassegoda Pineda: «Els poetas de l'orde de l'Hospital», Rafael Alemany, Josep Lluís Martos y Josep Miquel Manzanaro (eds.): *Actes del X Congrès Internacional de l'Asso-*

discreta medianía, mientras que los abades y priores caen decididamente en un escalón bastante bajo de ingresos, en especial San Juan de la Peña.[23] Por su parte, los capítulos catedralicios subsistían con algunas cuotas de los diezmos y sobre todo con las capellanías. El rasgo fundamental de esta elite eclesiástica era la acumulación de beneficios, que traía consigo una considerable homogeneidad de intereses, visible en el nombramiento de procuradores que actuaban en las asambleas parlamentarias: así, el canónigo de Huesca Pedro Ferrer de Villamana lo era del arzobispo de Zaragoza y de los obispos de Huesca y de Segorbe-Albarracín, un caso que se daba en varias ocasiones más. Por la misma razón, encontramos eclesiásticos de origen catalán actuando en las Cortes, como el propio arzobispo, Dalmau de Mur, el obispo de Albarracín, Jaume Girard, el lugarteniente del castellán de Amposta, fray Bernat Hugo de Rocabertí, el comendador de Alcañiz, fray Guillem Ramon Alaman de Cervelló, e incluso canónigos y procuradores, como Roger de Cartellá.[24] A la inversa, durante esta reunión actúa también el obispo de Lleida, García Aznárez de Añón, obviamente aragonés. Hay diversas

---

ciació Hispànica de Literatura Medieval, Alicante, 2005, pp. 365-367. Respecto al Hospital, María Bonet Donato: *La orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellanía de Amposta (ss. XII-XV)*, Madrid, 1994 y María Bonet Donato: «Los hospitalarios hispanos. Entre la identidad transmediterránea y la pertenencia territorial», Luciano Gallinari y Flocel Sabaté i Curull (eds.): *Tra il Tirreno e Gibilterra. Un Mediterraneo iberico?*, Cagliari, I, 2015, pp. 365-437.

23. El obispo de Huesca obtuvo en 1463 unos ingresos de 43.642 sj.: Carlos Laliena Corbera: «La administración de un patrimonio eclesiástico. Un libro contable del obispo de Huesca Guillem Ponç de Fenollet (1463)», *Aragón en la Edad Media*, 7 (1987), pp. 157-175, la cifra en p. 160 (las rentas ordinarias debían ser algo inferiores, puesto que este año el obispo percibió *sisas*, es decir, impuestos sobre el consumo, a las que tuvo derecho solamente durante un año y medio). Los obispos de Tarazona y Albarracín debían situarse por debajo de esta cifra, aunque los datos disponibles son muy anteriores: M. Teresa Ainaga Andrés: «Rentas del obispo de Tarazona en el año 1389», *Aragón en la Edad Media*, 7 (1987), pp. 57-80. Para el comendador de Alcañiz, Carlos Laliena Corbera: *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Teruel, 2009 (2.ª ed.), pp. 276-288. Respecto a los monasterios, Rafael Conde y Delgado de Molina: «La situación económica del monasterio de Veruela a principios del siglo XV». *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 45-46 (1983), pp. 91-114.

24. Roger de Cartellá, un buen ejemplo de la acumulación de beneficios eclesiásticos, era rector de Cosuenda, vicario general del arzobispo de Zaragoza, canónigo y arcediano del Sobrarbe del cabildo de Huesca: ACRA. X, vol. 1, pp. 115, 200 y 259. Su testamento muestra legados a las iglesias gerundenses, pero también a las aragonesas: Enric Mirambell Belloc: «El testamento de Roger de Cartellá y su notable biblioteca», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 17 (1964), pp. 383-404. Cf. también Enrique Bassegoda Pineda: *Vida i obra de fra Bernat Hug de Rocabertí*, tesis doctoral, Girona, 2011 [<https://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/77758/tebp.pdf?se-

situaciones personales en esta circulación de miembros de clero, pero no cabe duda de que la influencia de Alfonso V y María era determinante en la promoción de estos vástagos de linajes aristocráticos de segunda fila hacia puestos importantes en la jerarquía de la Iglesia de la Corona. Este fenómeno es paralelo con la fluida relación de los mercaderes aragoneses y catalanes en la actividad comercial y, al igual que sucede con ellos, hay que subrayar que la conexión con el reino de Valencia es mínima.[25] Por último, se puede hacer una tercera constatación: es difícil verificar hasta qué punto la procedencia social de los obispos y otros notables de los capítulos –como hemos dicho, de linajes de caballeros– predominaba sobre el espíritu de cuerpo de la institución adquirido por estos personajes. El caso más notable fue, con toda evidencia, el de Alonso de Argüello, arzobispo de Zaragoza, al que Alfonso V hizo desaparecer en 1429 por su posición respecto a la guerra con Castilla.[26]

El conjunto de los grandes nobles presentes en las Cortes incluía a Juan, rey de Navarra, en su calidad de conde de Ribagorza;[27] a las seis grandes familias del reino: los Híjar, Castro, Alagón, Jiménez de Urrea, los Urrea y los Luna, y a dos linajes cuyos núcleos señoriales principales estaban en Cataluña –los Montcada, señores de Mequinenza– y en Valencia –los Ladrón, vizcondes de Vilanova–.[28] Varios caballeros, como los Heredia, Coscón, Urriés o Bardají, tenían señoríos de suficiente tamaño como para figurar en la lista de los magnates, pero la tradición

---

quence=4, consultado el 20/06/2023>] para este personaje, que sucedió al castellán fray Juan de Vilagut que se hallaba en Rodas y falleció en estas fechas.

25. Sandra de la Torre Gonzalo: *Grandes mercaderes de la Corona de Aragón en la baja edad media. Zaragoza y sus mayores fortunas mercantiles, 1380-1430*, Madrid, 2018.

26. Alan Ryder: *Alfonso el Magnánimo, rey de Aragón, Nápoles y Sicilia (1396-1458)*, Valencia, 1992, p. 198.

27. Juan también tenía derecho a actuar en las Cortes catalanas, como duque de Montblanc, entre otros señoríos.

28. A diferencia del reino de Valencia, que cuenta con la obra de Carlos López Rodríguez: *Nobleza y poder político en el reino de Valencia*, Valencia, 2005, y, para la nobleza inferior, Jorge Sáiz Serrano: *Caballeros del rey. Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, Valencia, 2008, e incluso del Principado, para el que todavía es útil Santiago Sobrequés i Vidal y Jaume Sobrequés i Callicó: «La noblesa catalana durant la guerra civil», en Santiago Sobrequés i Vidal y Jaume Sobrequés i Callicó: *La guerra civil catalana del segle XV*, 2, pp. 7-190, el reino aragonés carece de una mínima historiografía sobre la nobleza de esta época. Para tener una idea de la configuración genealógica y los dominios señoriales, es necesario recurrir a Pedro Garcés de Cariñena: *Nobiliario de Aragón*, Isabel Ubieto Artur (ed.), Zaragoza, 1983, que, en realidad, es una obra de recopilación genealógica de J. Zurita.

y la práctica de las Cortes imponía este criterio de distinción. Es importante señalar que alguno de estos nobles poseía dominios en Cataluña –los Castro, vizcondes de Évol– y la mayoría disfrutaban de posesiones en Valencia, lo que significa que se trataba de una elite aristocrática radicada en Aragón con intereses bastante amplios.[29] Como hemos dicho, el brazo de los caballeros comprendía una treintena larga de familias, la mayoría de ellas con algún señorío en propiedad, y varias controlando los cargos esenciales de la burocracia estatal: el justiciado, el gobierno y la bailía del reino.[30] El justicia de Aragón era Juan de Lanuza, el primero de este nombre, que sustituyó a dos predecesores enemistados con Alfonso V: Juan Jiménez Cerdán y Martín Díez de Aux.[31] El justicia presidía un tribunal que había adquirido paulatinamente competencias crecientes en el terreno judicial, al frente de varios jueces y comisiones judiciales. Además, ejercía funciones ceremoniales muy importantes, como recibir juramentos de los altos cargos de la administración del reino y dirigir las Cortes. Todo ello le daba una influencia política considerable, que Lanuza acrecentó hasta el punto de convertir el justiciazgo en hereditario dentro de su familia durante un siglo y medio.[32] El gobernador del reino era Juan de Moncayo, también miembro de un linaje muy vinculado con Fernando I y con Alfonso V, con quien compartió el breve cautiverio tras la batalla de Ponza, y que asumió esta relevante posición en 1437 y la conservó hasta su muerte en 1462.[33]

Dentro de las filas de la nobleza, además, se encuadraba al colectivo de los infanzones, un fluctuante grupo con perfiles muy variados. Es probable que, en un momento u otro, tomasen asiento en las Cortes alrededor de medio centenar

29. Algunos de los descendientes de mercaderes de origen catalán naturalizados aragoneses participaban también en las Cortes catalanas, como Gaspar de Casaldáguila y Luis Coscó.

30. En Mario Lafuente Gómez y Concepción Villanueva Morte (coords.): *Los agentes del Estado. Poderes públicos y dominación social en Aragón (siglos XIV-XVI)*, Madrid, 2019, se estudia en profundidad la biografía de varios nobles aragoneses de la última parte del siglo XIV y el XV.

31. Guillermo Tomás Faci, Carlos Laliena Corbera y Sandra de la Torre Gonzalo: *El original de la Letra intimada. La carta autógrafa del justicia de Aragón Juan Jiménez Cerdán (1435)*, Zaragoza, 2021.

32. Los Lanuza pertenecían a un oscuro linaje rural que ascendió en la jerarquía aristocrática durante la segunda mitad del siglo XIV y, tras haber estado unido a la facción de Antón de Luna durante el Interregno, recuperaron rápidamente el favor real, según Pedro Garcés de Cariñena: *Nobiliario*, pp. 405-413.

33. Laura López Drusetta (ed.): *Mosén Moncayo. Poesía*, Zaragoza, 2019, traza una biografía de Juan de Moncayo I (*c.* 1380/1390-1437) y Juan de Moncayo II (*c.* 1405/1410-1462), pp. XXVIII-LI.

de estos individuos, calificados de escuderos.[34] Los había que pertenecían a linajes elevados, pero no habían sido armados caballeros; otros eran miembros del patriciado urbano de ciudades como Teruel o Calatayud;[35] algunos eran notables comarcales, a veces vinculados a la administración real; y, por fin, incluía a integrantes de los séquitos armados de las grandes familias aristocráticas, cuya presencia era puramente circunstancial. Entre los más conspicuos de estos escuderos, cabe citar a dos por sus carreras, muy diferentes: Íñigo de Bolea y Juan de Mur. Ambos proceden de familias bastante oscuras y son ellos quienes protagonizan el ascenso social desde perfiles diferentes. Íñigo de Bolea (*c.* 1390-1460) era un jurista y las numerosas noticias que tenemos sobre él lo sitúan en el aparato estatal como justicia en Ejea y Alcañiz, como miembro de las Cortes y de sus comisiones ejecutivas durante este período, procurador de los concejos de Ejea y Sádaba, embajador del reino entre otros puestos de representación, todo lo cual hacía de él un personaje significativo en el espacio social del reino y en la sociedad política.[36] Su coetáneo Juan de Mur (*c.* 1385-1460) procedía de Tarazona e inicia su actividad comercial –a pesar de firmar siempre como escudero– en la segunda década del siglo xv para desarrollar una carrera asentada sobre el arrendamiento entre 1428 y 1450 de la recaudación del impuesto de las *generalitats*. Este impuesto aduanero

34. Para el siglo xiv, también a partir de la participación en las Cortes como fuente básica, José Ángel Sesma Muñoz: «La nobleza bajomedieval y la formación del Estado moderno en la Corona de Aragón», *La nobleza peninsular en la edad media. VI Congreso de Estudios Medievales*, Ávila, 1999, pp. 345-430. Para el siglo xv, Mario Lafuente Gómez: «La nobleza aragonesa después del Compromiso de Caspe (1412-1436)», M. Isabel Falcón Pérez (ed.): *El Compromiso de Caspe (1412). Cambio dinástico y constitucionalismo en la Corona de Aragón*, Zaragoza, 2013, pp. 432-442.

35. En particular, los Martínez de Marcilla de Teruel y los Liñán de Calatayud en Germán Navarro Espinach: «Muñoces, Marcillas y otras familias dominantes en la ciudad de Teruel (1435-1500)», *Anuario de Estudios Medievales*, 32 (2002), pp. 723-776; Juan F. Utrilla: «Una biblioteca nobiliar aragonesa de mediados del siglo xv: inventario de libros de Alfonso de Liñán (+1468), señor de Cetina», *Aragón en la Edad Media*, 7 (1987), pp. 181-183.

36. Por no mencionar los contactos con los principales linajes del reino: en 1422 recibió de Juan Fernández de Híjar ocho de las treinta caballerías que este noble tenía asignadas por el rey, con la obligación de servir con otros tantos hombres de armas en el ejército real –Archivo Histórico Nacional, Diversos. Comunidades, carp. 57, n.º 21. Sus descendientes configuraron una de las familias más importantes del Aragón moderno. Cf. Carlos Laliena Corbera: «Sabios en derecho: los juristas de Zaragoza, una elite de agentes del Estado. El ejemplo de Íñigo de Bolea (*c.* 1390-1460)», Mario Lafuente Gómez y Concepción Villanueva Morte (eds.): *Los agentes del Estado*, pp. 141-176.

era el que financiaba la Diputación del reino y su deuda pública censalista, de tal modo que su arrendador era, al mismo tiempo, el administrador de las finanzas del reino. Esta posición privilegiada permitió a Juan de Mur situarse en el centro de las redes económicas aragonesas, tanto mercantiles como financieras. Y, por extensión, en las políticas, puesto que mantuvo relaciones especiales con Juan, rey de Navarra, futuro monarca.[37]

A falta de una prosopografía, cualquier afirmación es aventurada, pero podemos estar razonablemente seguros de que existían simultáneamente varias redes nobiliarias de una composición que no era uniforme –había alianzas entre las grandes familias, pero también vínculos de base comarcal–, que, en todo caso, manifestaban importantes conexiones con los grupos de ciudadanos. Este último fenómeno es muy visible en las cartas de procuración que otorgan en estas fechas. Así, Simón Forner, notario de Huesca, es procurador de los Castro; y el jurista Valentín Claver, ciudadano de Zaragoza, representa a los Urrea y los Jiménez de Urrea, por citar dos ejemplos extraídos de las actas de las Cortes de 1441-1442. Esta asociación, por otra parte, podía remontarse a dos o tres generaciones atrás, sin que estemos demasiado bien informados.[38]

También es difícil, a falta de un conocimiento preciso de los servicios prestados sobre todo militares, averiguar el grado de proximidad con el rey –o, en este momento, la reina–. Guillem Ramón de Montcada, señor de Mequinenza, por ejemplo era conde de Cammarata y Marmilla, en Sicilia y Cerdeña, como premio a su actividad en Italia, y embajador en la corte de Francia, mientras que Lope Jiménez de Urrea sería nombrado virrey de Sicilia en 1443 y permanecería en el cargo hasta el final del reinado.[39] Otros nobles de diverso rango ayudaron con su presencia en los ejércitos de Alfonso en la conquista de Nápoles, pero carecemos de una información adecuada sobre este extremo.

En contraste con el déficit de la caracterización prosopográfica de los eclesiásticos y los nobles, conocemos bien a los ciudadanos de Zaragoza, Huesca y Bar-

37. Para Juan de Mur, Sandra de la Torre Gonzalo: «Trading Nobles and Ennobled Merchants: Trade as an Instrument for Social Promotion in the Kingdom of Aragon (14th-15th)», *Viator*, 50/3 (2019), pp. 307-343, esp. 324-331

38. Carlos Laliena Corbera y M. Teresa Iranzo Muñío: «Poder, honor y linaje en las estrategias de la nobleza urbana aragonesa (siglos XIV-XV)», *Revista d'Història Medieval*, 9 (1998), pp. 41-80.

39. Enrique Galé Casajús: «Biografía del virrey de Sicilia Lope Ximénez de Urrea», Jesús Criado Mainar (coord.): *El sepulcro de Lope Ximénez de Urrea, vizconde de Rueda y virrey de Sicilia*, Zaragoza, 2013, pp. 9-99.

bastro, y, en menor medida, Teruel y Jaca.[40] En líneas generales, podemos construir una imagen bastante precisa tanto de las elites urbanas como de los representantes que nombran para actuar en las Cortes o en el plano político, pero la falta de espacio impide desarrollar aquí las características principales de estas elites patricias, teniendo en cuenta también que estamos peor informados en lo que concierne a los grupos dirigentes de la sociedad rural, en particular las comunidades de aldeas y varias de las poblaciones llamadas a Cortes que revisten una capitalidad comarcal. Usaré, a modo de ejemplo, a los procuradores de Huesca en las Cortes de 1441-1442, estudiados por María Teresa Iranzo.[41] El primero de ellos era Juan de Alcolea, un jurista que actúa en la vida pública entre 1423 y su muerte, en 1465: fue al menos cuatro veces justicia de la ciudad, siete veces *prior* (es decir, primero) de los jurados, cinco años consejero y al menos en una ocasión diputado del reino. Su padre había sido prior de jurados en 1413 y su hijo estuvo en el gobierno urbano desde 1460 a 1476, aproximadamente. Ramón de Sangüesa, su compañero en estas Cortes, interviene en el municipio oscense hasta 1484: es justicia en cuatro ocasiones, prior de jurados en otras cuatro y durante nueve años consejero. Su caso es un poco más complicado puesto que hay varios miembros de la familia alternando en estos puestos de responsabilidad, pero se puede afirmar que durante todo el siglo xv hay un pariente suyo en el poder urbano oscense. En cualquiera de las ciudades, las características sociales y culturales de los integrantes de estas elites era similar y, sobre la base de Zaragoza, se puede cuantificar su composición en una cuarta parte de mercaderes, otro tanto de notarios, algo más de un diez por ciento de hombres de leyes, menos de un cinco por ciento de profesionales de oficios de nivel elevado y, para el resto, se puede postular una dedicación terrateniente y rentista. Participar de las tareas públicas y, por

40. Enrique Mainé Burguete: *Ciudadanos honrados de Zaragoza. La oligarquía zaragozana en la baja edad media (1370-1410)*, Zaragoza, 2006; Susana Lozano Gracia: *Las elites en la ciudad de Zaragoza a mediados del siglo XV: la aplicación del método prosopográfico en el estudio de la sociedad*, tesis doctoral, Zaragoza, 2008 [<https://zaguan.unizar.es/record/7400/files/TESIS.pdf, consultado 21/06/2023>]; M. Teresa Iranzo Muñío: *Elites políticas y gobierno urbano en Huesca en la Edad Media*, Zaragoza, 2005; José Ángel Sesma Muñoz y Carlos Laliena Corbera: «La población de Barbastro y sus estrategias políticas y económicas a mediados del siglo xv», *Revista d'Història Medieval*, 10 (1999), pp. 123-160.

41. Los datos proceden de M. Teresa Iranzo Muñío: «Prosopografía de los cargos del concejo», *El concejo de Huesca en la Edad Media: estructura, funcionamiento y financiación municipal en la baja edad media*, tesis doctoral, Zaragoza, 2004, s.v. <https://zaguan.unizar.es/record/56342/files/TESIS-2016-167.pdf>, [consulta: 21/06/2023].

tanto, de la sociedad política local o del reino producía un capital social evidente y un capital simbólico no menos importante, por utilizar las nociones clásicas definidas por Pierre Bourdieu. Es casi innecesario indicarlo, pero navegar por la esfera política estatal suponía conocer de primera mano los problemas que podían afectar a la propia posición social, siempre sometida a delicados equilibrios económicos familiares y, con frecuencia, a bruscas alteraciones del entorno que era necesario controlar en la medida de lo posible.

La dinámica del poder: la Diputación del reino

En esta descripción de los componentes de la sociedad política habría que introducir los factores de cambio, que son importantes en los veinte años que giran alrededor de 1440: los conflictos en los ámbitos locales y regionales –en especial, las luchas de bandos–, la introducción definitiva de los conversos en el poder local, las variaciones en las redes de afinidades, los cambios institucionales, como la insaculación, y los diferentes contextos en los que opera esta sociedad política. Hay uno que es fundamental: el alejamiento del rey, ya evocado.[42] En este período empezaba a estar claro que Alfonso no tenía intención alguna de volver a la Península y era palpable que ni la reina María ni, sobre todo Juan de Navarra, tenían autoridad suficiente para suplir por completo el hueco simbólico que dejaba la ausencia del soberano. Basta con observar en el inicio de las sesiones de Cortes cómo era un martirio para la soberana, que actuaba como lugarteniente de su marido, ver discutida su legitimidad como presidenta de la asamblea y comprobar que solamente se admitía después de comprobar minuciosamente el nombramiento y los poderes expedidos por Alfonso V. Su hermano tenía incluso mayores dificultades, puesto que su implicación en los conflictos fronterizos con Castilla y Navarra fragilizaba su posición y la sometía a considerables tensiones.

Esta circunstancia central en el panorama político de los reinos peninsulares contribuye a explicar la evolución de las elites aragonesas hacia un planteamiento que pretendía confinar el poder real al ámbito de la representación ceremonial y de la actividad militar, mientras que las finanzas y la gestión política, incluida la jus-

42. Carlos Laliena Corbera: «Distancia y constitucionalidad. La dinámica política del reino de Aragón en la década de 1440-1450», François Foronda y Jean-Philippe Genet: *Des chartes aux constitutions. Autour de l'idée constitutionnelle en Europe (XIIe-XVIIe siècle)*, París-Roma, 2019, pp. 277-304.

ticia, revertían en las Cortes y la Diputación del reino, que inicialmente era un órgano delegado de las Cortes. De hecho, en la agitada coyuntura de 1447-1452, con la frontera con Castilla sometida a una guerra no declarada, la Diputación como organismo político perdió sus competencias en favor de las comisiones de diputados designados por las Cortes, que se encargaron del reclutamiento de tropas y la ordenación de la defensa.[43] La expresión de esta voluntad de asumir una creciente potestad política se manifiesta en el establecimiento de unas ordenanzas para consolidar definitivamente la arquitectura interna de la Diputación del reino.

Esta institución que, como las de los demás estados de la Corona, había surgido de las decisiones tomadas en las Cortes generales de Monzón de 1362-1363, cobró carta de naturaleza en las de 1427, cuando fue concedida potestad a los ocho diputados nombrados en aquel momento para recaudar impuestos y emitir censales, organizar los gastos, hacer un archivo del reino, habilitar una sede para la Diputación y compilar los usos y observancias forales del reino. Seis años después se fijó la permanencia en el cargo en un primer ciclo de cuatro años, para estabilizarse después en períodos de tres, con una elección de diputados de carácter cooptativo.[44] En julio de 1450, las Cortes encomendaron al arzobispo de Zaragoza y al justicia de Aragón la elaboración de unos estatutos sobre la nominación de los diputados y la administración de las finanzas.[45] Se trata de unas ordenanzas con un elevado valor constitucional: en pocas palabras, aseguraban una continuidad en el gobierno del reino en el lapso entre las convocatorias de Cortes, regida por los principios expresados en las asambleas celebradas desde 1441. El principal aspecto que determinaban era la elección trienal de ocho diputados, basada en un procedimiento de insaculación con una redistribución de los cargos de diputado entre los diferentes sectores que componían la sociedad polí-

43. Las numerosas actuaciones de las Cortes están reflejadas en las actas de las reuniones de Zaragoza de 1446-1450 y 1451-1454: ACRA. X, vol. 2 y 3, y XI, respectivamente.

44. José Ángel Sesma Muñoz: *La Diputación del reino de Aragón en la época de Fernando II (1479-1516)*, Zaragoza, 1977, pp. 29-44.

45. ACRA. X, vols. 2 y 3. En septiembre de 1449, Juan de Navarra pidió que se agilizase la elaboración de estas ordenanzas (pp. 866-870). Casi un año después, en julio de 1450, volvió a insistir, esta vez con mayor fortuna (pp. 927-929), puesto que la asamblea encargó al arzobispo y al justicia que elaborasen el borrador de la reforma (pp. 938-940). El 8 de agosto expusieron las ordenanzas de la Diputación (pp. 946-953 y 962-989). Los comisionados tenían un plazo para modificar el proyecto de reforma y el 20 de enero de 1451 añadieron algunos aspectos menores (pp. 1002-1016). Cf. Carlos Laliena Corbera: «Distancia y constitucionalidad» para un análisis más detallado.

tica. En la fase inicial se preparaba una lista de las personas aptas para ocupar el cargo y, a partir de ella, se efectuaban sorteos para cada uno de los estamentos que configuraban las Cortes y, dentro de los brazos, para los distintos colectivos. Así, los diputados eclesiásticos incorporaban a uno del alto clero y otro procedente de los capítulos catedralicios; de los dos correspondientes al brazo de los infanzones, el primero era extraído de los caballeros, mientras el segundo procedía de los escuderos, y, por fin, de los diputados del brazo real, Zaragoza tenía derecho a un puesto, mientras que el segundo se sorteaba por turno entre las ciudades, villas y comunidades. El resultado de estas operaciones fue una redistribución del poder entre los componentes de la sociedad política muy superior a la existente con anterioridad, cuando la elección de los diputados era cooptativa.

La ordenación de un presupuesto y la regulación de los gastos que podían efectuar los diputados marcan también un paso decisivo en la constitucionalización del sistema político. Estaba prohibido expresamente, por citar un ejemplo, que el rey o sus oficiales pudieran tocar el dinero recaudado con los impuestos del reino.

En conclusión, con unas finanzas propias, capacidad para endeudarse, una sólida arquitectura simbólica, un reparto del poder destinado a involucrar a los diferentes componentes de la sociedad política en la institución y unos fines políticos de naturaleza estatal cada vez mejor definidos, las elites que configuraban la sociedad política aragonesa estaban dispuestas a utilizar la distancia que mediaba entre Zaragoza y Nápoles para dinamizar y legitimar su autoridad en el reino. Este propósito no decayó como un horizonte ideológico en el resto del siglo xv y quizá tampoco después, ya en plena época moderna, pero la arrolladora intervención de Fernando el Católico desde 1480 doblegó con facilidad las pretensiones de autonomía de la sociedad política que condensaba la Diputación del reino: el escenario de la política había cambiado por completo y los intereses de las clases dirigentes aragonesas también.

La Generalitat de Catalunya en el regnat de Ferran II (1479-1516)

Francesc Xavier Riera Hernández
Universitat de Barcelona

Com se sap, en les corts de Cervera de 1359 el rei i els parlamentaris d'aquestes varen crear la Diputació del General de Catalunya, temps després també anomenada Generalitat. Amb el pas dels anys aquesta institució, la primera finalitat de la qual era recollir els serveis votats en corts, va incrementar-se en el Principat. Molt s'ha parlat i escrit de la Generalitat al llarg dels segles sobre els seus orígens, la seva evolució, el seu paper en més d'una revolta i conflicte civil en Catalunya i la seva pretesa representació de la terra. Però possiblement una època ben desconeguda de les seves actuacions relacionades, a més, amb la monarquia, sigui la de Ferran II, amb treballs molt contraposats i polèmics, des del conegut de Teodor Creus en plena Renaixença catalana fins als de Jaume Vicens Vives que va reactivar positivament la figura de Ferran II. Però la veritat és que el primer escrigué gairebé sense documents a la mà i el segon, que sí que els utilitzà i molt en el seu llibre *Ferran II i la ciutat de Barcelona,* no va aprofundir la seva investigació en la Generalitat, malgrat un treball dedicat a aquesta que no el va desenvolupar. Sense oblidar noms ja del segle xx i primeries del xxi com els de Rubió Cambronero, Tomàs de Montagut, Josep Maria Solé i Sabaté, Teresa Ferrer Mallol i Eva Serra. Considere que aquesta comunicació ha d'aportar com a primícia la major part de la documentació que sobre la Generalitat ha dormit el somni dels segles.

Els inicis del regnat

> Lo qual dies ha com a primogenit e fill varó legítim e natural del Regne d'Aragó sou estat jurat e atmés [...] Rei e natural Senyor, per la propera venguda del qual en aquests dits vostres Regnes e Principat prometre aquells en deguda composició e orde ab molta afessió suplicam per la qual sucessió e venguda...[1]

1. Arxiu Corona Aragó, Generalitat N-706, f. 12r.

El 19 de gener de 1479 moria a Barcelona el rei Joan II. Sense perdre temps, aquell mateix dia, els membres de la Diputació escrivien al seu fill, que es trobava en aquell moment a Trujillo, per anunciar-li la notícia. Però més enllà de mostrar-li el seu condol no s'estaven de recordar-li les seves obligacions amb els seus territoris patrimonials. Volien que es dirigís al més aviat possible a Barcelona.

Diputats i consellers de la ciutat, així com la resta de catalans esperaven aquell moment des de feia temps. Fos perquè el temps de Joan II era passat o per com s'havien desenvolupat els esdeveniments al llarg de la guerra civil i la postguerra, tothom veia en Ferran II la persona idònia per posar fi a un període dramàtic que marcava, de manera profunda la història del Principat.

No eren pocs els afers que reclamaven la seva presència a Barcelona. I d'aquests el que més preocupava a la Generalitat era el dels censals nous per les pressions rebudes del Consell de Cent i els problemes que els produïa no poder afrontar-los, amb els conseqüent malestar dels creditors. En els darrers anys del conflicte la Diputació revoltada havia hagut de recórrer a la ciutat de Barcelona per aconseguir diners i mantenir el seu esforç bèl·lic. Més de deu anys després els diputats encara tenien problemes de liquidat per fer front als pagaments. La situació era tan delicada que van enviar un dels seus escrivans, Miquel Benaula, a reunir-se amb Ferran. Si atenem les seves instruccions, veiem com d'important era la seva ambaixada. Els diputats sospitaven que els consellers barcelonins rebien pressions perquè la ciutat es fes càrrec dels drets de les generalitats, les taules i fins i tot les col·lectes, garantint-se així uns ingressos. Tenien por que si el rei acceptava la proposta «totes les substancies del General»[2] serien absorbides i de fet suposaria la ruïna de la institució. Per aquest motiu demanaven al sobirà «no voler innovar res ne provehir en les dites coses fins la sua propera venguda»[3] amb l'objectiu d'informar-lo quan arribés al Principat de paraula o en el marc d'unes corts.

Estava justificada l'alarma dels diputats? Ho estava si atenem els moviments que en aquell moment portava a terme el Consell de Cent barceloní. Aquest l'encapçalava des de novembre Jaume Destorrent, un personatge que arribaria a tenir un gran protagonisme en el futur. El 28 de gener, el mateix dia que Benaula deixava Barcelona camí cap a Extremadura, els consellers enviaven una carta al seu síndic, Joan Mateu, advertint-lo de la partida de l'enviat del General. Així li demanaven que, si el que pretenien els diputats era no pagar els censals que supli-

2. ACA, Generalitat, sèrie V, 16 23v. El diputats també presentaven un informe detallat dels comptes de la Generalitat des de 1462 fins aquell mateix moment.

3. Ibíd., 24r.

qués al rei «no creure il·lusions ni provehir alguna [cosa] per via de sobresehïment ni en altra forma».[4] Assenyalaven a més, que del seu pagament «tota la conservació de la ciutat hi va».[5] Era evident com les institucions del país no estaven disposades a donar cap marge de temps al nou monarca, abocades en la defensa dels seus interessos.

La pressió no va disminuir en les setmanes i mesos posteriors. Ferran continuava rebent pressions d'uns i d'altres. Mentre els diputats es lamentaven de les amenaces constants i les denúncies que rebien dels creditors barcelonins, pels consellers els perjudicats per la Generalitat eren els més humils «spitals, sglésies, pubilles, dones vídues, monastirs e altres coses pies, les quals... perexen».[6] La situació es va deteriorar en poc temps i a mitjan febrer es van produir «quasi avalots» per exigir que es paguessin les pensions. Tot valia per atreure's el favor del rei, un jove que si una cosa va mostrar, més enllà d'algunes vacil·lacions va ser prudència. No seria fins a la seva arribada al Principat quan prendria una decisió sobre el plet.

Va ser en aquest context en el qual es van produir diversos fets recollits per Vicens Vives. Més enllà del plet dels censals l'objectiu dels consellers era aconseguir el control dels drets de les generalitats i indirectament el de la mateixa institució. Per aquest motiu Jaume Destorrent basava la seva estratègia a contraposar una suposada actitud responsable de Barcelona davant de la corrupció que minava la Generalitat:

> que lo General, que vuy es tant opolent e qui no paga a nengú, haia star axí occupat en mans de .X. o .XII. persones e que no.s sàpia ne vulla entendre hon van aquestes peccúnies; les quals, en lo temps e quant les coses eren en orde, se despenien en fer serveys a llurs reys e senyors e ab aquells se son fes tant assenyalats e singulars actes.[7]

Per a reafirmar les seves denúncies, i sense cap escrúpol, el conseller primer demostrà reiteradament del que era capaç per a veure aconseguits els seus objectius, unes qualitats de les quals el rei posteriorment trauria partit. Tot recollint la versió del conseller, Vicens afirmava en la seva tesi que els diputats havien humi-

4. Arxiu Històric Ciutat de Barcelona, Correspondència 04/1B.VI, f. 4. També a Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives, Obra escollida, 2010. Apèndixs, document 8.

5. Ibíd.

6. AHCB, Correspondència 04/1B.VI, f. 38.

7. Ibíd., f. 49. També a Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, 2010. Apèndixs, document 13.

liat el dia de Sant Jordi els consellers en anunciar-los la decisió del monarca de corregir una ordre anterior en què ordenava al governador Requesens de Soler que fes entrega al conseller en cap dels censals impagats a l'espera de la seva arribada.[8] En la mateixa línia crítica l'historiador afegia com, poques setmanes després els consellers, es dirigien de nou al monarca per a denunciar com els diputats es disposaven a pagar a l'antic diputat Bernat de Saportella, el salari dels anys que va encapçalar, en un primer moment en solitari, una Generalitat reialista creada per Joan II al principi de la guerra.[9] A més es donava el cas que, un dels seus membres era fill de l'antic diputat, motiu pel qual li escrivien des de la ciutat «ara perquè·ls deuen sobrar molts diners e no paguen a nengú e vehen e crehen que V.M. no ve, pensen que poden fer lo que volen [e] han deliberat pagar al dit mossèn Saportella».[10] És evident que tot valia per a perjudicar la Generalitat però, eren certes les acusacions de Destorrent i els seus companys? La resposta la van donar els mateixos diputats farts de la pressió rebuda i d'esperar l'arribada del rei. Podien mentir o no, però es dirigien al seu senyor, i de la seva versió ens podem fer una idea del que era capaç Destorrent. Entrat el mes de juny escrivien a Ferran «congoxats i admirats de tal scriure e de tal falses e sinistres informacions».[11] Consideraven que, qui els pressionaven amb l'ajuda dels consellers per a cobrar els censals, eren els mateixos que havien intentat «foragitar la magestat del senyor Rey vostre pare» durant el conflicte. I en relació amb el que suposadament havia passat el dia de Sant Jordi, asseguraven com, per evitar mals majors, havien procedit a comunicar les seves noves ordres a la ciutat el dia 22 i no el 23 com afirmaven els consellers, amb l'objectiu precisament d'evitar tensions i nous aldarulls. En relació al sou de Saportella, afer de gran recorregut en la bibliografia més crítica amb la Generalitat, els diputats es mostraven «no poc meravellats» després que Ferran els hi demanés explicacions, per unes informacions que consideraven que no responien a la veritat.[12] Amb tota mena de detalls els diputats justificaven el pagament d'un salari de tres mil lliures a l'home que havia liderat la Generalitat del seu pare.

8. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. I, p. 177.

9. Santiago Sobreques i Vidal i Jaume Sobreques i Callicó: *La guerra civil catalana del segle XV*, Barcelona, Edicions 62, 1973, vol. I, p. 431-436.

10. AHCB, Correspondència 04/1B.VI, f. 81.

11. ACA, Generalitat, sèrie V, 16, f. 37.

12. ACA, Generalitat, sèrie V, 16, f. 47r-48v.

Quin era l'objectiu del conseller en cap amb aquella campanya de desprestigi? Era evident que la ciutat volia recuperar els diners dels censals i fins i tot aconseguir el control del sistema de recaptació de la Diputació, però encara n'hi havia més. Es pot pensar que hi havia antics partidaris de la Busca al Consell de Cent, el mateix Destorrent, com de la Biga a la Diputació (difícil atenent el compromís dels seus membres amb la monarquia). Però més enllà d'això i la seva ambició, un altre factor ens ajuda a entendre l'animadversió del conseller. Un aspecte suggerit en el seu dia per Santiago Sobrequés i més recentment per Ernest Belenguer. Cal tenir present quines eren les realitats personals o familiars de diferent nivell de tots els implicats en el conflicte.[13] Aquestes paraules, en el context dels prolegòmens de la guerra civil, agafen tot el seu sentit quan ens referim al complot de Sant Maties. Setmanes abans de l'inici de les hostilitats, el maig de 1462, el llavors diputat Bernat de Saportella i el seu company Montserrat de Monsuar, juntament amb l'oïdor Bernat Joan Casaldàliga condemnaven a mort el germà gran de Jaume Destorrent, Pere, i Francesc Parallés, acusats d'organitzar una conspiració favorable als interessos de la monarquia.[14] Iniciada la guerra, Saportella fugiria a camp reialista per a posar-se a disposició del pare de Ferran. Ara, disset anys més tard, les seves vides es tornaven a encreuar.

Les desavinences entre el Consell de Cent i la Generalitat van marcar els primers mesos del nou regnat, però altres qüestions també condicionaven el dia a dia de la Diputació quan Ferran encara no havia arribat a Barcelona. En el terreny econòmic als problemes per fer front als seus compromisos monetaris, a causa encara a la pobresa de la postguerra, se'n sumava un altre: les alteracions que es vivien en el Pirineu per les tropes pròpies del rei i la tensió per la presència de francesos, tot i la pau signada entre els monarques, fet que dificultava el cobrament dels drets de les generalitats.[15] Informat de la situació el rei va donar ordres al seu capità, Lluís Mudarra perquè evités tota mena de saquejos mentre que per a facilitar la seva subsistència i la de les seves tropes va demanar als diputats «una certa quantitat de peccúnio» amb el compromís que els hi tornaria quan se cele-

13. Ernest Belenguer: *Los Trastámara. El primer linaje de poder político en España*, Barcelona, Pasado & Presente, 2019, p. 315.

14. Carme Batlle: «Una familia barcelonesa: los Destorrent», *Anuario de Estudios Medievales*, 1, Barcelona, 1964, p. 479.

15. S'havien produït saquejos de bestiar a Almacelles per part de tropes reials que no cobraven la soldada; a més, els francesos havien saquejat Organyà. També el comte de Pallars hi feia escomeses puntuals.

bressin corts.[16] La resposta de la Generalitat segur que no li va agradar. Acollint-se a les seves ordinacions li van respondre, com també al conestable d'Aragó, enviat també a la zona, que ells no tenien diners per satisfer els seus desitjos, però que fins i tot en cas de tenir-los seria necessari convocar corts per aconseguir-los.[17]

Fos com fos, la pressió dels consellers barcelonins en contra dels diputats per una banda i la seva negativa per l'altra al pagament de les tropes van predisposar negativament el rei. No pensava actuar en calent i de manera extrema contra la Generalitat com li demanava Destorrent, confiat en les seves posicions més autoritàries, però si que va prendre, potser per desconfiança, dues mesures en el moment d'emprendre el camí cap a Barcelona. Aquell mateix any tocava renovar el consistori així com el contracte d'arrendaments, en aquell moment en mans dels Cardona, una de les principals famílies nobiliàries del país. Aquests s'havien fet càrrec d'ells després de la guerra i ara els diputats volien treure'ls a subhasta amb intenció d'augmentar-ne els ingressos.[18] La decisió no va agradar al conestable, Joan Ramon Folc, que esperava el seu pare el comte de Cardona i Prades que estava de viatge des de Sicília a Barcelona on havia ocupat el càrrec de virrei per decisió del seu pare. Arribat a Catalunya, després de la mort de Joan II, marxava tot seguit a la cort on comptava amb la total confiança del jove rei com va assenyalar Santiago Sobrequés.[19] No coneixem en quin moment es van retrobar, però just abans d'emprendre viatge, Ferran, ja compromès amb el que ell mateix qualificava de «redres de dit General», ordenava als diputats que no procedissin amb la subhasta fins a la seva arribada a Barcelona on veuria que era millor pels drets de les generalitats. Advertint-los a més en el seu comiat «no poseu en difficultad per quan desijau lo servey nostre e benefici del dit Principat».[20]

Els enemics de la Diputació es multiplicaven quan el rei encara no havia jurat el càrrec. Estava clar que com la resta del país, la institució necessitava una sèrie de reformes. Tenia problemes per recaptar els seus impostos, per la inseguretat del territori i pels fraus comesos per alguns dels seus oficials, així com per fer front al pagament dels censals. Davant d'això Ferran va preferir ser prudent i no ferr cap

16. ACA, Cancelleria, registre 3605, f. 4v-5r.

17. «Nosaltres no haver facultat ne modo algú de poder donar tal sou ne altre scrits ab sagrament e homenatge sens que per la cort nos fos donada tal comissió», ACA, Generalitat, sèrie V16, f. 32r.

18. ACA, Generalitat N-706, f. 92v.

19. Santiago Sobrequés: *Els barons de Catalunya, Historia de Catalunya*, Biografies catalanes, vol. III, El observador de la actualidad, Barcelona, 1991, p. 180.

20. ACA, Cancelleria, registre 3605, f. 28v-29r.

pas en fals. Igual que Destorrent l'animava a intervenir i buidar de sentit la Generalitat altres, com els mateixos diputats i el comte Joan Ramon Folc III, li recomanaven no fer cap reforma fora de la celebració de corts.[21] Amb tot, el rei encara prendria noves decisions en relació a la Generalitat. El 13 de juny de 1479, poc més d'un mes abans de la data prevista per escollir nous diputats i oïdors ordenava al consistori sortint que suspengués la renovació insistint amb l'argument d'un futur redreç de la institució. Dos dies més tard donava un ultimàtum als diputats perquè entreguessin a Destorrent tots els documents relacionats amb el plet dels censals que, signats per ell, havia entregat a Benaula en la seva visita a la cort. La situació era tan delicada que reunida la Generalitat van enviar al seu diputat militar a reunir-se amb el rei i aclarir tols els malentesos.

Davant tota aquesta pressió i més enllà d'enviar la seva ambaixada, quina va ser la resposta de la Generalitat a les noves demandes del monarca? Fos perquè expiraven els seus càrrecs el darrer dia de juliol, o atenent les ordinacions de la institució, no van fer cas de les seves peticions tant pel que fa a la suspensió dels arrendaments i la renovació de càrrecs, com en el cas del sou de Saportella, que va rebre les tres mil lliures previstes. El rei no va fer res davant l'incompliment de les seves ordres. Però a més, potser pel viatge del diputat militar i la pressió d'homes de la casa com el seu advocat Joan Dusay i el mateix comte de Cardona, tampoc va prendre mesures unilaterals, apostant finalment per la celebració de corts.[22] Tot i els girs a favor d'uns i d'altres, el rei va respectar la renovació de càrrecs i la dels arrendaments fets pel consistori sortint.[23] Faltava veure si era una aposta sincera o una jugada estratègica de cara al futur.

La primera visita de Ferran a Barcelona com a nou rei va ser breu atenent la necessitat de viatjar a la resta dels seus territoris. Entrava a la ciutat el primer dia de setembre de 1479 i el 23 d'aquell mateix mes marxava cap a València. La do-

21. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. I, p. 183. El records de la guerra i la necessitat de respectar les lleis de la terra van pesar, ben segur, en la seva posició.

22. Fins al darrer moment, Destorrent i els seus companys van demanar al rei «que prengue lo vostre cor en les sues mans e que vice et manu regia façau vostre reial juy e que tothom serva lo manament e així com manareu se farà, que no és nengú qu·i pugua res». AHCB, Correspondència 04/1B.VI, f. 93.

23. Amb tot, els arrendaments van seguir en mans del comte de Cardona. D'ell, Destorrent advertia el seu síndic «ja sabeu los tractes que acostuma a manejar» i afegia «se manejara en conduir lo Sor. Rey en coses prejudicials, les quals puguen turbar lo redres qui s·espera de la benaventurada venguda del dit Senyor». AHCB, Correspondència 04/1B.VI, f. 97.

cumentació no aporta informació sobre la seva estada, però sabem per Vicens Vives que la ciutat va reiterar, davant el monarca, la necessitat de fer efectiu el redreç a partir de la restitució de béns i la reforma del General. Ben segur que es va reunir amb molts dels seus súbdits, per a conèixer de primera mà el que passava al Principat i fomentar en les seves relacions personals, maniobres que sens dubte serien molt útils en el futur. I entre aquestes estava el mateix Jaume Destorrent, del qual l'historiador afirma que la sintonia entre els dos era bona.[24] Un exemple que demostra un cop més l'habilitat del monarca, que encarregava al conseller i a un advocat de confiança que es fessin càrrec d'un plet que el seu cosí germà Enric d'Aragó tenia amb la Diputació per unes quantitats que aquesta li devia del comtat d'Empúries.[25] D'altra part, i abans de deixar la ciutat, encara sense convocar corts, formava una Tretzena, amb representants dels tres estaments, el canceller, el vicecanceller, el governador i el mestre racional. En línies generals aquesta iniciativa va ser un fracàs, si descomptem l'abolició de les capitanies locals, un vestigi dels anys de la guerra. Encarregada d'abordar la recuperació dels béns de patrimoni reial, a la seva primera trobada només van assistir el vicecanceller, el mestre racional i dos membres de l'estament militar, un d'ells el comte de Cardona. Segons la documentació de la reunió, els presents van ser molt crítics amb el paper de Barcelona i especialment amb el seu conseller en cap.[26] Impulsat pel rei, el paper de Destorrent que estava a punt de deixar el Consell de Cent, anava agafant embranzida tot i buscar-se enemics.

Ferran era conscient que hi havia molta feina per davant. A la situació de les institucions, l'enfrontament entre els estaments i el fracàs de la Tretzena se sumaven els pillatges i saquejos que es produïen en diferents punts del Principat. Trobant-se a Toledo, el mes de novembre nomenava el seu cosí lloctinent general de Catalunya, una decisió que no va agradar ni a la ciutat ni a la Diputació al considerar que no s'ajustava a les lleis del país.[27] Mesos més tard, i també des de Castella on havia conclòs les seves corts, el 15 de setembre n'anunciava la convocatòria a Catalunya.

---

24. Nogensmenys el rei li va concedir una provisió per a cobrar unes pensions endarrerides d'uns censals d'unes rendes de Mallorca en mans de la seva dona. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. I, p. 188.

25. Això va ser l'inici d'un plet que s'allargaria en el temps i que va permetre al futur lloctinent recuperar part del comtat d'Empúries, cedit a la Generalitat per Martí l'Humà a canvi d'un censal, l'any 1409.

26. ACHB, 02.01/1B.II, f. 198v.

27. Els diputats, en nom dels tres braços, van protestar davant el rei afirmant que no acceptarien cap ordre del lloctinent que anés en contra dels «usatges, constitucions, capítols e actes

La complicada dècada dels anys vuitanta

Previstes les corts pel mes de novembre, el rei va arribar al Principat amb més temps que la seva anterior visita. Era conscient que calia actuar i que els seus habitants no hi podien esperar més. S'escapa del nostre objectiu descriure en detall aquestes corts, però hi ha diversos punts que cal destacar en relació a la Diputació. Com assenyala Ernest Belenguer «se inició el reconocimiento de la deuda pública contraída en los censales nuevos» aquells que havien marcat la disputa entre les institucions des de l'inici del regnat. I a més, i això encara és més important, «el rey volvió a rearmarla hasta un cierto punto ya que de alguna manera podía haberla frenado».[28] En aquest sentit, hi jugava un paper clau la nova constitució de l'*Observança* o *Poc valdria*. Amb tot, es fixava que la Reial Audiència era l'encarregada de resoldre els greuges, una institució que cal no oblidar-ho, sempre seria més propera als interessos de la monarquia.[29] Però més enllà de la seva reafirmació no tot va ser positiu per a la Diputació. Un dels assumptes que es va plantejar va ser el de la modificació en l'elecció de diputats i oïdors, un relleu sota sospita, que molts associaven a suposats fraus comesos pels seus membres. El consistori sortint era l'encarregat d'escollir-ne els successors, fet que permetia garantir-se fidelitats i encobrir possibles irregularitats. Mentre el braç reial i el militar no es posaven d'acord a presentar una proposta, l'eclesiàstic hi era indiferent. Al final el tema va ser aparcat per la necessitat de tancar les corts i aprovar-ne el donatiu.[30] Les conseqüències d'aquesta decisió serien clau per entendre els esdeveniments posteriors.

Per què Ferran va consolidar el paper de la Diputació en el nou escenari que s'obria després de les corts? Si ho va fer, va ser precisament per una doble funció. Principalment per la seva capacitat de generar ingressos per la monarquia. Aquella mateixa tardor va ordenar avançar la subhasta dels arrendaments previstos el maig

---

de cort, privilegis, llibertats immunitats e altres drets». ACA. Generalitat, cartes diplomàtiques, V-235, 500.

28. Ernest Belenguer: *Los Trastámara. El primer linaje de poder político en España*, Barcelona, Pasado & Presente, 2019, p. 410. La Generalitat esdevenia guardià del corpus jurídic i constitucional del Principat.

29. Ferran utilitzaria la constitució *Poc valdria* en el cas dels censals de Mallorca per atemorir les autoritats locals. Miquel J. Deyà: «Mallorca, Catalunya i Corona a principis del regnat de Ferran II (1479-1485)», en *Ferran II i la Corona d'Aragó*, Congreso de Historia en el V Centenario de la Muerte del Rey, E. Belenguer (coord.), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2018, p. 159-178.

30. ACA, Generalitat, Corts N-991, f. 63r.

de 1482 per un preu de 32.000 lliures anuals. La resposta dels diputats va ser la mateixa de tres anys abans: negar-se a la petició reial. Aquest cop l'excusa va ser que les seves instruccions no havien estat ben transcrites.[31] Però un altre motiu per apostar per la seva consolidació, com ell mateix va assenyalar en el moment de la seva intervenció, per ser «anima del cos místic del Principat», el vincle entre el monarca i els seus súbdits, la institució on estaven representats els seus braços. Una eina útil pels seus interessos davant el fet de la seva continua i inevitable absència del Principat.

Més enllà de sortir reforçada, la Diputació renovada de l'estiu de 1482 mostrà un viratge clar cap als interessos de qui havia estat el seu principal defensor i continuava sent el seu principal arrendador, el comte de Cardona i Prades.[32] Veiem en l'elecció dels seus nous membres la resposta a la pressió que la institució estava vivint des de l'inici del regnat. Nogensmenys el seu nou diputat eclesiàstic era el seu fill bastard, Pere de Cardona, bisbe d'Urgell, però a més el nou diputat militar era un home de confiança de la família, Guillem Ramon de Bellera. Més enllà de les decisions preses a les corts els membres del nou consistori van comprovar com la supervisió del monarca augmentava. Sensible a les sospites de frau, Ferran va decidir posar en mans del seu tresorer Gabriel Sánchez el control del pagament dels censals, fet que li va permetre accedir als comptes de la casa. En els primers dies de 1483 exigia als diputats explicacions sobre el pagament dels salaris del consistori anterior, petició a la qual van respondre indignats afirmant que encara no havien pogut revisar-los. No satisfets amb això van afegir, sense donar noms, que estaven segurs que si els demanava aquelles informacions era per interessos o pressions de persones concretes.[33] Evidentment el rei era el responsable de les denúncies, però qui podia subministrar-li informació compromesa? Entre els sospitosos, el tresorer reial podia ser el primer però no l'únic. Més enllà del seu ofici d'advocat i de conseller en cap sabem que Jaume Destorrent va participar com a síndic a les corts de 1481. La sorpresa és que apareix com a membre de la Generalitat amb el càrrec d'advocat i assessor a

31. Ferran considerava que avançar-los contribuïa al «bé, la conservació e augment del dit General» i que d'aquesta possibilitat depenia que el redreç de la institució fos una realitat. ACA, Cancelleria, registre 3605, f. 84r-85v. La justificació dels diputats per la transcripció errònia a ACA, Generalitat, N-709, f. 113r.

32. El comte es va quedar amb l'arrendament per trenta mil lliures anuals al no disposar d'altres ofertes afirmaven els diputats. ACA, Generalitat n-709, f. 165r.

33. «La qual creem ha fet dita letra per importunitat de algú que de certa sciència». ACA, Generalitat, N-710, f. 60r.

principis de 1483.[34] En la seva tesi doctoral, Vicens Vives havia reparat en aquest fet, afirmant que seria curiós esbrinar com Destorrent va aconseguir el càrrec.[35] Altres autors com Salvador Cabré afirmen que Ferran el va col·locar «amb l'ordre d'estudiar i canalitzar, secretament els abusos i desordres dels diputats».[36] Nosaltres no hem trobat cap document que demostri aquesta afirmació però si un parell de detalls que, si més no, criden l'atenció. Un d'aquests és que un membre del Consell de Cent com ell no podia formar part de la Diputació per una llei d'incompatibilitats de 1476 però va aconseguir, al desembre de 1482, que el Trentenari de la ciutat hi fes una excepció. L'altre, que a més el llibre de deliberacions de la Generalitat especifica que a diferència d'altres advocats de la casa, ocupava la plaça de forma permanent.[37]

La situació econòmica de la Generalitat, com la de tot el país, era delicada mesos després de les corts. Com recull el llibre de deliberacions els diputats es lamentaven dels problemes de gran part de la població per fer front al fogatge acordat. Per millorar les coses decidien ajudar els arrendadors amb un marge més ampli de temps –vint dies– per fer efectius els pagaments dels deutors. Però a més, i això demostra fins a quin punt s'estava arribant, hi havia deutors de la Diputació que rebien diners dels censals, a compte dels drets de les generalitats.[38] A tot això es sumaven els problemes de recaptació que es produïen a Castellbò, el Pallars, així com a la Vall d'Aran, per la presència de bandes armades i fins i tot enfrontaments puntuals entre els seus oficials i el del rei. Per acabar de complicar les coses en poc temps arribaria una epidèmia de pesta al Principat.

Davant aquests problemes el rei estava ocupat en una nova empresa, la guerra de Granada, iniciada en els primers dies de 1482. Preocupats per això i potser amb l'excusa de la mort del rei de França, Lluís XI, a final d'agost de 1483 els diputats es dirigien al monarca per recordar-li la necessitat de recuperar els comtats del Rosselló i la Cerdanya.[39] Això va generar una nova desavinença entre ells. Ferran els hi confessà que havia arribat a un acord amb els francesos per recuperar

34. El llibre de deliberacions de la Generalitat apunta com va ser l'únic dels assessors consultats a finals de 1481 partidari d'avançar l'arrendament com demanava el rei. ACA, Generalitat, deliberacions, imatge 118.

35. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. I, p. 254, nota 90.

36. AADD, *Historia de la Generalitat*, vol. I, p. 219.

37. ACA, Generalitat, deliberacions N-115, imatges 252-253.

38. ACA, Generalitat, deliberacions N-115, imatges 236-238.

39. ACA, Generalitat, N-711, f. 4v.

els territoris, però la mort del sobirà ho havia complicat tot.[40] Era per això que calia convocar unes noves corts, però la situació a Granada i Navarra no li permetien anar al Principat. Per aquest motiu els hi proposava fer-les però encapçalades pel seu cosí, el lloctinent, opció rebutjada pel Consell de Cent i la Generalitat. La seva resposta no el va desanimar, i les va convocar a Tarassona el 15 de gener. La resposta dels braços no hi va ser unitària. El braç reial va ser el que més resistència hi va oferir, mentre l'eclesiàstic i el noble van iniciar la seva marxa cap a la ciutat aragonesa. Amb tot, i això és el que ens interessa, el comte de Cardona, màxim representant del braç militar va decidir restar al Principat, fet que va molestar el rei que veia com, fins i tot, la seva petició que la Diputació enviés síndics fos rebutjada amb l'argument que ells eren, simplement, els representants dels braços «[Mai] fou vist ne practicat que deputats anassen o tramatessen procuradors en Corts generals ne particulars».[41] Es tractava d'una estratègia conjunta del noble i dels diputats?

El cert és que el rei, que en un primer moment va disculpar el comte atenent la seva edat, va veure com passaven les setmanes sense celebrar-se el parlament previst. A principi d'abril, mostraria el seu costat més autoritari davant el noble i el seu fill, el conestable. En primer lloc no entenia el desinterès mostrat quan l'objectiu era recuperar els comtats «los dits cathalans deurien mes instar e desitjar que altres»,[42] sentenciava. De la mateixa manera, els instava a reunir-se amb ell, petició rebutjada que encara el va molestar més.[43] No sabem d'on provenia la resistència del noble, però poc podia fer el rei, conscient de la importància d'una figura que, amb l'ajuda del seu fill, l'havien protegit en el setge de la Força de 1462. La resposta a la seva actitud, més enllà del seguiment i control de la gestió de la Diputació i els seus arrendaments, la podem trobar en el responsable del setge de la fortalesa gironina de feia més de trenta anys. Mesos abans, el desembre de 1483, Ferran havia perdonat a Hug Roger III, cosa que no havia fet el seu pare a la Capitulació de Pedralbes, gest no ben acceptat pel vell noble. El que no s'esperaven ni el rei ni el noble, és com en aquell mateix moment, el comte de Pallars envaís el comtat de Castellbò amb quatre-cents homes que declaraven la guerra a la princesa Caterina de Navarra.[44] Aquest era un precedent perillós que

40. AHCB, Correspondència 04/1B.VI, f. 80v. No hem trobat la carta a la Diputació.
41. ACA, Generalitat, N-711, f. 52r.
42. ACA, Cancelleria, registre 3608, f. 202r.
43. ACA, Cancelleria, registre 3613, f. 7v.
44. ACA, Generalitat, N-711, f. 53r.

obria les portes dels Pirineus als francesos, ara sota el regnat de Carles VIII. Un gir inesperat i beneficiós pels Cardona que van veure el camí obert per acabar amb el seu vell enemic i ocupar les seves terres. Ferran no podia enviar les tropes perquè estava ocupat a Granada, fet que el va fer requerir els serveis del comte.[45] La seva resposta va ser immediata i va posar tots els recursos militars al servei de la causa reial. Això va afectar la Generalitat que va veure com els seus diputats eclesiàstics i militars abandonaven Barcelona per ajudar Ramon Folc a combatre contra el comte de Pallars, fet que tindria efectes negatius en el funcionament de la institució.

És evident que Ferran necessitava ajuda per governar el Principat més enllà de la que podien oferir-li les seves institucions. En el cas del lloctinent, aquest no ho tenia fàcil davant l'animadversió de la Generalitat i el Consell de Cent i la falta de recursos per garantir l'ordre públic. Això beneficià al comte de Cardona, una peça clau que també necessitava especialment per fer front a les torbacions que es vivien al Pallars i Castellbò. I en darrer terme estava Jaume Destorrent amb qui, com havia passat amb el comte, el rei va veure temporalment refredar-se la seva relació després d'anomenar l'aragonès Alfonso de la Cavalleria vicecanceller, càrrec que desitjava el conseller barceloní.[46]

En aquest context apareixen dos afers, en què la Generalitat tindrà un protagonisme diferent: la implantació de la Inquisició i la revolta de la remença. De la primera, si el rei, com assenyala Ernest Belenguer, tenia intenció d'introduir-la en les fracassades corts de Tarassona, va ser conscient que caldria fer-ho per territoris i amb una línia clarament autoritària.[47] En el cas del Principat, comunicava el mes de maig de 1484 als diputats la seva implantació després del vistiplau del papa Sixt IV, motiu pel qual enviava a Barcelona els seus dos primers inquisidors. En representació del General, el diputat reial afirmava, després de reunir-se amb el lloctinent, que la seva presència era «cosa insòlita» i anava en contra de les constitucions del país, afegint que en un moment que l'economia semblava recuperar-se i amb un lleuger augment de la població la seva implantació causaria gran torba-

45. Ferran va escriure al lloctinent per ordenar-li que només en el cas que els Cardona demanessin ajuda «les deys con todas vuestras fuerzas». ACA, Cancelleria, registre 3613, f. 14v.

46. Per Ferran, De la Cavalleria era una garantia per «la buena administración de la justicia» com va fer saber al lloctinent. Destorrent, home sense escrúpols, podia ser-li útil pel futur, com es demostraria més endavant. ACA, Cancelleria, registre 3613, f. 14v.

47. Ernest Belenguer: *Los Trastámara. El primer linaje de poder político en España*, Barcelona, Pasado & Presente, 2019, p. 429.

ció i faria que molts fugiren.[48] Des d'aquest moment s'iniciaria la resistència de les institucions del país, que van actuar de manera relativament coordinada per frenar els desitjos del rei. No va servir de res afirmar davant el sobirà que els nous inquisidors no tenien per què anul·lar ni ultrapassar les competències de l'antiga Inquisició catalana, encapçalada per Jaume Comes. Fins i tot Ferran va insistir al seu cosí, el lloctinent, que no volia «quebrantar aquelles [lleis] antes queremos sean observadas segund las tenemos juradas».[49] Res el faria canviar d'idea com va anar comprovant la Diputació al llarg del temps. Mentrestant l'efecte de l'actuació dels nous inquisidors era cada cop més evident, com els diputats denunciaven davant la fugida dels jueus del Principat. L'esperat redreç econòmic podia quedar en no-res com Destorrent, de nou conseller en cap el novembre de 1484, denunciava molest a la cort. Anys de resistència que van acabar, d'alguna manera encara que no definitiva, el 20 de juliol de 1487, quan diputats i consellers prestaren jurament davant l'inquisidor de la ciutat, una cerimònia en què totes les parts, com apuntava Vicens Vives, buscava rebaixar la tensió i on va jugar un paper fonamental el mateix Destorrent, reconciliat ja amb el monarca.[50] Nous plets es produirien en el futur amb la Inquisició, però sense la mateixa intensitat i on no es posaria en entredit la funció d'uns i d'altres.[51]

L'altre gran assumpte al qual es va enfrontar la Generalitat va ser el dels remences. Les corts de 1481 havien empitjorat la seva situació davant uns nobles reforçats pel monarca. Si els remences tenien alguna esperança en Ferran la constitució «Com lo senyor» va portar el camp català a un temps anterior a la de 1457 quan Alfons V va invalidar els mals usos senyorials. La tensió va créixer fins a l'estiu de 1484. El mes de setembre, el diputat reial advertia la cort que s'estaven produint aixecaments a tot el territori, fet que aprofitaven molts per a no pagar censos, tasques i altres drets. Poc després, el líder de la remença Pere Joan Sala i els seus homes atacaven un oficial del lloctinent, i així s'estenia la revolta per les muntanyes de Girona, la Selva i Vic. Mentre la reacció de Barcelona va ser ràpida, for-

48. ACA, Generalitat, N-712, f. 25r. Els diputats eclesiàstic i militar havien marxat a reunir-se amb les partides del comte de Cardona.

49. ACA, Cancelleria, registre 3613, f. 14r. Ferran perdria la confiança en el lloctinent en l'afer de la implantació de la Inquisició per la seva manca de compromís.

50. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. II, p. 414. El jurament dels diputats a *Dietaris de la Generalitat de Catalun*ya, 1994, vol. I, Generalitat de Catalunya, i a *Cròniques de Bruniqu*er, vol. II, p. 120.

51. Després de les queixes de la Generalitat el rei obligaria a pagar als inquisidors els drets de les generalitats. Aquests es negaven a fer-ho tot al·legant la seva tasca evangelitzadora.

mant un Trentenari i recaptant diners per crear un exèrcit, dos dels tres diputats, el braç l'eclesiàstic i el militar acompanyaven el comte de Cardona en la seva campanya contra Hug Roger. El mes d'octubre, Ramon Marquet oïdor reial i home acostat a Destorrent, es dirigia a terres gironines per constatar que la situació era més greu del que es pensava. Convocat el consistori, diputats i oïdors es reunien a Barcelona a finals de novembre, mentre la ciutat escollia a Destorrent conseller en cap per a fer front a la crisi.[52]

Un primer intent d'acabar amb els revoltats va fracassar amb la derrota de Montornès del Vallès, de la qual el diputat militar va ser testimoni. Davant la gravetat de la situació el consistori, molt alarmat es va dirigir al monarca acusant-lo de no fer prou per resoldre la situació, afirmació vàlida també pel que estava passant al Pallars «plaria a vostre altesa girar la cara en la conservació d'aquest vostre Principat e no remetre-ho tot al que subseguir sen mas ab prontitud e efecte com de la Majestat vostre se espera».[53] Les sospites d'una possible conxorxa entre part dels revoltats i el monarca, sumat a la resistència dels diputats a complir les ordres del nou vicecanceller per no ser d'origen català no van agradar Ferran, que va compartir la seva indignació amb el lloctinent «tales suplicaciones son fechas mas por pasión o desordenada ambición».[54] La desconfiança entre tots els implicats en resoldre la crisi era mútua.[55] Darrere de les crítiques Ferran veia la mà de Destorrent com li confessava al comte de Cardona, al que va escriure lamentant-se de la manera d'actuar d'alguns dels seus membres. Nogensmenys li deia en relació al nomenament del vicecanceller que hagués preferit que la seva protesta fos per no ajustar-se a les constitucions que «no per complaure la desordenada ambició de algú qui en açò los ha empesos car de tot açò som certificats de ple».[56]

Mentrestant, davant la desfeta de Montornès el diputat militar tornava a Barcelona per a informar els seus companys del que havia passat. Immediatament el

52. Vicens Vives afirma que era l'aposta de la ciutat per «un home de prestigi, amb les condicions intel·lectuals per fer front al problema de la remença i al de la Inquisició». Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. II, p. 311.

53. ACA, Generalitat N-712, f. 82v.

54. ACA, Cancelleria, registre 3564, f. 181r.

55. El rei fins i tot va escriure al regent de la Cancelleria, Antoni de Bardaxí, perquè fes un seguiment de les accions del seu cosí, el lloctinent, per comprovar si les seves ordres eren respectades i els manaments del vicecanceller es complien. ACA, Cancelleria, registre 3564, f. 184r.

56. ACA, Cancelleria, registre 3564, f. 184r

diputat eclesiàstic i l'oïdor militar marxaven a reunir-se amb el comte de Cardona. Al mateix temps, els braços mostraven la seva disposició a formar un exèrcit després que el lloctinent els hi reconegués que no tenia prou homes per fer front als revoltats, però mentre el braç eclesiàstic reclamava la presència del vell noble, l'estament militar i entre ells el mateix Bellera demanaven que fos el seu fill, el conestable, qui és posés al capdavant de les tropes. El 2 de febrer de 1485, Sala i els seus homes atacaven Granollers. L'endemà, els diputats demanaven al comte que es dirigís urgentment a Barcelona.[57] Cinc dies més tard, Joan Ramon Folc entrava a la ciutat amb els dos fills i vuitanta homes. La situació era suficientment greu com per posposar temporalment la seva campanya contra el comte de Pallars. Assabentat de l'ocupació de Granollers per Sala, Ferran donava instruccions al lloctinent Enric, al comte de Cardona, a l'arquebisbe de Tarragona i als tres estaments perquè facilitessin tota la seva ajuda al primer. La Diputació quedava al marge d'aquests moviments. La resta de la història és coneguda. El primer de març una tropa de quasi quatre mil homes capitanejada pel conestable i de la qual formava part el seu germà i el seu servidor, els diputats eclesiàstic i militar, així també com el conseller en cap anaven a la recerca dels revoltats. El dia 24 atacaven Sala i els seus partidaris a prop de Llerona, a última hora de la tarda. La seva derrota va ser total, dos-cents homes van morir i dos-cents més van aconseguir escapar-se'n. Entre els presoners hi havia el seu cabdill que dies més tard seria ajusticiat a Barcelona. Finalitzada la revolta, els Cardona i els seus homes van reprendre la campanya al Pallars. La Diputació va quedar al marge de les negociacions posteriors amb els remences moderats. Amb tot i de manera constant, els diputats continuaren advertint el rei, sense gaire èxit, d'accions puntuals d'alguns d'ells contra propietaris de castells, unes advertències que buscaven obstaculitzar qualsevol acord, fins i tot després de la sentència de Guadalupe, però que no van tenir cap repercussió. Crida l'atenció, pels seus efectes posteriors la valoració que el desembre de 1487, més d'un any i mig després de la sentència, feia el consistori anterior a la intervenció. Els seus membres protestaven al rei per la seva firma al considerar com alguns dels punts eren contraris a les constitucions, usatges i llibertats del Principat. Però a més, i això era el més greu, lamentaven que hagués signat l'acord amb els remences no només com a àrbitre sinó també com a rei i senyor. Fet que els obligava a demanar-li que especifiqués que

57. ACA, Generalitat N-712, 89v. «Com prestat una hora es un any la venguda de aquella hi haurem gracia».

només havia actuat com a «àrbitre e arbitrador» i que aquesta no assentés jurisprudència per plets futurs.[58]

Superat el punt crític de la revolta remença i dedicats de ple els Cardona a la seva campanya al Pallars, l'estiu del 1485 es procedia a la renovació de càrrecs a la Generalitat. En relació als arrendaments, el comte de Cardona continuava sentne el principal responsable.[59] El nou consistori era conscient de la necessitat d'arribar a una solució on hi havia problemes per recollir els drets de les generalitats i de ser més efectiu en la seva recaptació a tot el territori.[60] Mentrestant Ferran estava dedicat de ple a tancar un acord amb els remences, objectiu que aconseguiria l'abril de 1486.[61]

Unes setmanes més tard, entrat el mes de juny, moria a la localitat de Pons el comte de Cardona i Prades, quan l'oïdor eclesiàstic, home de confiança de la família, el visitava per tractar sobre diversos temes relacionats amb la Generalitat. El dietari de la institució recollia de forma extensa el seu decés i evocava de manera sentida la seva figura: «Fonc gran tala la mort de tal senyor, qui és stat dels valents, cavellers del món, e de gran saber en totes coses, home benigníssimo, alegre e no gens cruel, e qui se havie fets grans honors, així en batalles com en altres coses».[62] Amb la mort del comte no només es perdia al principal arrendador de la Generalitat. Era qui millor en coneixia el funcionament, de manera directa o pels seus fills, i qui més va defensar-ne el redreç en el marc d'unes corts i respectant les lleis del Principat.

58. ACA, Generalitat N-714, f. 39r.

59. Aquest cop es van arrendar el primer dia de juliol, entenem el retard pels problemes causats pels remences els mesos anteriors.

60. El mes de maig de 1486 es publicava una crida per a recordar l'obligació que totes les mercaderies paguessin els drets de les generalitats. ACA, Generalitat, N-713, f. 152v.

61. Diversos són els treballs que tracten el tema amb visions contraposades. El més recents, més enllà dels treball del propi Vicens Vives són el d'Eva Serra, «Vicens i els remences. Tornar-hi a pensar», *Pedralbes*, 30, Barcelona, 2010, p. 107-109; el de Josep Fernández Trabal, «El conflicte remença a la Catalunya del segle xv (1388-1486)», *Afers. Fulls de recerca i pensament* 42/43, Barcelona, 2002, p. 587-624; Valentí Gual, «Les conseqüències de la sentencia arbitral de Guadalupe», a Àngel Casals (coord.), *Revisió historiogràfica de Jaume Vicens Vives*, Cabrera de Mar, 2010, Editorial Galerada.

62. *Dietaris de la Generalitat de Catalun*ya, 1994, vol. I, Generalitat de Catalunya, p. 255.

La intervenció de la Generalitat

La Generalitat necessitava una reforma des de l'inici del regnat de Ferran. Aquesta era una idea omnipresent des de 1479. La falta d'eficàcia de la institució a l'hora de recaptar recursos així com els fraus continuats que cometien alguns dels seus servidors, des de diputats a collidors locals, feien evident la necessitat de prendre mesures. El que no s'esperava ningú, a excepció dels més propers al monarca és que aquest prengués la iniciativa de manera personal i sense la intervenció del parlament. El rei volia una Diputació eficient i al seu servei, no dels altres.

Per fer efectiva la intervenció va ser necessari recórrer a oficials de la màxima lleialtat i confiança, així com d'arguments que no obrissin la porta a greuges posteriors. Dos elements hi van ser claus perquè aquesta es produís a les portes de la renovació del consistori prevista l'estiu de 1488: la mort del comte de Cardona i l'absència del rei.[63] En efecte, finalitzada la campanya de Màlaga i a les portes de Nadal de 1487, Ferran va perfilar la seva estratègia. Mesos abans, al setembre, havia encarregat al regent de la Cancelleria, Francesc Malet, i a l'advocat fiscal, Gaspar Vilana que preparessin una informació secreta amb l'ajuda d'un notari de tots els «desordens, mals, dans e tiranyes ques diu se ha fetes es fan de tots dies en aqueixa casa de diputació per los diputats e altres ministres de aquella en gran deservey de Deu e nostre e evidentíssimo del dit Principat».[64] Aquí entrava en joc tota la informació, que des de dins de la casa havia aconseguit Destorrent com advocat des de 1482. El lloctinent Enric d'Aragó va ser l'encarregat de convocar a Saragossa determinades personalitats entre les quals hi havia el comte de Cardona i el bisbe de Tarragona, així com el mateix Destorrent. Tot i que no es saben els motius de la reunió, Vicens Vives ho va vincular a la intervenció encara que, com també va destacar, la trobada va ser poc eficient.[65] Mentrestant, els diputats sospitaven de moviments en contra seva com confessaven al monarca.[66] Inquietud que va augmentar quan aquest també va convocar a la capital aragonesa els diputats del braç eclesiàstic i del braç militar. Mentre el primer es va excusar atenent el seu

63. Ferran confessaria al lloctinent, quatre mesos abans de la intervenció, que calia aprofitar-ne l'absència del Principat. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 70v.

64. ACA, Cancelleria, Varia 2, registre 3686, f. 94v.

65. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. II, p. 22.

66. ACA, Generalitat, N-714, f. 37r.

delicat estat de salut, el segon si que va viatjar a la cort. Resultat de la trobada és que Ferran va demanar que l'oïdor reial viatgés tot seguit a veure'l.

A final de març de 1488 el rei havia madurat el seu pla com transmetia al lloctinent Enric.[67] El rei li recordava tot allò que havien tractat a Saragossa, i després de destacar la importància que ell no estigués present a Barcelona, li demanava que la seva provisió es portés a terme «y no fuesse empachada por los diputados que oy son ni por la Ciudad, con allegaciones que esto pudiese ser esto contra constituciones o por qualquyere via».[68] Estava clar que el rei no volia perdre temps en qüestions legals. En les mateixes instruccions Ferran també li demanava que, amb l'ajuda de Malet i Vilana, configurés una llista de candidats per a formar la nova Diputació.[69]

Un altre assumpte important per resoldre abans de la renovació del consistori era el de la subhasta dels arrendaments. A mitjans de maig i des de Múrcia el rei comunicava als diputats que davant els abusos i desordres comesos, dels quals fins i tot coneixia que participaven, havia decidit «sots incorriment de nostre ira e indignació e altre penes a nostre àrbitre reservades»[70] treure els arrendaments per taules i no de manera general com s'havia fet fins llavors buscant així una veritable competència. Ferran desconfiava i no s'estava d'escriure personalment al diputat eclesiàstic, l'abat de Ripoll Ponç Andreu de Vilar i al mateix Destorrent. A l'advocat i confident seu li demanava que vetllés pel compliment de les seves ordres advertint-lo que, si no ho feia, prendria mesures contra els responsables.[71]

El cercle s'anava tancant i diputats i oïdors estaven alarmats i també desorientats, de tot el que estava passant. A començament de juny enviaven una ambaixada a la cort encapçalada per Joan d'Argençola, comanador del temple de Castelló d'Empúries. Justificaven la seva iniciativa en assabentar-se, per un viatge personal de l'oïdor eclesiàstic a València, que s'estava preparant una enquesta contra ells. Per aquest motiu volien que Argençola fes canviar d'opinió el rei i no actués contra ells. Per aconseguir-ho portava dos plecs d'instruccions. En el primer, més extens, recordaven al monarca les seves obligacions amb el Principat, es mostraven favo-

67. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 70v-71r.

68. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 70v.

69. «Assí mesmo nos avisareys, si os parecera la dicha mutación, que vegueries ponemos los diputados, así de un stamento como de otro, significando nos si los diputados y oydores de contos de la yglesia del estado militar y del stament de las universidades se deve fazer, ca en caso de la dicha mutacions aquel mismo orden queremos seguir. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 71r.

70. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 90r.

71. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 90r.

rables a la seva petició de subhastar els arrendaments per taules, i li recordaven que els drets de les generalitats s'havien aprovat per quantitats validades per ell. També es lamentaven que no hagués volgut fer cap reforma en els dos triennis anteriors. En el seu comiat, després d'anunciar que ja hi havia convocats trenta-sis candidats a ocupar els càrrecs, insistien que la renovació tiraria endavant amb el convenciment que no prendria mesures contra ells. Però a més l'enviat de la Diputació portava unes segones instruccions, un pla B per si amb el primer no aconseguia el seu objectiu, conscients de la fermesa i autoritat del rei.[72] En aquestes demanaven al sobirà que, si no canviava d'idea i insistia a modificar la manera d'escollir-ne els membres, ho fes en el marc d'unes corts. I com havien fet en les altres provisions insistien en el fet que qualsevol intervenció «seria contra lo jurament per sa M. prestat e contra los capítols e actes de Corts en gran vergonya e infàmia de dits deputats e oydors de comptes e per lo semblant serie perdre totalment lo crèdit del dit General».[73] Paraules i bones intencions! Res el faria canviar d'opinió. Ho havia demostrat en altres afers com el de la Inquisició. Era molt temps amb l'objectiu de tirar endavant un redreç que ara no podia aturar-se. Argençola va encapçalar una de les ambaixades més inútils de tota la història de la Generalitat.

«Certa cosa es que lo General es la anima del cors mixtich de aqueix nostre Principat del qual nos per la divina gracia som cap, defensor e protector».[74] Així començaven les ordres que Ferran enviava al lloctinent en què ordenava la suspensió de les eleccions. Com havia fet en relació a la sentència de Guadalupe, i com sospitaven els diputats, es col·locava per sobre de tothom i s'erigia en senyor, protector i defensor de la Diputació. Des de la seva posició, i gràcies a la informació rebuda, afirmava, coneixia dels seus abusos i la seva mala gestió, fets que anaven en contra de la cosa pública. A continuació, detallava irregularitats detectades: participació de diputats i oficials en els arrendaments, pagament de censals a diputats que devien diners a la institució, pensions abonades de manera arbitrària, salaris duplicats, falta de control en les liquidacions dels consistoris anteriors, així com de receptors i collidors. Dels arrendaments s'hi detallava la manca de cura i diligencia tant en la seva execució com a l'hora d'augmentar-los, assegurant a més, que s'havia dissuadit a postors disposats a apujar preus a les subhastes. En relació a la recaptació, el rei considerava que si es recollien unes 31.000 lliures a l'any i les despeses del General sumaven 28.000 lliures encara quedaven tres mil per lluir censals, cosa que

72. ACA, Generalitat, N-714, f. 92v-93r.
73. ACA, Generalitat, N-714, f. 92r.
74. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 122r.

no es feia. Però, a més, aquests es continuaven venent als mateixos membres de la Diputació, que cobraven uns interessos més alts.[75] Una segona provisió presentava als nous diputats proposats pel lloctinent. Aquests eren l'abat de Poblet, Juan Payo Coello, el vescomte d'Èvol, Joan de So i de Castro i el veí de Girona Pere Terrades. Entre els oïdors designats un home de confiança de Destorrent, el conseller en cap de Barcelona Joan Roig.[76] Unes darreres instruccions especificaven com calia actuar-hi. Enric d'Aragó havia de reunir-se amb els consellers barcelonins el dia de la renovació de càrrecs –el 22 de juliol–, per entregar-los una lletra en què s'explicaven els motius de la intervenció,[77] a continuació, amb els nous diputats i oïdors havien d'anar al palau de la Generalitat, suspendre la votació i donar possessió als nous càrrecs. Un cop fet el relleu, s'hauria de reunir amb membres dels tres estaments per explicar-los de primera mà els motius de la seva actuació. L'objectiu era per Ferran que els seus membres no «tomasen sinistros conceptos» sobre el que havia fet i justificar no haver convocat corts amb l'argument que serien molts els que posarien obstacles en una intervenció justificada davant la gran quantitat de proves de les quals disposava.[78] La darrera gestió, i aquesta la faria el mateix monarca, seria escriure com a propietari dels arrendaments. A aquest, Ferran li anunciava la seva decisió i li demanava, per servei a la seva persona, «doneu ordre que les dites coses per nos sobre açò provehïdes e manades sien deduhïdes en efecte».[79]

Arribat el dia de la intervenció tot va anar com estava previst. El dietari i la documentació de la Generalitat recull els nomenaments dels nous membres.[80] Com aspecte curiós destacar la decisió del lloctinent de mantenir el protocol tradicional, tot i que els candidats estaven seleccionats. Una iniciativa que no va agradar al rei com li va transmetre en el moment de la segona intervenció.[81]

---

75. Les provisions reials també especificaven que els recaptadors de les generalitats retenien els diners cobrats i els utilitzaven en el seu propi benefici sense que des de la Generalitat fessin res per impedir-ho.

76. ACA, Cancelleria 3665, f. 123.

77. Ferran recomanava al seu cosí que dediqués a la seva exposició «poco tiempo, el menos que podréis». ACA, Cancelleria, registre 3665, f. 123v.

78. ACA, Cancelleria, registre 3665, f. 124v.

79. ACA, Cancelleria, registre 3665, f. 124v.

80. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, 1994, vol. I, Generalitat de Catalunya, p. 260 i ACA, Generalitat, sèrie G 161, f. 153-155v.

81. «Vos encargamos y mandamos que sin mudar en ellas cosa alguna y sin servar otras solemnidades y formas como quisisteis fazer el triennio pasado essecutéis las dichas nuestras previsiones. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 58v.

La Generalitat intervinguda

La Diputació va estar intervinguda al llarg de dos triennis. L'objectiu del rei, com va fer arribar als catalans, era fer la seva reforma en el marc d'unes corts i abans del final del primer mandat. Però el cert és que la resistència del regne de Granada en la recta final de la guerra va complicar les coses i va fer necessària una segona renovació controlada pel poder reial. Mentre que la primera va ser, en línies generals un fracàs, on es van reproduir moltes irregularitats denunciades pel monarca, la segona va ser capaç de redreçar en l'àmbit econòmic la situació.

La correspondència reial mostra com, des de les primeres setmanes, Ferran donava instruccions i seguia amb interès totes les actuacions del nou consistori encaminades a sanejar-ne els comptes i acabar amb la corrupció. Indirectament i com havia fet des de l'inici del regnat altres oficials de dins i de fora de la casa el mantenien informat de tot el que feien diputats i oïdors. Amb aquest objectiu va ordenar que Destorrent continués com advocat de la casa, quan per les seves ordinacions no podia estar més de dos triennis seguits, així com Gaspar Vilana, un dels responsables de la informació secreta utilitzada per a la intervenció.[82] En poc temps, Ferran va comprovar que les coses no anirien en la línia desitjada. Més enllà de jurar el càrrec l'abat Payo, no arribaria a Barcelona fins al mes de gener de 1489, fet que el va molestar per la seva falta de compromís. A més la resta dels companys es resistien a renovar el càrrec de l'antic conseller en cap amb l'argument que no s'ajustava a la legislació de la Diputació. Un altre assumpte delicat va ser el dels arrendaments. Era difícil parlar d'irregularitats i no pensar en els Cardona encara responsables de la seva gestió. Ferran, hàbilment, evitava enfrontar-se al noble i delegava en els diputats la responsabilitat d'investigar-lo.[83] I no menys important va ser la qüestió dels censals, dels quals demanava que es fessin totes les lluïcions possibles. Potser perquè estava previst o per la lentitud a l'hora de portar les reformes el rei, convocava a les portes de Nadal a cort el regent dels comptes, Joan Boscà.

Que les coses no anaven bé era evident al març quan, entre molest i estranyat, el monarca els hi escrivia «empero tenim alguna admiració que ha molts dies que no tenim letres vostres ni avis del que fet haveu».[84] El seu malestar, més enllà de la poca implicació dels escollits, també era amb Boscà per la seva tardança a dirigir-se a la cort. Els diputats justificaven la seva tardança en els informes que havi-

82. ACA, Cancelleria, registre 3665, f. 123v. Ocuparia plaça d'advocat també.
83. ACA, Generalitat, N-926, f. 9r.
84. ACA, Generalitat, N-926, f. 20r.

en preparat per al monarca on es detallaven part de les seves primeres mesures, així com algunes irregularitats detectades, la majoria de la dècada del setanta, encara en temps del seu pare.[85] Altres exigències del monarca, de les quals no donaven resposta, passaven perquè els comptes dels arrendaments estiguessin en mans del racional i el seu ajudant. I per si n'hi havia prou, Ferran no volia que no és renovés cap càrrec de la institució sense la seva aprovació.

Per fi la segona quinzena de maig, el regent es reunia amb el rei a Jaén. Allà es trobava també un home de confiança del comte de Cardona, pendent de qualsevol novetat relacionada amb ell o la seva família. Al noble, Ferran també li demanava comptes de certes irregularitats detectades.[86] La importància del viatge de Boscà a la cort radica en el fet que aquest va tornar a Barcelona amb unes instruccions extenses i a l'hora concretes on s'especificava tot allò que calia fer per a redreçar la Diputació.[87] De manera minuciosa, i a partir de la informació dels seus confidents i assessors, el rei reclamava en 59 punts mesures immediates a escala econòmica (arrendaments, lluïció de censals entre d'altres), política de personal (pagament de salaris, renovació de càrrecs) i funcionament intern.[88] Fins i tot, això també demostra la seva implicació, feia saber a diputats i oïdors que estava al corrent de les seves desavinences personals «dignes de reprehesión i punición y es señal de poca gravedad y de mucha passión»[89] i com aquestes perjudicaven el veritable redreç del General. A més no s'estava de recomanar-los discreció en les seves deliberacions i fomentar les votacions en cas de discòrdia en el consistori. Apuntant que en cas d'empat s'encarregués un advocat de trencar-lo (no oblidem que aquests eren escollits per ell).

Les recomanacions del rei no van fer cap efecte. A la tardor escrivia als diputats per amonestar-los davant la seva falta de compromís en el redreç del General: «Parece nos que afecciones humanas, deudos, amistades e ruegos han tenido y tienen tanta fuerza con vosotros o algunos de vos que por aquellos haveys perdido aquel respecto de rectitud que siempre ante los ojos devyerades tener».[90] Els pro-

85. Deutes pendents de cobrar, sous duplicats entre d'altres. ACA, Generalitat N-926 f. 152r-162r.

86. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 175r-175v.

87. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 168r-172v.

88. Com aspectes curiosos cal detallar com es reclamen sous de la Generalitat reialista de la guerra civil, drets de les generalitats retinguts pel pare de l'actual comte de Cardona o despeses d'un viatge de Pere Dusay a Nàpols en temps d'Alfons V.

89. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 172r.

90. ACA, Generalitat N-926, f. 33v.

blemes entre els membres del consistori eren evidents. El diputat eclesiàstic, lluny de Barcelona habitualment, no semblava interessat en els assumptes de la casa, mentre l'oïdor reial, proper a Destorrent estava enfrontat a la resta dels companys, escollits en darrer terme pel lloctinent. Per acabar de complicar les coses s'havia declarat un brot de pesta a la ciutat al final d'aquell mateix estiu.

Des del setge de Baza, i desanimat pel que estava passant, Ferran es dirigia el mes de novembre de nou a la Generalitat per a recriminar la seva actitud «sabemos que los negocios desse consistorio e que se tracta en el son profanados e divulgados». De les seves instruccions afegia «cada uno de vosotros tiene studio y forma de salvar a su amigo, pariente, o aquel a quien se ha fecho deudor de peccunias prestadas».[91] Tot i la duresa de les seves paraules no van fer efecte en el consistori i marxava de Barcelona poc després davant l'augment de mortalitat entre els seus habitants a causa de la pesta.

Poc podia esperar ja el rei d'aquell consistori que fins i tot deixava en pitjor paper la institució del que havien fet els seus predecessors. Conscient que no celebraria corts quan estava previst, l'estiu de 1491, per la resistència granadina, Ferran centraria tots els esforços a exigir als diputats en els darrers mesos de mandat en lluir censals i treure el màxim partit d'uns arrendaments, que passaven un moment delicat pel malestar dels seus responsables a causa de les pressions que rebien. Arribada la fi del trienni de res van servir les peticions del diputat eclesiàstic per nomenar ells mateixos als seus successors i eliminar la figura dels oïdors.[92] Fins i tot el mateix Boscà va ser acusat de suborn després de vendre un ofici a la taula de Tortosa per 40 lliures.[93] Prou havia fet mantenint-los en els seus càrrecs fins al final del mandat![94]

De tot se aprèn com va demostrar Ferran configurant, aquesta vegada sense l'ajuda d'Enric d'Aragó, un nou consistori i buscant un nou arrendador. El juliol de 1491 des del reial contra Vera donava noves instruccions al lloctinent de com s'havia de portar a terme la renovació. En primer lloc, i per evitar possibles crítiques o futurs greuges al fet que la Diputació sortint no escollís als seus successors,

91. Aquesta cita i l'anterior a ACA, Generalitat N-926, f. 38r. A més, el rei es lamentava, pel seu interès en mirar per amics i familiars, que diputats i oïdors estiguessin enfrontats. Poc després aquests es queixarien de la manca d'implicació en el redreç de Destorrent i Vilana.

92. ACA, Generalitat N-714, imatge 405.

93. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 55v.

94. Amb tot cal apuntar com en el moment de finalitzar el trienni, on a més moriren per la pesta els oïdors militar i reial, el consistori va lluir onze mil lliures i dos mil més poc després. ACA, Cancelleria, registre 3666, f. 54v.

recordava com ell havia suspès les darreres eleccions com a rei i senyor, motiu pel qual podia ara prendre de nou les decisions que considerés.[95] També reiterava el seu compromís a renovar la institució un cop acabés la guerra de Granada. Per evitar reticències pel manteniment com advocat Destorrent, designat regent de la cancelleria i en aquell moment conseller en cap de Barcelona després de la intervenció de la ciutat, ordenava que fossin escollits Gaspar Vilana i Gerònim Albanell. Els nous diputats eren persones de la confiança del rei i de Destorrent, alguns recomanats anteriorment per a cobrir oficis vacants a la Diputació. Entre ells destacava pel braç reial Pere Destorrent, fill del seu germà gran, ajusticiat en el complot de Sant Maties. L'acompanyaven l'abat de Montserrat Joan Peralta i el mestre sala Miquel Joan Gralla, home de confiança dels Destorrent.[96] L'altre punt clau perquè el redreç fos un èxit era el dels arrendaments. Poc abans de finalitzar el trienni i buscant exculpar-se els diputats sortints advertien al rei com, tot i les seves peticions, el comte de Cardona feia dos anys que es negava a ensenyar els seus comptes, el mateix temps que ells portaven en els seus càrrecs.[97] Estava clar que era necessari buscar un nou arrendador per acabar amb les irregularitats i Ferran va jugar bé les seves cartes. Va demanar al batlle general del Principat, proper als Destorrent, que es fes càrrec dels arrendaments mentre animava els comtes de Cardona i Trivento a entrar a la subhasta.[98] Miquel Sarriera, complint els seus desitjos, se'ls va quedar per 37.800 lliures, cinc mil més que el trienni anterior.

Compromesos amb el redreç, els resultats del treball del nou consistori van ser evidents als pocs mesos. La seva línia d'actuació estava condicionada per les instruccions reials que Boscà va portar als seus predecessors, així com pel desig del sobirà que col·laboressin amb Sarriera amb allò que necessités, fins al punt de deixar-lo escollir els seus oficials.[99] El diputat militar es va convertir en persona de

95. Deixava sense cap potestat el consistori sortint i advertia d'una multa de fins a deu mil florins a tots aquells que no respectessin les seves ordres. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 57.

96. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 57v-58r. Pere Destorrent i Miquel Joan Gralla havien viatjat a la primavera a Sevilla per a reunir-se amb el rei. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. II, p. 142, nota 193.

97. ACA, Generalitat, N-714, 245r. També havien descobert que el seu pare havia intentat en el trienni 82-85 que la darrera terça la paguessin de la següent, petició a la qual els diputats es van negar.

98. «...quantos más competidores sean más creemos que subirá el precio del arrendamiento», ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 54v.

99. Mesos més tard i a Barcelona el rei ordenaria als seus oficials ajudar i protegir els collidors, sobrecollidors i guardes de la Generalitat. Els consistoris anteriors es queixaven reiteradament que

màxima confiança del monarca per la seva dedicació i davant de les primeres proves que mostraven irregularitats comeses pel mateix Destorrent i en un moment en què aquest ja no era tan necessari per als seus interessos.[100] Amb el final de la guerra, el 2 de gener de 1492, l'abat de Montserrat viatjava a Granada per a rebre instruccions del monarca. Els principals objectius de Ferran eren inalterables: cobrar deutes pendents i lluir censals per evitar plets simultanis «porque emprendiendo muchos negocios juntamente, se de ocassión que los unos por los otros queden todos sin concluir».[101] Producte de la trobada amb el diputat va ser una carta als seus companys on es felicitava de com estaven gestionant la institució, especialment en relació als arrendaments, i també de com s'estaven gestionant els drets de les generalitats al sempre conflictiu comtat de Castellbò.[102] La recuperació econòmica de la Generalitat era evident. Vuit mesos després d'assumir els càrrecs, el consistori anunciava una lluïció de censals de més de 2.200 lliures gràcies als deutes cobrats. A l'augment dels ingressos se'n sumaven altres extraordinaris que provenien de la regularització i l'execució de les instruccions del trienni anterior. També hi jugava a favor l'absència d'epidèmies al Principat així com la desaparició de la corrupció dins de la Diputació.[103]

Un cop conquerida Granada, els reis tenien les mans lliures per a tornar al Principat i celebrar corts. Havien passat més de deu anys des de les anteriors i calia resoldre molts afers com ara posar fi a les intervencions de la Generalitat i el Consell de Cent barceloní, així com abordar la recuperació dels comtats del Rosselló i la Cerdanya. Un fet dramàtic i inesperat va obligar Ferran a posposar els seus plans, l'atac que va patir per part del camperol Joan Canyamas el 7 de desembre de 1492. Caldria esperar al mes d'abril, quan un rei ja recuperat convocà corts pel mes de maig al convent de Santa Anna. En el seu parlament, el monarca va destacar, entre altres prioritats, la reforma de la Diputació «lo que molt desitjam

aquests estaven indefensos davant els que no volien pagar o dels bandolers. ACA, Cancelleria, registre 3566, f. 163r.

100. Exemple d'això va ser un presumpte frau amb l'arrendament del dret del flequers del que s'hauria beneficiat, descobert pel lloctinent. Jaume Vicens Vives: *Ferran II i la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Jaume Vicens i Vives. Obra escollida, 2010, vol. II, p. 171. Un altre és el de les sospites de l'almirall de Castella i parent del rei, que Destorrent volia fer-se càrrec dels seus plets per treure'n profit van obligar-lo a apartar-lo i buscar jutges imparcials. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 100.

101. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 118r.

102. ACA, Generalitat, N-926, f. 19r-20v.

103. Almenys així ho mostra la falta de denúncies per part del rei com dels mateixos diputats.

arreglar e compondre».[104] Setmanes més tard, a mitjans de juny, una comissió de trenta-sis persones (dotze de cada braç), proposava la introducció de la insaculació de diputats i oïdors de comptes. Mesos més tard, al setembre, el rei demanava la suspensió de les corts. Carles VII havia decidit retornar els comtats als Reis Catòlics, decisió que els obligava a viatjar a Perpinyà on van entrar el 13 d'aquell mateix mes. Una setmana més tard ordenava als diputats restituir en els seus oficis a tots aquells que havien servit el seu pare en aquests territoris.[105] Encara el dia 29 donava instruccions als diputats perquè enviessin immediatament a la capital del Rosselló un diputat, un oïdor i un advocat per prendre els drets de les generalitats davant la resistència de la ciutat a cedir-los al General.[106]

De tornada a Barcelona, els reis no restarien gaire a la ciutat comtal després d'aconseguir un donatiu de 220.000 lliures. Pel que fa a la Generalitat, Ferran havia acceptat la proposta de la comissió d'introduir la insaculació. El mateix dia de la seva partida una comissió de cinquanta-quatre persones, divuit per estament, elaboraria les llistes d'insaculats.[107] La legislació de la casa va ser respectada en línies generals, i es va revalidar el compromís reial amb la constitució de l'Observança, un gest més simbòlic que real. Un altre punt que va enfortir-la indirectament va ser la decisió de pagar, amb els seus ingressos, els sous dels membres de la Reial Audiència i el Consell Reial. Aquesta decisió va generar preocupació entre els diputats que van enviar a Gralla a reunir-se amb el rei. Calculaven que per a fer front a les seves despeses necessitaven uns ingressos pròxims a les 43.000 lliures, una quantitat que feia necessari disposar dels drets de les generalitats dels comtats, com també reconeixia el tresorer reial i supervisor de comptes Gabriel Sánchez.[108]

Celebrades corts i renovades les institucions desapareixia d'escena el comte d'Empúries. Ni Vicens Vives, ni Ramon d'Abadal s'atreveixen a donar una explicació de per què Ferran va substituir el seu cosí al capdavant de la lloctinència a final de 1493. L'escollit, aliè al Principat, i com l'anterior antic lloctinent al regne de València, va ser el justícia d'Aragó Juan de Lanuza. En els anys següents es succeirien els lloctinents mentre l'ordre públic s'aniria deteriorant. A més, amb

104. ACA, Generalitat, Corts, N-994, f. 10r.

105. El rei especifica persones i càrrecs, per exemple Pere Roig, com responsable de la casa de la Diputació. ACA, Cancelleria, registre 3569, f. 216v-217r.

106. ACA, Cancelleria, registre 3611, f. 15r.

107. ACA, Generalitat, sèrie G, 155, 2.

108. ACA, Generalitat, N-715, f. 14v. A més demanaven que es fes amb moneda forta, aprofitant la introducció del Principat.

l'arribada de l'estiu un nou brot de pesta arribaria al Principat. A més, la resistència de Lanuza a «hoir la sentència de excomunicació ordonada e statuïda por vostre majestat en lo capítol de la Observança en la primera Cort» va molestar com no havia succeït en tot el trienni als diputats.[109] De res van servir les seves queixes, el rei va imposar la seva voluntat afirmant que per la dita constitució «no és tengut ni obligat, e així stà determinat pel nostre sacre consell».[110]

A les portes de la primera elecció de diputats per insaculació, l'estiu de 1494, Ferran animava Sarriera a aconseguir de nou amb els arrendaments. Descartant els efectes de la pesta, recomanava al batlle oferir el preu més elevat possible després d'escoltar els diputats i oferint-ne la garantia pròpia.[111] Un estratagema del rei que havia demanat als membres de la Generalitat que no fossin arrendats per menys de 45.000 lliures tot i els efectes de l'epidèmia! [112]

El 22 de juliol de 1494 a Mataró, a causa de la pesta, es va renovar la Diputació amb el seu nou sistema d'elecció. Com van fer saber els diputats a la cort, la cerimònia es va celebrar «amb molta pau i repòs».[113] Amb tot, i el més destacable era com, entre els escollits, hi havia un dels principals enemics de Destorrent, Francesc Guerau de Vallseca, nou diputat reial. Poc abans, Sarriera s'havia quedat els arrendaments per 40.000 lliures amb el compromís que els Destorrent l'ajudarien arribat el cas.[114] En poc temps la situació va començar a tensar-se entre els diputats i el batlle, tant pel control dels comptes com per la feina dels oficials locals, en un moment en què tornava la inestabilitat a la frontera.

Els anys posteriors a la intervenció

Més enllà de centrar-nos en els anys de la intervenció de la Diputació no volem concloure aquest repàs sense fer referència, de forma breu, a alguns dels esdeveniments en què va estar implicada la institució fins a la mort de Ferran II.

109. ACA, Generalitat, N-715, 60r.

110. ACA, Cancelleria, registre 3610, f. 292.

111. ACA, Cancelleria, registre 3610, f. 317v.

112. ACA, Cancelleria, registre 3610, f. 315v. Ferran havia aparaulat aquesta quantitat amb els diputats en la seva estada a Barcelona. També els havia advertit que tot i la pesta no estava disposat a reduir-la.

113. ACA, Generalitat, N-715, f. 12v.

114. ACA, Cancelleria, registre 3606, f. 176v-177r.

En l'àmbit internacional, la segona meitat de la dècada dels noranta, com la primera del nou segle, va estar marcades per la rivalitat i els enfrontaments amb França i les campanyes del rei contra les ciutats del nord d'Àfrica. En relació a la pròpia Generalitat hi van haver tensions en moments concrets com va succeir amb el primer consistori escollit per insaculació o posteriorment amb el conflicte per les preeminències entre els diputats i oficials reials. Amb tot, el més greu va ser l'augment de la violència al Principat per l'enfrontament entre bandes armades, grups que actuaven en connivència o fins i tot sota les ordres d'alguns nobles. A aquest primer bandolerisme es va sumar l'augment d'atacs pirates i corsaris a les naus catalanes. Tot plegat va perjudicar de manera evident l'economia del país fins al punt de perjudicar la recaptació dels drets de les generalitats. Els diferents consistoris es van veure impotents i desbordats per tots aquests problemes que van ser comunicats de manera constant al monarca. Aquest poc va fer per reconduir la situació, en una clara demostració dels efectes de la seva absència del territori tot i la celebració de corts els anys 1510 i 1512. Tant la defensa dels seus interessos a Itàlia, que fins i tot el feren viatjar a Nàpols amb la seva segona esposa, Germana de Foix, com la seva dedicació als afers castellans, després de la mort del marit de la seva filla Joana, el van allunyar dels seus súbdits al Principat. Enviar el seu fill natural, l'arquebisbe de Saragossa a Barcelona com a lloctinent a final de gener de 1512 per acabar amb la violència, va ser potser la seva decisió més important. Una iniciativa que arribava tard, si atenem les paraules que li escrivien els diputats dos anys abans: «E dabans mataven persones, ara cremen les cases, los camyns no són segurs: ans son salteiats per tot e los camynants robats, que nos pot anar daquy a Gerona sinó ab scorta com si la terra stigues en guerra».[115] Escollit el primer consistori per insaculació, ningú es podia espera que s'hi produïssin tensions entre els seus membres. El nou diputat reial era enemic declarat de Destorrent. El regent des del primer moment es va encarregar de desprestigiar-los assegurant que volien perjudicar Sarriera com li va fer saber al rei «informats som que vos de continuo perseverau e vos esforçau en damnificar quant podeu lo arrendament de aqueix General possant en questió a mossèn Sarriera».[116] La situació va arribar a tal punt que va amenaçar-los de demanar al batlle que renunciés a l'arrendament, un fet sense precedents.[117] Arren-

115. ACA, Generalitat, N-729 f. 90v.

116. ACA, Cancelleria, registre 3607, f. 131v. Ferran a més els confessava que ell havia demanat a Sarriera que es fes càrrec de l'arrendament i que ell mateix n'havia fixat el preu.

117. ACA, Cancelleria, registre 3607, f. 132v

dador i diputats van fer un esforç per a rebaixar la tensió desvinculant-se de les maniobres de Destorrent.

La situació a Itàlia era cada cop més complicada. Carles VIII havia ocupat el febrer de 1495 Nàpols. La resposta de Ferran va ser crear la Lliga Santa per fer front als francesos. Declarada la guerra demanava ajuda al Principat, a les corts de Tortosa, advertint-los que feia poc temps de la recuperació dels comtats.[118] En els debats es va plantejar, sense èxit, retallar algunes de les jurisdiccions del General aprovades per Ferran i el seu pare, maniobra dirigida amb tota seguretat per Destorrent. No eren temps per discussions, el rei necessitava diners i el donatiu va ser aprovat: més de 129.000 lliures per a pagar a dos-cents homes d'infanteria i dos-cents genets durant tres anys.[119] A les obligacions de la Generalitat es sumaria, en els anys següents, pagar a les tropes destacades a la frontera, una obligació que els hi generaria molts problemes de liquiditat. A més, aquests, per la seva procedència de Castellà no entenien perquè havien de pagar els drets de les generalitats.

En els anys següents, Ferran va continuar controlant la subhasta dels arrendaments. El seu preu va continuar augmentant des de les 56.500 lliures anuals del trienni 1497-1500 fins arribar a la més alta del regnat prevista pel trienni 1509-1512. Aquella Diputació, una de les més competents, va calcular una despesa de 70.000 lliures per fer front a totes les seves despeses l'any 1510.[120] Garantir els seus ingressos com apuntaven els diputats passava per un control rigorós del territori, especialment dels comtats, i per l'honestedat dels seus oficials. Però com hem apuntat, la violència al territori fomentà la despoblació i la sortida de mercaderies que sortien de manera il·legal per la Vall d'Aran, perjudicà greument als seus ingressos.[121] La situació era tan inestable que molts mercaders, asseguraven els diputats, preferien invertir en els seus censal abans que dedicar-se al seu negoci.

En relació amb les lluïcions, una de les obsessions del monarca, el consistori que va tenir més èxit va ser el del trienni que començava l'any 1497, en el millor moment econòmic del país. En un gest inusual en tot el regnat Ferran els va felicitar a la tardor de 1498 per liquidar els censals aprovats per a pagar a les tropes a Tortosa i encara lluir 13.000 lliures.[122] Al final del seu mandat, i després de lluir

118. ACA, Generalitat, Corts N-996, f. 19v-22r.
119. ACA, Cancelleria, cúria 3, registre 3601, f. 159v.
120. ACA, Generalitat, N-729, f. 90v.
121. ACA, Generalitat, N-729, f. 40v.
122. ACA, Cancelleria, registre 3612, f. 121r.

20.000 lliures més, oferien part del seus ingressos al monarca per fer «luyció de les coses que li parra luyr de son real patrimony e podrà esser que ab dites peccúnies cobrar a maior renda annual que no done per aquelles lo General».[123]

Un altre aspecte que no podem obviar és el del conflicte de les preeminències, el darrer en què va estar implicat Jaume Destorrent. Com a mínim en dues ocasions: les cerimònies a la catedral de Barcelona per la mort del príncep Joan l'octubre de 1497 i tot just un any mes tard per la mort de la filla gran dels reis de Portugal. Segons els diputats, el regent va animar el Consell reial i altres oficials del monarca a ocupar el banc de la Diputació, per estar davant d'ells en les cerimònies.[124] Amenaçats amb la presó van preferir marxar i denunciar-ho, sense cap conseqüència, a Ferran que amb tot va preferir que no es tornessin a celebrar com va ordenar a la mort del seu net Miquel. De tot aquest enfrontament resta una cita del dietari de la Generalitat del primer de gener de 1499 després d'un passeig dels diputats per Barcelona «ha paregut molt be que, pus los oficials reyals se sforçen en levar-nos de la jurisdicció, que nosaltres sforçem créxer la reputació».[125] Aquell mateix any, el mes de novembre, moria Jaume Destorrent. Amb ell desapareixia un enemic acèrrim de la institució.

Hem deixat pel final l'afer més delicat i, al nostre entendre, el que posa en entredit el concepte de *redreç* aplicat al Principat com apuntava Vicens Vives. Al tombant del segle, els enfrontaments entre bandes armades van augmentar en poc temps. A partir d'aquests xocs animats o dirigits per nobles es van produir pillatges per tot el territori. Ningú quedava al marge i els oficials de la Diputació havien de sortir als camins amb escortes nombroses. Fins i tot l'any 1509 el diputat eclesiàstic va ser assaltat a la seva rectoria.[126] Alarmats per la situació, a la qual també contribuïen els atacs corsaris, que perjudicava també els ingressos de la casa, sovint van demanar al monarca que prengués mesures per revertir la situació i no es dediqués només als seus projectes africans.[127] A les corts de 1510 i davant les denuncies dels diputats que hi havia membres dels braços implicats en els en-

123. ACA, Generalitat, N-721, f. 110r. Creiem que la proposta no es va portar a terme atenent el ràpid deteriorament de la situació econòmica del Principat a causa de las bandositats amb el canvi de segle.

124. ACA, Generalitat, N-719 f. 100. Segons Destorrent eren els diputats els que buscaven «alteracions».

125. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, 1994, vol. I, p. 293.

126. ACA, Generalitat, N-728, f. 120r.

127. Els diputats no entenien que un rei que havia expulsat els «moros de Spanya e de belles ciutats e castells en Àfrica [...] se hage veure que poch ribalts e mals hòmens enemichs de Deu e

frontaments, Ferran va demanar al diputat militar que posés pau i concòrdia entre els homes dels diferents bàndols, petició a la qual aquest es va negar. La violència va arribar a la mateixa Barcelona «hon se maten persones es tira ab ballesta de nits que ja la ciutat no esta gens segura».[128] El fet més greu va ocórrer a principi de 1512 quan homes de Sarriera van assassinar el baró de Llagostera, i aquest va fugir amb els seus homes fins a morir ofegat perseguit pel lloctinent. Els diputats no van dubtar a denunciar les maniobres del regent:

> Los Çarrieres han obtingudes sempre tan favorables provisions que no podíem ni gosaven provehir en contrary ans si algú si atravia en dir algo del que ly parie era amanasat assí, e de dita vostre reyal cort venien altres letres sobre llurs favors presentant aquelles ab ultratges e actes públichs com si fossen los tals ministres inobedients a V. Mat.[129]

Les corts de 1512 van veure algunes modificacions respecte a les llistes d'insaculats i altres qüestions internes de la institució, com pujar els sous d'aquells escollits que no vivien a Barcelona, però no es va fer res per aturar una violència, enquistada al Principat que donaria pas a un bandolerisme protagonista de gran part del segle XVI.

---

de sa .Al. ab tant menyspreu e vilipendi de son reyal nom perturben e destruen aquest seu Principat». ACA. Generalitat, N-728, f. 80v.

«s ribalts e mals hòmens enemichs de Deu e de sa .Al. ab tant menyspreu e vilipendi de son reyal nom perturben e destruen aquest seu Principat». ACA. Generalitat, N-728, f. 80v.

128. ACA, Generalitat, N-728, f. 88r.

129. ACA, Generalitat, N-730, f. 96v. També denunciaven a jutges que es movien pel seu interès i amenaçaven aquells que no feien el mateix.

«…No és rahó que allà on se han de revocar y reparar los agravis fets contra constitucions de Cathalunya se done lloch que se rompen les constitucions»[1]: Tensió entre els braços i la Diputació del General a la cort de 1547[2]

Jordi Buyreu
Universitat de Barcelona

La relació entre la Diputació del General i la cort general no sempre fou fluida. Aquesta última, hereva de les assemblees de pau i treva es constituí a principi del segle xiii.[3] El fet de ser una institució no permanent i que una de les seves tasques fos la recaptació del donatiu per al monarca, comportà la fundació de la Diputació del General durant el regnat de Pere el Cerimoniós l'any 1359.[4] A mesura que avancem en el temps, la Diputació va ampliar les seves competències, que foren ratificades el 1413 per la nova dinastia en el poder.[5] Posteriorment

1. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) Generalitat N-1027, f. 45v-46r.

2. Aquest treball s'inscriu en el marc del Grup d'Estudis d'Història del Mediterrani Occidental (GEHMO) de la Universitat de Barcelona, reconegut com a grup consolidat i finançat per la Generalitat de Catalunya (referència 2017SGR215).

3. Víctor Ferro: *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Barcelona, Eumo Editorial 1987, p. 185-188.

4. Víctor Ferro: *El dret públic...*, p. 243-246. Tomàs de Montagut; *Les institucions fiscalitzadores de la Generalitat de Catalunya: des dels seus orígens fins a la reforma* de 1413, Barcelona, Sindicatura de Comptes 1996. Albert Estrada: *Una casa per al General de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya 2000. Maria Teresa Ferrer: «El naixement de la Generalitat de Catalunya», *Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Institut d'Estudis Catalans 2011, p. 19-42. Per al context polític i econòmic, Ernest Belenguer: *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*, Lleida, Pagès Editors, 2015.

5. Isabel Sánchez de Movellán: *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Institut d'Estudis Catalans, 2004.

Ferran II portà a terme una intervenció financera i també del sistema electoral de la institució amb el decret d'insaculació de 1493.[6]

A partir de final del segle xv es generalitzaren les absències del sobirà en els territoris de la Corona d'Aragó i això generà disfuncions a les institucions regnícoles, car havien estat constituïdes i pensades amb un sobirà proper. La convocatòria de corts fou imprescindible per al monarca –havia d'aconseguir el donatiu– i també per als súbdits –havien de renovar i adequar la legislació per a cada conjuntura.

Acabem d'esmentar que les relacions entre la cort general i la Diputació del General no foren sempre fluides. Tot i que la Diputació era una institució permanent, estava jeràrquicament al servei de la cort i per tant havia d'obeir les directrius que marcaven els braços. A més a més, aquests últims també controlaven la gestió econòmica de la Generalitat mitjançant la comissió que auditava el balanç del General, i finalitzava amb la redacció dels capítols del redreç.[7]

Durant algunes de les celebracions de cort del regnat de Carles V hi hagué una forta topada institucional entre la Diputació i els braços pel control financer de la Generalitat, com fou a les assemblees de 1519-20, 1533, 1542 i 1547.[8] Aquest treball se centrarà només en la celebració de la cort general de 1547.

---

6. Sobre aquesta qüestió, sense poder ser exhaustius, s'ha de tenir en compte Jaume Vicens: *Ferran II i la ciutat de* Barcelona, Barcelona, Vicens Vives, 2010, 3 vols.; Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General de Catalunya (1493-1714)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2015, 2 vols. Vol. I, p. 22-28; Imma Muxella: *La terra en guerra. L'acció de les institucions durant el regnat de Renat d'Anjou (1466-1472)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2013; Xavier Riera: *Ferran II i la Generalitat de Catalunya (1479-1494)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2015; Jaume Sobrequés: «La Diputació del General i la guerra civil del segle xv» a *Història de la Generalitat de Catalunya*..., p. 73-98; *Josep* Capdeferro i Eva Serra: *La defensa de les constitucions a Catalunya. El Tribunal de Contrafaccions (1701-1713)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2017, p. 30-32.

7. Víctor Ferro: *El dret públic*…, p. 222-227 i 262-263.

8. A la cort de 1519-20 s'introduïren els *Llibres de vàlues* per controlar els comptes. Ara bé, l'any 1533 es reconegué que no es portaven al dia. Això provocà que durant la celebració de la cort s'enviessin visitadors a la institució per a un control *in situ*, tal com succeí el 1519-20, el 1533, el 1542 i el 1547. Miquel Pérez: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*, Catarroja-Barcelona, Afers 2004, p. 130-139; Àngel Casals: *L'emperador i els catalans. Catalunya a l'Imperi de Carles V (1516-1543)*, Granollers, Granollers 2000, p. 263-264 i 427-438; Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564)*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 2005, p. 100-108.

Els preparatius de la cort de 1547

La necessitat constant de recursos, i després d'un intent infructuós el 1545,[9] feu que Carles convoqués la cort general el 6 d'abril de 1547[10] que s'inaugurà el 5 de juliol d'aquell mateix any amb la presidència del príncep Felip.

Una vegada convocada la cort, es posava en funcionament tota la maquinària institucional per part de la monarquia i també de les institucions regnícoles.[11]

En aquells moments estava al capdavant de la Generalitat (trienni 1545-1548) com a diputat eclesiàstic en Jaume Caçador, com a diputat militar en Pere de Puigverd de Gravalosa i com a diputat reial en Joan Burguès.[12] El 19 de juny sortien de Barcelona en direcció a Montsó en Miquel Ciurana, regent dels comptes del General i en Pere Gort, advocat ordinari del General.[13] Cadascun d'ells portava unes instruccions força precises d'allò que haurien de fer a l'arribar a Montsó. En el cas d'en Miquel Ciurana eren temes més administratius i rutinaris, que estaven directament relacionats amb totes les qüestions pecuniàries que havia d'assumir la Diputació a partir de l'inici de la cort.[14] En canvi, les instruccions de Pere Gort tenien una notable càrrega política. Redactades per l'aparell administratiu de la Diputació i sota la supervisió dels diputats[15] tenien l'objectiu d'informar els inte-

9. Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes*..., p. 78-79.

10. Joan Lluís Palos: *Catalunya a l'Imperi dels* Àustria, Lleida, Pagès Editors, p. 223. El primer d'abril, Carles explicava al seu fill el perquè de la convocatòria. AGS E. Leg. 300, f. 170.

11. Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes*..., p. 83-94.

12. Alhora l'oïdor eclesiàstic fou Jaume Cerveró, l'oïdor militar Jeroni de Torres i Vezoa de Heredia i l'oïdor reial Lluís Seguer. *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 2003, vol. II, p. 80-81. Jaume Caçador havia estat primer canonge de Girona i, posteriorment, canonge de Barcelona. El 1546, essent diputat eclesiàstic, va ser nomenat bisbe de Barcelona. Joan Bada: *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, Editorial Balmes, 1970, p. 102-103.

13. Dietaris de la Generalitat de Catalunya (DGC), vol. II, p. 27. L'equip jurídic de la Diputació constava de dos assessors ordinaris (advocats) i un advocat fiscal. La renovació d'aquests càrrecs era cada sis anys (dos triennis). Joan Lluís Palos: *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella (1575- 1649)*, Vic, Eumo Editorial 1997, p. 34-35. Sobre les tasques dels assessors ordinaris, Josep Capdeferro: «Una aproximació a l'activitat dels assessors ordinaris de la Diputació del General de Catalunya al segle XVII», a Josep Serrano (coord.): *El territori i les seves institucions històriques*, Barcelona, Ed. Fundació Noguera 1999, vol. II, p. 687-702.

14. ACA Generalitat Lletres trameses N-764, f. 82.

15. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 176r i 177r. El 15 de juny els diputats i oïdors ordenaven que es redactessin les instruccions per a Pere Gort, fent menció especial de l'afer amb l'inquisidor Diego Sarmiento. Sobre aquesta qüestió també feien menció que hauria d'informar

grants de la comissió del balanç del General a la cort dels últims esdeveniments que havien afectat les competències i jurisdiccions de la Generalitat.[16] Posteriorment, s'haurien de redactar els anomenats capítols del redreç, que eren els que anaven modificant, i per tant posant al dia, la normativa original de la Diputació.[17] Tota aquesta informació havia d'ajudar a consensuar el donatiu que els braços presentarien, en aquest cas, al príncep Felip, ja que s'havia de tenir en compte la situació econòmica del General i també la conjuntura econòmica i fiscal del territori.[18]

En aquest punt, una vegada l'enviat de la Diputació havia informat la cort, els braços en procedien a demanar el balanç comptable de la institució. Hem de tenir en compte que la Generalitat estava sotmesa jeràrquicament a la cort i, per tant, obligada a obeir les directrius que marcaven els braços i sotmetre's a les inspeccions que consideressin necessàries. De fet, aquests desconfiaven de la Diputació a causa de les diverses acusacions de frau i de falta de rigor comptable que de manera periòdica requeien sobre els diputats, oïdors i oficials de la Generalitat. En el regnat de Carles V, aquesta desconfiança és força palpable. Així per exemple el 1528, tot i que es plantejà que es revisessin a fons els comptes –enviant una comissió a la casa de la Diputació– finalment només es revisà el balanç que es trameté a la cort.[19] La situació fou molt similar el 1537.[20]

---

el príncep Felip. El 21 de juny demanaren que es redactés una carta de presentació de Pere Gort per als integrants dels braços i també una altra per a Gonzalo Pérez secretari de sa majestat. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 177v. Aquesta carta es pot llegir en el procés familiar del braç reial. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Corts 68, f. 15.

16. Generalitat Lletres trameses N-764, f. 87v-93r

17. Víctor Ferro: *El dret p*úblic..., p. 222-227 i Oriol Oleart: « La creació del dret: els anomenats capítols del redreç del General de Catalunya», *Pedralbes*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993, vol. 13-I, p. 245-258. Eva Serra apunta la diferència d'opinió entre Oriol Oleart i Víctor Ferro, afirmant o posant en qüestió respectivament la potestat que tenia el monarca per tractar temes referents a la Diputació del General. Eva Serra (coord.): *La Cort General de Montsó (1585) Montsó-Binéfar. Procés familiar del braç reial*, Barcelona, Departament de Justícia 2001, p. XXXVIII.

18. Precisament aquell mes de juny encara quedava pendent un últim termini sobre una part del donatiu de les corts de 1537. S'havia acordat que es recaptarien 210.000 lliures, a partir de 1540, i que es reservarien 40.000 lliures per al pagament dels greuges. Àngel Casals: *L'Emperador i els catalans*..., p. 348-349. El mes d'abril de 1545 es feu un primer pagament d'aquells greuges, ACA Generalitat Deliberacions N-128, f. 296. El termini següent es va fer efectiu el 23 de març de 1546 i l'últim s'havia d'iniciar, com hem dit, el juny de 1547. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 179r-183v.

19. Àngel Casals: *L'emperador i els catalans*..., p. 189-190.

20. Ibíd., p. 346.

En canvi però, el 1533 la relació entre les dues parts estava força enrarida i tot i supervisar el balanç del General, els braços decidiren enviar una comissió perquè *in situ* audités els comptes del General i posteriorment n'informés als estaments.[21]

Males praxis a la Diputació del General

La gestió d'alguns afers del desenvolupament habitual de la institució no devia generar massa confiança entre els integrants de la comissió d'estudi del balanç del General a l'assemblea de 1547. Exposem aquí un agre debat que hi hagué l'any anterior en el consistori.

El 13 de juny de 1546 traspassà Francesc Granada, racional o escrivà dels oïdors i dipositari de les claus de l'arxiu de la Diputació.[22] Després de la seva mort es trobaren a casa seva llibres de la Generalitat. Això no era un afer menor, ja que aquells llibres mai haguessin hagut de sortir del palau de la Generalitat, alhora que apareixia una altra sospita: qui havia tingut accés a aquella informació? I per a què? De fet els últims responsables eren els oïdors de comptes. A principis de juliol s'obria una investigació en la qual es pot observar ràpidament que diputats i oïdors tenien postures clarament oposades.

Abans de seguir però, hem de dir que durant gairebé tot el mes de juliol, que és el temps que durà la investigació, no estigué present a Barcelona tot el consistori. Hi havia el diputat militar, Pere de Puigverd de Gravalosa, el diputat reial, Joan Burguès, l'oïdor eclesiàstic Jaume Cerveró i l'oïdor militar Jeroni de Torres. Estaven doncs absents el diputat eclesiàstic i l'oïdor reial.

El 3 de juliol, els dos diputats presents acusaren els dos oïdors també presents d'haver tractat negocis de la institució amb persones alienes a aquesta. El primer problema que es posa a sobre la taula és quin personal era el competent per portar a terme la investigació, ja que diputats d'una banda i oïdors de l'altra proposaren persones diferents per a la inspecció.[23] Els oïdors volien que la investigació la

21. Ibíd., p. 180-188. El 1519 ja s'havia produït una situació similar. Ibíd., p. 80-81 i el 1542 també. Ibíd., p. 426.

22. DGC, vol. II, p. 24.

23. Hi ha també en Pere Gort i en Francesc Albanell, tots dos advocats ordinaris del General i assessors. Alhora també són presents en Miquel Cellers, notari i escrivà major del General,

portés personal de «la casa»,[24] ja que no fer-ho així era contrari al capítol de cort «e si cars serà dins la ciutat» de la cort de 1502. Els diputats, en canvi, preferien personal de fora de la institució.[25]

A mesura que anaven passant els dies, les posicions cada vegada es tornaven més inamovibles. Els assessors del General criticaven les actituds d'ambdues parts, car l'única conseqüència és que es retardava la investigació.[26] El 19 de juliol seguiren les posicions enfrontades sobre els membres del Reial Consell que havien de formar part de la comissió.[27] Aquell mateix dia els diputats volgueren imposar la seva preeminència institucional:

> Hi com a dits senyors Deputats toquen fer la nominació de consellers hi més essent sols [...] consistori dits dos Deputats amb los presents stant hi persaverant en la nominació per ells feta protesten que passaran havant y en inquirir y punir los que possaran torb en l'administració de la justícia...[28]

El 21 de juliol, els advocats del General, en Pere Gort i Francesc Albanell, respongueren a tota aquesta situació també amb paraules molt dures «...que stan fatigats de tantes requestes que fins assí los són stades presentades sens fruyt, bé ne utilitat del General, ans total ruyna y destructió de aquel...».[29] Denunciaven que n'estaven fent un gra massa de tot l'assumpte i que si no hi havia manera de posar-se d'acord amb els doctors del Reial Consell que havien d'intervenir, que es fes a sort i que així «...no·s perda tant temps en dany del General...».[30] Alhora dubtaven que els dos diputats, sense representar els tres braços, poguessin tirar endavant les seves intencions.[31] Tot i així, els diputats seguiren endavant i fou aquí quan l'oïdor eclesiàstic, que estava en el lloc i poder del diputat eclesiàstic, no consentí el nomenament dels doctors que havien fet el diputat militar i el diputat

---

Ramon Vicens de Semmenat, donzell, i Joan Jeroni Canyelles, notari, tots dos com a testimonis. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 77.

24. Aquesta expressió es fa servir sovint a la documentació per referir-se a la Diputació del General.
25. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 78r-79v.
26. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 87v.
27. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 92v-93r.
28. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 94.
29. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 97r.
30. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 97v-98r.
31. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 98.

reial fins que s'arribés a un acord entre els dos plantejaments.[32] Per tant, arribaren a un punt mort, tot i que els advocats de la Generalitat continuaren mantenint que no es podien nomenar persones de fora de la institució per tal de solucionar un afer extraordinari i argumentaren amb la legislació de la cort de 1542, ja que els «...de fora d'ella qui no res, ho molt poch y saben...».[33] Tot i que sembla que els oïdors, a causa de la subrogació de l'oïdor eclesiàstic en diputat del mateix braç, aconsegueixen imposar els seus arguments, l'afer només se solucionà arribant a un consens entre les dues parts. Així doncs es començà una investigació interna per oficials de la Generalitat, però aquests estigueren assessorats per membres del Reial Consell. Aquest comitè assessor integrà els individus que proposaven els diputats i alhora també pels que proposaven els oïdors, és a dir: el canceller Guillem Caçador, Francesc Vallseca, Francesc Muntaner, Pere Clariana de Seva i Jeroni Soler com a membres del Reial Consell i també Miquel Terça i Bernabé Serra.[34] Qui portà però realment la investigació fou Pere Caçador, racional, Joan Jeroni Canyelles, ajudant de l'escrivania major i Pere Rovira major, guarda dels drets de la bolla. Gairebé dos anys després, el 23 de juny de 1548, encara no havien conclòs l'informe final després d'inspeccionar els nou llibres de vàlues, els set llibres de fogatges i diverses escriptures que es trobaren a casa de Francesc Granada i no tenim constància que s'arribés a tancar durant aquell trienni.[35]

El balanç del General

Si tornem a la cort de 1547, els estaments decidiren l'11 d'agost constituir la comissió per a l'estudi del balanç del General. Aquesta estava integrada per Rafael Ubach, abat del monestir de Banyoles i canonge de Barcelona; Joan Bonaventura de Gualbes, donzell i Bartomeu Peronella, ciutadà de Barcelona. Se'ls autoritzava a fer-ho gairebé tot, ja que podien consultar qualsevol tipus de documentació (capbreus, llibres, manuals, actes i escriptures públiques o privades), esbrinar els salaris de tots els oficials i ministres del General, informar-se de totes les entrades

32. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 99r.

33. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 100r.

34. A cadascun d'ells se'ls pagaren 11 sous com a dieta pel seu assessorament. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 103v-104r.

35. ACA Generalitat Deliberacions N-129, f. 267r

del General, preus, valors de bolles arrendades i no arrendades, els diners del General que hi ha a la taula de la ciutat de Barcelona, etcètera.[36]

Després d'aquesta instrucció àmplia i general hi havia unes instruccions més concretes que aprofundien una mica més les tasques que se'ls encomanaven. Entre d'altres se'ls demanava que fessin un informe de les entrades i sortides i de l'impost del safrà dels últims tres triennis, dels diners reservats per als greuges de corts des de 1528 fins aquell moment i també un altre dels comptes del General de 1527 fins al 1536 i finalment que els integrants de la comissió disposaran de quinze dies per portar a terme tots els informes que se'ls demanaven i també se'ls informava del salari que rebria cadascú: 15 ducats.[37]

Mentre la comissió del balanç del General iniciava els seus treballs, el desenvolupament de la cort no seguia els terminis que la monarquia havia previst, ja que els treballs s'alentien. Ara bé, els braços no acceptaren les presses tradicionals de la monarquia, ja que les corts anteriors s'havien clausurat de manera apressada per la tensió bèl·lica amb el regne de França.[38]

Un dels temes problemàtics, i per tant causa de retards en el desenvolupament de l'assemblea legislativa, fou el dels allotjaments militars a Catalunya. Aquesta era una qüestió que venia de lluny i on generava més conflictes era en els territoris de frontera amb el regne de França. La ciutat de Perpinyà, dins del braç reial, era l'indret fronterer amb més pes dins la cort i aquell 13 d'agost presentà un dissentiment. Això significà que els treballs a Montsó quedaren aturats fins que els síndics perpinyanesos no el retiressin.[39] El 22 d'agost es reprenien de nou els treballs, ja que Felip havia acceptat algunes de les demandes dels síndics rossellonesos.[40] Tot això endarrerí encara més els treballs legislatius i el 26 d'agost el príncep demanava que s'acceleressin els treballs.[41]

36. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 27r.

37. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 28r-29r.

38. Un resum dels debats legislatius a Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes*..., p. 134-138.

39. Sobre el dissentiment com a eina política, Eva Serra: «Els dissentiments del braç reial. El cas de Barcelona a la Cort General de Montsó de 1547», *Ius Fugit*, Saragossa, Institución Fernando el Católico i Universidad de Zaragoza, vols. 10-11, 2001-2002, p. 685-719.

40. AHCB Corts 68, f. 38 r. Sobre aquesta situació a la cort de 1547, Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes*..., p. 112-114 i sobre la pressió dels allotjaments militars a Catalunya en aquells moments, ibíd., p. 361-384.

41. AHCB Corts 68, f. 44v-45r.

Les tensions entre la Diputació del General i la cort

En aquest context de confrontació legislativa, i el mateix dia que s'iniciaven de nou els treballs després del dissentiment de Perpinyà, arribava una carta dels diputats al príncep Felip amb còpia als estaments, en la qual informaven que els oficials del General havien detingut Francisco Moreno acusant-lo de treure moneda del Principat sense pagar els drets corresponents. Ara bé, l'afer era més complicat precisament perquè aquest personatge al·legava que aquella quantitat de diners era de la Corona i estava destinada a pagar els soldats de Perpinyà juntament amb les obres que s'hi realitzaven. Tot i que en aquell escrit afirmaven que finalment Moreno aportà la documentació per demostrar l'autenticitat de les seves al·legacions, hi havia certes contradiccions. Per tant, comunicaren a Felip i als braços:

> Que dita moneda d'or no ere per pagar soldats sinó per traure de la terra en nom y ab scusa que dita moneda és de v.al. per la qual cosa havem deslliberat que tota la moneda que és en argent sie restituïda y liurada al dit Moreno per fer de aquella lo que vra. alt. li és manat. La dita empero moneda d'or havem determinat de tenir vers nosaltres y donar lo present havís y notícia de dites coses a v.al. per a què havent enteses aquelles y vista dita enquesta mane v.al. fer-nos saber si dita moneda d'or és de compte de v.al...[42]

Aquesta informació era d'una greu inoportunitat, ja que molt probablement aquests diners havien de servir per millorar les condicions dels estipendiaris a Perpinyà. De fet, per tal de superar el dissentiment dels síndics, Felip i la ciutat de Perpinyà havien arribat a un seguit de consensos.[43] Segons la percepció dels braços, els diputats, amb la decisió presa sobre l'afer Moreno, posaven en risc aquest acord el mateix dia que els síndics de Perpinyà acordaven aixecar el dissentiment.

La reacció dels assistents a la cort no es feu esperar. El mateix 22 d'agost, a les dependències de l'estament militar s'acordaren propostes d'una elevada duresa política i institucional envers els diputats per haver portat a terme aquella acció, ja que segons el parer del braç militar no van informar la cort. Entre les crítiques traspua clarament que mentre la cort està reunida, l'autonomia de la Diputació és inexistent i també el control que l'assemblea vol tenir sobre els oficials d'aque-

42. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 34.
43. Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes*..., p. 375-376.

lla institució. Aquesta segona part exemplifica l'enorme càrrega política d'aquest control, ja que és evident que en una conjuntura de negociacions polítiques, legislatives i fiscals com es tenien en aquelles assemblees, l'últim que els seus integrants haguessin autoritzat és una mesura d'aquella índole. Com hem dit, la prudència institucional no fou la tònica entre els membres del braç militar i s'acusà els diputats d'anar «...contra tota dessentia y horde...». L'enuig fou tal, que acordaren que fos «...sospesa la potestat als dits deputats axí en dit negoci com en tots los altres càrrechs y negocis de dita deputatió, exceptat en lo poder d'exhigir y pagar, lo qual los sia reservat...».[44] Enviaren a Jofre de Llordat, Gaspar de Castellbell i Miquel Terça per comunicar als altres dos braços els acords sobre aquesta qüestió. Tot i que hi hagué un dissentiment, el de l'Onofre de Liori, s'acordà que s'havia de votar i decidir per majoria, ja que era una qüestió de justícia i no de gràcia.[45]

Aquell mateix dia Carles de Cardona, el síndic del capítol de Lleida i el síndic del capítol d'Elna, com a ambaixadors del braç eclesiàstic informaren que l'estament que representaven estava d'acord amb la proposta dels membres de la noblesa i s'hi adherien. Ara bé, introduïen dos nous elements: d'una banda que s'havia d'aconseguir la documentació dels oficials del General sobre l'afer, i d'altra, que se n'informés els advocats dels tres braços per tal de donar forma a les accions que s'haurien de fer. En aquest cas, hi hagué dos dissentiments que, per la mateixa raó citada anteriorment, tampoc prosperaren.[46]

Sembla ser, que el fet de deixar l'assumpte en mans dels advocats refredà l'acalorament inicial dels braços, especialment del militar. Els canals d'informació eren ràpids i el 28 d'agost els diputats ja s'havien assabentat, segons ells del malentès, i havien enviat una missiva a Montsó per tal de disculpar-se davant els tres estaments.[47] A més a més, enviaren una carta a Felip on es rentaven les

44. ACA Generalitat N-1027, f. 58v.

45. La votació que hi hagué en el si de l'estament militar, donà com a resultat de manera clara la decisió de tirar endavant la proposta. ACA Generalitat N-1027, f. 59r.

46. Sobre les discussions del braç eclesiàstic, ACA Generalitat 1029 (1), f. 36. Sobre les discussions del braç militar, ACA Generalitat 1027, f. 58v-59r. En el braç reial sembla que la qüestió generà menys tensió i finalment acceptaren l'última fórmula que hem explicat, és a dir deixar-ho en mans dels advocats. AHCB Corts 68, f. 38.

47. Ja diuen que «...aprés havem entès per algunes persones que són ací arribades que les s.v. restarien desservits de nosaltres per no haver remesa a les s.v. una letra [...] lo que havem tengut a maravella com la intenció nostra may sie estada ni és fer alguna cosa que pensàssem hagués redundar en desservey de v.s». ACA Generalitat N-1029 (1), f. 48.

mans de com podia acabar la qüestió, car ara se n'ocupaven els braços i ja no depenia d'ells l'evolució dels esdeveniments.[48] De fet, aparentment, tot l'afer quedà en un no res. El 19 de setembre els braços informaven els diputats que ells se n'havien responsabilitzat i que s'estaven encarregant de la devolució de la moneda al príncep.[49]

Abans de seguir amb el balanç del General voldríem fer unes reflexions. Ens sobta una mica que l'afer Moreno acabés en no res, sobretot havent llegit la indignació dels integrants del braç militar. És veritat que els tres braços s'havien de posar d'acord i ja hem comentat que els membres de l'estament reial no tingueren la mateixa percepció del problema que els altres dos. Ara bé, hi hagué un detall que ens ha cridat l'atenció i del qual hem estirat una mica del fil, sense ser ni molt menys exhaustius, ja que depassaríem els límits d'aquest treball. El mateix 22 d'agost de 1547, i després de ja saber el parer i les novetats que proposava el braç eclesiàstic, els integrants del braç militar s'hi adheriren. Doncs bé, abans de concloure la discussió hi hagué un segon dissentiment (ja n'hem comentat un) protagonitzat per Onofre Torres i Miquel Ciurana per tal d'intentar aturar aquella acció. Tot i que el dissentiment quedà desautoritzat perquè s'havia de votar, volem recordar que Miquel Ciurana havia estat tramès a la cort pel consistori de la Diputació en qualitat de regent dels comptes del General,[50] però que alhora era habilitat com a integrant del braç militar a l'inici de l'assemblea.[51] Hi afegim que aquell 22 d'agost, Miquel Ciurana presentà el dissentiment perquè actuava per procuració de Jeroni Torres,[52] que era en aquells moments l'oïdor militar. Sembla que Miquel Ciurana, aprofitant la seva estada a Montsó per designació de la Diputació, assistia a la cort perquè era la seva obligació com a membre de l'estament militar,[53] però alhora defensava dins de l'assemblea els interessos de la institució que representava i també d'un dels molts membres de l'estament que li

48. ACA Generalitat Lletres trameses N-764, f. 131.

49. AHCB Corts 68, f. 73v-74r.

50. Miquel Ciurana era notari reial i va ser nomenat ajudant de racional i regent dels comptes del General el 13 de juliol de 1536. DGC, vol. I, p. 445. A més a més, el 13 de maig de 1546 va ser insaculat com a oïdor militar i l' 11 de maig de 1565 ho fou com a diputat militar. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'*ànima *de la Diputació del General*..., vol. II, p. 110.

51. ACA Generalitat N-1027, f. 7v.

52. ACA Generalitat N-1027, f. 59r.

53. Tothom que estava convocat tenia l'obligació d'assistir a la cort, tot i que es podia delegar la seva assistència en una altra persona. Víctor Ferro: *El dret públic*..., p. 199-200.

havien delegat la seva representació,[54] que en aquest cas no era ni més ni menys que l'oïdor militar.

Així doncs, l'estada a les corts l'aprofitava per als afers privats i també per a la institució que representava i intentà aturar una iniciativa parlamentària que era contrària a aquella institució.[55]

Tot i això, sembla que el que va apaivagar les intencions inicials de l'afer Moreno va ser el deixar-ho en mans dels advocats dels braços, que eren triats entre els assistents de cada braç[56] i tenien les funcions d'assessorar, orientar i defensar des d'un punt de vista legal i jurídic els interessos del braç.[57] Durant aquella cort els escollits per a aquestes tasques foren per al braç eclesiàstic Francesc Solsona, canonge de la seu de Barcelona i Jeroni Maüll, canonge de la seu de Lleida; per al braç militar Bernabé Serra de la ciutat de Barcelona i Pere Rubió de la ciutat de Lleida i per al braç reial Dionís de Clariana de la ciutat de Barcelona, Francesc Botella de la ciutat de Lleida i Joan Amich de la ciutat de Tortosa. En aquest últim cas, hi ha tres persones perquè la primera, en Dionís Clariana, s'absentà de Montsó per malaltia i hagué de ser substituït per Joan Amich.[58]

Si aprofundim una mica més, utilitzant la informació dels llibres de l'ànima de la Diputació del General i la dels processos familiars dels tres estaments i la creuem amb alguns oficials de la Diputació ens trobem un seguit d'elements interessants. En primer lloc que l'altre enviat de la Diputació a Montsó, Pere Gort, també formà part dels integrants del braç militar durant la celebració de la cort

54. Miquel Ciurana representava: Onofre Puig, Bernat Alemany de Foixà, Rafael de Foixà, Jeroni de Margarit, Francesc Torres, Jeroni Torres, Frederic Perió, Onofre Torres, Pere Ciurana, Francesc Badia i Pere de Llobregat. ACA Generalitat N-1027, f. 11r.

55. No sabem en quina mesura l'ocuparen els afers privats i els de la institució pública que representava, però en tot cas, el 30 de gener de 1548 se li lliuraren 295 lliures i 7 sous dels comptes del General. DGC, vol. II, p. 29. També hem constatat que el diputat eclesiàstic i bisbe de Barcelona estigué representat per Guillem Caçador. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 7v.

56. També podien ser externs. Sebastià Solé: «Juristes a les Corts catalanes de l'Edat Moderna», *Ius Fugit*, Saragossa, Institución Fernando el Católico-Universidad de Zaragoza 2003, vols. 10-11, p. 736.

57. Víctor Ferro: *El dret públic català*..., p. 214-215.

58. Jordi Buyreu: «Els notaris dels braços i les seves activitats durant les Corts de mitjan segle xvi (1542-1564)», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, Barcelona, Col·legi de Notaris de Catalunya 2004, p. 59-60. Hem de pensar que entre els assistents dels braços també hi havia «homes de lleis», tal com es constata entre els síndics de Perpinyà entre les corts de 1515 i 1626. Eva Serra: «Perpinyà, una vila a corts catalanes (Montsó, 1585)», *Afers, Fulls de Recerca i Pensament*, Catarroja, Afers, 1997, vol. 28, p. 575.

general.[59] Sembla que es postulava com un possible advocat del braç, però Miquel de Boxadors i després Gispert de Pons, dissentiren ja que en Boxadors havia presentat una querella contra el seu pare –el regent misser Gort– i també perquè era advocat del General.[60] La legislació que es presentà sobre la qüestió és inapel·lable: no es podia ser assessor dels diputats i alhora advocat de cort, ja que quan es tractessin dels abusos de la Diputació, no es podia donar llicència «... que sia jutge y part...». Tampoc es podia exercir el càrrec d'advocat de cort si eres fill o gendre de magistrats de la Reial Audiència i encara menys es podien tenir dos oficis que exigissin residència personal, com era el cas d'advocat de la Diputació i advocat del braç. És més, s'afegeix que pot estar a Montsó amb llicència dels diputats, però només per un termini estipulat.[61] Els dubtes també requeien sobre l'altre advocat proposat, Bernabé Serra.[62] Pere Gort renuncià a les seves aspiracions d'optar a la plaça d'advocat del braç militar.[63] Finalment, i tal com hem avançat abans, foren

59. Habilitat a l'inici. ACA Generalitat N-1027, f. 7r. Era advocat i assessor ordinari del General, almenys des de desembre de 1542. DGC, vol. II, p. 13. Va ser insaculat com a oïdor de comptes del braç militar el 13 d'octubre de 1544. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'*ànima *de la Diputació del General*..., vol. I, p. 219. No sabem els motius, però el 27 d'abril de 1548 fou ferit «...en lo cap y altres parts de sa persona...». DGC, vol. II, p. 30. Sembla ser que li provocaren la mort, ja que el 2 de juny era substituït a la bossa d'oïdor de comptes de la sotsvegueria del Pallars «...per mort del dit Pere Arnau Gort...». Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'*ànima *de la Diputació del General*..., vol. I, p. 219.

60. ACA Generalitat N-1027, f. 19v.

61. ACA Generalitat N-1027, f. 20r.

62. De fet s'informava que tant aquest personatge com Pere Gort eren oficials de la Batllia General. ACA Generalitat N-1027, f. 20v. El batlle general de Catalunya tenia una cort dita Reial Consell de la Batllia General formada per advocats, procurador fiscal, notaris, escrivans i més personal auxiliar. Víctor Ferro: *El dret públic*..., p. 94. Els oficials reials no podien assistir a la cort com a membres dels braços. Ibíd., p. 216-217. La qüestió de les incompatibilitats fou complexa, Miquel Pérez: *La Generalitat de Catalunya*..., p. 156-158.

63. ACA Generalitat N-1027, f. 21r. Uns dies després, el 3 d'agost, de nou Miquel de Boixadors presenta en el braç militar «...No és rahó que allà on se han de revocar y reparar los agravis fets contra constitucions de Cathalunya se done lloch que es rompen les constitucions...» fent referència a l'obligació que tenia Pere Gort de residir a Barcelona pel fet de ser advocat del General. Finalment, els braços acordaren que els advocats estudiessin la qüestió i els informessin. ACA Generalitat N-1027, f. 45v-46r. Tornà novament a quedar tot diluït entre els procediments dels advocats. Pere Gort estigué a la cort fins el 23 de novembre, que deixà el seu vot per procura a Miquel Ciurana. ACA Generalitat N-1027, f. 117v. Arribà a Barcelona el 27 d'aquell mes. DGC, vol. II, p. 29. El mes següent se li pagaven les dietes corresponents per haver estat a Montsó de 267 lliures i 6 sous. DGC, vol. II, p. 29.

escollits Bernabé Serra i Pere Rubió tot i les veus que situaven el primer com a oficial de la Batllia General.

En segon lloc volem fer una altra apreciació respecte als advocats dels braços. Francesc Solsona, si la informació no ens és errònia, fou diputat eclesiàstic durant el trienni 1527-1530.[64] Bernabé Serra va ser insaculat a la bossa d'oïdor de comptes de l'estament militar a la bossa de la vegueria de Barcelona el juliol de 1539 fins al novembre de 1581.[65] Pere Rubió ho fou entre desembre de 1542 i el gener de 1553 com a oïdor i diputat reial, any que passà a l'estament militar.[66] Dionís Clariana fou insaculat com a oïdor militar el 1533, després com a diputat militar el 1542 i, finalment, el novembre de 1549 ho fou com a diputat reial, tot i que entre juny de 1547, que mudà de l'estament militar al reial, fins al novembre de 1549 no estigué a cap bossa.[67] Francesc Botella, doctor en drets, fou insaculat el 1553 com a oïdor reial i el 1566 com a diputat del mateix estament fins a la seva mort el 1589.[68] Finalment, Joan Amich, doctor en drets, el 1539 fou inclòs a la bossa d'oïdor reial i el 1543 a la de diputat del mateix estament fins al 1555, any en què traspassà.[69] Només un, en Jeroni Maüll, no estava insaculat i no ho va estar posteriorment. És a dir, veiem que cinc dels sis advocats (83,33 %) tenien en aquell moment o tingueren posteriorment relació indirecta amb la Diputació del General, car estaven insaculats o ho estigueren en el futur. Molt probablement aquest fet els coartava i devien ser els primers interessats a rebaixar la tensió entre la cort general i la Diputació, ja que ells mateixos aspiraven a estar al capdavant de la institució.[70]

Si ens submergim una mica més en la insaculació, des de la reforma de 1493 hi havia 545 places per a la insaculació de persones per als càrrecs de diputat i oïdor a la Generalitat. Tal com explica l'Eva Serra: «...30 per diputats eclesiàstics,

64. *Història de la Generalitat de Catalunya i dels seus presidents*..., vol. II, p. 38. Plantegem el dubte, ja que no hem localitzat aquest personatge en els llibres de l'ànima de la Diputació del General.

65. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'*ànima *de la Diputació del General*..., vol. I, p. 211.

66. Ibíd., vol. I, p. 269 i 314. De fet, va el gener de 1553, va ingressar a l'estament militar i, per tant, va perdre el seu lloc a la bossa de diputat de l'estament reial.

67. Ibíd., vol. I, p. 216, 156 i 260.

68. Ibíd., vol. I, p. 313 i 267.

69. Ibíd., vol. I, p. 341 i 285.

70. I si no al capdavant, de ben segur aspiraven a alguns dels càrrecs que oferia la Diputació i els més preuats eren precisament els dos d'assessors ordinaris (advocats) i el d'advocat fiscal, tots de la institució. Joan Lluís Palos: *Els juristes i la defensa de les Constitucions*..., p. 34-35.

59 per oïdors eclesiàstics, 136 per diputats del braç militar, 112 per oïdors del braç militar, 90 per diputats del braç reial i 118 per oïdors del braç reial...».[71] El mètode per cobrir les vacants s'anà reformant amb els capítols del redreç que generava cada cort.[72] Ara bé, tot això provocà moltes tensions i plets, car a mesura que avancem a l'època moderna la pressió per poder accedir a una vacant va anar en augment. Els intents de la monarquia per tal de controlar la institució, a l'igual que ho cercaren les diverses xarxes clientelars del territori, comportaren lluites aferrissades en el procés d'habilitació previ a la insaculació. Alhora també s'ha de tenir en compte la pressió de ciutats convocades a corts que no tenien representació a les llistes d'insaculats.[73] A més a més, hi hagué un fort debat sobre el paper que tenia la cort general sobre la provisió d'aquestes vacants quan estava reunida, ja que volia fer valer la seva posició de preeminència respecte a la Diputació, com fou en els casos de 1599 i de 1632.[74]

Precisament durant la cort de 1547 també hi hagué un enfrontament d'aquestes característiques entre els braços i la Diputació. A principi d'agost d'aquell any arribava la notícia de la mort de Joan Quintana, que estava insaculat com a diputat a la bossa del braç reial. Els braços es posaren d'acord perquè el substituís Lluís Dusai, que en aquells moments era un dels síndics de la ciutat de Barcelona a la cort[75] i així ho comunicaren als diputats.[76] Ara bé, aquests últims tenien uns plantejaments diferents del dels braços. A final d'agost informaren la cort que

71. Eva Serra: «La Generalitat. De les reformes del segle xv al creixement institucional del segle xvi», a *Història de la Generalitat de Catalunya. Dels orígens medievals a l'actualitat, 650 anys*..., p. 144-145.

72. Eva Serra: *Els llibres de l'*ànima *de la Diputació del General*..., vol. I, p. 28-39.

73. Sobre aquesta qüestió, posterior a l'època que tractem, Miquel Pérez: *La Generalitat de Catalunya*..., p. 26-34 i Josep Capdeferro: *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona. Plets i negociacions jurídico-polítiques d'un municipi català a l'alta edat moderna*, Universitat Pompeu Fabra, 2010, p. 683-687.

74. Josep Capdeferro: «Attès los dits diputats no eran sinó procuradors: relacions entre els braços i la Diputació del General durant la celebració de les Corts catalanes de 1599», *Ius Fugit*, Saragossa, Institución Fernando el Católico i Universidad de Zaragoza, vols. 10-11, 2001-2002, p. 849-870. Jaume Ribalta: «De natura Deputationis Generalis Cathaloniae. Una aproximación a través de la literatura polemista del Seiscientos: Las alegaciones jurídicas sobre el pleito de las insaculaciones de la Diputación del General de Cataluña (1632)», *Historia. Instituciones. Documentos*, Sevilla, Universidad de Sevilla, núm. 20, 1993, p. 403-471.

75. ACA Generalitat N-1027, f. 47v. Sembla ser que Joan Quintana morí com a síndic de Barcelona en el concili de Trento.

76. ACA Generalitat N-1027, f. 49r.

abans de rebre les instruccions dels braços, ja havien proveït la vacant de Joan Quintana per Pere Joan Roig, òlim Soler. A més a més, com Pere Joan Roig deixava vacant a la bossa d'oïdors, insacularen en el seu lloc a Jeroni Balaguer.[77] Tot això tornà a generar l'augment de la tensió entre el braç militar, ja que veia foscors en les insaculacions. Els seus integrants acordaren que s'exigís als diputats una còpia de totes les insaculacions que s'havien fet per tal d'escatir si el procés havia estat transparent. Els contactes que feren amb els membres del braç reial anaven en la mateixa direcció.[78] Si s'hagués portat a terme, posava en un compromís polític els diputats i el sistema, ja que introduïa l'ombra de la sospita a tot el procés de provisió de vacants a les bosses. Va ser el braç eclesiàstic el que ho aturà, ja que argumentaren que no «...eren del parer se scrigués tal letra per honor dels diputats, los quals en dites enseculations han acostumat de servar y complir lo que stà disposat per capítols de cort y ordinacions del General de Cathalunya».[79]

Altra vegada, com hem vist, sembla que tot quedà diluït en un no res. Els advocats dels braços es reuniren[80] i no hi hagué marxa enrere per part del consistori de la Diputació, car Pere Joan Roig –que havia estat insaculat pocs dies abans de començar la cort a la bossa d'oïdors reials– veia com el 8 d'agost era insaculat a la bossa de diputat reial.[81] El mateix dia entrava a la bossa d'oïdor reial en Jeroni Balaguer en substitució de Pere Joan Roig.[82]

Aquest no fou l'únic cas durant la celebració de la cort. El 10 de setembre, els estaments demanaven que quan hi hagués una vacant s'insaculés Perot Boteller a la bossa de diputat reial per la ciutat de Tortosa.[83] En aquest cas, els diputats obeïren i quan hi hagué una vacant –el 10 de desembre de 1547– s'insaculà Perot Boteller.[84] El 13 de setembre els braços insistien que la propera vacant que hi hagués a la bossa de diputat reial per a la ciutat de Barcelona havia de ser per a Lluís Dusai.[85] Aquest personatge va ser insaculat a la bossa d'oïdor reial el novembre de 1549 i a la bossa de diputat no ho va ser fins al juliol de 1569.[86] També es

77. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 47v.
78. AHCB Corts 68, f. 56v-57r.
79. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 53v.
80. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 54r.
81. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General*..., vol. II, p. 371.
82. Ibíd., vol. II, p. 40.
83. AHCB Corts 68, f. 70v-71r.
84. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General*..., vol. I, p. 284.
85. AHCB Corts 68, f. 71r.
86. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General*..., vol. II, p. 152.

fa el mateix per a Onofre de Montsuar, comanador de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, per a la bossa de diputat eclesiàstic de religiosos[87] i es feu efectiu el novembre de 1550.[88]

Els visitadors a la casa del General

El 3 de setembre de 1547 els visitadors que la cort envià a auditar els llibres de la Diputació lliuraren un primer informe. El dia anterior, però, els diputats s'avançaren als visitadors i comunicaren a la cort que ja s'havia acabat la inspecció dels llibres i redactat el balanç del General. Afegien, com a descàrrec, que no havien pogut examinar tots els errors dels llibres i que tenien notícies certes que es recuperaria aviat una part de tots els deutes.[89] De fet, els diputats i oïdors amb aquest missatge intentaven minimitzar la tempesta que estava a punt d'arribar. Els visitadors trameteren el balanç i també les xifres que els havien demanat i que no reproduïm per qüestions d'espai.[90]

Per tractar l'allau d'informació econòmica, el braç eclesiàstic nomenà les tres persones que haurien d'integrar la comissió que estudiés el balanç del General que foren: Miquel Puig, bisbe d'Elna; Carles de Cardona, abat de l'Estany, i Francesc Oliver, síndic del capítol de la seu de Tortosa.[91] Sembla que la resta de braços no foren tan diligents sobre la nominació dels seus representants,[92] ja que el 12 de setembre el braç reial designava Pere Cerdà, síndic de Girona; Jaume Bosch, de Vic, i Antoni Pasqual, síndic de Puigcerdà[93] i no fou fins a l'1 d'octubre que el braç militar escollí el vescomte de Rocabertí, Jeroni Descoll i Joan de Caldes de Segur.[94]

87. AHCB Corts, 68, f. 71r.

88. Eva Serra (coord.): *Els llibres de l'ànima de la Diputació del General*..., vol. II, p. 285.

89. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 56v.

90. ACA Generalitat N-1029(1), f. 57r-58r. Els notaris participants en la seva redacció viatjaren cap a Montsó. Sabem per exemple que Joan Alió presentà l'informe al braç militar el 8 de setembre. ACA Generalitat N-1027, f. 70. Joan Lunes el 12 de setembre estava a la cort, ja que se'l nomenà notari del braç reial juntament amb Jeroni Paver. AHCB Corts 68, f. 66v. Aquest nomenament es feu perquè el titular, Rafael Puig, caigué malalt. Sobre aquesta qüestió, Jordi Buyreu: «Els notaris dels braços...», p. 66-67.

91. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 59v.

92. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 70v.

93. AHCB Corts 68, f. 67v.

94. ACA Generalitat N-1027, f. 87v.

La comissió del balanç es posà a treballar i el 6 d'octubre ja havia analitzat tota la documentació que havien tramès els visitadors del General. Aquell mateix dia enviaren amb un to força amenaçador una carta als diputats i oïdors en què els donaven unes instruccions molt precises de tot allò que s'havia de fer. Així doncs se'ls deia que abans del 31 de gener de l'any següent haurien de cobrar totes les quantitats que es devien al General i comminaven els diputats i oïdors que no rebrien el seu salari trimestral fins que la qüestió econòmica no estigués solucionada. L'amenaça pujà de to sobre el regent del comptes i el racional, ja que si no seguien aquestes instruccions, acabarien sospesos de sou fins al final del trienni.[95] De fet, tant aquesta missiva com també els memorials de totes les quantitats impagades fins aquell moment, les enviaven als visitadors que ja havien treballat sobre el terreny per tal que informessin de tot els diputats, oïdors i principals funcionaris del General.[96] L'esforç s'havia de fer sobre la recaptació de les bolles, les entrades i eixides i els deutes dels fogatges.[97]

Tot aquest exercici es feia perquè els braços poguessin començar a discutir sobre el donatiu al monarca. La comissió del balanç calculà que a finals de gener la Diputació disposaria de les 26.000 lliures que estaven a la taula de Barcelona, de les aproximadament 20.000 lliures que es devien al General es calculà que n'hi hauria al voltant de 6.000 que serien fàcilment recuperables, d'altres 4.000 que es podrien aconseguir amb més dificultat i unes 10.000 que difícilment es cobrarien. A més a més també hi havia un sobrant d'entre 13.000 i 14.000 lliures. Per tant, creien que a la data indicada més amunt, es disposaria d'unes 40.000 lliures.[98]

El 22 d'octubre els visitadors de la Diputació informaren els diputats i oïdors de tot allò que havien de fer i com ho havien de fer.[99] També se'ls comunicaren les

95. ACA Generalitat N-1027, f. 88v.

96. El frau sobre el pagament dels drets era una fórmula bastant generalitzada entre la població i en moltes ocasions afavorit pels mateixos oficials locals de la Diputació. Jaume Dantí: «La hisenda municipal de la ciutat de Barcelona al segle XVI: el miratge del Redreç», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1993, vol. 13-I, p. 505-512. Bernat Hernández: «La fiscalidad en Cataluña en la segunda mitad del siglo XVI», *Felipe II y el Mediterráneo*, Barcelona, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 1999, vol. I, p. 529-554. Miquel Pérez: *La Generalitat de Catalunya*..., p. 139-143.

97. ACA Generalitat N-1027, f. 89r-91r.

98. ACA Generalitat N-1027, f. 92 i ACA Generalitat N-1029(1), f. 71.

99. ACA Generalitat N-1027, f. 108r.

quantitats que haurien de pagar a totes les persones que havien ajudat a redactar el balanç del General.[100]

El 24 d'octubre els diputats enviaren una carta als braços. Bàsicament explicaven que seria molt difícil cobrar tots els deutes que els indicaven en un període tan curt (fins al gener de 1548). En alguns casos deien, perquè el procediment d'execució d'aquells deutes era força més lent del termini que marcaven els braços. Afegiren que per exemple les entrades i eixides de les col·lectes de Llevant i de Ponent, els collidors no dipositarien els diners fins a la Pasqua de 1548. Acabaven:

> ...supplicam persò vostres senyories que advertint dites coses e inconvenients que a dit respecte poden resultar ab la tanta stretura los sie servey voler-nos aquella remetre y relaxar y que en nostra temporada no sie feta en nostre offici cosa tan nova y estranya y may acostumada...[101]

El mateix dia n'enviava una altra a Pere Gort perquè estigués assabentat de tot el que havien dit als braços i segurament perquè intentés rebaixar la tensió i les expectatives dels integrants del braços.[102]

Com ja ens ha passat en diversos assumptes que hem tractat en aquest treball, sembla que desaparegui el rastre sobre aquesta nova tensió institucional.[103] Ara bé, els comptes ja estaven clars i ja es podia iniciar la discussió dels capítols del redreç de General i alhora començar a enfilar el tram final de la negociació sobre les constitucions i capítols de cort i per tant també sobre el donatiu. Per tractar aquest últim aspecte era fonamental el balanç del General i quina capacitat tindria la Diputació per endeutar-se.[104]

---

100. ACA Generalitat N-1029 (1), f. 77v-78v.

101. ACA Generalitat N-1027, f. 108v-109v.

102. ACA Generalitat N-764, f. 159.

103. Hem de dir que alguns volums dels processos familiars de les corts de 1547 estan fora de consulta. El volum de les Lletres Trameses de la Generalitat corresponent a aquest trienni, tampoc es pot consultar sencer (en el meu cas he utilitzat unes notes que tenia de quan vaig redactar la tesi doctoral). També cal esmentar que la recuperació del deute s'anà complicant a mesura que avancem en el segle XVI, alhora que també l'endeutament de la institució anà augmentant. Miquel Pérez: *La Generalitat de Catalunya*..., p. 123-130.

104. Eva Serra: «Butlletí bibliogràfic sobre les corts catalanes», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, Barcelona Institut d'Estudis Catalans i Facultat de Teologia de Catalunya, 2007, vol. 26, p. 705.

No podem entrar a parlar dels capítols del General, però sí que farem referència, de manera molt esquemàtica, al tema del donatiu, ja que en aquest cas està directament relacionat amb el balanç del General.

La discussió del donatiu era l'últim pas abans de llicenciar la cort,[105] tot i que la pressa habitual de qui presidia l'assemblea feia que se'n comencés a parlar abans d'hora. Aquesta qüestió el 1547 es demorà, ja que la ciutat de Barcelona presentà un dissentiment en el braç reial. No estava d'acord en un seguit de capítols i memorials que s'havien de presentar a Felip per a la seva decretació. Aquest dissentiment, presentat a principis d'octubre de 1547, acabà amb un judici *in curia datum* que allargà la discussió del donatiu.[106]

Finalment, els braços catalans acordaren una suma de 235.000 lliures en concepte de servei i 25.000 més per al príncep Felip en concepte de donatiu gracials.[107] Després de diverses propostes s'acordà, seguint la línia del que havia avançat la visita de la Diputació, que els diners s'obtindrien de la següent manera: «48.000 lliures el febrer de 1548 a través d'una emissió de deute públic de la Diputació, 47.000 lliures entre febrer (30.000) i juny (17.000) amb el diner comptant i els deutes cobrats de la Diputació i 140.000 lliures amb un fogatge de sis anys entre 1550 i 1555 de 7 sous per any i cap de família els dos primers anys i de 8 sous per any i cap de família els darrers tres anys pagadors en dues pagues anuals iguals, una el mes d'agost i l'altra el mes de desembre».[108] S'hi havien de sumar les 25.000 lliures que s'atorgaren al príncep que també s'havien d'obtenir de l'endeutament de la Diputació del General.[109]

105. Víctor Ferro, *El Dret Públic*..., p. 232-235.

106. Eva Serra: «Els dissentiments del braç reial. El cas de Barcelona a la Cort general de Montsó de 1547...», p. 685-719.

107. A aquesta quantitat s'hi havien de sumar les que acordaren els braços aragonesos i valencians. Sobre la qüestió del donatiu a les corts generals de mitjan segle XVI, Jordi Buyreu: «El donativo de las Cortes catalanas a mediados del siglo XVI (1542-1564)», *Actes del 53è Congrés de la Comissió Internacional per a l'Estudi de la Història de les institucions Representatives i Parlamentàries,* Barcelona, Parlament de Catalunya-Museu d'Història de Catalunya, 2005, 2 vols. Vol. I, p. 580-596; també Jordi Buyreu: *Institucions i conflictes*..., p. 147-165.

108. Eva Serra: «Els dissentiments del braç reial. El cas de Barcelona a la Cort general de Montsó de 1547»..., p. 708, n. 71.

109. ACA Reial Cancelleria. Processos de Cort 46, f. 360r-364v.

Conclusions

Hem vist a les pàgines precedents com traspua la tensió entre els braços catalans de la cort de 1547 i la Diputació del General. Tot i així, no hi hagué cap conseqüència clara de les denúncies sobre les irregularitats que cometeren els diputats i oïdors. Tot i que oficialment la Diputació estava sotmesa jeràrquicament a la cort, el fet que la primera fos una institució permanent i la segona temporal tenia una incidència molt clara, car era molt difícil, només en les reunions legislatives no periòdiques, portar-ne un control efectiu.[110] Aquest fet està directament relacionat amb la línia historiogràfica que interpreta la segona meitat del segle XVI a Catalunya –i especialment a partir de la dècada dels anys vuitanta d'aquell segle–, com l'inici de la preponderància institucional de la Diputació. La menor influència del monarca en el territori, a causa de la seva absència i una menor convocatòria de corts generà com a contrapartida el creixement d'un creixent grup social al voltant de la Diputació del General, encapçalat per l'estament militar, car veien més avantatges i la possibilitat d'augmentar el seu poder entorn d'aquesta institució que no pas amb la llunyana cort de l'Escorial o Valladolid.[111]

Ara bé, aquest treball, al meu entendre, matisa aquesta línia historiogràfica. Les reformes introduïdes a les institucions catalanes a finals del segle XV per Fer-

110. Sobre aquesta qüestió ja vam constatar en els anys centrals del segle XVI que si les relacions amb el monarca eren fluides, els braços es podien dedicar més al control de la Diputació. En cas contrari, el marge que tenien era menor, ja que havien de dedicar més esforços al control de l'aparell monàrquic. Jordi Buyreu: «Las cortes de Cataluña: De Felipe príncipe a Felipe rey», *Ius Fugit*, Saragossa, Institución Fernando el Católico (CSIC) - Universidad de Zaragoza, 2003, núms. 10-11, p. 657-684.

111. Aquests són els plantejaments d'Ernest Belenguer, Miquel Pérez Latre, Eva Serra o Josep Capdeferro entre d'altres. Citarem alguna de les obres d'aquestes autors que van en aquesta línia: Ernest Belenguer: «Pròleg: La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)», a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya 1996, vol. III, p. IX-XLVI; Miquel Pérez: «L'arrelament de la Diputació del General. Pàtria i vertebració política a finals del cinc-cents», a Joaquim Albareda (ed.): *Del patriotisme al catalanisme,* Vic, Universitat de Vic 2001, p. 31-50; Josep Capdeferro: «Joan Pere Fontanella (1575-1649). El dret al servei de la pàtria», a Joaquim Albareda (ed.): *Del patriotisme al* catalanisme..., p. 51-70; Eva Serra: *La formació de la Catalunya moderna (1640-1714)*, Vic, Eumo Editorial, 2018. Una visió general d'aquest posicionament historiogràfic i també de l'oposat al capdavant del qual hi ha les tesis de J. H. Elliot o Jaume Vicens Vives a Antoni Simon: *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2008, p. 5-79; també Agustí Alcoberro: «Eva Serra i la historiografia catalana: l'Estat català modern a la vetlla de la seva dissolució», a *Pensem.cat* [consulta: 01/09/2019].

ran II i que sembla que mantingueren les institucions regnícoles sota un cert control monàrquic fins a finals del segle XVI no acaben de confluir amb la realitat que apuntem aquí. Podem intuir que aquest suposat redreç monàrquic de les institucions regnícoles, almenys de la Diputació del General, no fou així. A mitjan segle XVI hem pogut mostrar que una part de les elits catalanes giren al voltant de la Generalitat. Per tant, sembla que puguem plantejar com a hipòtesi, que ja hi ha una tendència a mitjan segle XVI d'una part de la classe dirigent a exercir el control de la Diputació mitjançant el procés d'insaculació o d'accedir als oficis que aquesta generava. Per tant, veiem un valor a l'alça de la institució, que sembla que no podia caure en descrèdit tot i l'evidència de corrupteles. Aquells que aspiraven a ser insaculats o ja ho havien estat, vetllaven per diluir els enfrontaments amb els braços i intentaven acontentar tothom, tal com hem vist amb les peticions d'insaculació d'individus tant per la Diputació com per la cort.

És a dir, aquestes elits aspiraven a controlar des de com a mínim mitjan segle XVI, mitjançant les esquerdes que permetia el sistema insaculatori, una institució progressivament a l'alça, amb un nombre més que notable de funcionaris i que estava implantada a tot el territori –per tant hi exercia un control efectiu–.[112] La mateixa institució que gairebé un segle després vehiculà una protesta popular per aixecar-se contra la monarquia. Felip IV, i la seva administració, tingué clar a partir de 1652 que havia de controlar les insaculacions a la Diputació i al Consell de Cent i una bona part de la classe dirigent catalana intentà per tots els mitjans recuperar-ne el control. El poder del control de les insaculacions era potencialment tan elevat que ni Carles III a les corts de 1705-1706 accedí a les peticions dels catalans. Només ho feu rebaixant-ne clarament les expectatives.[113]

112. A finals del segle XVI amb 22 Diputacions locals o col·lectes i ocupant més de 1.500 persones a tot el territori. Miquel Pérez: «L'arrelament de la Diputació del General. Pàtria i vertebració política a finals del cinc-cents»..., p. 33-34.

113. Antoni Simon: *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, València, Publicacions de la Universitat de València 2011. Un dels aspectes que tracta l'Antoni Simon en aquest llibre és precisament els intents, fins a nou, dels integrants de les institucions catalanes per recuperar el control de la insaculació de la Diputació del General i del Consell de Cent.

Una peculiar forma de representación política: Las embajadas mallorquinas ante el rey tras las Germanías (1525-1558)

Miguel José Deyà Bauzà
Instituto de Estudios Hispánicos de la Modernidad
Universitat de les Illes Balears

1. Introducción

El reino de Mallorca nunca fue dotado ni de cortes ni, por tanto, de Generalitat. En consecuencia, las relaciones entre rey y reino se articularon de otra forma. El envío de embajadores a la corte fue la forma habitual de relación entre el monarca y el reino[1] y de conseguir privilegios o innovaciones normativas si el rey aceptaba las propuestas que la embajada le exponía, convirtiéndose de hecho en actos de cortes generales.[2] Las Germanías y su derrota modificaron las relaciones rey-reino. Como hemos sostenido en otras ocasiones, tras la revuelta la Corona apoyará formalmente a la oligarquía regnícola y, a la vez, someterá a esta y a las instituciones del reino a un vigilancia mucho más estrecha que anteriormente con la doble finalidad de evitar un ulterior levantamiento popular y, tal y como ocurría en otros territorios hispánicos por diversos métodos, aumentar el poder y autoritarismo de la monarquía.[3] Si la participación de reino y rey en la soberanía

1. Antonio Planas: «Las relaciones entre rey y reino en un territorio sin cortes. El caso de Mallorca», en Juan Baró (ed.): *Repensando la articulación institucional de los territorios sin representación en las cortes del Antiguo Régimen en la Monarquía Hispánica,* Madrid, Marcial Pons, 2017, pp. 107 y 112.

2. Antonio Planas: «Las relaciones entre rey y reino en un territorio sin cortes. El caso de Mallorca», en Juan Baró (ed.): *Repensando la articulación institucional de los territorios sin representación en las cortes del Antiguo Régimen en la Monarquía Hispánica,* Madrid, Marcial Pons, 2017, p. 108.

3. Miguel J. Deyá: «Els privilegis d'Alcúdia», en Miguel J. Deyá, Antoni Mas, Ramon Rosselló: *Història d'Alcúdia. El segle XVI*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2002, p. 79; Miguel J.

compartida nunca había sido mitad por mitad, después de la derrota de los agermanados resultaba claro cuál de los dos agentes había visto ensanchada su capacidad soberana. Así, las embajadas del reino a la Corona adquieren un especial interés en época de convulsión, como fue la época posterior a las Germanías. Al interés natural del estudio del canal habitual de comunicación entre los dos entes participantes en la soberanía (rey y reino) se añade el interés derivado del momento: una posguerra y las mutaciones de toda índole posteriores al fin del conflicto. El ámbito cronológico del presente trabajo se inicia en 1525 con la embajada de Pere Malferit, aunque tenemos noticia de una anterior de ese mismo año protagonizada por Miquel Sureda Çanglada como «síndic i procurador de la Universitat, Consignació y altres» junto a Joan Torrandell, de Pollença, *síndic clavari,* y Francesc Pons, de Sóller, *síndic.*[4] Extendemos este trabajo hasta 1558 por diversos motivos. En primer lugar, nuestro objetivo es el análisis de este canal de comunicación entre la Corona y el reino durante la postguerra, una época que creemos que podemos dar por finalizada en la fecha citada.[5] Además, en 1558 se dio el asalto a Ciudadela y en 1556 Carlos I había abdicado en su hijo por lo que respecta a sus territorios hispánicos, circunstancias que modificaron la percepción que se tenía de las islas desde la corte, así como el papel que a ellas se otorgaba en el conjunto de territorios sometidos a la soberanía filipina. Tampoco puede olvidarse que la segunda mitad del siglo conoce para Mallorca una mejora económica, de manera que puede afirmarse que el trauma de la guerra iba mitigándose.[6]

Deyá: «Les Germanies mallorquines», en Ernest Belenguer (dir.): *Història de la Corona d'Aragó,* Barcelona, Ed. 62, 2007, vol. II, p. 138; Miguel J. Deyá: «El César Carlos y la Corona de Aragón», en Ernest Belenguer & Felipe V. Garín (ed.): *La Corona de Aragón. Siglos XII-XVIII*, Valencia, Generalitat Valenciana, p. 203.

4. Tanto Torrandell como Pons aparecen como *síndics clavaris i missatgers de la part forana* (Achivo del Reino de Mallorca (ARM), Lletres Reials (LR), 86, f. 49, 50 v.). La expresión *missatgers de la part forana* debe entenderse aquí como embajadores de la Part Forana. Los síndics *clavaris* eran las máximas autoridades del Sindicat de Fora, institución creada en 1315 por el rey Sancho para defender los intereses de la Part Forana, es decir de las villas, toda la isla a excepción de su capital.

5. No se pretenden analizar aquí todas las embajadas que durante tal período remitió el reino, ni sus vicisitudes y objetivos, sino las que tenían un contenido político más claro y reflejan en mayor medida la relación entre Corona y autoridades regnícolas.

6. De entre los datos que permiten concluir una mejora de la situación económica como mínimo desde los años cincuenta del siglo XVI podemos destacar:

- El aumento en la recaudación del impuesto del *morabatí*, que gravaba a las familias no privilegiadas con un patrimonio superior a diez libras; dicho tributo indica un aumento

2. La embajada de Pere Malferit[7]

El 12 de octubre de 1525 y por determinación del Gran i General Consell del 13 del mes anterior,[8] los *jurats, síndics clavaris* y una comisión creada *ad hoc* nombraron síndico ante Carlos I, el Consejo de Aragón y el legado papal ante el emperador a Pere Malferit. La documentación refleja el descontento de las instituciones del reino y, por tanto, de su elite sobre cómo se estaba gestionando por parte de la Corona la victoria contra los agermanados. En la misma sesión del Consell del 13 de septiembre se había leído una carta real en la que se exigían las 2.560 libras pendientes del *maridatge* del propio Carlos I. Más grave era la petición del Consell en relación con las 32.000 libras que supuestamente habían ro-

---

de la población tanto de las villas como de la capital desde fines de los años treinta y –sobre todo– a partir de inicios de los cincuenta (Francisco Sevillano: «La demografía de Mallorca a través del impuesto del *morabatí*: siglos XIV, XV, XVI», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (BSAL) 34, 1974, p. 249), a pesar de que el descenso en la recaudación inmediatamente posterior a la Germanía deba relacionarse no solo con una pérdida de población sino también con un empobrecimiento de esta (Miguel J. Deyá: «La economía mallorquina en época de Carlos I: innovaciones y continuidades», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* 10, 2000, p. 52).

- La segunda mitad del siglo XVI conoce una expansión de la producción agraria (Gabriel Jover: «Nobleza terrateniente y crecimiento agrario. Mallorca en la segunda mitad del siglo XVI», en Ernest Belenguer (coord.): *Felipe II y el Mediterráneo,* Barcelona, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V (SECC-FC), 1999, vol. I, p. 205), siendo de destacar la creciente dedicación vitivinícola (M. Deyá: «Entre la economía, la política y el paisaje agrario. Los primeros privilegios para la siembra de viña en la Mallorca del siglo XVI», en *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria,* Barcelona, Ed. Crítica, 2004, vol. I, pp. 105-116; Vicente M. Rosselló: *Mallorca. El Sur y Sureste*, Palma, Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, 1964, pp. 348-349).
- El dinamismo del sector manufacturero a partir de 1550 (Miguel J. Deyá: «La manufactura en el reino de Mallorca durante la época de Felipe II», en Ernest Belenguer (coord.): *Felipe II y el Mediterráneo,* Barcelona, SECCFC, 1999, vol. I, pp. 311-332).
- No se puede mantener hoy la tesis de una paralización del comercio exterior para el siglo XVI, cuya segunda mitad y en concreto el período 1560-1586 presenta según Vaquer los mayores índices de actividad del siglo (Onofre Vaquer: «El comerç marítim de Mallorca a la segona meitat del segle XV», *Randa* 29, 1991, p. 118).

7. Para una biografía de este jurista véase Antonio Planas: «Los juristas mallorquines del siglo XVI», *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics* 10, 2000, p. 82.

8. ARM, Actes General Consell (AGC), 24, f. 11 y ss.

bado los agermanados de la Taula de la ciudad. Pretendía la institución regnícola que dicha cantidad fuera reingresada por los oficiales reales a dicha Taula con el dinero procedente de las multas (*composicions*) con que se había castigado a los gremios de Ciutat y, de hecho, a toda la población de la Part Forana excepto la villa de Alcudia y a los manifiestamente fieles a la Corona. La petición se había elevado a Miguel Gurrea, *lloctinent* durante la Germanía, al cual se había solicitado que se realizara dicho pago antes de su sustitución en dicho cargo. Nada se obtuvo a este respecto. El Consell ya se había dirigido en este sentido al anterior embajador en la corte, Miquel Anglada. Del mismo modo, las gestiones con el procurador real habían sido infructuosas. A la petición de ingreso por parte de la Corona, previo pago por parte de los *composats*, de las 32.000 libras se unía otra petición que también se trató en la sesión del Consell de 13 de septiembre: que el rey dejara de otorgar gracias particulares que supusieran la exoneración del pago de las *composicions* derivadas de las Germanías. Este tema también había sido puesto en conocimiento de Anglada sin obtener ninguna respuesta.

Las instrucciones dadas a Malferit nos proporcionan un cuadro de la situación del reino en aquel momento. Entre ellas cabe destacar:

1. Que el rey facultara al nuevo *lloctinent*, don Carlos de Pomar, «que de les composicions e béns confiscats dels agermanats sien pagats e satisfets los dampnificats faells vasalls de Sa Magestat»[9] tal y como se había ordenado a Miguel Gurrea y al procurador real, Francesc Burgues, y tal y como se había proveído por anteriores normas. Que la oligarquía regnícola no había visto cumplidas sus expectativas en este sentido resulta obvio.
2. El cese de las gracias reales que comportaran la suspensión del pago de multas por actuaciones durante la Germanía y la suspensión de las ya dadas, al menos hasta que los «faells de Sa Magestat dampnificats sien satisfets e reintegrats de llurs dans rebuts en lo temps de Germania».
3. Que de lo recaudado por *composicions* y bienes confiscados a los agermanados se reintegrase, antes de que a cualquier otro damnificado, a la Taula de la Universitat el dinero robado por los agermanados, evaluado en 20.000 ducados.
4. Que las dignidades eclesiásticas y canonjías se reservasen a naturales del reino. Se argumentaba que existía privilegio a este respecto y que no se

9. ARM, AGC, 24, f. 13.

cumplía. Extraña que no se concretase más sobre dicho privilegio, citando la fecha o enviando copia notarial a la corte. En todo caso, se pedía al César y al legado papal la ratificación del privilegio en cuestión.

5. El perdón de la cantidad debida al monarca por su *maridatge* o, al menos, una ampliación del plazo de pago atendiendo a la situación del reino tras las Germanías y la peste posterior. En enero de 1527 los *jurats* notificaban al Consell que el monarca no solo requería el pago del *maridatge*, sino que ordenaba que se abonasen 4.500 ducados a Miguel de Gurrea a pagar del fruto de las *composicions* y bienes confiscados a los agermanados.[10]

El tema del *maridatge* fue el que llevó al envío de la siguiente embajada.

3. La embajada de Gregori Genovard (1527)

El 13 de febrero de 1527 los *jurats* y la comisión elegida para ello por el Consell eligieron como síndico ante Carlos I al canónigo Gregori Genovard.[11] No puede haber duda de que la embajada de 1527 se lleva a cabo aún bajo el trauma de la postguerra. Entre las instrucciones que se dieron al canónigo para presentar como peticiones al César cabe destacar:

1. Que el rey perdonara la cantidad de dinero que se le debía en concepto de *coronatges i maridatges,* argumentando la pobreza del reino y los mil ducados gastados últimamente en la persecución de bandoleros.[12] Documentación posterior deja claro que este era el principal objetivo de la embajada.[13] Incluso se autorizaba al embajador a negociar con el monarca la renuncia a dichas cantidades a cambio de la cesión a la Corona de

10. ARM, AGC, 24, f. 31. Sabemos que el pago a Gurrea, como mínimo, se demoró. El 24 de noviembre de 1529, a instancia del propio Gurrea, el rey ordenaba se examinase lo que realmente se le debía y lo que había cobrado por otros conceptos, de manera que en caso de resultar deudor al Real Patrimonio se le descontase lo cobrado de más de esos 4.500 ducados que, obviamente, aún no había recibido (ARM, LR, 86, f. 184).

11. ARM, AGC, 24, f. 32 v.

12. ARM, AGC, 24, f. 34 v.

13. ARM, AGC, 25, f. 3 v.

una galera que se estaba construyendo en las atarazanas de Ciutat.[14] No se trata de una vinculación irracional, pues en aquellos años Corona y reino estaban también enfrentados por el papel militar de este en el conjunto de tierras mediterráneas de Carlos V. El reino pretendía un papel singularmente defensivo y era reticente a la construcción de barcos de guerra que, sufragados por el reino, podían ser utilizados por la Corona en otras latitudes según sus necesidades. A pesar de ello, en estas instrucciones se permitía al embajador ofrecer al monarca colaboración por lo que respecta a «armar galeres i fustes per la custodia de la costa de terra ferma».[15] Finalmente, aunque la Corona no perdonó lo que se le debía por *maridatges i coronatges*, la Universitat cedió provisionalmente a la Corona la galera, aunque no finalizada en su construcción, tras el desastre naval de Rodrigo Portuondo de Octubre de 1529.[16] Esta cesión debe entenderse en la coyuntura del momento, en que el reino aplazó el pago de lo pedido por la Corona para financiar las necesidades defensivas puestas de manifiesto tras la derrota naval citada.

2. La fortificación del castillo de Bellver, castillo real, para que pudiera servir de refugio a los *bons i faels* en caso de que se produjera un levantamiento similar a las Germanías. Se trata de una petición bien ilustrativa del ambiente existente en la isla en ese momento.[17]
3. La anulación de la merced hecha a favor de Miguel de Gurrea a la que nos hemos referido anteriormente. Se argumentaba que muchos de los realistas que habían sufrido daños durante la Germanía no habían cobrado y que el propio emperador había dictaminado con anterioridad al privilegio a favor de su antiguo *lloctinent* que no se otorgaran gracias a favor de terceros antes de que los perjudicados por la Germanía hubiesen sido compensados. Se añadía que Gurrea, al cesar como *lloctinent*, se había llevado dinero del reino, incluso las llaves de oro que este había ofrecido al César al finalizar la contienda y este había rechazado, junto a otros objetos, se añadía que durante toda la guerra Gurrea había vivido de dinero público sin gastar nada de su peculio.

14. ARM, AGC, 24, f. 37 v.
15. ARM, AGC, 24, f. 37 v.
16. ARM, AGC, 25, f. 36.
17. ARM, AGC, 24, f. 34 v.

4. Que ante la presión de Barbarroja y las embarcaciones de infieles que ponían en peligro las villas marítimas y los flujos mercantiles, se realizara por parte de la Corona una intervención militar contra el norte de África. Se añadía, de forma un tanto voluntarista, que el César contaba con medios marítimos para «destruir tota la Barbaria». En la misma línea se señalaba la peligrosa situación del peñón de Argel y su falta de vituallas de la que ya había sido informado Barbarroja gracias a un desertor. Ante las deficiencias del barco encargado de proveer de alimentos y municiones al castillo del peñón se pedía al Cesar que garantizara el suministro con el envío de embarcaciones adecuadas. Se trata de una petición que aporta una novedad, pues en la anterior embajada no se encuentran referencias a la situación militar del reino, al peligro musulmán o a las consecuencias de perder enclaves en el norte de África. Todo un aviso profético sobre como evolucionaría la situación a este respecto.[18]
5. Se pedía al rey que ordenara a su *lloctinent* renovar los sacos de candidatos a diversos oficios regnícolas, pues estaban llenos de cédulas con el nombre de personas inhábiles. Se expresaba la confianza en que dicho *lloctinent* escogería personas idóneas para entrar en los sorteos anuales para la provisión de cargos.
6. Que los gastos derivados de la persecución de bandoleros fuesen pagados de los bienes incautados a estos; se trata de una prueba de la importancia del bandolerismo en los años posteriores a Germanía.[19] La persecución

18. El peñón caería en manos de Barbarroja en 1529, lo que era sumamente peligroso si se considera que este controlaba Argel desde 1521. Los efectos de la conquista del peñón fueron más o menos los señalados por las autoridades del reino en las instrucciones dadas a Genovard, iniciándose un período de ataques contra el levante español, Sicilia y Cerdeña (Miguel Á. Bunes y Emilio Sola: *La vida, y historia de Hayradin, llamado Barbarroja,* Granada, Universidad de Granada, 1997, p. 18), siendo de destacar el desastre español de Portuondo ante Cachidiablo en aguas Formentera (Juan F. Pardo: *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo,* Madrid, Sociedad Estatal pra la Conmemoriación de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 242) o la situación de fines de agosto y septiembre de 1531 cuando embarcaciones argelinas amenazaron la costa valenciana, capturaron a algunos mallorquines y sesenta menorquines (Juan F. Pardo: *La defensa del imperio. Carlos V, Valencia y el Mediterráneo,* Madrid, Sociedad Estatal pra la Conmemoriación de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001, p. 266).

19. Las propias instrucciones recogen un episodio que denota las dimensiones del bandolerismo, al narrar como el anterior lugarteniente del *lloctinent* y capitán, Bernat Albertí, había sido asesinado por bandoleros durante una persecución y se solicitaba alguna merced a favor de sus hijos (ARM, AGC, 24, f. 35 v.).

de los delincuentes chocaba en esos momentos con las diferencias entre la Corona y el obispo de Barcelona al respecto de la jurisdicción del *pariatge*, porción occidental de la isla que tras la conquista cristiana había sido otorgada al citado obispo. Los conflictos jurisdiccionales impedían la persecución de los bandoleros que actuaban en esa zona o se refugiaban en ella.

7. Que el rey obligara al obispo titular a residir en Ciutat de Mallorca o, subsidiariamente, que se impidiera la salida del obispo de gracia que lo sustituía. Del mismo modo se solicitaba se obligara al obispo a la reforma del palacio episcopal cuyo estado amenazaba la integridad de la muralla con la que lindaba.[20]
8. Que los caballeros de la orden de Santiago pagasen los impuestos regnícolas, tal y como había determinado el Rey Católico. De lo contrario «la major part dels hòmens d'honor pendrien la dita creu per no pagar dits drets». Problema similar se planteaba con los oficiales de la Inquisición, a pesar de una provisión del Rey Católico en el sentido de que debían contribuir en los impuestos regnícolas. Se añadía que los oficiales del Santo Oficio sí podían ejercer *oficis* de la Universitat cobrando los emolumentos correspondientes. Se solicitaba, en consecuencia, que el monarca proveyera la obligación de contribuir por parte de los citados oficiales o que, al menos, así fuera en los siguientes diez años.
9. Que se renovase por un trienio el mandato del *lloctinent* Carlos de Pomar. Más importante incluso era la petición de que Francesc Ubach, regente de la Cancillería, no abandonara el reino para ocupar un cargo en Valencia tal y como se rumoreaba. Se justificaba la petición por la eficacia de Ubach en su cargo, especialmente por lo que respecta a la persecución de malhechores. En caso de que el rey destinara a Valencia a Ubach se solicitaba que fuera sustituido al frente de la Cancillería de Mallorca por Francesc Ros y en caso de que el rey tampoco aceptara a este por cualquier doctor del país, argumentando la cortedad del salario y los gastos

20. El obispo en cuestión era Rodrigo Sánchez de Mercado, titular de la mitra mallorquina desde 1511, aunque ausente siempre por desempeñar diversos cargos reales (comisario general de la Cruzada desde el mismo 1511, regente del Consejo de Navarra y en esos momentos presidente de la Chancillería de Granada; véase Isabel Mendoza y Teresa Sánchez: «Rodrigo Sánchez de Mercado», en *Diccionario biográfico Español,* Real Academia de la Historia, <http://dbe.rah.es/biografias/30600/rodrigo-sanchez-de-mercado-zuazola>, [consulta 27/9/2019].

derivados del traslado y mudanza si el sustituto era no mallorquín. La referencia a Ubach es bien significativa. Se trataba de un jurista catalán que fue nombrado regente de la Cancillería de Mallorca en 1522, en pleno movimiento agermanado, posicionándose a favor de los realistas y acusado por los revolucionarios de evitar cualquier solución pactada. Ubach tuvo un importante papel en la represión posterior y no cabe duda de que era un elemento muy bien visto por parte de la oligarquía local. La petición resultó infructuosa, pues Ubach fue nombrado presidente de la Audiencia de Valencia en febrero de 1527.[21]

10. Problema de Mallorca desde como mínimo los inicios del siglo xv había sido la deuda del reino, que llegó a tales dimensiones que provocó la consignación de la mayor parte de ingresos ordinarios al pago de los intereses de la deuda y, al menos teóricamente, su amortización, para lo cual se creó en 1405 el organismo destinado a gestionar el cobro de los impuestos ordinarios y destinarlos a la finalidad citada, la conocida como «Universal Consignació». Se ordenó al embajador que expusiera al rey que durante los últimos tiempos los clavarios del citado organismo no eran acreedores del reino, por lo que no cumplían con el celo mínimo sus funciones. Se exponía al embajador que expusiera al monarca la necesidad de que los clavarios de la *Universal Consignació* fueran acreedores del reino y, por tanto, interesados en el cumplimiento de los objetivos de dicho organismo. Esta petición suponía una profundización en la tendencia de dejar el sistema ordinario de financiación del reino en manos de sus acreedores. Por otra parte, es más que dudoso que dichos acreedores tuvieran verdadero interés en la amortización de la deuda, auténtico campo de batalla inmediatamente antes y durante las Germanías, existiendo el peligro de que gestionaran exclusivamente el cobro de intereses y demorasen la amortización de la deuda que les proporcionaba pingües ingresos.

21. Teresa Canet: «Franciso Ubach», en *Diccionario biográfico español*, Real Academia de la Historia, <http://dbe.rah.es/biografias/59975/francisco-ubach> [consulta: 27/9/2019]. Ubach había participado, como regente de la Cancillería, en la elaboración de sentencias a favor de damnificados por la Germanía, como por ejemplo las relativas al pago de indemnizaciones a la antigua villa de Alcudia, ciudad tras la derrota de los agermanados, y a sus residentes durante la guerra (Miguel J. Deyá: «Els privilegis d'Alcúdia», en Miguel J. Deyá: Antoni Mas, Ramon Rosselló: *Història d'Alcúdia. El segle xvi*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2002, p. 84).

Las instrucciones libradas a Genovard contenían una cláusula genérica que le daba prácticamente licencia para pedir al César lo que creyera conveniente.

El 8 de enero de 1528 los *jurats* expusieron al Consell como en los últimos días habían recibido carta del síndico en la corte en la que les notificaba que sobre el punto principal de su embajada, la renuncia del César al cobro del *maridatge*, «no tengam esperança se obtenga gràcia alguna e assò per les tantes guerres té Sa Magestat».[22] En la misma sesión se acordó la vuelta del síndico, quien habría estado aproximadamente diez meses en misión exterior sin alcanzar resultado alguno, singularmente por lo que se refiere a la principal de las instrucciones que se le dictaron. El problema que se planteó inmediatamente fue el del pago de los gastos de la embajada en un momento de graves dificultades hacendísticas para el reino. De hecho, se debían no solo los gastos de la embajada de Genovard, sino también los de las dos anteriores, la de Pere Malferit y la de Miquel Anglada. En la sesión del Consell de 30 de junio de 1528 se planteó el tema. Se acordó que, ante las dificultades económicas, se pagaran dichos gastos de lo recaudado por talla.[23] Cabe no olvidar que teóricamente la talla era un impuesto extraordinario que se imponía para hacer frente a necesidades excepcionales (necesidades frumentarias, defensa del reino, gastos derivados de la prevención o llegada de la peste…), si bien es verdad que –ante la consignación de los ingresos ordinarios del reino al pago de la deuda pública– la talla se estaba convirtiendo *de facto* en un recurso casi ordinario para la hacienda regnícola. El 22 de octubre de 1529 los *jurats* y las personas elegidas por el Consell decidieron imponer una talla de 12.000 libras para el pago de los *coronatges i maridatges* y devolver a la Taula de la Universitat las 3.000 libras de que los *jurats* se habían apropiado anteriormente para el pago de necesidades urgentes.[24] Ello significa que el montante debido por los derechos que exigía Carlos I era de 9.000 libras. Posteriormente, las autoridades regnícolas intentaron que lo recaudado por esa talla no se destinara a la finalidad citada, sino a los gastos de defensa tras el desastre naval de Portuondo, en aguas de Formentera.[25] La reacción de la Corona no se hizo esperar. La emperatriz exigió el pago inmediato del *coronatge* o *maridatge* debidos.[26] En caso contrario se enviarían alguaciles para la ejecu-

22. ARM, AGC, 25, f. 3 v.
23. ARM, AGC, 25, f. 6 v.
24. ARM, AGC, 25, f. 33 v.
25. ARM, AGC, 25, f. 35 v.
26. Creemos que la exigencia solo de uno de los dos conceptos adeudados se debe a la cesión provisional a la Corona de la galera a la que nos hemos referido anteriormente.

ción de la recaudación, con el consiguiente aumento de costes a pagar por el reino. La propia emperatriz avisaba de que se procedería contra los bienes de los *jurats* y de la Universitat. El 8 de marzo de 1530 el Consell aprobó que la mitad de lo que se debía a la Corona por esos conceptos se pagase de la talla que se estaba cobrando en esos momentos y que, en principio debía destinarse a gastos de defensa. La otra mitad se pagaría con otra talla que, por valor de 6.000 libras, se cobraría no antes del mes de enero siguiente.[27]

El 30 de junio de 1528, habida cuenta de los gastos que se derivaban de enviar embajadas al monarca, los *jurats* plantearon tener un delegado permanente en la corte, alguien que habitualmente residiera allí, al cual remitir por carta las peticiones que se pretendían hacer llegar al monarca. Se argumentaba que este era el sistema empleado por los reinos de Aragón y Valencia y el Principado de Cataluña.[28] Para el caso mallorquín parece que las repercusiones de este cambio hubieran sido muy profundas, pues los territorios continentales de la Corona de Aragón tenían cortes, mientras que el reino de Mallorca no, por lo cual la adopción de un delegado permanente en la corte era rebajar el nivel de comunicación entre rey y reino y aceptar claramente un papel más periférico del que este ya tenía. Esta cuestión se sometió a debate en otras ocasiones como en 1545.[29]

4. Las embajadas de 1530

Otra embajada que cabe resaltar es la de 1530 en la persona de Antoni Gual Desmur. El tema primordial era la obtención de las licencias necesarias para proceder a la extracción de cereales de Sicilia «vel ab aliis quibuscuas civitatius vel locis tan orientalibus que occidentalibus vell aliis partibus pro urgentisimis necessitabisus presentis Regni Maioricarum».[30] El segundo tema en importancia de la embajada era la renegociación del *maridatge* i *coronatge* a los que ya nos hemos referido.

27. ARM, AGC, 25, f. 49.

28. ARM, AGC, 25, f. 7.

29. En esta ocasión se debatió nombrar representante permanente ante la corte «a un dels Secretaris de Sa Magestat», pagándole una cantidad anual. Se argumentaba que, de cualquier modo, los embajadores del reino tenían acceso al rey por medio de sus secretarios por lo que «lo secretari qui tindria tots anys la pensió de la Univesitat tindria maior diligència en la direcció i expedició dels negocis d'aquesta Universitat». La propuesta fue desestimada (ARM, AGC, 30, f. 63 v.).

30. ARM, AGC, 25, f. 79 v.

Todo ello, junto a las instrucciones concretas y las secretas de la embajada, debía exponerse a la emperatriz, pues Carlos I se encontraba en Alemania en plena Dieta de Augsburgo. En las instrucciones que se dieron a Antoni Gual se recogía que ya se había enviado un emisario a Sicilia para obtener trigo, Johanot de Moyà, con lo que solo faltaba el privilegio para proceder a la extracción de cereal.[31] En esas mismas instrucciones se apuntaba al peligro de despoblación del reino habida cuenta de la combinación entre mala cosecha y presión de Barbarroja que impedía el suministro exterior, paralizaba el comercio y suponía el secuestro de personas con el consiguiente peligro de despoblación por emigración. En referencia al pago del *coronatge i maridatge* se exponía en las instrucciones que, tal y como se había aprobado anteriormente por el Consell, se había procedido al pago de la mitad de la deuda y que, a pesar del compromiso de que la otra mitad se pagaría con una talla a cobrar a partir de enero de 1530, ello había sido imposible debido a la miseria del reino, por lo que se solicitaba la prórroga en el pago. El tema de *coronatge* era además polémico, pues el procurador real exigía dos –posiblemente el de la reina Juana y el del propio César– mientras que el reino argüía que debía pagar solo uno. Las diferencias afectaban también al montante reclamado, pues el reino argumentaba que el importe del único *coronatge* que se debía era de 2.000 florines, tal y como había pasado con el de la reina Germana de Foix, mientras que el procurador real, además de argumentar que se debían pagar dos y no un *coronatge*, consideraba que cada uno de ellos suponía el pago de 2.500 florines. En las instrucciones a Gual Desmur se le pedía defendiera ante la emperatriz la postura de la Universitat.

Entre las otras instrucciones que se dieron al embajador cabe destacar:

1. Que se pidiera la intervención de la Corona ante el clima de violencia existente en la isla ligado a las *divisions i bandositats.*
2. La necesidad de reformar los procesos de incautación de bienes a deudores, pues los gastos del proceso eran tan elevados que no compensaban al acreedor que a menudo quedaba sin cobrar o prefería actuar contra los fiadores del deudor si los había. Del mismo modo, se pedía la reforma del proceso de confiscación de bienes de criminales, pues los gastos del proceso minimizaban las indemnizaciones a terceros y a favor del Real Patrimonio. En concreto se solicitaba que se permitiera al *lloctinent* y *jurats* la reforma de esos aspectos.

31. ARM, AGC, 25, f. 81 v.

3. Que se obligara a los oficiales reales y, sobre todo, a los ministros laicos de la Inquisición a pagar los impuestos regnícolas, tal y como ya había determinado el rey Fernando, añadiéndose que así se había dictaminado tanto en las cortes de Monzón como en las de Barcelona de 1520 y había sido aceptado por el inquisidor general.[32]

En las instrucciones dadas a Antoni Gual se recogían unas instrucciones secretas, todas referentes a la provisión de trigo. En una de ellas, los *jurats* y las personas electas por el Consell para designar embajador daban carta blanca a este para ofrecer alguna cantidad de dinero a la a la reina o a personas del entorno de la corte a cambio de la autorización de la extracción de cereales de Sicilia, y se ampliaba la autorización a personas del entorno de la corte, además de advertirle que no se comprometiera a pagar nada a autoridades de Sicilia, pues para ello ya habían dado las instrucciones pertinentes a Johanot Moyà, el enviado a esa isla para proveerse de cereal una vez tuviesen la autorización de la Corona.[33]

Ante las dimensiones del problema cerealista, el reino decidió enviar una segunda embajada, en esta ocasión ante el emperador. El elegido fue el franciscano Joan Crespí, cuyo poder está datado el 7 de octubre de 1530.[34] La situación frumentaria era de tal calibre que, a pesar de las restantes necesidades del reino, al embajador solo se encomendaba esta.[35] En las instrucciones se explicitaba que si se obtenía el permiso imperial, Crespí debía enviar dos copias certificadas al agente del reino en Sicilia, Joan Moyà, para que gestionase la exportación.[36] Para facilitar la obtención del permiso imperial se ponían a disposición del embajador, por medio de letra de cambio, 500 ducados «com mirada la probesa d'aquets Regne no pugam fer mes».[37] Se daban también instrucciones a Crespí para que mantuviera contacto con el embajador ante la emperatriz por lo que se refiere a la petición de extracción de cereales que se había solicitado a esta, con el objetivo de evitar duplicar gastos. Además de las instrucciones convencionales, se dieron a

32. Con fecha 30 de noviembre de 1530, Carlos I dictaminó que, si no existía normativa posterior que lo impidiera, se obligara a esas personas a pagar impuestos según lo dispuesto por Fernando el Católico por orden dada en Burgos el 25 de septiembre de 1511.

33. ARM, AGC, 25, f. 85-85 v.

34. ARM, AGC, 25, f. 89.

35. ARM, AGC, 25, f. 89 v.

36. ARM, AGC, 25, f. 90.

37. ARM, AGC, 25, f. 90.

Crespí unas instrucciones secretas consistentes en la autorización para usar 500 ducados suplementarios, además de los establecidos en las instrucciones ordinarias, «per lo que serà master per obtenir dita treta».[38]

5. La embajada de Pere d'Ozona (1536)[39]

Estamos ante una embajada peculiar, pues el motivo de esta era en principio nimio: defender ante la emperatriz que, tras la muerte de Rafael Ribas, la escribanía de la *Universal Consignació* debía volver a los *jurats* para que designaran nuevo titular frente a las pretensiones de Jaume Garcia. Sin embargo, aprovechando la coyuntura, los *jurats* libraron instrucciones al embajador sin contar con el Consell, lo que no deja de ser anómalo. Amén del tema de la escribanía, se le encomendaron otras dos cuestiones de interés aquí:

1. Que para luchar contra la despoblación fuesen abolidos «tots los delictes o crims dels qui per lo crim de la Germania són fugitius e exelats del present Regne exceptuats los que al Lloctinent de Sa Magestat, qui té información plena dels criminals de dit crim, ab intervención dels Jurats aparrega no deure esser restituïts ni perdonats…».[40]
2. Que, como se había pedido anteriormente, el *lloctinent*, con la intervención no concretada de los *jurats,* pudiera revisar en cualquier momento los sacos con los candidatos a cargos reales o regnícolas quitando y añadiendo los nombres que le pareciera oportuno.

6. La embajada de Francesc Valentí (1537)

Quizás sea esta la embajada más compleja de las que se examinan en el presente trabajo debido a las circunstancias por las que pasaba el reino en esos momentos y a las tirantes relaciones entre este y el rey. En el primer aspecto, la situación

38. ARM, AGC, 25, f. 91.

39. Entre las embajadas de 1530 y esta se dio una en 1531 que no se examina aquí dado su carácter muy concreto. Se trataba de una embajada para solventar la problemática de mercancías de mallorquines que habían sido secuestradas en Sicilia (ARM, AGC, 26, f. 4).

40. Creemos se trata de un texto de gran transcendencia (ARM, EU, 33, f. 339).

defensiva era sumamente difícil, de manera que el apoyo de la Corona en la defensa del archipiélago era uno de los dos grandes objetivos de la embajada. La conquista de Túnez en 1535 fue un éxito en la política mediterránea de Carlos I.[41] Sin embargo, no fue un éxito definitivo. La respuesta de Barbarroja no se hizo esperar y tomó forma en el saqueo de Mahón.

Las discrepancias entre rey y reino con motivo de la aportación regnícola a la defensa del Mediterráneo occidental venían de lejos. El rey, como ocurría en otros territorios, solicitaba la construcción de embarcaciones, frente a la postura de las autoridades del reino partidarias de una defensa estática a partir de la fortificación de la isla. Obviamente uno de los temores de estas últimas era que las embarcaciones que fueran financiadas por el reino fueran empleadas por la Corona en otras latitudes.

Uno de los rasgos distintivos de esta embajada de 1537 en comparación con las anteriores es que la persona que había de asumir la embajada fue elegida por el Consell y no por los «jurats i persones eletes» como había sucedido en las anteriores.[42] El origen inmediato de esta embajada era una carta real enviada al *lloctinent* y a los *jurats*, leída por el primero en la última sesión del Consell de 1536. En la sesión posterior (9 de enero) el *jurat ciutadà* Jacme Dezmàs, en nombre de toda la Juraría, expuso como de la carta real en cuestión podía derivarse que el César acusaba «aquesta Universitat de tibiesa en les coses necessàries per a la defensió d'aquest seu Regne».[43] Los *jurats* i Consell consideraron que ello era casi como acusarlos de infidelidad y acordaron enviar un embajador a la corte para exponer, de nuevo, la fidelidad de reino, su triste situación económica y el peligro turco. El embajador debía exponer al monarca los gastos que se habían llevado a cabo en los dos últimos años y medio en artillería y solicitar el envío de algunas piezas de las que tenía la Corona en Málaga así como de algún dinero «com a fet (el rey) en Sardenya, Alacant y altres Regnes». Tras la votación a favor de Valentí se dio una circunstancia que no puede pasarnos desapercibida en ese clima de discrepancias entre rey y reino. Tomó la palabra Pere Joan Santacília, primero de los *consellers militars*,[44]

41. Para un análisis de la situación defensiva del reino de Mallorca en los años previos y posteriores a la campaña de 1535 véase Miguel J. Deyá: «Prolegómenos y ecos de la conquista de Túnez en Mallorca», en Enrique García y Davide Maffi (eds.): *Estudios sobre guerra y sociedad en la Monarquía Hispánica*, Madrid, Albatros Ediciones, 2017, pp. 189-204.

42. ARM, AGC, 28, f. 4 v.

43. ARM, AGC, 28, f. 4.

44. «primer en lo orde del seure dels dits consellers militars» (ARM, AGC, 28, f. 5).

para proponer que el nuevo embajador «puga demanar tots los perjuís són fets en la present Universitat i Regne», moción que fue aprobada. Resulta evidente que la redacción de la propuesta permitía hacer llegar al rey, por vía de embajada, lo que los reinos peninsulares de la Corona de Aragón hacían en cortes bajo la fórmula de *greujes*, aunque los efectos prácticos de la estrategia mallorquina de ese momento eran muy inferiores. El mismo 9 de enero se redactó el poder a favor del embajador, obviamente, en unos términos más formales que el debate desarrollado en la sesión del Consell.[45]

7. La problemática defensiva: las embajadas de 1540 y 1542

La alianza franco-turca se remontaba a 1534 y, por lo que supone a las Baleares, se había explicitado en los bombardeos de la ciudad de Ibiza en 1536 y 1538.[46] Esta entente se manifestó especialmente amenazante para el archipiélago a partir de los años cuarenta, singularmente después del desastre de Argel de 1541 y a partir de 1543, año de la aparición de una armada francesa en el mar Balear.[47] No obstante, la importancia de la problemática defensiva se advierte con anterioridad, como se desprende de la embajada de 1540 que se realizó en la persona del notario Pere Font. En las instrucciones que se le dieron se pedía al César, por ejemplo, que se perdonase al reino lo que debía al Real Patrimonio por la pólvora y municiones que en el mismo año de 1540 se habían tomado de las galeras reales que habían estado en Mallorca bajo el mando de Bernardino de Mendoza.[48] Del

45. ARM, AGC, 28, f. 9.

46. Miquel A. Casasnovas: «Las Islas Adyacentes al reino de Mallorca en la época de Felipe II», en Ernest Belenguer: *Felipe II y el Mediterráneo,* Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 1999, t. IV, p. 296.

47. Miguel J. Deyá: «Els privilegis d'Alcúdia», en Miguel J. Deyá, Antoni Mas, Ramon Rosselló: *Història d'Alcúdia. El segle XVI*, Alcúdia, Ajuntament d'Alcúdia, 2002, p. 207.

48. De las galeras reales se habían tomado cuarenta y cinco *quintars* de pólvora (1.831,5 kilógramos), 200 proyectiles para sacre, 40 proyectiles para cañón y otros 40 para medio cañón, todo lo cual se entregó al «municioner de la Universitat» con el compromiso de abonar su coste en el plazo de un año si no se conseguía gracia del rey (ARM, Extraordinaris d'Universitat (EU), 35, f. 47). El sacre era una pieza de artillería menor, capacitada para disparar proyectiles de entre cinco y seis libras castellanas, mientras que el cañón podía disparar proyectiles de alrededor de treinta y seis libras castellanas y el medio cañón de entre veintiséis y veinticinco (Jorge Vigón: *Historia de la artillería española*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científica (CSIC), 1947, t. I, pp. 228-229). La libra castellana a efectos artilleros de esa época equivale a 0,468 gramos.

mismo modo, se encomendaba al embajador que suplicara al César la remisión de artillería real para la defensa de la isla y como mínimo un cañón doble, una colombina, seis sacres y seis falconetes «bons per a camp, sens los quals la present illa peligra i que dita provisió sia promte».[49] Nótese como se pedía artillería de campaña, lo que significa que no se descartaba que el enemigo tomase tierra.

Ante el aumento del peligro la embajada posterior, la de 1542 llevada a cabo por Salvador Dusay, se puede considerar casi monográfica sobre el tema defensivo. En ella destaca:[50]

1. Que las piezas de artillería procedentes de una nave turca que en los últimos tiempos había naufragado en Pollença y que el procurador real había cedido provisionalmente al reino, fuesen cedidas de forma definitiva.
2. Que el rey enviara algunas piezas de artillería habida cuenta de la falta de esta.
3. Que el rey enviara alguna cantidad de pólvora y salitre y diera licencia para su compra en otros reinos.
4. Una mayor colaboración del procurador real en la defensa del reino poniendo a disposición de esta los bienes del Real Patrimonio.[51]

Con fecha 20 de noviembre de 1542 el César daba respuesta a las peticiones del reino:[52]

1. Se ordenaba al procurador real que entregara a los *jurats* de forma definitiva las piezas de artillería de la citada embarcación turca.

---

49. ARM, EU, 35, f. 53. La culebrina era una pieza capaz de disparar a gran distancia proyectiles de 16 libras castellanas o más; el problema era su excesivo peso y longitud. El falconete era artillería menor, susceptible de moverse rápidamente lo que debía hacerlo adecuado para la artillería de campaña, siendo también susceptible de ser usado como artillería de embarcación (Julio González: «Bombardeta, cerbatana, ribadoquín, falconete y cañón de mano. Cinco piezas multifuncionales de la artillería antigua», *Militaria. Revista de Cultura Militar* 17, 2003, pp. 99, 102). Se puede considerar al falconete como un octavo de culebrina (Cristina Borreguero: *Diccionario de historia militar. Desde los reinos medievales hasta nuestros días,* Barcelona, Ariel, 2000, p. 103).

50. ARM, EU, 35, f. 245.

51. ARM, EU, 35, f. 245 v.

52. ARM, EU, 35, f. 270.

2. Sobre el envío de pólvora se notificaba que era imposible «por haver por acá falta de ella, pero ja os havemos dado licencia para que libremente podáis hacer sacar del reino de Valencia y Murcia hasta 300 quintales de salitre para la provisión de esa isla».
3. Del mismo modo el rey notificaba que ya había escrito al procurador real para que se empleara el dinero del Real Patrimonio para la reforma de las murallas.

El propio César reconocía al príncipe Felipe, en carta datada en Cremona el 19 de junio de 1543, la deficiente dotación artillera y falta de munición en Mallorca, así como en Menorca, Cerdeña e Ibiza, y le solicitaba que se tomase alguna medida ante la salida, en el mes de abril anterior, de una flota desde Constantinopla.[53] Quizás relacionado con ello, el 12 de agosto de 1543 llegaron algunas piezas del rey desde Barcelona junto a munición y pólvora, gracias a la actuación de Andrea Doria por orden del príncipe.[54]

8. El intento de embajada de 1548

En ese año se iniciaron las gestiones para remitir una embajada a la corte que, a la luz de la documentación consultada, consideramos que no llegó a remitirse, sin duda por las maniobras obstruccionistas del virrey Marrades. El origen de la propuesta de embajada debe ligarse al incumplimiento de privilegios del reino. Tanto es así que en la reunión del Consell del 12 de junio de 1548 el *jurat ciutadà* Mateu Net expuso como los «jurats no tenen forces per obviar a dits perjuys», motivo por el cual habían decidido convocar el Consell.[55] Entre las quejas concretas que se intentaron enviar a la corte por medio de embajada cabe destacar:[56]

1. Que el regente obligaba a pagar a acreedores de la Universitat del dinero recaudado por vía de talla y que, por tanto, tenía una finalidad concreta.

53. Manuel Fernández: *Corpus documental de Carlos V,* Madrid, CSIC, 1975, vol. II, p. 131.

54. Dos cañones de bronce con todos sus aparejos, ciento cincuenta proyectiles de hierro colado útiles para dichas piezas y cuarenta barriles de pólvora (ARM, EU, 36, 78 v.).

55. ARM, AGC, 31, f. 47 v.-48.

56. ARM, AGC, 31, f. 48-49.

2. El virrey, con el apoyo del regente de la Cancillería «i una letra deien tenir de Sa Altesa», había procedido a prorrogar los mandatos de los bailes de la Part Forana, del de Ciutat, del veguer y asesores de estos contra lo establecido en el «regiment de sort i sach».
3. Se denegaban apelaciones judiciales a las que las partes tenían derecho según los privilegios del reino y se procedía a avocaciones por parte del regente o virrey de causas que debían ventilarse en la Cúria del Consolat o la de Executor.[57]

El 5 de julio, para dar cumplimiento a lo aprobado por el Consell, se reunieron los *jurats* y los *síndics clavaris*, para elegir como embajador en la corte a Jordi de Sant Joan, *donzell*. Inmediatamente apareció la primera dificultad, pues los *síndics* plantearon la posibilidad de que se eligiera un segundo embajador que representase a la Part Forana. La oposición de los *jurats* fue inmediata,[58] arguyendo motivos económicos y que el embajador era del conjunto del reino y no solo de Ciutat de Mallorca, de manera que expondría también al rey la vulneración de los privilegios de la Part Forana. Aun así el *síndic* Pere Castell quiso consultar a los abogados del Sindicat de Fora antes de emitir su voto por lo cual la sesión se aplazó hasta la tarde. Finalmente, Castell aceptó el envío de un solo embajador en nombre del conjunto del reino. De hecho, los problemas habían aparecido antes pues uno de los *jurats* se había negado a ir a tratar el tema con el resto de sus colegas y con los *síndics* si no tenía orden expresa del virrey; al ser llamado por segunda vez en la tarde del mismo día 5 de julio argumentó que estaba enfermo. Para mayor complicación Jordi de Sant Joan se negaba a aceptar el cargo de embajador por lo cual los *jurats*, un tanto ingenuamente o para demostrar la postura obstruccionista del virrey, pidieron a este que obligara a Sant Joan a acepta el cargo «juxta forma del privilegi té aquesta Universitat».[59] Obviamente el virrey, opuesto al envío de cualquier embajador a la corte, no contestó a este requerimiento y además abrió una investigación contra la determinación del Consell de

57. Recuérdese que las avocaciones son un instrumento propio de las monarquías autoritarias o de las que intentan convertirse en tales. De cualquier modo, las quejas de los *jurats* en su conjunto indican ya el talente autoritario que iba adquiriendo la monarquía que, además, se trasluce en la oposición de sus agentes en Mallorca a que se enviara embajador a la corte con estas quejas.

58. Recordemos que en la *Juraria*, a pesar de que representaba a la ciudad y reino de Mallorca, no había representante de la Part Forana.

59. ARM, AGC, 31, f. 52.

enviar embajador. Ante ello se optó por enviar una carta al príncipe Felipe en la que se le explicaba lo ocurrido. Como portador de la carta, que no como embajador, se envió al notario Jaume Baró.[60]

Tanto los motivos que justificaban la frustrada embajada como el desarrollo de los hechos demuestran el carácter autoritario que había adquirido la monarquía.

9. La embajada de Hugo Net (1556)

Dicha embajada está vinculada al déficit cerealista. De hecho, con anterioridad al nombramiento de Net se había procedido al de Joan Bosch para obtener las licencias de saca de 60.000 fanegas de cereal peninsular, el equivalente aproximadamente a 25.000 *quarteres*,[61] para lo cual además se le enviaba como síndico a la corte. El 25 de enero de 1556 se daba cuenta en el Consell del fracaso de sus gestiones, pues solo se había conseguido licencia para, aproximadamente, 24.000 fanegas de trigo y 12.000 de cebada.[62] En la misma sesión los *jurats* expusieron que habían recibido una carta de Bosch en que indicaba que, por motivos de salud, le era imposible volver a la corte. La embajada se justificaba también por la situación del pleito entre la Universitat y los oficiales de la ceca. La primera había obtenido recientemente sentencia favorable del *lloctinent*, pero los segundos habían interpuesto recurso ante el rey (Consejo de Aragón), el cual había conminado a los *jurats* a presentarse ante la corte o enviar un síndico.[63] Las consecuencias de la pérdida de Bugía en 1556 eran otro argumento para justificar la embajada. Cabe destacar que al embajador se le facultaría, a diferencia de otras ocasiones, para nombrar sustituto o sustitutos.[64] La elección también fue peculiar. Los *jurats, síndics clavaris* y *persones electes* eligieron a Hugo Net, excepto Pere Jordi de Puigdorfila, *donzell*, quien propuso a Gabriel Ferragut, pelaire, una de las personas elegidas por el Consell para formar parte, junto a *jurats* y

60. ARM, AGC, 31, f. 52.

61. ARM, AGC, 33, f. 70. La *quartera* es unidad de capacidad para la medida de áridos, equivalente a 70,34 litros.

62. ARM, AGC, 33, f. 66.

63. ARM, AGC, 33, f. 66 v.

64. Se le facultaba además para que, una vez obtenida la licencia de saca, adquiriese el cereal al precio que creyera conveniente, contratara un barco o barcos de transporte y seguro, todo ello sin necesidad de ninguna autorización por parte de las autoridades del reino (ARM, AGC, 33, f. 66 v.-67).

síndics clavaris, de la comisión que debía elegir al embajador. Argumentaba Puigdorfila que bastaba enviar al pelaire con cartas explicativas y –se supone– que poderes, que debería entregar al «Magnífic Mossèn Ferrando Malferit, ara resident en dita Cort». Por su parte, Hugo Net, quien finalmente sería el elegido, se pronunció a favor de enviar al *jurat* Francesc Serralta, del estamento de *ciutadans*, «lo qual representaria tots los altres Magnífics Jurats atesa la importància d'aquest negoci».[65]

Amén de la necesidad frumentaria y el pleito con los oficiales de la ceca, las instrucciones que se dieron a Hugo Net fueron:[66]

1. Que los eclesiásticos contribuyeran a las tallas por sus bienes laicos. En las instrucciones se recoge como se daban muchas simulaciones de cambio de propiedad y como, los bienes laicos de los eclesiásticos habían crecido mucho en los últimos tiempos.
2. Que, ante la falta de municiones y artillería del reino, el rey concediera a este la artillería proveniente de un galeón francés naufragado en aguas de Mallorca, así como que sus artilleros pasasen a servir en las fuerzas regnícolas. Del mismo modo se solicitaba el envío de artillería del rey.
3. La construcción de una ciudadela en Ciutat de Mallorca.
4. Que el César ordenara al obispo residir en la diócesis o subsidiariamente nombrase un vicario general extranjero «lo qual no tengue passió en la terra, ni respecte més a l'u(n) que a l'altre», pues amén de vivir con un desmedido lujo, algunos eclesiásticos del reino militaban o encabezaban algunos de los bandos existentes. Del mismo modo se solicitaba que el rey proveyera que, al igual que los mallorquines no podían tener cargos eclesiásticos en otros reinos de la Corona de Aragón y otros territorios sometidos a la Monarquía Hispánica, tampoco los oriundos de dichas tierras pudieran detentar estos cargos en Mallorca o que, subsidiariamente, se estableciera un mecanismo de reciprocidad al respecto.
5. Que el *lloctinent* controlase el mercado frumentario, impidiendo –por ejemplo– que los diezmos reales fuesen adquiridos por personas que ya tenían cereal de otra procedencia y que se obligase a que, cuando se im-

65. ARM, AGC, 33, f. 67-69 v.
66. ARM, AGC, 33, f. 70 v.-75 v.

pusiera un precio máximo, este también rigiera para el cereal proveniente de diezmos reales, al contrario de lo que ocurría hasta el momento.

6. La concesión de exención de diezmos reales por quince años a los que sembrasen viña, con el fin de evitar la importación.[67]
7. Un nuevo cambio de la moneda mallorquina con respecto a otras, pues la primera se hallaba –según los *jurats*– infravalorada y se producía una salida de moneda para la compra de mercancías fuera del reino. En concreto se solicitaba que un ducado se cambiara por 1 libra 19 sueldos, el escudo por 22 sueldos y el real castellano a razón de 3 sueldos.
8. Que el procurador real aceptara como prueba de dominio útil de tierras de realengo el mero juramento de aquellos que habían perdido los títulos durante la Germanía; se argumentaba que los habían perdido por fidelidad al rey.

10. La embajada de 1558

Se trata de una embajada que tiene su origen en el peligro otomano que desembocaría en el asalto de Ciudadela. La primera mención a la necesidad de enviar un agente a la corte se encuentra en la sesión del Consell de 30 de junio de 1558,[68] cuando las noticias de un posible ataque eran ya numerosas. Se trató de una sesión peculiar, no solo por la presencia del virrey Rocafull, sino sobre todo por su actuación. Fue él quien propuso el envío de un embajador a la corte con el objetivo de que la Corona enviase alguna ayuda ante el peligro turco. Sin embargo, el virrey fue más allá, pues propuso un nombre concreto como embajador. Se trataba del canónigo Villalonga, entre otras razones, «per la pràctica i amistat té en dita Cort».[69] Añadía el virrey que si el Consell consideraba más oportuna otra

67. La petición fue aceptada, en el mismo 1556, por el príncipe Felipe en los mismos términos en que se le pidió (Miguel Deyá: «Entre la economía, la política y el paisaje agrario. Los primeros privilegios para la siembra de viña en la Mallorca del siglo XVI», en *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria,* Barcelona, Ed. Crítica, 2004, vol. I, p. 107).

68. ARM, AGC, 34, f. 27 v.

69. De hecho, se indicaba como en ese momento se encontraba como síndico del reino en la corte, aunque la documentación deja entrever se hallaba allí también por cuestiones particulares (ARM, AGC, 34, f. 30). El nombramiento de síndico de Villalonga no consta en las actas del Gran i General Consell (Ernest Belenguer: *Un reino escondido. Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid, SECCFV, p. 50).

persona que procediera a su nombramiento, aunque recomendaba, «esser més convenient fos la persona elegida eclesiàstic que secular».[70] Apareció aquí el primer conflicto donde era más importante el aspecto jurídico que el fáctico, pues se trataba de una evidente intromisión del virrey en las competencias de las autoridades regnícolas. En concreto el *jurat* Rafael Oleza, en nombre de toda la *Juraria,* expuso que creía conveniente el envío de un emisario, pero que su elección debía ser llevada a cabo por el Consell. Ante la falta de acuerdo se levantó la sesión. La disensión continuó en la siguiente sesión, la del 8 de agosto, en que fue elegido como síndico Nicolau de Pax.[71] El grueso de las instrucciones hacía referencia al maltrato del virrey a los *jurats* y la violación de *franqueses*, singularmente el derecho de que el reino enviara embajadores al rey y el mecanismo establecido legalmente para ello. Se hacía amplia referencia a los enfrentamientos que alrededor del 29 de junio de 1558, antes por tanto del asalto a Ciudadela (9 de julio), se habían dado entre el virrey y los *jurats* sobre la elección del embajador. Se explicaba que cuando el virrey Rocafull recibió aviso del posible ataque se lo comunicó a los *jurats* para que designasen un *cavaller* como *síndic*, contestándole aquellos que ello era facultad del Consell, aunque finalmente y por «defensió de lur patria» y atendiendo a que «la necessitat no (e)stà subjecte a la (l)lei»,[72] nombraron a Pere Antoni Çaforteza, elección que no fue del agrado del virrey que pretendía imponer al canónigo citado. Se siguieron una serie de enfrentamientos entre el virrey y los *jurats* estudiado por Belenguer.[73] Nótese el claro comportamiento en contra de las franquezas del reino de Rocafull. Era evidente que la intención de Rocafull era controlar las informaciones que llegaban a la corte de Mallorca e incluso cualquier información que saliera de dicha isla.[74]

70. Posiblemente la preferencia por un eclesiástico se deba a que el virrey ya había conseguido la aportación económica del Cabildo, como reconoció en la siguiente sesión del Consell (ARM, AGC 34, f. 29). Sin duda esa ayuda llegaría con más rapidez que cualquiera otra proveniente de la Corona, por lo que la designación de un eclesiástico, en concreto de un canónigo, podía verse como una concesión cuando no como un pacto entre el propio Cabildo y el virrey.

71. ARM, AGC, 34, f. 30.

72. ARM, AGC, 34, f. 34 v.

73. Ernest Belenguer: *Un reino escondido. Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, pp. 52-62, 159-174.

74. Ernest Belenguer: *Un reino escondido. Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, p. 58.

Las instrucciones dadas a Nicolau de Pax han sido estudiadas por Ernesto Belenguer.[75]

11. Conclusiones

Las primeras embajadas tras las Germanías denotan claramente la insatisfacción de la oligarquía local sobre cómo se estaba gestionando la postguerra, especialmente por lo que se refiere a la compensación en sus pérdidas fruto de la guerra y otros aspectos económicos. Del mismo modo la embajada de 1527 indica que no se descartaba otro movimiento revolucionario. Las referencias al bandolerismo en esos años son también muy ilustrativas, como lo son las referencias a la despoblación del reino y a la petición de indultos a los exiliados para remediarla (1536), aunque nada más sabemos de esa cuestión y creemos que quedó empantanada. El protagonismo de la cuestión militar se hace evidente tras la conquista de Túnez y el asalto de Mahón de 1535, y se ampliaría en la década de los cuarenta. El tema militar no estaba exento de polémica entre el reino, partidario de una política más estrictamente defensiva, y la Corona que intermitentemente –al menos hasta el asalto de Ciudadela de 1558– exigía una mayor implicación, singularmente por lo que respecta a la construcción de buques. Las extralimitaciones de autoridades regnícolas, sobre todo del *lloctinent,* se recogen a partir de 1537 y van *in crescendo,* hasta llegar a intentar boicotear el envío de embajadas del reino al rey, que era tanto como torpedear el sistema tradicional y único de relación directa entre los dos partícipes en la soberanía compartida.

75. Ernest Belenguer: *Un reino escondido. Mallorca, de Carlos V a Felipe II*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, pp. 159 y ss.

La Generalitat catalana dels segles XVI i XVII. Control del territori i l'ordre públic[1]

Àngel Casals
Universitat de Barcelona

Introducció: El propòsit del treball

Un dels aspectes més importants en la discussió sobre l'estat i l'exercici del poder a l'Europa moderna és el del control territorial, seguint l'estela de la visió weberiana. En el cas català, per l'edat mitjana els treballs de Flocel Sabaté sobre la construcció de la vegueria[2] i el funcionament del sometent[3] han fet veure el paper de la ciutat com a motor en la vertebració i l'ordenació territorial i la seva col·laboració amb la monarquia en detriment de la monarquia, hipòtesi ratificada per alguns altres treballs sobre el control de l'ordre públic.

Per l'època moderna aquesta mateixa tasca s'ha fet en relació a aspectes com la lluita contra el bandolerisme[4] i amb la presència de l'exèrcit en el control territorial per part de la monarquia[5] de tal manera que la pregunta amb la qual començàvem aquest treball, com es controlava i vertebrava el territori des del punt de vista coercitiu?, continua amb respostes parcials,[6] que contrasta amb l'evident dedicació a la història institucional tant en l'àmbit reial, com a les corts o, en grau

1. Aquest treball s'emmarca en el Grup d'Estudis d'Història del Mediterrani Occidental (GEHMO) de la Universitat de Barcelona, reconegut com a grup de recerca consolida per la Generalitat de Catalunya (referència 2021SGR00685).

2. Flocel Sabaté: *El territori de la Catalunya medieval: percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'edat mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997.

3. Flocel Sabaté: *El sometent a la Catalunya medieval*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2007.

4. Xavier Torres i Sans: *Els bandolers: s. XVI-XVII*, Vic, Eumo, 1991.

5. Joan Carrió Arumí: «Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica (1556-1640). Tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2008.

6. Antonio Espino López: «La sociedad catalana y la posesión de armas en la época moderna, 1501-1652», *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante* 21, 2003, p. 447-472.

menor, als municipis. Però, amb l'excepció dels treballs de Miquel Pérez Latre[7] i fins a cert punt Ricard Torra,[8] la Diputació del General no ha estat recollida en la resposta. Això és sorprenent, si tenim present que la Diputació del General va esdevenir l'única institució no reial que complia les característiques necessàries per actuar en el control territorial: permanent, generalitzada a tot el país, interestamental (tant pel que fa als seus membres com a les seves competències), amb una jurisdicció àmplia i que aplegava tot el territori, fronteres incloses.

Estudis de la institució en tenim i de molt valuosos. L'històric treball de Rubio i Cambronero[9] i per al segle xv el treball de Sánchez de Movellán[10] des del camp de la història del dret. En termes documentals, l'edició dels dietaris va ser una fita cabdal. Sens dubte, resulten fonamentals els dos llibres esmentats de Pérez Latre sobre la Generalitat de Felip II a més d'altres articles d'Eva Serra i treballs on la institució és tractada de manera més parcial.

El propòsit d'aquest treball és, doncs, estudiar aquells aspectes en què l'acció del General és evident pel control territorial si ens fixem en la presència al territori, la seva participació en el control de l'ordre públic i fins i tot la resistència amb què es podia trobar. El marc cronològic proposat és el de començaments del segle xvi fins a la guerra dels Segadors, entenent que a partir d'aquell moment comença una etapa amb característiques noves.

L'altre punt de vista que volem aportar és el de no fer una lectura *juridicista* de la institució. Els mecanismes de solidaritat horitzontal, el clientelisme, els bàndols són ben presents encara que sovint apareguin amagats, justament, sota conflictes formalment legals.

7. Miquel Pérez Latre: *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, Eumo Editorial, 2004; Miquel Pérez Latre: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II: política, administració i territori*, Barcelona, Editorial Afers, 2004.

8. Ricard Torra i Prat: «El juego de las instituciones. Políticas de la visita del General de Catalunya durante la primera mitad del siglo xvii», *Tiempos Modernos: Revista electrónica de Historia Moderna* 32, 2016, p. 249-279 <http://www.tiemposmodernos.org/tm3/index.php/tm/article/view/1285> [consulta: 02/11/2018].

9. Ignacio Rubio y Cambronero: *La Deputació del General de Catalunya en los siglos XV y XVI*, Barcelona, Diputación Provincial, 1950.

10. Isabel Sánchez de Movellán Torent: *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Institut d'Estudis Catalans, 2004.

Jurisdicció i atribucions de la Diputació

Les atribucions del General van anar creixent al llarg del segle XV des de les ordenances de 1413 que van fixar la planta original de la institució. Va començar amb un caràcter marcadament recaptatori al qual després afegí atribucions de defensa constitucional i, amb el temps i de manera problemàtica, atribucions en la defensa del Principat.

En el seu caràcter fiscal, les atribucions incloïen no només la recaptació, sinó també la redacció de reglaments i, cosa fonamental, la persecució i la repressió del frau. El cas és que des del segle XIV els reis li havien reconegut jurisdicció plena en les seves competències recaptatòries, inclosa la persecució del frau i les penes que se'n derivaven.[11] Malgrat que el sistema de recaptació estava fonamentat en l'arrendament de les col·lectes, l'existència dels diputats, guardes i altres càrrecs van fer omnipresent la Diputació entre els habitants de Catalunya.

De fet, hi va haver un debat obert i mai resolt sobre l'origen de la jurisdicció de la Diputació. Mentre que pels diputats era evident que es tractava d'una cessió plena d'atribucions originalment reials –incloses les de justícia– la monarquia considerà sempre que era temporal i reversible:

> E per lo que sempre tota la terra e los poblats de aquella han aprovat que los diputats del General de Cathalunya ab intercessió dels oydors de comptes e consell dels advocats exercissin tota la jurisdició oportuna e necessària per la exació dels drets de la generalitat y punyció dels qui pertorbarien e impedirien aquella o dampnificaren e iniuriaren los oficials e ministres del General, la qual pleníssimament han atorgada los Reys de Aragó de immortal memòria abdicant-la de si e constituhint se meros executors dels diputats.[12]

Versió que, no cal dir-ho, era refutada pels oficials de la Corona sempre que es presentava algun conflicte.

En part, els diputats tenien raó, ja que els oficials reials eren obligats a col·laborar amb els de la Diputació sempre que els hi era demanat, però això no sempre passava i els conflictes en aquest sentit van ser innombrables com ja explicarem.

---

11. Víctor Ferro: *El dret* pú*blic català. Les institucions catalanes fins el Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 281.

12. ACA Generalitat. Sèrie General (N) 747, f. 193. Corts de 1528.

Però el que és important tenir present és que aquesta capacitat jurisdiccional pretenia ser exercida i, per tant, la influència sobre el territori era notòria.

L'altra qüestió important era el dret a portar armes per part dels oficials de la Generalitat. El 13 de març de 1396, Joan I havia concedit el privilegi de dur armes als guardes del General, concessió feta a instàncies dels arrendadors, i va ser ampliada per Ferran II el 27 de febrer de 1495, quan lliurà als diputats la regulació de la xifra d'oficials de la Diputació que podrien dur armes i que no fossin inclosos en les prohibicions que es poguessin fer en el futur de portar armes.[13] En el procés de reforçar la capacitat punitiva dels oficials de la Diputació, Ferran II va equiparar als oficials de la Diputació amb els oficials reials per poder acusar de crim de regalia qui els ataqués:

> atès que ja los officials e ministres del General són per provisions reyals en moltes coses tenguts e reputats com officials Reyals [...] que contra los desafiadors o damnajadors dels ministres e officials del General, així majors, com menors proceesquen, així a instància del Fisch com dels Deputats, eo Procurador del General, com procehirien, é poden procehir contra los que damnifiquen officials Reyals per processos de Regalia.[14]

La persecució del frau i la capacitat de jutjar-lo donava a la Diputació un poder important, i Ferran II havia ratificat la jurisdicció criminal exclusiva en tot el que tingués relació amb fraus al General,[15] aplicat pels guardes i pels porters reials que no dubtaven a empresonar en uns casos o fer confiscació de béns –un tema que caldria seguir perquè n'hi ha molts, inclosos els de membres de l'estament militar.

Hi havia, però, un problema sobre la interpretació de la plenitud de les jurisdiccions del General. Hem de tenir present que teòricament els oficials reials havien de col·laborar amb els diputats i els seus oficials en la repressió del frau. Segons la Constitució de l'Observança, els oficials reials eren obligats a jurar acatament a les peticions dels diputats, tal com es recollia en un document del 1482 del notari Joan Saragossa, en el qual constaven els juraments fets pel veguer, batlle i sotsbatlle de Manresa.[16] Els algutzirs eren usats, com veurem, per crear

13. ACA Generalitat V 236, doc. 530. També a *Llibre dels quatre senyals del General de Catalunya*, Barcelona, Casa de Rafel Figueró, 1698, p. 325-327.

14. *Llibre dels quatre senyals del General de Catalunya*, p. 332.

15. Era una ratificació i ampliació d'un capítol atorgat per Pere III. *Constitucions y altres drets de Cathalunya*. Barcelona, 1704, Lib I, títol LIV, p. 133.

16. ACA Generalitat V 236, doc. 504.

tropes i perseguir bandolers. Igualment, els porters reials executaven els embargaments de béns dels deutors. No ens ha de sorprendre que en una polèmica sobre un embargament de roba que es produí el 1527 a Barcelona el donzell Jeroni Margarit, digué per calmar a l'algutzir reial Joan Coll, «y que lo senyor virrey y lo general eren tot hu».[17]

Aquesta percepció de ser «tot hu», s'aniria esvaint amb el temps. Però cal intentar fixar-se en les raons reals d'aquest distanciament. Sens dubte hi ha un problema legal i polític que, com van explicar Eva Serra i Pérez Latre, es va agreujar, especialment durant la segona meitat del segle XVI. Però també cal cercar les raons en els conflictes d'àmbit local que tenen més a veure amb les faccions de cada zona que no pas amb els conflictes legals. Un parell d'exemples: El 1505 es va obrir un procés contra el veguer de Vilafranca de Conflent, Joan Banyuls, per haver detingut el lloctinent del diputat local que, a més, era el seu pare. Si seguim el procés estem davant un contenciós sobre les atribucions que s'havia pres el diputat en una compra de mules. Però a mesura que es van llegint els testimonis queden dibuixats un grup a favor del veguer i un altre a favor del diputat. Al rerefons de tot, un conflicte de bàndols que venia de feia uns deu anys endarrere entre el lloctinent del diputat, Guillem Boix, i un dels homes del veguer, Galderic Vilafranca.[18]

El 1633, a Valls, va haver una topada entre el batlle i els sotsbatlle amb l'arrendador de la bolla dels barrets de Valls, Antoni Pau Pallarès. Va voler fer un registre per sorpresa a la vila convençut que hi trobaria molt frau. En arribar, el sotsbatlle, amb l'argument de prendre-li les armes va començar un gran escàndol enmig del carrer al qual s'apuntà el mateix batlle. L'espectacle enmig del carrer i la cridòria van ser suficient perquè els barreters poguessin amagar, si era el cas, els productes fraudulents i l'arrendador va ser arrestat. Novament un cas de conflicte polític o la complicitat del batlle amb els veïns?[19]

L'agost de 1603 el sotsveguer d'Ulldecona Miquel Torres no dubtava a empresonar Llorenç Tolosa, sobrecollidor i guarda extraordinari, per dur pedrenyal.[20] El condemnen a pagar cent lliures, pena que fan executar al porter reial Bernat Amat.[21] Un problema generalitzat si tenim present que el 1635 va haver-hi un conflicte greu entre el guarda del General Jaume Vilaseca i el sotsveguer d'Igualada-

17. ACA Generalitat. Sèrie G 193/69, f. 4v.
18. ACA Generalitat. Sèrie G 193/60.
19. ACA Generalitat. Sèrie N-849, f. 4-4v, 19v-20; 23v-25v.
20. ACA Generalitat. Sèrie N-820, f. 11v-12v.
21. ACA Generalitat. Sèrie N-820, f. 22v-23.

da. El primer havia demanat ajut al segon en un tema de frau del General i aquest li havia contestat: «que no la volíeu fer y que no se lin donava res del General» i, a més, el va desarmar. En aquests casos, la reacció dels diputats era fulminant, ja que el 7 de juliol el van condemnar a pagar mil lliures abans de deu dies.[22] La paradoxa és que per complir la condemna van enviar el 25 d'agost un porter reial, Salvador Grifollera, a cobrar la quantitat i a empresonar el sotsveguer.[23]

Un dels problemes greus que es va plantejar va ser la prohibició dels pedrenyals des de final del segle XVI, que a més d'una mesura per controlar els bandolers va servir com a excusa dels oficials reials per entrebancar l'actuació dels oficials de la Diputació, com va passar el 1606 entre el veguer de Puigcerdà i els guardes extraordinaris,[24] empresonats per dur pedrenyals, tot i que no era aquesta la causa real, sinó una discussió entre els guardes i el veguer per un frau que pretenien cobrar.

Mantenir l'autoritat, un repte constant

El 4 de desembre de 1577, Joan Cirera, receptor en la col·lecta de Tremp i Pallars va ser assaltat a la conca d'Orcau, camí de Conques, en un torrent que hi havia passat Figuerola. Anava acompanyat d'un criat seu, Blai Xambí, quan entre trenta sis i quaranta bandolers, segons el mateix Cirera i el seu criat els van tallar el pas i els hi van prendre tot. No només les 38 lliures i 16 sous que portaven de la recaptació de les poblacions visitades fins al moment, també les armes, el calçat i part de la roba. Encara que Cirera va avisar qui era, la resposta dels bandolers va ser demolidora: «dient que fossen del General o no, nols pesava sinó que no portava més diners». Robats i desvalguts, Cirera i Xambí van tenir la sort que un tal Perot Forn, de Salàs, els hi deixés els diners per vestir-se, calçar-se i anar a Barcelona a demanar justícia dels diputats i ajut per sortir de la desgràcia econòmica: «com bé tenen acostumat de fer envers los officials de la casa que cauen en semblant desgràcia exercint son ofici».

El dia 9 de desembre els diputats envien el comissari reial Gabriel Rei a la zona a capturar els membres de la quadrilla, que ja estaven ben identificats: Plometa (que diuen que és de Carol), Riambau, Pateu, Tristany i Serdenyeta, que abans era

22. ACA Generalitat. Sèrie N-850, f. 293-294v.
23. ACA Generalitat. Sèrie N-851, f. 139-139v.
24. ACA Generalitat. Sèrie N-822, f. 7v-8.

de la quadrilla d'en Toni Joan. Aquests eren els caps. Els recursos amb què comptava el rei eren, a més de poder demanar ajut a tots els oficials, així reials com eclesiàstics com baronials «com altres en virtut de la obligació que ens tenen», oferir una recompensa de 100 lliures pels caps esmentats i 25 per la resta dels membres de la quadrilla si eren lliurats vius, morts valdrien només la meitat. L'èxit va ser relatiu, ja que si bé no van ser capturats els capitostos, el mes de febrer de 1578 bona part de la quadrilla estava en mans dels diputats.[25]

Fins feia pocs anys el capteniment dels diputats en relació als bandolers havia estat molt prudent. Al capdavall, «per lleys de la terra lo càrrech y obligatió de tenir lo present Principat en deguda pau y quietud y compliment de justítia toque y sia de sa magestat»,[26] segons recordaven a Felip II els consellers de Barcelona el 1565. Tot i això, els diputats es van acabar implicant en la lluita contra el bandolerisme del que també la institució era víctima i hi resultava perjudicada. El 1573 va haver-hi la primera actuació àmplia dels diputats: tot i que el lloctinent i el monarca pressionaven perquè se n'impliquessin en la persecució, això no va ser un fet fins que no hi hagué un atac de bandolers contra els diners del General a Alfarràs –en realitat una revolta antifiscal– i també es participà en la famosa batuda contra els bandolers de la conca d'Òdena aquell mateix any.[27] El 1593, conjuntament amb la lloctinència general, es va crear una força per empaitar bandolers. El 15 de gener es va fer un «asiento» per enviar dos cents homes a controlar la zona de la Cerdanya, el Conflent i l'Alt Urgell. És interessant veure com s'organitzà: un capità triat pel lloctinent i pagat pel General. L'escollit va ser el governador Enric de Cardona i dos-cents homes voluntaris dels quals cent eren de la vegueria mateixa i havien de cobrar del General, aquests van enviar una mostra el 29 de juny i van servir fins Nadal a raó de sis lliures al mes.[28]

Però a partir del regnat de Felip III sembla que la Diputació es continuarà lamentant de la presència de bandolers i s'hi continuaran fent accions, el 1612 es formà una comissió amb membres dels tres braços que van treballar un document anomenat «Apunctament per l'expulsió de lladres», en el qual es feia un

25. Tot el cas en un quadern: ACA Generalitat. Sèrie V 288e.

26. AHCB: CC, RD, LT 780, f. 115. Citat a Pérez Latre: *Entre el rei i la terra*, p. 105.

27. Sobre la qüestió d'Alfarràs he seguit: Miquel Pérez Latre: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II: política, administració i territori*, Barcelona, Editorial Afers, 2004, p. 80-81. Per la campanya a la conca d'Òdena també, Josep M. Torras i Ribé: *Poder i relacions clientelars a la Catalunya dels* Àustria: *Pere Franquesa, 1547-1614*, Vic, Eumo, 1998, p. 37-44.

28. ACA Generalitat. Sèrie N-1409, f. 311-313.

programa detallat de com s'hi hauria d'actuar: S'havia de nomenar quatre persones per ser enviades cadascuna d'elles a una part de Catalunya amb cartes del lloctinent i els diputats. Es demanava a tots els municipis i als barons tant eclesiàstics com laics una aportació de soldats en la mesura de les seves possibilitats, que serien dirigits en cada zona per una d'aquestes quatre persones. El General oferiria en préstec els arcabussos i si no els tornaven els haurien de pagar a preu de cost. Cap d'aquests quatre delegats podria marxar del seu districte i anirien als passos i amagatalls de bandolers. Per tenir èxit, el primer pas seria demanar-ho al Consell de Cent barceloní, perquè si hi participava era segur que ho farien totes les poblacions. Si el pla tenia èxit, la mobilització seria per termini de sis mesos amb possibilitat de ser allargats –sembla clar que tenien present el precedent de Puigcerdà–. Per evitar complicitats, la gent seria enviada a una zona distinta d'aquella de la qual provenia. En cada grup aniria un jutge de l'Audiència per aplicar les regalies immediatament. A més s'establia fer lletres de fautoria, per a poder procedir contra elles amb tot rigor. Durant el temps de la mobilització, els comissaris reials haurien de ser suspesos per no interferir.[29] De tota manera, que l'any següent es creés una nova 24.ª per discutir sobre la mateixa qüestió i que es critiqués la inacció del lloctinent[30] demostra que aquestes mesures no van arribar a aplicar-se realment.

De tota manera, els diputats van mantenir sempre reserves per no fer seguiment dels lloctinents en la lluita contra el bandolerisme i van procurar limitar-se a actuar contra els casos que afectaven els oficials seus.[31]

Però no eren els bandolers l'única amenaça contra la qual havien d'enfrontar-se els oficials del General i la seva autoritat. A més de la poca predisposició, que sembla va augmentar amb el temps, dels oficials reials a obeir les peticions que rebien –tal com hem vist–, també hi havia un veritable estira-i-arronsa per la jurisdicció, o almenys el principi d'autoritat, amb els oficials reials i baronials.

A la frontera, moltes vegades els conflictes tenien com a protagonistes oficials militars del rei. Durant el regnat de Carles I un dels més incontrolables era Llo-

29. Josep M. Sans Travé (ed.): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1997, vol. IV, p. 82-83.

30. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IV, p. 129-130.

31. Eva Serra: «Constitucions i redreç; les Corts de Montsó-Barcelona (1563-1564) i Corts de Montsó (1585)», Ernest Belenguer (coord.): *Congreso Internacional Felipe y el Mediterráneo*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 1999, vol. IV, p. 170-172.

renç Altarriba, alcaid de les fortaleses de la Cerdanya.[32] Tant ho era, que la Diputació va acabar tenint un apreciable gruix de casos en contra seva, com per exemple el que es produí el març de 1525. Un comerciant que pretenia passar a França dues càrregues d'oli va deixar-les en custòdia a la casa del General de Querol. Aprofitant l'absència del diputat local, Altarriba i altres cinc homes rebentaren el pany de la porta i es van endur l'oli.[33]

L'estiu de 1606 a Arles de Tec, al Vallespir, el bollador, amb ajut del sotsbatlle van fer un frau a la bolla. Sense que sapiguem perquè, poc després el batlle Lluís Mas i el regent del jutge van entrar a la casa del bollador i s'hi van endur violentament la mercaderia. Davant això, el diputat local de Perpinyà els va fer empresonar.[34] Pot ser per evitar mals majors, els diputats barcelonins n'ordenaren l'alliberament tot i seguir el procés.[35] Gairebé en paral·lel, a Puigcerdà el veguer feia empresonar un guarda extraordinari del General. Joan Ribot, el guarda, demanava a Joan Bonsom, sotsbatlle de Puigcerdà la part d'un frau que ambdós havien resolt plegats. Tot el que obtingué va ser acabar a la presó amb el vistiplau del veguer. Les ordres dels diputats per tal que el veguer Pedro Terreros alliberés Ribot van ser passades per alt en primera instància tot i la pena de 500 lliures que hi imposaren per desobeir. [36] Finalment, el veguer i Joan Bonsom es van presentar a Barcelona el mes de setembre i van aconseguir el perdó dels diputats després d'haver alliberat Ribot.[37]

En altres ocasions era la població mateixa la que s'enfrontava als oficials de la Diputació. El que era bollador de Sant Feliu Saserra el 1634 va anar fins a Barcelona a exclamar-se de la situació entre els seus veïns:

> las oppresions y vexacions diu ser-li fetes y fer-se-li quiscun die per algunas personas dela dita vila en tant que no pot exir de sa casa per temor no li lleven la vida enviant-li mots desafius y amenassant-li que sinó dexa lo offici de bollador li cremaran la casa, havent-li ja cremat un porxo o pellissa hon tenia molta palla.[38]

32. Lluís Obiols Perearnau i Elisenda Collelldemont i Vives: «Els Altarriba, alcaids dels castells de la vall de Querol (1493-1545)», *Era: Revista Cerdana de Recerca* 2, 2017, p. 95-119.

33. ACA Generalitat G193/66, f. 2.

34. ACA Generalitat. Sèrie N-822, f. 4-4v.

35. ACA Generalitat. Sèrie N-822, f. 34 v.

36. ACA Generalitat. Sèrie N-822, f. 7v-8.

37. Josep M. Sans Travé (ed.): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1996, vol. III, p. 543.

38. ACA Generalitat. Sèrie N-849, f. 266.

Un dels casos més sonats va ser el de la revolta que hi hagué contra el General a Sant Hipòlit de Voltregà el 1635. De feia temps el diputat de Vic anava al darrere de Pau Bonet, paraire de Sant Hipòlit, que semblava ser el cap d'una xarxa de frau als drets de la Diputació. El 23 de maig, Pere Màrtir Comalada, administrador de la bolla i col·lecta de Vic, va anar amb Joan Pasqual Coll del Ram, arrendador del trienni, a Sant Hipòlit amb un seguici en què no faltava ni el sotsveguer:

> los sobredits ofissials comensaren a fer scorcoll en los molins drapers y altres cases ahont se temian nos fessen molts fraus a dit General molts particulars de dita vila de Sant Hipòlit de Voltregà y entre altres dit Pau Bonet parayre de la matexa vila moguessen en gran motí per impedir los sosdit scorcoll fent los moltes amanasses encarant los pedrenyals y altrament y tirant los algunes scopetades encalsant los ab crit de via fos a mort y via fos a lladres.[39]

La presència al territori: L'exemple dels guardes extraordinaris

Que el nombre d'oficials presents al territori va anar creixent al llarg del temps és ben conegut. Pérez Latre ens hi va oferir les xifres de la segona meitat del segle XVI: Les col·lectes tenien 154 a Barcelona –incloent-hi el personal del Palau– amb un important increment que es produí entre 1561 i 1575, concretament catorze de forans que calia afegir a els vint-i-cinc anteriors i als cinc de Berga-Bagà. Falta poder reconstruir les estructures de les col·lectes en la primera meitat del segle XVI ja que, com veurem, a partir de 1560 hi hagué un fort augment dels recursos i d'homes de la Diputació.

Ens hem fixat en els guardes extraordinaris o mosquetes. La raó és que el seu nomenament era una atribució lliure dels diputats i oïdors. No queda clar quan apareixen –en la normativa anterior a 1585 no consten–, però el 1480 ja es feien guardes sense salari.[40] La falta de regulació va permetre molts abusos que van obligar a limitar el seu nombre i les condicions per ser nomenats, tal com va quedar establert als capítols de les corts de 1585:

39. ACA Generalitat. Sèrie N-850, f. 291-292v.
40. ACA Generalitat. Sèrie General (N) 708, f. 105.

> 66. Ítem, per los molts abusos que se han seguits per les guardes extraordinàries dites mosquetes del General, perquè no se puguen provehir més de aquelles que la present Cort troba ser convinient (sic) al General, ordena la present Cort que los deputats no puguen provehir en cada col·lecta més avant de sis, ultra los ordinaris, salvo que la bolla o col·lecta de Gerona és gran y la de Perpinyà, Vilafranca de Conflent, Puigcerdà, Tremp y Pallàs y la Seu de Urgell y Lleyda y Tortosa, que són collectes frontera de França, que en cada huna de aquestes col·lectes n'i puguen provehir fins a nombre de vuyt guardes y no més, y axí mateix ab la de Barcelona.

Per tant, hem de sumar als guardes ordinaris els guardes extraordinaris. Els triats ho eren sense sou, la seva compensació era una quarta part dels fraus que aixequessin, que havien de presentar bé davant els diputats locals o bé als de Barcelona. Però possiblement el més llaminer del nomenament era el fet d'estar exempt d'algunes obligacions com ara l'allotjament de soldats o formar en els sometents i, sobretot, poder portar armes: «sia lícit y permés portar armes y allegrar vos de la franquesa de Pontatges, barcatges y barces».[41] En algun moment fins i tot havien pogut acollir-se a la jurisdicció del General i fugir de l'ordinària o la baronial: «y no prenen moltes voltes la comissió sinó per poder portar pedrenals y poderse eximir de alguns càrrechs y servituts personals de hont sen seguexen cada dia molts grans escàndols».[42] Per això va caldre legislar a partir del 1585 i separar a tots els mosquetes que hi havia i fer foc nou i deixar clar que, en tot el que no tingués a veure amb el General, estarien sotmesos a la justícia ordinària que els pertoqués.[43] El seu prestigi era més que dubtós pels abusos i actituds que generaven denúncies constants per acceptar suborns per no denunciar, per fer robatoris i pel fet que molts bandolers s'hi feien passar per poder aturar la gent.[44]

Fins al 1585 no hi havia límits pel que fa al seu nomenament, a partir d'aquell any es van limitar a sis per col·lecta excepte les de Girona, Perpinyà, Vilafranca de Conflent, Puigcerdà, Tremp i Pallars, la Seu d'Urgell, Lleida, Tortosa on podran haver-ne vuit, igual que a Barcelona. En total, podia haver-hi 148 guardes o mosquetes. Però les mesures de control no es van limitar a la xifra: a partir d'ara si el candidat era vassall de senyors, caldria l'acceptació d'aquest pel nomenament i també es prohibia nomenar estrangers encara que fossin casats amb una catalana.

41. ACA Generalitat. Sèrie General (N) 842, f. 2.
42. ACA Generalitat. G152/1, f. 10. Capítols del Redreç, 1585.
43. ACA Generalitat. G152/1, f. 12v. Capítols del Redreç, 1585.
44. Miquel Pérez Latre: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II: política, administració i territori*, Barcelona, Editorial Afers, 2004, p. 193.

Durant la primera meitat del segle xvi la major part del temps les bolles no van poder ser arrendades, de tal manera que era la Diputació mateixa la que portava l'administració de les col·lectes que produïen quantitats sensiblement més baixes que les de la segona meitat del segle. Durant aquells anys, el nomenament de guardes extraordinaris va ser baixíssim: l'any 1522 es va nomenar un total d'onze guardes extraordinaris. D'aquests, tres tenien jurisdicció a tot Catalunya, dos a diverses col·lectes,[45] dos a la sobrecol·lecta de Ponent, un a la de Vic i tres a la de Girona.[46] Però el 1544 no se'n va nomenar cap.

En canvi, a partir de 1560 la xifra es dispara possiblement a causa al ja esmentat creixement econòmic de la Diputació. Les xifres que ens va oferir Pérez Latre oscil·len entre els 55 del trienni 1569-1572 i els 494 del 1584-1587.[47] Aquesta limitació va donar resultat, ja que en el trienni 1590-93 eren 111, en el següent 91, i 142 en el trienni 1596-1599.

En el segle xvii les xifres continuen sent altes: el 1606 es fan 47 nomenaments de guardes extraordinaris i el 1633 se'n fan 68. Les llistes, més enllà de les xifres, presenten uns altres elements tant o més significatius. D'una banda, una pluralitat d'orígens socials: pagesos, negociants, menestrals diversos copaven la immensa majoria, tot i que sembla que entre les xifres del segle xvi aportades per Pérez Latre i les que hem treballat del xvii augmenta el nombre de mercaders en detriment del de menestrals. Una bona sortida per poder beneficiar-se d'haver de defensar els drets del General i que, ben segur, servia per consolidar un cert consens a favor de la institució. Molt més intrigant resulta l'origen territorial. Encara que seria lògic pensar que els guardes eren triats entre veïns de la col·lecta o d'alguna col·lecta veïna no sempre era així. Què hi ha al darrere del nomenament del teixidor de lli de Perpinyà, Joan Clos, com a guarda de Tarragona el 1633? I del cotoner barceloní, Francesc Samsó, com a guarda de Camprodon? I tants d'altres. Ben cert que no era la majoria, però si un percentatge important. Hem de tenir present que els guardes actuaven movent-se per les poblacions o els camins a la cerca de possibles fraus, o sigui, calia un coneixement del territori i de la població que tota aquesta gent no podia tenir. A més, compensava a un teixidor deixar la feina i la seva ciutat per anar a guanyar-se una comissió si tenia èxit? Fa la impressió que aquests nome-

45. Joan Agramunt podia actuar a Tremp, Pallars, la Seu d'Urgell i Castellbò, i Jeroni Cases a Vic, Ripoll, Puigcerdà i Ribes.

46. ACA Generalitat. N-740.

47. Miquel Pérez Latre: *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II : política, administració i territori*, Barcelona, Editorial Afers, 2004, p. 196.

naments són ficticis, o responen més aviat a la intenció d'afavorir persones concretes, nepotisme o corrupció? Fa pensar això el fet que al començament de cada trienni hi ha poblacions que apareixen amb un nombre de nomenaments molt elevat que no es manté en el trienni següent i amb clares afinitats entre els membres triats: el 1633 dos mercaders de Vilafranca del Penedès, Joan Barceló i Antoni Totosaus, van ser els únics dos triats com a guardes i el 1635 se'n van nomenar dos de Montblanc, Llorenç Salsó i Diego Roca, i, ves per on, tots dos corders.

La seva existència plantejava problemes específics. El seu aspecte no devia ser molt tranquil·litzador: Jaume Vilaseca, guarda a Manresa, el 1635 duia tres pedrenyals i una daga.[48] I encara algunes notícies fan dubtar del funcionament dels guardes: anaven sols? Si portaven criats o ajudants estaven autoritzats a anar armats?:

> a vos y als qui en vostra companyia aniran per deffentió dels dits drets sia lícit y permés, portar armes y us alegreu de la franquesa de pontatges, barcatges e barres e altres immunitats, prerrogatives, preheminènties y gràties que los altres officials y ministres del General poden y an acostumat a alegrarse,[49]

li reconeixien a Rafael Pascual, guarda ordinari de la Selva el 1604. De vegades, els guardes extraordinaris actuaven en parella. Joan Anglada, traginer se'n va topar amb una a Moià que el van detenir durant un dia i una nit i el van composar a canvi de deu lliures.[50] Un «quasi segrest» que va haver de ser investigat a Barcelona.

Conclusions

Com es ben sabut per estudis fets en altres nivells, la Diputació va incrementar la seva presència política al llarg del període 1519-1640. En el camp de la presència territorial és indiscutible que l'augment dels recursos del General van servir per incrementar-ne els oficials i disparar el nombre de guardes i oficials destinats a controlar el frau.

Bona part de l'èxit de l'ampliació de la posició del General ve donada no només per l'ampliació d'atribucions per la via legal sinó per la seva capacitat de

48. ACA Generalitat N-850, f. 293.
49. ACA Generalitat N-820, f. 8.
50. ACA Generalitat N-821, f. 220v.-221.

crear complicitats en les xarxes socials no només en l'àmbit de l'elit –com va estudiar Simon Tarrés– sinó en els àmbits més bàsics que integraven pagesos, menestrals i mercaders com eren els guardes. Els ordinaris van esdevenir un recurs patrimonialitzat per part de famílies que ho van convertir en un recurs econòmic i d'ascens social. Francesc Figueres va renunciar al seu càrrec en favor del seu germà Miquel el 1624, com Francesc Puig va assumir el càrrec de guarda a Barcelona en renunciar el seu pare Pau el 1635.[51] Un cas realment singular va ser el de la família Salitges. El 4 de setembre de 1624, Miquel va renunciar en favor del seu fill Bernat. Pocs mesos més tard, al febrer, Bernat torna el càrrec al seu pare, que l'acabarà cedint el 13 de maig de 1628 al mercader barceloní Pere Prats.[52]

Aquesta capacitat no pot amagar el vincle que compartia la Diputació i la monarquia en la gestió de l'ordre públic. La protecció que la monarquia donava als oficials del General, el dret a portar armes i, sobretot, l'obligada col·laboració dels oficials reials, algutzirs, porters i comissaris reials, en la repressió del frau i els atacs bandolers n'eren la prova fefaent, una estructura complexa, garantista dels processats i amb capacitat d'actuació a tot el territori. Però aquesta relació mai va ser prou bona ni prou clara. Els atacs dels oficials reials a la jurisdicció de la Diputació, les amenaces i detencions mútues i el desconeixement per part dels homes del rei de drets com la tinença d'armes marquen una lògica de degradació en l'evolució del període.

Aquestes raons poden definir els guardes com a «policia» del General. Primer, perquè les seves competències no eren plenes ni tan sols en l'àmbit jurisdiccional de la Diputació (no actuaven contra els deutors del General), ni tampoc tenien un funcionament jeràrquic ni els guardes extraordinaris tenien una durada delimitada, ni un sou. Són més aviat un recurs a la falta de –justament– res semblant a un cos policial que, dit sigui de passada, no existia encara enlloc d'Europa.[53] No deixa de ser paradoxal que un cos tan blasmat com el dels guardes extraordinaris resultés imprescindible per a la Diputació, fins al punt que els canvis introduïts després de la reincorporació de Catalunya a la monarquia el 1652 no van afectar-ne l'existència. El 1686 se'n van nomenar vint, però es nota un canvi en

51. ACA Generalitat N-850, f. 143v-144.

52. Josep M. Sans Travé (ed.): *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, vol. VI, p. 100, 118 i 233-234.

53. Catherine Denys, Marin Brigitte i Vincent Milliot: «Introduction»; Catherine Denys, Marin Brigitte i Vincent Milliot (ed.): *Réformer la police*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2009, p. 7-18.

relació amb l'origen social: vuit eren pagesos, un era cirurgià i de la resta no consta la professió.[54]

Però igual que amb l'estudi dels conflictes amb què es topaven els diputats, cal tenir present que a més dels conflictes legals, també les xarxes i les faccions actuaven com un obstacle que sovint es dissimula com a conflicte legal entre les institucions reials i la Diputació. Casos com l'explicat de Vilafranca de Conflent o el de Valls responen més a lògiques locals i de bàndol que no pas a problemes d'ordre legal o de conflicte institucional.

El cas és que la presència amb força coercitiva de la Diputació, tant en la persecució de bandolers com, a partir de final del segle XVI amb les lleves per defensar la frontera, van reforçar políticament i militarment la institució. Irònicament, la monarquia en pressionar la Generalitat a assumir més funcions en aquests camps li donava una capacitat que resultaria cabdal per organitzar-se en la primera fase del conflicte endegat el 1640.

Quadres

Quadre 1. Guardes extraordinaris el 1522

Col·lecta	**Ofici**	**Origen**
Ponent	Calderer	Cervera
Vic, Ripoll, Puigcerdà i Ribes	Apotecari	Vic
Ponent	no consta	Reus
Girona	paraire	Foxà
Catalunya	buidador	Barcelona
Catalunya	miraller	Barcelona
Catalunya	sastre	Barcelona
Tremp, Pallars, Seu d'Urgell i Castellbò	no consta	St. Bartomeu
Girona	teixidor de llana	Girona
Girona	paraire	Girona

Font: ACA Generalitat N 740, 741.

54. ACA Generalitat N-883.

Quadre 2. Col·lectes on es van nomenar guardes extraordinaris el 1606

Camprodon	8	16,33
Lleida	1	2,04
Cervera	2	4,08
Montblanc	5	10,20
Tàrrega	2	4,08
Balaguer	6	12,24
Vilafranca P.	5	10,20
Barcelona	1	2,04
Castellbò	3	6,12
Puigcerdà	1	2,04
Catalunya	1	2,04
Castelló d'E.	1	2,04
Tarragona	3	6,12
Cast. d'Emp.	1	2,04
Vall d'Aran	3	6,12
Seu d'Urgell	1	2,04
Berga	2	4,08
Tremp i Pallars	2	4,08
Vic	1	2,04

Font: ACA Generalitat, N 821, 822.

Quadre 3. Origen dels guardes el 1606

Castell de l'Ordal	2	4,17
Berga	3	6,25
Barcelona	6	12,50
Manresa	2	4,17
Blanes	1	2,08
Vilamajor	1	2,08
Lleida	1	2,08
Ultramort	1	2,08
Batea	1	2,08
Tarragona	1	2,08
Linyola	1	2,08
Limanya	1	2,08
Olot	1	2,08
Garriguella	1	2,08
Oliana	1	2,08
Prats del Lluçanès	1	2,08
Pasillà	1	2,08
Alcover	1	2,08
Alzina	1	2,08
Riudoms	1	2,08
Gurb	1	2,08
No consta	19	37,50

Quadre 4. Oficis dels guardes nomenats el 1606

Pagesos	22
No consta	10
Menestrals	13
Mercaders	4

Quadre 5. Origen dels guardes nomenats el 1633

Alcover	3
Artès?	1
Baixàs	1
Barcelona	7
Berga	1
Calaf	2
Centelles	1
Figueres	1
Girona	1
Granollers	1
Hostalric	1
Il·legible	1
Lleida	1
Manresa	6
Mataró	1
Montblanc	1
Mora	1
No consta	5
Olot	1
Pefillà	2
Perpinyà	5
Pons	1
Puigcerdà	1
Rajadell	1
Ribes de Fresser	2
Riudoms	2
Sallent	1
Salrà	1
Sarreal	1
Seu d'Urgell	3
Sitges	1

Solsona	1
Tona	1
St. Andreu del Palomar	1
St. Feliu de Guixols	1
Sant Salvador de Bianya	1
Tortosa	1
Valls	1
Vilafranca de C.	1
Vilafranca del P.	1
Viver	1

Font: Generalitat N 848, 849.

Quadre 6. Oficis dels guardes nomenats el 1633

Pagès	20
Negociant	21
Treballador	1
Mariner	1
Bracer	1
Il·legible	1
No consta	3
Menestrals	19
Moliner	1

Quadre 7. Origen dels guardes el 1635

Tortosa	10	Móra d'Ebre	2
No consta	1	Olot	3
Adral	1	Palautordera	1
Alcover	2	Perpinyà	7
Argelés	1	Pons	1
Barcelona	9	Ripoll	1
Batet	1	Riudoms	5

Bellpuig	2	Rubí	1
Besalú	1	Rupit	1
Cabra	1	Sallent	1
Caldes de Montbui	1	Sant Martí de Tornadissa	1
Campelles	1	Sarral	1
Camprodon	4	Seu d'Urgell	4
Canet	2	Solsona	1
Centelles	1	Torelló	1
Cervera	3	Súria	1
Figueres	1	Tarragona	2
Granollers	1	Terrassa	1
Horta	1	Torà	2
Il·legible	1	Vic	1
Selva del Camp	1	Vilafranca de Conflent	2
Lleida	14	Vilafranca del Penedès	6
Lliçà de Vall	1	Vilaller	1
Llívia	1		
Manresa	6		
Montblanc	3		

Font: ACA Generalitat N 850, 851

Quadre 8. Ofici dels guardes el 1635

Pagès	32
Negociant	49
Bracer	1
Menestral	18
Hortolà	2
No consta	14
Traginer	1
Treballador	1

Costituzionalismo e autonomia del Regno di Sardegna nel XVI e XVII secolo

Antonello Mattone

L'eredità delle istituzioni politiche e amministrative della Corona d'Aragona ha pesato a lungo nella Storia della Sardegna. Per uno strano paradosso proprio quelle istituzioni che erano state trapiantate nel XIV secolo (governo viceregio, Parlamento, ordinamenti feudali, amministrazioni municipali) verranno considerate dai giuristi sardi del XVI e del XVII secolo come la più autentica espressione dell'individualità storica e dell'autonomia del *Regnum Sardiniae* rispetto alla Corona di Spagna. Questo processo di identificazione con la tradizione giuridica catalano-aragonese non è stato semplice e lineare. Per la sua maturazione erano necessarie alcune favorevoli condizioni di fondo: 1) il definitivo superamento del «trauma» storico della conquista e della discriminazione etnica con la parificazione giuridica dei sardi ai *naturals* catalano-aragonesi; 2) l'affermazione e lo sviluppo della monarchia di Spagna con il relativo rafforzamento delle istituzioni pubbliche e del potere regio, sia nel caso del *redreç* ferdinandino, che durante il regno di Filippo II con la fondazione in Sardegna della *Real Audiencia* (1564-73); 3) la progressiva formazione di una società *estamental* con una più ampia articolazione cetuale e di una nuova cultura sardo-spagnola, tipica del ceto emergente dei *letrados*, che proprio nel costituzionalismo e nel pattismo parlamentare trovavano una propria, specifica identità collettiva[1].

Dal punto di vista giuridico il rapporto tra la Sardegna e la Spagna – o per essere più precisi, tra la Sardegna e i vari regni di cui allora si componeva la monarchia spagnola – era semplicemente quello dell'unione personale sotto lo stesso sovrano. E per la stessa Corona ispanica la concezione patrimonialistica dello Stato comportava che i vari dominî sui quali regnava fossero unità reciprocamente indipendenti, ciascuna dotata di proprie istituzioni e strutture amministrative e di governo, il cui rispetto da parte del sovrano venne ripetutamente invocato in

1. Cfr. Antonello Mattone, «"Corts" catalane e Parlamento sardo: analogie giuridiche e dinamiche istituzionali», *Rivista di storia del diritto italiano* 64, 1991, pp. 19-44.

tutti i Parlamenti sardi del XVII secolo. La sovranità, l'autonomia nel senso dell'autosufficienza giuridica erano per il Regno di Sardegna – come d'altra parte per la Catalogna e Valenza, per Napoli e la Sicilia – assolutamente fuori discussione. Erano stati quindi fissati nel corso del tempo dei limiti formali, quasi una sorta di costituzionalismo consuetudinario, che i re e soprattutto i viceré non potevano oltrepassare, pena l'affermazione di un potere dispotico e tirannico[2].

Nella trattatistica giuridica spagnola del XVII secolo si distinguevano due forme di unione personale dei Regni: quella definita *aeque principaliter* e quella considerata *accessoria*. Quest'ultima riteneva che l'accessorietà avesse una funzione complementare, cioè fosse soggetta agli stessi diritti e alle medesime leggi dell'entità «dominante», in sostanza si trattava di un sistema «assolutistico» privo di garanzie e *libertates* di natura costituzionale (simile a quello che legava il Regno di Castiglia alle Indie). L'unione *aeque principaliter* prevedeva che i diversi regni facenti parte di una monarchia composita come quella asburgica dovessero essere trattati come entità distinte, mantenendo le proprie leggi, i *fueros*, i privilegi, insomma tutto il loro complesso sistema costituzionale «Estos reinos – scriveva il professore di Salamanca e magistrato nelle Indie Juan Solórzano Pereira – se han de regir y gobernar como si el rey que los tiene juntos lo fuera solamente da cada uno de ellos»[3]. La maggior parte dei regni della monarchia – Aragona, Valenza, il Principato di Catalogna, i Regni di Maiorca, Sardegna, Napoli, Sicilia, il Portogallo, perfino le Fiandre – facevano parte di questa categoria, confidando che il

2. Cfr. le considerazioni di Antonio era, «L'autonomia del "Regnum Sardiniae" nell'epoca aragonese-spagnola», *Archivio storico sardo* 25, 1957, n. 1-2, pp. 208-228.

3. Juan de Solórzano y Pereira, *Política Indiana* (Diego Diaz de la Carrera, Madrid 1648), in id., *Obras póstumas*, Madrid, Imprenta Real de la Gazeta, 1776, pp. 188-189. Su di lui Miguel Angel Ochoa Brun, *Estudio preliminar* a Juan de Solórzano y Pereira, *Politica indiana*, I, Madrid, Atlas, 1972, pp. XIII-LXVIII; Francisco Tomás y Valiente, Ana Barrero, *Introdución*, a Juan Solórzano Pereira, *Política Indiana*, I, Madrid, Turner, 1996, pp. XXIII-L; Enrique García Hernán, *Consejero de ambos mundos. Vida y obra de Juan de Solórzano Pereira (1575-1655)*, Madrid, Mapfre, 2007; ulteriore bibliografia in Ana Barrero, *Juan de Solórzano y Pereira*, in *Juristas universales*, ed. Rafael Domingo, II, Madrid-Barcelona, Marcial Pons, 2004, pp. 322-324; Feliciano Barrios Pintado, «Solórzano y Pereira, Juan de», in *Diccionario Biográfico Español* (d'ora in poi DBE) 47, Madrid, Real Academia de la Historia, 2013, pp. 76-78. In questa linea cfr. anche il contributo del vicecancelliere del Consiglio d'Aragona Cristobal Crespí de Valldaura, «Quae vero regna vel provincia uniuntur aeque principaliter, perinde retinent suam naturam, et separata conservantur, ac si apud diversos Principes durarent»: Cristobal Crespí de Valldaura, *Observationes illustratae decisionibus Sacri Supremi Consilii Sanctae Cruciatae et Regiae Audientiae Valentinae*, I, Lugduni, sumptibus Horatii Boissat et Georgi Remeus, 1662, p. 300.

sovrano mantenesse l'identità istituzionale e lo stato distintivo di ciascuno di essi. La promessa di conservare le leggi, le consuetudini e le istituzioni tradizionali aiutava senza dubbio a superare gli inconvenienti delle successioni dinastiche e a favorire la riconciliazione delle élite aristocratiche locali con i governanti. Il riconoscimento delle leggi e dei *fueros* comportava nel concreto la perpetuità degli ordinamenti amministrativi, delle istituzioni rappresentative e dell'antica tradizione costituzionale[4]. È evidente che questo delicato equilibrio entrò in crisi nel momento in cui, durante il ministero Olivares, la richiesta di ottenere i sussidi dalle *Cortes* della Corona d'Aragona, meno disposte rispetto a quelle della Castiglia ad accettare i crescenti contributi fiscali, portò ad aperti rifiuti col conseguente disegno del governo madrileno di limitare o aggirare le *libertates*: politica che provocò le ribellioni catalana e portoghese e portò in definitiva alla stessa «dissoluzione» della Corona d'Aragona[5].

L'assolutismo era quindi soprattutto una tendenza, un impulso, una pratica di governo che non riusciva a scalfire la dura scorza dei *costumbres* e dei *feuros* o a piegare la resistenza di quelle istituzioni – i Parlamenti, i tribunali supremi, la Chiesa, la feudalità, le città – che rivendicavano il diritto di condividere la sovranità regia. Franchigie, privilegi, *leges privatae* si caratterizzavano essenzialmente nel dispensare dall'osservanza della legislazione regia e nell'attribuire diritti esclusivi ad organi particolari, riuscivano però anche a imporre limiti molteplici e oggettivi all'iniziativa sovrana. Del resto l'azione livellatrice regia, nel ridurre l'efficacia dei privilegi o nel ridimensionare l'autonomia feudale, non poteva oltrepassare un certo segno, pena lo sgretolamento delle fondamenta stesse di un ordinamento sociale di cui il sovrano era al tempo stesso beneficiario e garante. Insomma, il termine «assolutismo», evocatore di un potere regio che tutto disciplina, rischia di rivelarsi un termine vano e indeterminato. In questo quadro un viceré avrebbe potuto manipolare i meccanismi di abilitazione alle Corti, mettere sotto controllo le commissioni parlamentari, attizzare le rivalità municipali, limi-

4. Cfr. John H. Elliott, «A Europe of Composite Monarchies», *Past and Present* 137, 1992, pp. 48-71, ora in id., *España en Europe. Estudios de historia comparada*, Valencia, Universidad de Valencia, 2003, pp. 65-91, in particolare pp. 69-72; Aurelio Musi, «Tra *dignitas* e *officium*: i due corpi del viceré», *Nuova rivista storica* 98, 2014, pp. 691-696.

5. Cfr. Jesus Lalinde Abadía, «La disolución de la Corona de Aragón en la monarquía hispana», in *XIV Congresso di storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona in Italia*, I, Sassari, Delfino, 1993, pp. 155-176.

tare il peso della feudalità cagliaritana, ma non avrebbe mai potuto sovvertire gli ordinamenti costituzionali del *Regnum Sardiniae*.

Nel *Memorial y relación* (1624) di parte stamentaria che rappresenta di fatto il più organico e documentato atto d'accusa nei confronti del «poder absoluto» del viceré Juan Vivas e descrive puntualmente tutte le violazioni dell'«estilo del Parlamento» e dei «capítulos de Corte, privilegios, cartas reales y costumbre», stentava ad emergere, al di là di un accorato spirito patriottico, una piena consapevolezza del diritto costituzionale del Regno[6]. Certo, la natura contrattualistica del rapporto re-Parlamento, eredità della tradizione catalana, era stata già enunciata nel 1572 da Francesc Bellit nella premessa alla raccolta dei capitoli di Corte dello Stamento militare[7]. Il rapporto contrattualistico tra sovrano e ordini cetuali aveva conosciuto la sua applicazione già dal Parlamento della fine del XV secolo[8].

Nel Parlamento del 1624, e in particolare nei memoriali dello Stamento militare contro la «absoluta potestad» del viceré Vivas, vennero però poste alcune premesse per l'elaborazione di una dottrina costituzionalistica, fondata sul contrattualismo dei capitoli di Corte, che troverà forma compiuta soltanto negli anni trenta-quaranta del XVII secolo[9]. Un significativo apporto alla definizione teorica del costituzionalismo del Regno verrà infatti data dal giurista Antonio Canales de Vega nei *Discursos y apuntamientos* (disc. I-III), redatti in occasione del Parlamento del 1631, nel quale ricoprì l'ufficio di avvocato dello Stamento ecclesiastico[10].

---

6. Biblioteca Universitaria di Cagliari, Fondo Baille, IV, Stampe relative agli Stamenti e alle visite reali, s.p. 6.3.2/3, *Memorial y relación de todo lo que ha sucedido en el Parlamento que celebró el virrey don Juan Vivas...*, *passim*. Per un'utile comparazione cfr. Loris de Nardi, «Pratiche viceregie per il controllo del Parlamento generale di Sicilia (XVII secolo)», in *Las Cortes de Cádiz y la Historia Parlamentaria*, ed. Diana Repeto-García, Cádiz, Servicio de publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2012.

7. Francesc Bellit, «Al lector», in Pere Joan Arquer, *Capitols de Cort del Stament militar de Sardenya ara novament restampats*, Caller, Joan Maria Galcerino, 1591, pp. 3-4.

8. Cfr. Antonio Era, *Il Parlamento sardo del 1481-1485*, Milano, Giuffrè, 1955, pp. CIV-CXI; Id., «L'autonomia del "Regnum Sardiniae"» cit., pp. 214-216.

9. Sul costituzionalismo di Antico Regime, seppur in un'ottica rivolta alla Francia, cfr. in generale Roland Mousnier, *La Costituzione nello Stato assoluto. Diritto, società, istituzioni in Francia dal Cinquecento al Settecento*, saggio introduttivo di Francesco di Donato, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 2002: all'ampio saggio di Di Donato, pp. XV-CXXXVI si rinvia per un ulteriore approfondimento.

10. Cfr. *Il Parlamento del viceré Gerolamo Pimentel marchese di Bayona e Gaspare Prieto presidente del Regno (1631-1632)*, a cura di Gianfranco Tore, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2007, *ad ind.*

Nato a Cagliari intorno al 1595, Canales, dopo essersi iscritto nello Studio di Pisa nel 1619, si era laureato nell'Università di Salamanca nel 1624. Ritornato in Sardegna, nel 1626 gli venne affidata la cattedra *de visperas de leyes* nel neonato Studio generale cagliaritano[11].

Canales confutava la tesi secondo cui il re avrebbe potuto «usar de su soberanía sin dependencia de la voluntad de sus vasallos» perché la potestà assoluta era «tan intrínseca y natural a la dignidad real», contrapponendo ad essa l'efficacia della «fuerza del fuero y ley determinada en Cortes, que con ser la absoluta potestad de los Príncipes soberanos no está sujeta a los grillos de la ley positiva»: in caso contrario, nel momento in cui diventavano «contractos por la donación y servicio que los Reynos hazen en las Cortes», «estos fueros» si trasformavano in leggi «irrevocables». Certo, si trattava di una dottrina modellata sulla tradizione del contrattualismo catalano-aragonese, di non grande originalità teorica, ma che trovava la sua giustificazione nei freni che le oligarchie locali intendevano porre all'assolutismo monarchico e al sistematico drenaggio di uomini e risorse destinati al finanziamento della Guerra dei Trent'anni. Ne conseguiva che i re di Spagna, «sin atender al absoluto poder de su suprema y alta soberanía», con la convocazione nelle Corti della rappresentanza cetuale dei Regni, «por medio de estos servicios y donativos graciosos» e l'approvazione delle leggi pattuite, assumevano la configurazione di veri e propri sovrani «costituzionali»[12].

Il contributo più organico e maturo alla definizione del costituzionalismo del Regno venne dato da Juan Dexart, dal 1630 magistrato della Reale Udienza, nella raccolta dei *Capitula sive Acta Curiarum Regni Sardiniae*, pubblicata nel 1645. Nel *Proemio*, che assume il carattere di un'ampia e dotta dissertazione giuridica, Dexart si sofferma soprattutto sulla natura contrattualistica dei capitoli di Corte che – concessi in *vim contractus*, cioè atti a cui corrispondevano determinati obblighi, frutto di un accordo tra le parti – dovevano essere considerati *leges pactionatae* e quindi aventi forza di legge irrevocabile, al contrario di quelle emanate per semplice e diretta volontà del sovrano: una loro eventuale modifica avrebbe potu-

11. Cfr. Antonello Mattone, «Canales de Vega, Antonio», in *Dizionario Biografico dei Giuristi Italiani*, I, dir. Italo Birocchi, Ennio Cortese, Antonello Mattone, Marco Nicola Miletti, Bologna, il Mulino, 2013, p. 408.

12. Antonio Canales de Vega, *Discursos y apuntamientos sobre la real proposición hecha en nombre de su Magestad a los tres Braços Ecclesiastico, Militar, y Real*, Caller, Galcerin, 1631, ora rist. anast. a cura di Antonello Murtas, Cagliari, Centro di studi filologici sardi-Cuec, 2006, pp. 17-18. Cfr. anche la premessa al testo di Gianfranco Tore, *Antonio Canales de Vega. Arbitrismo e consenso politico nella Sardegna dell'Olivares*, pp. VII-LXVII.

to verificarsi soltanto con il consenso dell'altra parte, ovvero di chi aveva votato i capitoli stessi. Il vincolo derivante da questi accordi non poteva perciò decadere se non in presenza di un altro accordo tra le parti, e rimaneva valido in perpetuo anche per i successori del sovrano che lo aveva stipulato. I capitoli di Corte, frutto del contrattualismo tra il sovrano e la rappresentanza del Regno, venivano quindi considerati come l'essenza del sistema costituzionale sardo[13].

La raccolta dei *Capitula* ebbe una grande fortuna nei Parlamenti della seconda metà del Seicento e soprattutto negli anni della «sarda rivoluzione» del 1793-96: i capitoli di Corte furono identificati con le Leggi fondamentali del Regno e considerati, in virtù della loro natura pattizia, come l'essenza costituzionale di una monarchia composita, eredità del dominio spagnolo che la Dominante piemontese aveva ripetutamente violato[14].

Il 23 aprile 1624 lo Stamento militare avanzava la richiesta che le prelature del Regno fossero concesse esclusivamente ai «naturals» e non ai forestieri provenienti da altre regioni, privi dell'opportuna conoscenza della «calitat, costum y llengua» della Sardegna. Lo Stamento ricordava che i soggetti che potevano ambire alle prelature erano «moltissims en número y no empleats en vacants de altres provincias de Vostra Magestat». Il sovrano avrebbe risposto in modo interlocutorio: «Sa Magestat – si legge nella decretazione – per la molt amor que te als naturals de aquest Regne tendrá particular compte en emplear les subgetes benemérits de aquell en les ocasións que se offerirá de vacants de preladures»[15].

---

13. Juan Dexart, «Proemium», in *Capitula sive Acta Curiarum Regni Sardiniae*, I, Calari, typ. Antonii Galcerin, 1645, s.p.; cfr. Antonello Mattone, «Dexart, Giovanni», in *Dizionario Biografico degli Italiani* (d'ora in poi DBI) 39, 1991, pp. 620-621; id., «"Corts" catalane» cit., pp. 38-39; id., «Cultura giuridica e mondo universitario nella Sardegna spagnola (XVI-XVII secolo)», in *Le origini dello Studio generale sassarese nel mondo universitario europeo dell'età moderna*, dir. da Gian Paolo Brizzi e Antonello Mattone, Bologna, Clueb, 2013, pp. 391-394.

14. Cfr. Italo Birocchi, *La carta autonomistica della Sardegna tra antico e moderno. Le «leggi fondamentali» nel triennio rivoluzionario (1793-96)*, Torino, Giappichelli, 1992, pp. 77 ss.; Antonello Mattone, Piero Sanna, «Costituzionalismo e patriottismo nella "sarda rivoluzione"», in *Universalismo e nazionalità nell'esperienza del giacobinismo italiano*, a cura di Luigi Lotti e Rosario Villari, Roma-Bari, Laterza, 2003, pp. 197 ss.

15. *Il Parlamento del viceré Giovanni Vivas (1624)*, a cura di Alessandra Argiolas e Antonello Mattone, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2020, doc. n. 299, pp. 876-877. Cfr. anche Antonello Mattone, *Don Juan Vivas de Cañamás. Da ambasciatore spagnolo in Genova a viceré del Regno di Sardegna*, Milano, FrancoAngeli, 2019. Nello stesso Parlamento lo Stamento reale chiese che gli uffici biennali e annuali di podestà e di veghiere delle città regie, concessi spesso a forestieri, cui risultavano estranee le «lleys municipals y costums del lloch que governan», fossero

Nel contempo il Militare, considerando che nel Regno vi erano «molts subjetes de poderse emplear», chiedeva che anche le cariche di giudici della Reale Udienza e quelle del Regio Patrimonio fossero assegnate ai «naturals» che, rispetto ai forestieri, non avrebbero avuto difficoltà «en entendre la llengua sarda en que los demes procesos están escrits». Il sovrano avrebbe preso l'impegno che, nella presentazione delle terne per gli uffici pubblici, avrebbe tenuto «particular memoria de fer merçed als naturals de dit Regne». Si trattava in realtà di due capitoli di Corte presentati dieci anni prima e negli stessi termini nel Parlamento Gandía, cui di fatto non era mai stata data una risposta adeguata[16].

In realtà non ci sarebbe dovuta essere una contraddizione tra la richiesta dell'esclusività delle cariche e delle prelature e la politica centralistica di Olivares: nel *Gran Memorial*, ad esempio, il ministro rivolgeva al sovrano l'invito a rafforzare i poteri dello Stato, estendendo ai regni periferici gli ordinamenti politico-amministrativi e le leggi della Castiglia, ma il progetto di unificazione avrebbe dovuto avere delle contropartite per i sudditi che avrebbero dovuto partecipare alla gestione della macchina statale nell'esigenza di una migliore integrazione delle élite provinciali nel sistema imperiale spagnolo, gratificandoli con uffici e privilegi[17].

La vertenza sull'esclusività delle cariche per i regnicoli era molto antica e affondava le radici nelle clausole della cosiddetta *ultima pax Sardiniae*, stipulata nel 1388 tra la giudicessa Eleonora d'Arborea e il re Giovanni I d'Aragona[18]. Nel Parlamento del 1481-85 lo Stamento militare chiese che le arcidiocesi, le diocesi, le dignità e i benefici ecclesiastici del Regno venissero concesse ai «naturals»: Ferdinando il Cattolico assicurò i richiedenti che sarebbe intervenuto presso il pontefice affinché «les coses contengudes en lo dit capítol [...] se obtingan»[19].

La richiesta dell'esclusività delle cariche e delle prelature per i *naturals* fu una sorta di leitmotiv che attraversò in modo ricorrente la gran parte dei Parlamenti

---

assegnati ai «naturals del lloch que respectivament hauran de governar per que de aço ne resultará servei a Sa Magestat». Il sovrano decretò che avrebbe tenuto conto della proposta.

16. *Le Parlamento del Viceré Giovanni Vivas*, cit., doc. n. 298. La richiesta dell'esclusività delle cariche e delle prelature per i naturali del Regno era stata presentata dai tre Stamenti il 26 aprile 1614 nel Parlamento Gandía: *Il Parlamento del viceré Carlo de Borja duca di Gandía*, a cura di Gian Giacomo Ortu, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 1995, doc. n. 148, p. 434.

17. Cfr. le considerazioni di Aurelio Musi, *L'impero dei viceré*, Bologna, il Mulino, 2013, p. 170.

18. Pasquale Tola, *Codex Diplomaticus Sardiniae*, Augusta Taurinorum, Typographia regia, 1861, I, *Diplomi e carte del XIV secolo*, doc. n. CL, p. 818.

19. Era, *Il Parlamento sardo del 1481-1485* cit., p. 176.

celebrati nel corso del XVI e dei primi decenni del XVII secolo. Ad esempio nel Parlamento Cabrero (1530) il Militare riteneva che fosse una «iuxta cosa» che le «preladures y beneficis eclesiástichs» e gli «officis reals» fossero assegnati ai «regnicoles» che erano sempre «en lo servici» del sovrano e sostenevano la «defensió del Regne»[20]. Nelle Corti del 1553-54 i tre Stamenti chiesero che le «preladures se donen als naturals de dit Regne y no a persones que no sien naturals de aquest» e che, ad eccezione delle cariche di viceré e di reggente la Reale Cancelleria, «tots les altres officis se donen als naturals del Regne y no a foresters». Il sovrano avrebbe promesso per le prelature il proprio intervento presso la Santa Sede e per gli uffici si riservava di rendere in considerazione la richiesta[21]. La richiesta venne riproposta nel Parlamento del 1598 sempre dai tre Stamenti[22].

La rivendicazione dell'esclusività degli uffici e delle cariche pubbliche era motivata anche dalla dilatazione dell'apparato giudiziario e amministrativo del Regno. Gli uffici «seculares con salario» a carico delle regie finanze erano nel 1612, secondo le stime forse eccessive del *visitador* Carrillo, più di duecento («son más dozientas personas»)[23]. La necessità di poter disporre di personale tecnicamente preparato per l'alta burocrazia regia e per l'amministrazione della giustizia fu uno dei fattori decisivi nella mobilitazione dei ceti privilegiati per la fondazione dello Studio generale. Non a caso nelle Corti del 1603 i tre Stamenti chiesero al sovrano di «instituhir y fundar un Estudi y Universitat publica» con sede nella capitale

20. Arquer, *Capitols de Cort* cit., p. 86; *I Parlamenti dei viceré Angelo de Vilanova (1518-1523 e 1528) e Martino Cabrero (1530)*, a cura di Laura Galoppini, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2013, II, doc. n. 448, p. 922.

21. Giancarlo Sorgia, *Il Parlamento del viceré Fernández de Heredia (1553-54)*, Milano, Giuffrè, 1963, pp. 66-67, 72; *Le Parlamento del viceré Fernández de Heredia (1553-1554)*, a cura di Nicoletta Bazzano, Cayliary, Consiglio Regionale della Sardanya, 2024, II, doc. n. 601, pp. 612-613.

22. *Il Parlamento del viceré Gastone de Moncada marchese di Aytona (1592-94)*, a cura di Diego Quaglioni, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 1997, doc. n. 329, p. 663.

23. Martin Carrillo, *Relación al rey D. Philipe N.S. del nombre, sitio, planta... del Reyno de Sardeña*, Barcelona, Mathevad, 1612, p. 85. Secondo Raimondo Turtas, «La formazione delle Università di Cagliari e di Sassari», in *Le Università minori in Europa*, a cura di Gian Paolo Brizzi e Jacques Verger, Soveria Mannelli, Rubbettino, 1998, pp. 678-679, il numero degli uffici del Regno ai primi del Seicento oscillava tra i 270 e i 300, comprendendo, ovviamente, gli amministratori civici, quelli dei feudi e i commissari dell'Inquisizione. Cifra forse eccessiva, ma nel complesso attendibile. Secondo un testimone del tempo, don Andres Roca, il numero dei *ministros* (ufficiali regi) sarebbe stato in Sardegna di 88: Archivo de la Corona de Aragón, Barcelona, *Consejo de Aragón*, legajo 1092, lettera del 28 maggio 1622.

del Regno[24]. Nello stesso Parlamento i tre ordini domandarono che tutti gli uffici del Regno, sia di pace che di guerra, sia ecclesiastici che secolari, fossero assegnati ai regnicoli e che anche la stessa carica di viceré venisse attribuita ai *naturals* della Corona d'Aragona[25]. Naturalmente anche questa richiesta rimase lettera morta. Dieci anni più tardi la questione venne risollevata dai tre Stamenti negli stessi termini, ma senza alcun risultato concreto[26].

La rivendicazione dell'esclusività delle cariche e delle prelature ai sardi si ispirava alla normativa spagnola: le *Cortes* di Castiglia, ad esempio, avevano stabilito nel 1534 che le dignità ecclesiastiche del Regno fossero esclusivo appannaggio dei *naturales*[27]. Nei Regni della Corona d'Aragona tale disposizione («que para los cargos y dignidades, que en el hay, se hayan de proveer en adelante en naturales») era in vigore da più di un secolo prima: le *Cortes* d'Aragona l'avevano approvata nel 1402, quelle di Valenza nel 1403, quelle del Principato di Catalogna nel 1422[28]. In Sicilia il privilegio di esclusività per gli «originarii» del Regno, concesso da Alfonso V nel 1452, verrà abolito soltanto nel 1837[29].

Ancora nel Parlamento del 1631 i tre Stamenti chiesero di riservare al clero sardo le «dignitats eclesiásticas de les preladures» e, considerando l'esistenza di numerosi dottori in legge in grado di «administrar y servir tots los oficis de justisia, axí civils com criminals, tant de la Real Audiencia com dels demés tribunals»[30].

In occasione della celebrazione del Parlamento del 1631 il giurista Antonio Canales de Vega, nell'ottavo dei suoi *Discursos y apuntamientos*, avrebbe dato di-

24. Dexart, *Capitula* cit., lib. VIII, tit. I, cap. I, pp. 1288-1291; *Il Parlamento del viceré Antonio Coloma conte di Elda (1602-1603)*, a cura di Giuseppe Doneddu, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2015, II, doc. n. 239, pp. 719-721; Raimondo Turtas, *La nascita dell'Università in Sardegna. La politica culturale dei sovrani spagnoli nella formazione degli Atenei di Sassari e di Cagliari (1543-1632)*, Sassari, Centro Interdisciplinare per la Storia dell'Università di Sassari, 1988, pp. 67-68.

25. *Il Parlamento del viceré Antonio Coloma* cit., II, doc. n. 334, p. 932.

26. *Il Parlamento del viceré Carlo de Borja* cit., doc. n. 148, pp. 434-435.

27. «Porque ni haian Dignidades de nuestros Reynos, no ocupen las fortalezas de las Iglesias personas estrangeras»: *Nueva Recopilación de Leyes*, Madrid, por Diego Diaz de la Carrera, 1567, lib. XIV, tit. XIII, cap. XVII.

28. Canales De Vega, *Discursos y apuntamientos* cit., p. 79.

29. Francesco Maria Testa, *Capitula Regni Siciliae*, Panormi, Felicella, 1741, ora rist. anast. a cura di Andrea Romano, Soveria Mannelli, Rubbettino, 1999, I, cap. DI, pp. 257-258; cfr. anche Vittorio Sciuti Russi, *Astrea in Sicilia. Il ministero togato nella società siciliana dei secoli XVI e XVII*, Napoli, Jovene, 1983, pp. 75-79.

30. *Il Parlamento del viceré Gerolamo Pimentel* cit., II, doc. n. 518, pp. 640-641.

gnità teorica alla rivendicazione dell'esclusività delle cariche pubbliche e delle prelature, ulteriormente sollecitata dalla richiesta avanzata nelle medesime Corti, dell'istituzione della Sala criminale della Reale Udienza e dalla costituzione della squadra di galere, approvata in quelle del 1624. Canales partiva dalla «questión muy antiga» dibattuta «entre los politicos», cioè se fosse stato conveniente «para el buen govierno de una República que ocupassen los magistrados y dignidades los naturales o que las tuviessen forasteros». Alcuni autori erano convinti, secondo Canales, che i «naturales» per il «vinculo del parentesco o amistad que tienen en sus patrias» sarebbero stati «de tanto perjuyzio a la recta administració de la justicia». Altri scrittori erano invece persuasi del contrario, cioè del «daño que a una Provincia le resulta del govierno de los forasteros» e il giurista cagliaritano riportava la «opinión de los más prudentes y cathólicos políticos, que en los cargos y dignidades deven ser antepuestos los naturales a los forasteros»[31].

In realtà, le richieste stamentarie sull'esclusività delle cariche e delle prelature furono largamente disattese dalla Corona: nel Parlamento del 1642, ad esempio, il dottor Augustin Peis, beneficiato della cattedrale cagliaritana e sindaco dello Stamento ecclesiastico, presentava un *dissentiment* contro l'assegnazione di benefici ecclesiastici ai forestieri, anziché ai *naturales*, secondo quanto disposto dal capitolo di Corte del 1631. Il titolo di abate di Saccargia con la relativa pensione era stato infatti concesso al cardinal Gil de Albornoz, residente a Roma, attraverso il consolidato sistema delle «teste di ferro», cui aveva fatto da prestanome un arciprete sassarese[32].

Nello stesso Parlamento venne presentata dai tre Stamenti la richiesta che, oltre al godimento delle cariche pubbliche e delle prelature del Regno, fosse concessa ai *letrados* sardi la possibilità di accedere alle prestigiose *plaças* dei Supremi Consigli della monarchia, come quelli dell'Inquisizione, d'Italia, delle Indie, degli Ordini cavallereschi, delle Finanze, di *Marina y Guerra* e, nel contempo, di poter ottenere gli uffici riservati agli spagnoli nei Consigli e nei Tribunali di Napoli, della Sicilia e dello Stato di Milano[33].

Il mutamento della natura della rivendicazione politica e l'inevitabile radicalizzazione dello scontro sull'esclusività degli uffici e delle prelature, che maturò in Sardegna alla metà del XVII secolo, era in qualche misura il portato del fallimento

31. Canales De Vega, *Discursos y apuntamientos* cit., pp. 71-82.

32. *Il Parlamento del viceré Fabrizio Doria duca d'Avellano (1641-1643)*, a cura di Giovanni Murgia, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2006, II, doc. n. 499, pp. 794-800.

33. *Ivi*, III, doc. n. 652, pp. 1334-1335.

dell'ambizioso disegno di centralizzazione dei poteri tentato dal conte-duca di Olivares che aveva vagheggiato l'avvio di una reale unificazione amministrativa e finanziaria della monarchia e della conseguente dissoluzione della potenza spagnola, squassata dai disastri militari e dal collasso economico, che con ribellioni dei Paesi Bassi, della Catalogna, del Portogallo (entrambe del 1640) e di Napoli (1647), aveva visto venir meno il complesso rapporto tra la corte di Madrid e i ceti privilegiati locali che negli anni passati aveva costituito il collante del sistema di governo messo in piedi dagli Asburgo.

In questo contesto di crisi la richiesta dell'esclusività delle cariche era destinata ad assumere una nuova coloratura «patriottica» che andava ben al di là del tradizionale richiamo al rispetto del costituzionalismo e dei privilegi del Regno[34]. Insomma, il patriottismo sardo, come viene confermato dai numerosi memoriali e libelli a stampa redatti contro la politica autoritaria del viceré Vivas, iniziò a maturare proprio nel corso delle lotte parlamentari del 1624. Certo, i rappresentanti degli Stamenti e i loro avvocati, se da un lato si mostravano scrupolosi interpreti dell'antico costituzionalismo del Regno e di tutto quel complesso di privilegi essenzialmente nobiliari, dall'altro si facevano portavoce dell'esigenza di nuove forme di rappresentanza della comunità «patria» nel contesto della monarchia composita spagnola (appunto, la rivendicazione dell'esclusività degli uffici o la nomina di un reggente sardo nel Consiglio d'Aragona), destinate ad essere riprese negli anni successivi come la principale piattaforma rivendicativa delle Corti[35].

---

34. Sul patriottismo seicentesco in particolare spagnolo cfr., oltre in generale Federico Chabod, *L'idea di nazione*, a cura di Armando Saitta e Ernesto Sestan, Bari, Laterza, 1961, pp. 17-28, e Eugen Lemberg, *Il nazionalismo*, Roma, Jouvence, 1981 (I ediz. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1964), pp. 163-167; Jean-Frédéric Schaub, «El patriotismo durante el Antiguo Regimen ¿Práctica social o argumento político?», in *Lo conflictivo y lo consensual en Castilla. Sociedad y poder político (1521-1715). Homenaje a Francisco Tomás y Valiente*, Murcia, Universidad de Murcia, 2001, pp. 39-56; i saggi compresi in *Le sentiment national dans l'Europe méridional au XVIe et XVIIe siècles*, ed. Alain Tallon, Madrid, Casa de Velázquez, 2007; Xavier Torres, «Un patriotisme sense nació: què va ser l'anomenada Guerra dels Segadors (1640-1652/59)?», in *Notícia nova de Catalunya*, ed. Josep Maria Fradera y Enric Ucelay da Cal, Barcelona, Centre de cultura contemporánia de Barcelona, 2005, pp. 61-96. Sempre penetranti le pagine di John H. Elliott, *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*, Madrid, Siglo Veintiuno, 1977, pp. 48 ss., e di Rosario Villari, *Un sogno di libertà. Napoli nel declino di un impero 1585-1648*, Milano, Mondadori, 2012, pp. 89 ss.

35. Cfr. Rosario Villari, *Per il re o per la patria. La fedeltà nel Seicento*, Roma-Bari, Laterza, 1994, pp. 3-36. Il patriottismo sardo traeva in qualche misura alimento dalla riscoperta «identitaria» emersa già nella seconda metà del Cinquecento a proposito della storia (Fara), della lingua sarda (Araolla), delle tradizioni religiose (Arca) e del diritto «patrio» del Regno (Bellit, Arquer, Olives).

Nei Parlamenti del 1653-56 e del 1666 la rivendicazione della privativa degli uffici e delle prelature si trasformò infatti da mera petizione sottoposta alla benevolenza (*merced*) del sovrano in una condizione preliminare e pregiudiziale degli Stamenti per l'approvazione del donativo, rivelando l'aspirazione ad una effettiva, e non formale, autonomia di un Regno governato (ad eccezione delle cariche di viceré e di reggente) dai *naturales* sardi.

Nel 1655, ad esempio, nel Parlamento presieduto dal viceré conte di Lemos si sarebbe verificato, proprio su questa tematica, un duro confronto tra la rappresentanza cetuale del Regno e la Corona. I tre Stamenti avevano infatti ancora una volta posto all'attenzione del sovrano la richiesta dell'esclusività per i *naturales* degli uffici pubblici, delle prelature e delle cariche della squadra delle galere. È assai interessante la risposta di Filippo IV, perché per la prima volta il sovrano (o, meglio, il Consiglio d'Aragona) entrava nel merito della richiesta: in passato non si era mai espresso in termini così concreti, ma aveva assunto un impegno generico, rinviando sempre una decisione definitiva. A proposito della richiesta dei tre Stamenti sull'esclusività degli «arzobispados, obispados, abadías, penciones eclesiásticas, resultas, plaças, oficios de paz y guerra, puestos mayores y minores en las galeras y demás provisiones tocantes a mi real patrimonio» proposta, sul modello di quanto era «concedido» al Regno di Aragona, a favore dei «naturales nazidos [...], y no naturalizados» in quello di Sardegna, il sovrano faceva osservare che in linea generale la petizione stamentaria poteva essere accolta con la promozione o lo spostamento dei forestieri, attualmente titolari degli uffici nell'isola, presso le amministrazioni degli altri regni e, per converso, con l'attribuzione ai sardi di cariche analoghe in altre province della monarchia[36].

Entrando poi nel merito del capitolo di Corte, il sovrano comunicava al viceré le seguenti decisioni: 1) a proposito delle prelature del Regno, sulle quali la Corona spagnola esercitava il patronato regio (cioè il privilegio di poter presentare alla Santa Sede terne di candidati su cui il pontefice avrebbe scelto il titolare della diocesi), la risposta di Filippo IV fu sostanzialmente negativa: egli non si sentiva infatti obbligato a concedere le diocesi sarde esclusivamente ai *naturales* perché la scelta dei prelati rientrava nella propria discrezionalità e anche per il Regno di Sardegna avrebbe seguito la prassi vigente negli altri regni. Si impegnava a prestare «atención a sus naturales» nel momento in cui si sarebbero presentate le «ocasiones», come d'altronde era dimostrato dal fatto che delle tre arcidiocesi del Re-

36. *Il Parlamento del viceré conte di Lemos (1653-1656)*, a cura di Paolo Cau e Piero Sanna, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2022, II, doc. n. 543/1, pp. 1025-1029.

gno due erano rette da prelati sardi. Quanto alle diocesi osservava che su quattro tre erano governate da regnicoli. Il principio dell'alternanza tra sardi e forestieri si sarebbe applicato anche per le tre abbazie e per le altre prebende; ai *naturales* sarebbe stata attribuita la metà delle pensioni ecclesiastiche del Regno[37].

2) Anche a proposito delle cariche pubbliche il sovrano non sembrava affatto disposto a concedere quell'esclusività per i *naturales* chiesta dagli Stamenti. Per quanto riguardava le «plazas de toga» (cioè quelle della Reale Udienza e della Regia Governazione di Sassari), ad eccezione di quelle di reggente la Reale Cancelleria e di avvocato fiscale, comprese quelle criminali, sarebbero state assegnate per una migliore amministrazione della giustizia per metà ai sardi e per metà ai forestieri, anche se il sovrano prometteva una particolare attenzione verso i *naturales*, come veniva confermato dal dato che su quattro *plaças* civili dell'*Audiencia* tre erano ricoperte da sardi. Per gli «oficios de paz», come le due Governazioni del Capo di Cagliari e di quello di Sassari, veniva riconfermata l'attribuzione ai *naturales* del Regno[38].

3) Un atteggiamento simile ai precedenti emerge anche riguardo alle cariche militari la cui attribuzione ai *naturales* sarebbe stata dettata unicamente dal possesso dei requisiti necessari e dalle esperienze maturate nei teatri di guerra.

In sostanza, con questa risposta alla petizione del Regno il Consiglio d'Aragona a nome di Filippo IV intendeva riaffermare una delle prerogative della sovranità e, quindi, del potere «assoluto» del monarca, cioè quella di poter scegliere («a mi arbitrio y facultad») i nomi dei soggetti, *naturales* o forestieri, destinati alle prelature e agli uffici di toga e del real patrimonio, senza dover sottostare a vincoli o a condizionamenti di sorta. Il contenuto della lettera con la risposta regia provocò presso gli ordini delusione e sconcerto[39]. Il viceré conte di Lemos dovet-

37. *Ivi*. Le tre arcidiocesi sarde erano rette da uno spagnolo, Bernardo de la Cabra, arcivescovo di Cagliari, dal cagliaritano Gaspar Litago, arcivescovo di Sassari, dal sassarese Pedro de Vico, arcivescovo di Oristano. Nelle diocesi il rapporto tra spagnoli e sardi era di 3 su 4 a favore dei *naturales*: il vescovo di Ales era il sassarese Antonio Manunta; quello di Ampurias il sassarese Lorenço Sampero; quello di Bosa lo spagnolo Francisco Camps i Moles; quello di Alghero il mercedario algherese Francisco Boyl: Raimondo Turtas, *Storia della Chiesa in Sardegna dalle origini al Duemila*, Roma, Città nuova, 1999, pp. 823, 839, 845, 858, 864, 869, 873.

38. *Il Parlamento del viceré conte di Lemos* cit.; in realtà la carica di avvocato fiscale era stata ricoperta in passato da alcuni *letrados* sardi, come Jaime Castañer (1604), Francisco Giagaracho (1609), Francisco Vico y Artea (1618), Nicolas Escarchoni (1628); la carica di governatore del Capo di Cagliari era appannaggio della famiglia Aragall e quella del Capo di Sassari della famiglia de Sena.

39. «La lettura era udita mestamente da tutti – scriveva nel 1856 Vittorio Angius con una punta di orgoglio «nazionale» –, perché a tutti importava fosse fatta al popolo sardo quella giustizia che meritava e domandava da secoli, e se non si levarono querele, fu però sentito il fremito della

te faticare non poco per convincere gli Stamenti, che intendevano condizionare la concessione del donativo all'accoglimento della richiesta dell'esclusività delle cariche, ad approvare, seppure a malincuore, il *servicio*[40].

Questa sentita rivendicazione è all'origine della drammatica crisi del 1666-68, la più grave verificatasi tra il Regno di Sardegna e la monarchia di Spagna. Ovviamente non è questa la sede per affrontare i complessi e contradditori problemi di una crisi politico-istituzionale, sfociata poi negli omicidi del marchese di Laconi, *primera voz* del Militare, e del viceré marchese di Camarasa[41]. Nelle Corti del 1666 vennero poste dagli Stamenti quattro condizioni pregiudiziali per la concessione del donativo (la conferma di tutti i privilegi del Regno, anche di quelli caduti in disuso; la soppressione della sala criminale della Reale Udienza, per limitare la giustizia regia a favore di quella feudale; l'estensione delle franchigie di esportazione dei cereali; l'esclusività per i regnicoli di tutti gli uffici e le prelature): fra di esse si distingueva appunto, la più sentita, quella dell'esclusività delle cariche civili ed ecclesiastiche. In un memoriale trasmesso nel 1668 al vicecancelliere del Consiglio d'Aragona, l'abate sassarese Matteo Frasso così illustrava la richiesta: «Lo que trata de que los Puestos, y Dignidades Eclesiásticas, Militares y Togadas, se ayan de dar a sus naturales, la juzgan por tan necesaria, y precisa para la

indignazione, la quale si diffuse in tutta l'Isola, come da Sassari uscì la voce de' regi provvedimenti, riconoscendo tutti quanti i governanti fossero iniqui, e quanto il popolo sardo disprezzato dagli avari suoi dominatori»: Vittorio Angius, «Memorie de' Parlamenti generali o Corti del Regno di Sardegna», in Goffredo Casalis, *Dizionario geografico storico-statistico-commerciale degli Stati di S.M. il re di Sardegna*, XVIII *quater*, Torino, Maspero e Marzorati, 1856, p. 788.

40. Cfr. Bruno Anatra, «Corona e ceti privilegiati nella Sardegna spagnola», in Bruno Anatra, Raffaele Puddu, Giuseppe Serri, *Problemi di storia della Sardegna spagnola*, Cagliari, Edes, 1975, pp. 108-110; Francesco Manconi, *La Sardegna al tempo degli Asburgo, secoli XVI e XVII*, Nuoro, Il Maestrale, 2010, pp. 520-525.

41. Sulla cosiddetta crisi Camarasa si rinvia agli studi di Alejandro Llorente, «Cortes y sublevación en Cerdeña, bajo la dominación española», *Revista de España* 1, 1868, pp. 262-307, assai utile per capire il ruolo del Consiglio d'Aragona e del suo vicecancelliere Cristobal Crespí de Valldaura; Dionigi Scano, «Donna Francesca Zatrillas marchesa di Laconi e di Sietefuentes», in *Archivio storico sardo* 23, 1941-45, pp. 3-349; Francesco Loddo Canepa, *La Sardegna dal 1478 al 1793*, I, a cura di Gabriella Olla Repetto, Sassari, Gallizzi, 1975, pp. 479-502; Manconi, *La Sardegna al tempo degli Asburgo* cit., pp. 519-552; id., «Reivindicaciones estamentales, crisis política y ruptura pactista en los Parlamentos sardos de los virreyes Lemos y Camarasa», e Lluis J. Guia Marín, «Mes enllà de les Corts: els Estaments sards i valencians a les acaballes de la Monarquia hispánica», entrambi in *Corts i Parlaments de la Corona de Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, eds. Remedios Ferrero Micó y Lluis J. Guia Marín, Valencia, Universitat de Valencia, 2008, rispettivamente pp. 493-500, 517-532.

contribución del servicio que ofrecen, que sin ella no podran tener posibilidad para hazerle»[42]. Lo scontro parlamentare sulle pregiudiziali stamentarie portò ad una situazione di stallo: il Consiglio d'Aragona non era infatti disposto ad accogliere le richieste del Regno e, di conseguenza, gli ordini non avevano nessuna intenzione di approvare il donativo di 70.000 scudi. In particolare, il vicecancelliere del *Consejo*, il giurista valenzano Cristobal Crespí de Valldaura, riprendendo le argomentazioni consiliari di dieci anni prima, riteneva che non fosse conveniente che nel Regno di Sardegna tutti gli uffici fossero assegnati ai *naturales*, perché «por las aderençias parentescos amistades» era «bien que haya juçes foresteros que sin estas dependençias puedan administrar justicia». Riproponeva pertanto in una logica regalista la decretazione regia del Parlamento Lemos, secondo la quale le «plaças de toga», ad eccezione di quelle di reggente e di avvocato fiscale, andavano suddivise a metà tra sardi e forestieri[43].

Il trauma delle rivoluzioni degli anni quaranta (Catalogna, Portogallo, Napoli) era ancora vivo e la Corona spagnola con le sue limitate vedute politiche temeva che dietro questa rivendicazione del Regno di Sardegna, con l'«arbitrio de su livertad», si celasse non tanto un'istanza – diciamo così – di autogoverno, quanto un vero e proprio disegno «indipendentista». A proposito delle dignità ecclesiastiche e delle pensioni delle diocesi, «a que no solo por mitad sino por entero fuesen para naturales», il Consiglio d'Aragona faceva osservare che gli altri Regni della Corona d'Aragona non godevano di questa «conçesión universal», giacché diverse cariche ecclesiastiche e numerosi uffici potevano essere ricoperti da *forasteros*: la richiesta degli Stamenti sardi avrebbe potuto quindi avere «consequençias» negative nei Regni di Napoli e di Sicilia «donde nunca se han conzedido por entero los ofiçios a los naturales y les causaría desconsuelo este ejemplar»[44].

---

42. *Documenti sulla crisi politica del Regno di Sardegna al tempo del viceré marchese di Camarasa*, a cura di Marina Romero Frías, Sassari, Fondazione Banco di Sardegna, 2003, doc. n. 15, p. 72. Matteo Frasso, dottore in legge, abate di Saccargia, nato a Ittiri (Sassari) forse nel 1613, nel 1649 era stato nominato cappellano d'onore del sovrano. Legato a Jorge de Castelvì, reggente di cappa e spada nel Consiglio d'Aragona, svolse un ruolo di primo piano nella crisi Camarasa. Su di lui cfr. Mattone, *Cultura giuridica* cit., pp. 414-417.

43. «Relaçión de los suzesos de Zerdeña desde el principio de las Cortes...», in *Documenti sulla crisi politica* cit., doc. n. 1, pp. 16-17.

44. *Ibidem*. Cfr. María del Carmen Sevilla González, «Crespí de Valldaura y Brizuela, Cristobal», in DBE 25, 2009, pp. 146-147, per la biografia del vice cancelliere; ed anche Jon Arrieta Alberdi, «Cristobal Crespí y su generación ante los fueros y las Cortes», in *Corts i Parlaments de la Corona de Aragó* cit., pp. 43-67.

Nel giugno del 1667 il confronto tra gli Stamenti e il viceré era giunto a un punto morto: il marchese di Camarasa decise allora di inviare a Madrid in rappresentanza del governo viceregio l'avvocato fiscale, il dottor Antonio de Molina, per tentare di sbloccare la situazione; gli Stamenti incaricarono allora per spiegare ai reggenti del *Consejo* madrileno le rivendicazioni del Regno don Augustin de Castelvì, *primera voz* del Militare, vecchio combattente nei *tercios* spagnoli, futuro «padre della patria», in realtà uomo di limitati orizzonti politici, incapace di districarsi in quel coacervo di richieste dove le aspirazioni «patriottiche» erano inestricabilmente fuse con egoistici interessi cetuali[45]. Il Consiglio d'Aragona d'altra parte non intendeva accettare quelle condizioni che riteneva che fossero vulnerative della sovranità regia, come il rispetto dei privilegi andati in desuetudine, i vincoli imposti dal principio dell'esclusività delle cariche e l'abolizione della sala criminale col ridimensionamento della giurisdizione regia. Le trattative madrilene si infransero dinanzi all'intransigenza del Consiglio d'Aragona e non produssero alcun risultato positivo: a Cagliari, dopo il ritorno di Castelvì, ripresero le riunioni parlamentari, ma il Militare ripropose ancora una volta la pregiudiziale dell'approvazione del donativo all'accoglimento delle quattro richieste stamentarie. In questa situazione di stasi, ad oltre un anno e messo dall'apertura dei lavori, il viceré decise, nella primavera del 1668, di sciogliere il Parlamento.

Lo scioglimento delle Corti fu un gravissimo errore politico, un'aperta effrazione dell'antica costituzione del Regno, espressione della sostanziale debolezza della monarchia asburgica ormai avviata verso un'inarrestabile «decadenza»[46]. Nei Parlamenti del XVII secolo, anche nei momenti di maggior scontro politico tra la Corona e gli ordini – come, appunto, era avvenuto nelle Corti del 1624 –, si era sempre scongiurata una clamorosa frattura istituzionale fra le parti, riconducendo le spesso turbolente assisi all'interno della prassi consueta e del tradizionale alveo del costituzionalismo del Regno. In quattro secoli di storia parlamentare sarda non era mai accaduto che venisse sciolta l'assemblea senza l'adempimento degli obblighi formali della sua convocazione, quali l'approva-

45. Cfr. Angius, «Memorie de' Parlamenti generali» cit., pp. 789-795; Llorente, «Cortes y sublevación» cit., pp. 270-281. Cfr. anche Bruno Anatra, «Castelví, Agostino», in DBI 22, 1979, pp. 21-22; Francesco Manconi, «Don Agustín de Castelví "padre della patria" o nobile bandolero?», in *Banditismi mediterranei. Secoli XVI-XVII*, a cura di id., Roma, Carocci, 2003, pp. 107-146.

46. Sull'uso del termine si rinvia a John H. Elliott, «Il declino della potenza spagnola», in id., *La Spagna e il suo mondo 1500-1700*, Torino, Einaudi, 1996, pp. 303-336.

zione del donativo da parte degli Stamenti e la riaffermazione del meccanismo pattista del *do ut des* con la presentazione dei capitoli di Corte da sottoporre alla decretazione regia.

A questo punto è necessario domandarsi il perché la rivendicazione dell'esclusività delle cariche e delle prelature abbia assunto una così rilevante importanza nelle vicende politico-istituzionali della Sardegna spagnola. Se si dovesse accettare la tanto criticata tesi dello storico marxista britannico Perry Anderson, la richiesta della privativa degli uffici per i *naturales* rappresenterebbe l'ennesimo espediente della nobiltà sarda che, grazie al pieno controllo delle istituzioni burocratiche e giudiziarie del Regno, avrebbe potuto riconfermare il proprio predominio su una società di cui la feudalità costituiva pur sempre il vertice della gerarchia cetuale[47]. La rivendicazione dell'esclusività delle cariche non riguardava tanto gli uffici regi «minori» quali quelli delle amministrazioni municipali (veghiere, sottoveghiere, assessore del Magistrato civico) o delle officialie dei feudi e delle incontrade reali, quanto gli uffici di toga e di cappa e spada del governo viceregio cagliaritano, Reale Udienza e Consiglio del Regio Patrimonio, e della Reale Governazione del Capo di Sassari e di Logudoro[48].

Le cariche del Consiglio del Regio Patrimonio (ad eccezione di quella di avvocato fiscale patrimoniale): procuratore reale, maestro razionale e reggente la Reale tesoreria, tutte di cappa e spada, erano alienabili e ricoperte da esponenti delle famiglie Castelvì, Ravaneda e de Abella. Gli uffici «togati» erano invece soggetti ad una rigida selezione concorsuale da parte della Corona, fondata sul merito e sul meccanismo delle terne. A Cagliari il viceré raccoglieva i *curricula* degli aspiranti, comprensivi del titolo di laurea e delle precedenti esperienze burocratiche o giudiziarie, per inviarli a Madrid presso il Consiglio d'Aragona. Qui il protonotario e i reggenti inserivano i *curricula* di altri concorrenti, in genere *letrados* dei Regni della Corona d'Aragona. Il vicecancelliere a questo punto stilava una terna dei candidati più meritevoli da sottoporre all'approvazione del sovrano. Era que-

47. «In tal guisa – scrive Anderson –, in Occidente l'integrazione della nobiltà feudale nello Stato assoluto prese la forma dell'acquisto di "uffici". Chi aveva comperato un posto all'interno dell'apparato pubblico statale, poteva rifarsi mediante l'autorizzazione di privilegi e la corruzione, in una sorte di caratura monetaria dell'investitura feudale»: Perry Anderson, *Lo Stato assoluto*, Milano, Mondadori, 1980, p. 34.

48. Cfr. Carla Ferrante, Antonello Mattone, «Per una prosopografia dell'amministrazione pubblica del Regno di Sardegna nei secoli XVI-XVII», in *Centri di potere nel Mediterraneo occidentale. Dal Medioevo alla fine dell'Antico Regime*, a cura di Lluis J. Guia Marín, Maria Grazia Mele, Giovanni Serreli, Milano, FrancoAngeli, 2018, pp. 13-22.

sto il meccanismo che gli Stamenti sardi intendevano modificare, escludendo dagli uffici di toga del Regno gli altri candidati forestieri[49].

Il ceto togato esprimerebbe nella Sardegna seicentesca istanze e valori autonomi che lo porrebbero in relazione meno stretta con le gerarchie sociali e con l'egemonia aristocratica? Ad esempio, nel Regno di Napoli il ceto togato si era affermato come una forza sostanzialmente nuova e, per certi aspetti, autonoma dai ceti privilegiati tradizionali, marcando una sua specifica identità che prendeva le mosse proprio dal complesso del «diritto patrio» napoletano e da quella sorta di monarchia giurisprudenziale che caratterizzò il Regno nell'età spagnola[50]. A questo proposito Raffaele Ajello nel tracciare una storia dei giuristi napoletani come ceto e come forza sociale ha sottolineato la loro adesione ai princìpi dell'assolutismo regio, della lotta antibaronale, dell'anticurialismo in materia ecclesiastica e ha posto in rilievo gli aspetti dell'«indipendenza ambigua ma caotica» dei tribunali[51].D'altra parte non si possono paragonare i 13 posti di magistrato della Reale Udienza e della Governazione sassarese, la ventina di uffici della struttura amministrativa e patrimoniale del governo viceregio, con i grandi tribunali napoletani: il solo Sacro Regio Consiglio aveva 20-24 consiglieri più il presidente, ed una folla di segretari, scrivani, portieri, tabulari, guardarobieri, campanari[52].

---

49. Sugli uffici e sui meccanismi concorsuali cfr. Dexart, *Capitula* cit., lib. III, tit. II, capp. I-V, pp. 591-653, sugli uffici di cappa e spada del Regio Patrimonio, lib. III, tit. II, capp. I-XVIII, pp. 551-564, e soprattutto Francisco de Vico, *Leyes y pragmaticas reales del Reyno de Sardeña*, Nápoles, Imprenta Real, 1640, I, tit. V (*De los offiçios que el virrey suele proveher y la forma que ha de guardar en embiar a Su Magestad terna de personas benemeritas para los offiçios temporales y dignidades ecclesiasticas)*, pp. 40-46.

50. Cfr. Pier Luigi Rovito, *Respublica dei togati. Giuristi e società nella Napoli del Seicento*, I, *Le garanzie giuridiche*, Napoli, Jovene, 1981, pp. 3-86; id., *Il viceregno spagnolo di Napoli. Ordinamento, istituzioni, culture di governo*, Napoli, Arte tipografica, 2003, pp. 139-276; Ileana del Bagno, *Legum doctores. La formazione del ceto giuridico a Napoli tra Cinque e Seicento*, Napoli, Jovene, 1993, pp. 3-86; Marco Nicola Miletti, «Peregrini in patria. Percezioni del *jus Regni* nella giurisprudenza napoletana dell'età moderna», in *Il diritto patrio tra diritto comune e codificazione (secoli XVI-XIX)*, a cura di Italo Birocchi e Antonello Mattone, Roma, Viella, 2006, pp. 401-481; cfr. anche le considerazioni di Italo Birocchi, *Alla ricerca dell'ordine. Fonti e cultura giuridica nell'età moderna*, Torino, Giappichelli, 2002, pp. 289-295.

51. Raffaele Ajello, *Arcana Juris. Diritto e politica nel Settecento italiano*, Napoli, Jovene, 1976, pp. 34-38, 294 ss.; id., «Il modello napoletano nella storia del pubblico funzionario», in *L'educazione giuridica*, IV, *Il pubblico funzionario: modelli storici e comparativi*, 1, *Profili storici e la tradizione italiana*, Perugia, Università di Perugia-Cnr, 1981, pp. 329-379.

52. «Tante erano le controversie nascenti dal groviglio dei diritti e dalla molteplicità delle legislazioni, tanto lo spirito litigioso nell'ozio generale, che l'importanza di quella classe [gli avvo-

Anche nella Sardegna seicentesca si assiste alla spinta dei ceti aristocratici per l'ottenimento delle cariche statali, reclamando spesso di diritto il virtuale monopolio degli uffici pubblici. I giovani nobili, soprattutto i cadetti che non potevano accedere al maggiorasco e che non erano portati per la carriera ecclesiastica o per quella delle armi, cominciarono già dalla metà del Cinquecento ad iscriversi alle Facoltà giuridiche italiane e spagnole e, poi, dal 1626-32 nei due Studi generali di Cagliari e Sassari: se si scorrono gli *acta graduum* degli Studi di Pisa e di Bologna non sarà difficile riscontrare che numerosi studenti sardi erano di origine nobiliare[53]. Lo *status* di avvocato, anche e soprattutto per coloro che provenivano dai ceti – diciamo così – «borghesi», comportava un certo prestigio sociale: dal foro si poteva salire inoltre agevolmente alle ambite *plazas* della magistratura giudicante, agli uffici amministrativi e, alla fine, ai titoli di cavalierato e di nobiltà[54].

In sostanza, l'ascesa nobiliare dei *letrados* contribuiva a rafforzare ulteriormente il blocco sociale dominante monarchico-feudale e il cemento ideologico che la teneva insieme, all'interno di questa compagine coesistevano in un ruolo subalterno i gruppi mercantili-finanziari genovesi (in misura minore francesi), il mondo burocratico-forense, l'artigianato urbano, i ceti produttivi delle campagne, *labradores* e allevatori, che nel complesso finivano per assumere, anche all'interno

---

cati] si fece grandissima – osservava Benedetto Croce –, e l'esercizio del foro, la "strada dell'avvocatura" parve fosse la sola aperta agli uomini intraprendenti, perché quella delle armi non valeva più a tal fine, e quella dei commerci e delle industrie mancava, onde il "vender fole ai garruli clienti" divenne la vera industria e il lucroso commercio interno di Napoli»: Benedetto Croce, *Storia del Regno di Napoli*, Bari, Laterza, 1966 (I ediz. Bari, Laterza, 1925), p. 111.

53. Cfr. Rodolfo del Gratta, *Acta Graduum Academiae Pisanae*, I, *1543-1599*, Pisa, Cnr, 1980; Maria Teresa Guerrini, «*Qui voluerit in iure promoveri*» *I dottori di diritto nello Studio di Bologna (1501-1796)*, Bologna, Clueb, 2005, entrambi *ad indicem*; EAD., «Studiare altrove: la formazione dei *letrados* sardi nelle Università spagnole e italiane in età moderna», in *Storia dell'Università di Sassari*, a cura di Antonello Mattone, Nuoro, Ilisso, 2010, II, pp. 243-253; Mattone, *Cultura giuridica* cit., pp. 364-366; Italo Birocchi, *La richiesta di letrado, il zuolo delle citta' e la formazione del giurista di diritto patrio (1626-1755)*, a *La Faculta' di giurisprudenza dell'Universita' di Cayliari*, I, *Dai progetto cinquecenteschi ale Unita' d'Italia*, Sotto de la direz. di Italo Birocchi, Pisa, Edizioni ETS, 2018, pp. 65-124. Numerosi stemmi di nobili laureati sardi compaiono nelle decorazioni dell'Archiginnasio, l'antica sede dello Studio bolognese: cfr. *Imago universitatis. Celebrazione e autorappresentazione di maestri e studenti nella decorazione parietale dell'Archiginnasio*, 2 voll., sotto la direz. di Gian Paolo Brizzi, Bologna, Bononia University Press, 2011. In generale cfr. Richard L. Kagan, *Universidad y sociedad en la España moderna*, Madrid, Editorial Tecnos, 1981, pp. 119 ss.

54. La normativa che regola l'avvocatura è in Dexart, *Capitula* cit., lib. II, tit. IV, capp. I-X, pp. 454-468.

delle istituzioni rappresentative del Regno, il ruolo di prodotto storico di quest'alleanza cetuale.

Non aveva del tutto torto, dunque, Pierre Vilar che vedeva la società spagnola del Seicento (e di conseguenza anche quella dei regni ispanici periferici) condannata a soccombere, nei confronti delle altre società europee del tempo, a causa del suo carattere parassitario e per la mancanza di un modo di produzione in grado di sostituire quello feudale, quando questo entrò in crisi irreversibile nel corso delle ribellioni e delle rivoluzioni del XVII secolo[55].

La rivendicazione dell'esclusività delle cariche e delle prelature verrà ancora una volta riproposta dai tre Stamenti nell'ultimo trentennio del secolo, ma priva però di quei contenuti autonomistico-costituzionali che ne avevano caratterizzato la formulazione nei Parlamenti precedenti. Nelle Corti del 1677, ad esempio, i tre Stamenti chiesero che tutti i posti «de administració de justicia y patrimoni y los demés de pau y guerra», ad eccezione delle «plasas del criminal», venissero concessi ai *naturales*[56].

Nel Parlamento del 1689, lo stesso capitolo di Corte venne ripresentato dai tre Stamenti con considerazioni e argomentazioni più approfondite: richiedendo ancora una volta l'esclusività per i «naturales del dicho Reyno» delle alte dignità ecclesiastiche («arzobispados y obispados»), delle «plassas» dei ministri togati della Sala civile e di quella criminale della Reale Udienza, degli uffici del Regio Patrimonio, della carica di generale della squadra di galere, di tutti i «puestos» di pace e di guerra, ricordavano che gli Stamenti avevano sempre concesso con «obsequioso rendimiento su obligación natural» in occasione dell'approvazione del *servicio*, proponevano che il sovrano avrebbe dovuto «provehir en adelante en los naturales» nella stessa «manera» che era stata concessa nelle *Cortes* di Castiglia (1594), in quelle di Aragona (1402), Valenza (1403), Catalogna (1422) e nei Regni di Napoli e di Sicilia. La richiesta veniva inoltre corredata da lunghi elenchi di nominativi di *naturales* che avevano ben meritato al servizio del re e ricoperto le cariche ecclesiastiche, quelle civili e quelle militari del Regno[57].

---

55. Cfr. Pierre Vilar, «Le temps du Quichotte», *Europe* 34, 1956, ora id., «El tiempo del *Quijote*», in id., *Crecimiento y desarrollo. Economía e historia. Reflexiones sobre el caso español*, Barcelona, Ariel, 1980, pp. 332-346.

56. *Il Parlamento del viceré Francesco de Benavides conte di Santo Stefano (1677-78)*, a cura di Guido D'agostino, II, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2014, doc. n. 146, pp. 673-674.

57. *Il Parlamento del viceré Nicola Pignatelli duca di Monteleone (1688-89)*, a cura di Federico Francioni, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2015, II, doc. n. 331, pp. 920-923.

Dieci anni dopo che Carlo II aveva lasciato cadere quelle richieste stamentarie sull'esclusività degli uffici e delle prelature, caldeggiate dal viceré duca di Monteleone, i tre ordini del Regno riproposero per l'ennesima e ultima volta nel Parlamento del 1698 i capitoli di Corte in cui domandavano che le arcidiocesi di Cagliari, Sassari e Oristano fossero concesse perpetuamente ai sardi e che le diocesi di Ales, Ampurias e Bosa fossero assegnate a «naturales realmente y no naturalizados». Nel contempo chiedevano l'approvazione di un decreto regio e di una «ley pactionada», indispensabili perché i *naturales* sardi «islados y tan distantes de la Corte» non si sentissero «olvidados» dal sovrano: reclamavano pertanto la concessione di «todas la resultas y plasas de ministros de justicia y patrimonio, de toga, capa y espada y aun de regentes, y fiscales regios, las quadro plasas de coadjutores del razional, cajero del Real Erario, procuradores fiscales regio y patrimonial, y todos y qualesquier puestos deste reyno», così come veniva praticato negli altri Regni della Corona d'Aragona[58]. Analoga richiesta veniva avanzata per «todos los puestos de milisia deste reyno así de tierra como de la esquadra de galeras»[59]. Il viceré, conte di Montellano avrebbe trasmesso la petizione a Madrid: ma si era giunti ormai all'«autunno degli Stamenti», non c'era più tempo per le decretazioni regie, a seguito della morte di Carlo, la guerra di successione spagnola era, a questo punto, dietro l'angolo.

58. *Il Parlamento del viceré Giuseppe de Solís Valderrábano conte di Montellano (1698-1699)*, a cura di Giuseppina Catani e Carla Ferrante, Cagliari, Consiglio Regionale della Sardegna, 2004, II, doc. n. 211, pp. 535-536, 549. Cfr. anche l'introduzione delle stesse curatrici, *L'autunno negli Stamenti. Costituzionalismo, lotta politica, ricompilazione delle leggi nell'ultima riunione del Parlamento sardo (1698-1699)*, pp. 68-69.

59. *Ivi*, pp. 549-550.

La Diputación del reino de Navarra: origen, desarrollo, transformación (1569-1841)[1]

Alfredo Floristán Imizcoz
Universidad de Alcalá

Hasta 1569 no se organizó en Navarra una diputación permanente, entendida como comité de miembros de sus Cortes que prolongara la representación del Reino, después de disuelta una reunión de los Tres Estados, hasta la siguiente convocatoria. Las cortes de 1576 definieron sus rasgos esenciales (composición, elección, ponderación del voto), y los retoques posteriores no alteraron lo fundamental de su estructura, durante más de dos siglos y medio, hasta finalizar la primera guerra Carlista en 1839.

La ley de 25 de octubre de 1839 abolió los fueros de Navarra y de las Provincias Vascongadas, y abrió la puerta a su adaptación constitucional, negociada junto con la paz. De ello resultó la ley de 16 de agosto de 1841, que gestó una diputación provincial muy singular, con más competencias fiscales y recursos administrativos y de control que las demás en España. Para mejor identificarla se utilizó «Diputación foral», sobre todo desde 1876, cuando ya no las hubo en las Provincias. La Ley de Reintegración y Amejoramiento del Régimen Foral de Navarra (1982), su estatuto de autonomía en el marco de la Constitución de 1978, permite una doble denominación: bien *Gobierno de Navarra*, que se ha impuesto, bien *Diputación Foral*, que se ha evitado por motivos de imagen. En cierta medida, puede afirmarse que no ha habido una solución de continuidad absoluta entre la inicial «Diputación del reino» de 1569, y el «Gobierno de Navarra» (o «Diputación Foral») de hoy mismo.

Durante más de dos siglos aumentaron sus competencias y recursos, y el palacio que hoy ocupa en Pamplona evidencia, de forma sugestiva, este crecimiento,

1. Contribución realizada en el marco del Proyecto I+D+i POLEMHIS-*Comunicación política, gestión de la información y memoria de los conflictos en la Monarquía Hispánica (1548-1725)*, ref. PID2020-112765GB.

que ha sido moderno. Las diputaciones bajomedievales de Cataluña, Valencia y Aragón se dotaron de magníficos palacios en estilo gótico durante la primera mitad del siglo xv, que las administraciones autonómicas han podido recuperar para su uso originario, salvo en Aragón, después de más de dos siglos de otros usos. Pero el palacio del actual Gobierno de Navarra nunca ha tenido otro empleo, porque se comenzó a construir en 1840-1841, cuando la Diputación, muy desarrollada, necesitó más espacio y mayor reconocimiento, y porque ya contaba con muchos recursos propios como para, por fin, emanciparse con casa propia.

Sus sedes previas –en dependencias del cabildo catedralicio desde 1594; en dos palacios de particulares en 1818 y 1824– evidencian tres rasgos propios de la Diputación del reino de Navarra. Primero, que surgió tarde y con escasas competencias y recursos, en comparación con sus correspondientes hispánicas (1569). Segundo, que sus actividades, ingresos y protagonismo político se incrementaron, desde mediados del siglo xvii en adelante, de la mano de la vitalidad de las Cortes del reino. Tercero, que su transformación (1841) en una muy singular *Diputación provincial* resultó de una negociación.

Pretendo sintetizar los trazos básicos del origen, desarrollo-plenitud y transformación final de la Diputación del reino de Navarra. Lo haré desde una perspectiva más histórica y generalista que jurídico-institucional, porque esta última ha sido bien abordada desde hace años.[2]

1. Origen (siglo xvi). Entre el reino y el rey

Los Tres Estados de Navarra maduraron con bastante retraso con respecto a las cortes de los otros reinos peninsulares, después de unos limitados desarrollos bajomedievales y de superar la guerra civil de la segunda mitad del siglo xv.

2. Joaquín Salcedo Izu: *La Diputación del reino de Navarra*, Pamplona, Eunsa - Institución Príncipe de Viana, 1969; *Atribuciones de la Diputación del reino de Navarra*, Pamplona, Diputación Foral de Navarra - CSIC, 1974. Jesús María Usunáriz Garayoa: «Las instituciones del reino de Navarra durante la edad moderna», *Revista Internacional de Estudios Vascos* 46/2, 2001, pp. 685-744. Sobre los orígenes de la Diputación, Mercedes Galán Lorda: «Antecedentes de la Diputación del reino: embajadores, mensajeros y diversos tipos de Diputación», en Roldán Jimeno Aranguren (ed.): *Las Cortes de Navarra en la edad moderna*, Valencia, Tirant lo Blanch, 2021, pp. 253-342; «El largo proceso para la consolidación de la Diputación Navarra en el siglo xvi: diputados, síndicos y Diputación de Cortes a Cortes», en *Anuario de historia del derecho español*, n.º 86, 2016, pp. 223-296.

Sus modos de funcionar y sus atribuciones no se fijaron, en lo fundamental, hasta el reinado de Felipe II.[3] Es comprensible que así ocurriera también con su Diputación.

En vísperas de la conquista de 1512, la composición estamental de las Cortes de Navarra recordaba a la de los reinos hispanos orientales, aunque sus atribuciones y modo de funcionar las asemejase, más bien, a las de Castilla. El Brazo eclesiástico reunía apenas a una docena de personas, pero a ningún miembro del cabildo catedralicio de Pamplona. En el Brazo militar participó un número creciente de nobles: unos cien o ciento cincuenta en el máximo de mediados del siglo XVII. Los virreyes convocaron a los titulados (muy pocos) y a ciertas familias notables, dueños de casas destacadas, consideradas «palacios cabo de armería», que sobresalían entre las hidalguías simples. Desde 1580, el derecho de asiento se registró en un libro gestionado por el protonotario, a las órdenes del virrey, y los llamamientos, al principio personales y vitalicios, tendieron a transformarse en familiares y hereditarios. Se evitó la hipertrofia del brazo que observamos en Aragón o en Cataluña, y que fuese tan imprevisible e ingobernable como allí lo era. Hacia 1570, el condestable (beamontés) y el mariscal (agramontés) dejaron de encabezar y de banderizar el Brazo, lo que permitió el encumbramiento de una nobleza de «palacianos», relativamente homogénea en sus inicios y más sensible a las necesidades de la monarquía. Media docena de ciudades y villas compraron su voto durante el siglo XVII, y otras treinta lo tenían por privilegio desde el XV. Sus alcaldes o regidores acudían como procuradores, con voto decisivo desde principios del XVII, por lo que abundaban los hidalgos, incluso nobles palacianos de las tres ciudades principales (Pamplona, Tudela y Estella), aunque tuvieran asiento en el Brazo militar.[4]

Las Cortes de Navarra resultaban cómodas para los reyes, lo que explica que las convocaran con tanta frecuencia como las de Castilla, y que no las evitaran como en los territorios orientales. Hubo cincuenta y cinco reuniones entre 1512 y 1646. Durante la segunda mitad del siglo XVII, las Cortes de Navarra no se

3. Alfredo Floristán Imízcoz: «Adaptaciones divergentes: las Cortes de Navarra y los *États de Navarre* (siglos XV-XVIII)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXXVII, 2007, pp. 177-253. Roldán Jimeno Aranguren (ed.): *Las Cortes de Navarra en la edad moderna*, Valencia, Tirant lo Blanc, 2021.

4. María Puy Huici Goñi: *Las Cortes de Navarra durante la edad moderna*, Madrid, Rialp, 1963. M. Isabel Ostolaza Elizondo: *Las Cortes de Navarra en la etapa de los Austrias (s. XVI-XVII)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 2004.

eclipsaron como las de Valencia o Cataluña, ni se redujeron al mínimo como en Aragón (1677, 1684), ni se desconvocaron como en Castilla (1665): hubo siete llamamientos y reuniones cada vez más largas (1652-1695). Y en el siglo XVIII y primer tercio del XIX, abolidas las cortes de los reinos orientales y limitadas las de Castilla poco más que a la jura del heredero, las de Navarra funcionaron con normalidad (13 reuniones) hasta 1829. El virrey convocaba y presidía, dialogaba y resolvía con amplia libertad las reclamaciones de contrafueros y las peticiones de nuevas normas, y concertaba lo relativo a los servicios. Lo hacía con poderes del rey, bajo supervisión de los consultores del Consejo de Navarra, y con indicaciones de Madrid en los asuntos delicados. Los Tres Brazos deliberaban juntos, aunque votasen por separado, y actuaban con procedimientos ágiles, sin que nadie pudiera retrasar o boicotear los trabajos.

La conquista castellana no modificó lo esencial del servicio fiscal: las Cortes lo votaban, pero lo recaudaba y administraba la Cámara de Comptos, un tribunal real de matriz francesa sólidamente implantado desde mediados del siglo XIV por los Evreux. Por lo tanto, en la Navarra bajomedieval no pudo haber nada semejante a las generalidades o diputaciones del general de los reinos orientales.[5] Por otra parte, es dudoso que las Cortes bajomedievales pidieran leyes y conservamos pocos agravios reparados del siglo XV. La conquista de 1512, el alejamiento y extrañamiento del rey, la incorporación a una monarquía de España compleja, todo ello puede explicar la reacción de las elites y un cambio profundo. Los navarros se convencieron pronto de que la defensa conjunta de sus derechos y privilegios, en revisión cuando no amenazados, ante una corte lejana donde eran unos perfectos desconocidos y una pieza menor, en ningún sitio la harían mejor que en sus Cortes. El más antiguo registro de peticiones de reparos de agravios y otros documentos copia textos de 1503-1531. El primer Cuaderno impreso, que corresponde a la reunión de Estella de 1552-1553, inicia una serie ininterrumpida de otros cuarenta y siete, *Cuadernos de leyes y agravios reparados a suplicación de los Tres Estados*, que se cerró en 1829. Los cimientos definitivos de unas Cortes, que

5. Luis Javier Fortún Pérez de Ciriza: «Derrumbe de la monarquía y supervivencia del reino: Navarra en torno a 1512», en A. Floristán (coord.): *1512. Conquista e incorporación de Navarra. Historiografía, derecho y otros procesos de integración en la Europa renacentista*, Barcelona, Ariel-Gobierno de Navarra, 2012, pp. 201-298. Peio J. Monteano Sorbet: *Los navarros ante el hambre, la peste, la guerra y la fiscalidad. Siglos XV y XVI*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 1999. Eloísa Ramírez Vaquero: «Al rey, lo que es del rey (1387-1496)», en E. Ramírez (ed.): *Estudios sobre la realeza navarra en el siglo XV*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra, 2005, pp. 179-230.

podemos reconocer como nuevas mejor que como renovadas, se pusieron a mediados del siglo XVI.

Aunque fueran convocadas con frecuencia durante los siglos XIV y XV, no gestaron un comité permanente entre reuniones, como ocurrió en los reinos orientales, porque la recaudación de los donativos la controlaba el rey y la administraba su Cámara de Comptos. En vísperas de 1512, el reino apenas manejaba una pequeña parte del servicio como gratificación o ayuda a quienes acudían a la reunión. Pero, después de la conquista, este «vínculo del reino» dejó de repartirse íntegro entre los asistentes y sufragó diversos gastos de las cortes, y la asamblea encomendó a algunos de ellos su administración como diputados. Simultáneamente, la reclamación de agravios, que alargaba y complicaba las reuniones, favoreció la aparición de síndicos, que también servían a los intereses de la asamblea, una vez disuelta. Los reyes, antes de 1512, promovieron esta segunda figura, quizás con particular empeño.[6] Pero lo significativo es comprobar que, a largo plazo, en el reino de Navarra, los diputados, organizados como corporación en 1569-1576, se impusieron a los síndicos y que los subordinaron a su servicio. En el *royaume de Navarre,* por el contrario, la evolución fue la inversa, lo que nos advierte de lo que habría podido suceder también al sur de los Pirineos. Allí, el *síndic general* se hizo con el control de todos los asuntos entre dos reuniones de los *États de Navarre*, y nunca hubo una corporación de diputados elegida por la asamblea, sino un tardío *Abrégé d'Etat* (1772) bajo supervisión del síndico.[7] En el reino de Navarra, la conquista de 1512 frustró esta tendencia y una posible evolución de sus Cortes en la misma dirección.

Fernando el Católico consintió, cuando admitió las condiciones de los donativos de 1513 y 1514, que los Tres Estados se reservaran 6.500 y 9.000 libras respectivamente, proporcionales a los «cuarteles y alcabalas» con que le habían servido. Era una práctica asentada, que Carlos I y sus sucesores respetaron, aunque fijando una cantidad alzada. Los 1.000 ducados de oro viejo anuales que manejó el reino desde 1527, y los 1.500 de que dispuso desde 1588, equivalían, aproximadamente, a un 5 % del servicio. Se emplearon en gastos de personal,

6. Sobre diputados y síndicos previos a una diputación permanente, Mercedes Galán Lorda: «El largo proceso para la consolidación de la Diputación navarra en el siglo XVI: diputados, síndicos y Diputación de Cortes a Cortes», *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXXXVI (2016), pp. 223-296.

7. Alain Destree: *La Basse Navarre et ses institutions de 1620 á la revolution*, Zaragoza, Librería General, 1955, pp. 177-186, 282-284.

embajadas y compromisos varios, y lo restante se repartió entre quienes habían asistido. Ahora bien, los ministros de la hacienda del rey en la Cámara de Comptos recaudaban y controlaban este dinero, y los virreyes retrasaron su libranza efectiva, como medio de presión, siempre que les pareció necesario. La Diputación de Navarra nació con una fuerte dependencia financiera.

Las actas anteriores a 1569 dan noticias sueltas de comités reducidos de miembros de los Tres Estados, de composición variable y solo temporales, para asuntos concretos (agravios, reparto de dinero, actualización del Fuero): nunca de una corporación definida y duradera. Desde 1545 abundan las noticias sobre una «diputación-en-Cortes» de cinco miembros: un eclesiástico, dos nobles caballeros y dos procuradores de las universidades. Y desde 1549 se confió el dinero del vínculo a un depositario, y a dos desde 1576, uno del Brazo militar y otro del de universidades.

Pero los Tres Estados de 1569 decidieron algo nuevo: «que haya persona de este reino en la corte real de Su Majestad para los negocios que al reino se ofrecerán de cortes a cortes, y vuelva para el principio de las primeras […], y que el poder se le dé hasta acabadas aquellas». A esta persona se le otorgarían los mismos poderes de los síndicos y unas instrucciones, y se le retribuiría con 500 ducados. El dinero del vínculo, «que se solía repartir, se quede para el tal mensajero y las otras cosas que se ofrecerán del reino, y se distribuyan aquellos por los diputados por la orden que por el Reino se les diere». Aunque se explicitó que podía ser «de cualquier estado», se decidió que «por esta vez vaya y sea la tal persona del estado militar», sin que sirviera de precedente. Y se organizó una primera corporación de diputados de cortes a cortes:

> Que haya seis diputados del Reino que tengan poder cumplido del Reino y los Tres Brazos y Estados de él, y que de cada Estado y Brazo haya dos diputados, y los síndicos del reino, para que vean y traten los negocios de aquel. Y todos, o la mayor parte de ellos, acuerden en lo que se deba hacer acerca de los negocios y cosas que hubieren de enviar a la tal persona que en la corte de Su Majestad estuviere. Y que este nombramiento de diputados sea y se entienda y se les de poder de cortes a cortes.[8]

8. Luis Javier Fortún (ed.): *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1829)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 1991, lib. 1, pp. 383-384 (Pamplona, 4 agosto 1569).

Se acordó, «por esta vez», una Diputación permanente de seis miembros, todos nobles, de entre los que se sortearía quién viajaría a Madrid «con los recaudos, negocios y cosas del Reino».[9]

La muerte del último condestable (1565), líder de la parcialidad beamontesa, y el eclipse, por las mismas fechas, de los otros dos grandes señores del país, el mariscal y el marqués de Falces, cabezas de los agramonteses, coincidieron con un cambio en el estilo de gobierno de Felipe II, que fijó su corte en Madrid. Los interlocutores directos de Carlos I habían sido los grandes líderes banderizos, pero esto cambió con Felipe II a partir de los años 1560-1570, lo que exigió renovar los canales de comunicación. Un agente permanente en Madrid requirió una «diputación-tras-cortes» que supervisase su trabajo de forma permanente.[10]

La primera Diputación, de seis caballeros (1569), debió de suscitar recelo en los otros dos Brazos y fracasó. Las Cortes de 1576, sin embargo, acertaron con un diseño definitivo en lo esencial. La necesidad seguía siendo la misma, quizás con una perspectiva más amplia: las «cosas y negocios que se tratan con Su Majestad [Madrid] y con su virrey [Pamplona] en su real nombre». Se planteó una corporación de composición más tradicional y mejor equilibrada, sobre la base de la «diputación-en-cortes» ya conocida: un eclesiástico (un voto), dos caballeros (dos votos) y dos procuradores de la universidades (Pamplona con un voto, y por turno las otras cuatro ciudades cabezas de merindad, con el otro voto).[11] Muy pronto, con cierta regularidad desde 1580, se fijó en siete el número de diputados, duplicando los designados por Pamplona y por la otra cabeza de merindad, pero sin alterar los votos (1 el eclesiástico, 2 los nobles y otros 2 los cuatro diputados de las universidades).

Importa subrayar que los diputados-en-cortes se elegían por los respectivos Brazos, y que la Diputación de 1576 se configuró por elección, y no por insaculación y sorteo como las de los reinos aragoneses, o por turno de ciudades como en Castilla.[12] Probablemente, esto facilitó, a largo plazo, su adaptación a los cambios. Trabajaría con los síndicos y los depositarios, y su cometido no se circunscribiría a las relaciones con el rey en Madrid, sino también con el virrey en Pamplo-

9. Mercedes Galán Lorda: «El largo proceso…», *op. cit.*, pp. 291-293.

10. Alfredo Floristán: *El reino de Navarra y la conformación política de España (1512-1841)*, Madrid, Akal, 2014, pp. 157-159.

11. Luis Javier Fortún (ed.): *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1829)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 1991, lib. 1, pp. 418-420 (Pamplona, 26 y 27 abril 1576).

12. Francisco Tomás y Valiente: «La Diputación de las Cortes de Castilla (1525-1601)», en *Gobierno e instituciones en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza, 1982, pp. 37-150.

na. Por otra parte, representaba muy bien a la sociedad política del país. A falta de un estudio pormenorizado, el listado de diputados durante más de tres siglos, con una amplia pluralidad de apellidos, sugiere una base social bien dimensionada.[13] Cuatro de los siete diputados eran regidores de Pamplona o de una de las capitales de merindad. Esto favorecía que los caballeros de mayor arraigo en el país fueran, siempre, mayoría en la Diputación, bien como «palacianos» en el Brazo militar, bien por Pamplona o por las principales ciudades, cuyos gobiernos llegaron a copar aquel mismo tipo de familias de nobleza media provincial.

Según el acta de 1576, la iniciativa de crear una Diputación debió de partir del virrey y capitán general, quizás por ser el más interesado en una interlocución política eficaz en aquella frontera:

> Fue por Su Señoría tratado y platicado lo mucho que importaba al Reino y a las cosas y negocios de él hubiese diputados de cortes a cortes, y que estos diputados fuesen los mismos que están nombrados al principio de estas cortes, y se nombraren en las Cortes por venir para las cosas y negocios que en ellas se tratarán con su Majestad y su visorrey en su real nombre. Y porque el haber diputados para el tiempo que no hay Cortes hasta que otra vez las haya es cosa muy necesaria al bien y utilidad común del dicho reino, fue acordado […].[14]

También Felipe II se preocupó de algunos de los problemas detectados durante las primeras décadas de su funcionamiento. Visitó Pamplona a finales de noviembre de 1592, camino de Tarazona, y aprovechó la ocasión para revisar las obras de la nueva ciudadela y para tranquilizar al reino.[15] El 4 de diciembre de 1592, por indicación suya, el virrey dictó una importante provisión sobre la incipiente Diputación, que no debió de cumplirse porque su sucesor, don Juan de Cardona, hubo de reiterarla el 11 de agosto de 1597.[16]

---

13. Mikel Ramos Aguirre: «Diputación del Reino, 1593-1839, en *Gran Atlas de Navarra. Geográfico-Histórico*, Pamplona, Caja de Ahorros de Navarra, 1986, vol. II, pp. 260-261. Alfredo Floristán Imízcoz: «Honor estamental y merced real. La configuración del brazo militar en las Cortes de Navarra, 1512-1828», *Príncipe de Viana*, LXVI (2005), pp. 135-196.

14. Luis Javier Fortún (ed.): *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1829)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 1991, lib. 1, Ibíd, p. 419 (Pamplona, 26 abril 1576).

15. Alfredo Floristán Imízcoz: «Las 'altercaçiones' de Pamplona de 1592», *Studia Historica. Historia Moderna*, 22 (2000), pp. 17-52.

16. ARGN [Archivo Real y General de Navarra], Reino: Diputación leg. 1, carp. 30. Joaquín Salcedo Izu: *La Diputación del reino de Navarra*, Pamplona, Eunsa - Príncipe de Viana, 1969, pp. 238-240.

Es probable que, durante las primeras décadas, la Diputación no funcionase como una corporación consolidada. Por eso se le recordó que debía convocar, siempre, a todos los diputados y síndicos; que debían reunirse ante el secretario de las Cortes o un escribano real, quien anotaría en un libro la convocatoria, los asistentes y los ausentes, los temas tratados, los votos discrepantes, las resoluciones tomadas, etcétera «de manera que se pueda dar al Reino cuenta en las primeras cortes de todo lo que hubieren hecho desde las cortes pasadas». El sello del Reino debería custodiarse en un arca de tres llaves, que solo los presidentes de los Tres Brazos podrían abrir, y no en manos del secretario, o de los diputados, o de los síndicos.[17] Y se prohibió «admitir ni llamar a las dichas juntas ni congregaciones a ningunas personas que no sean diputados ni síndicos, de cualquier calidad y condición que sean, ni hacer juntas ni congregaciones de caballeros fuera de la dicha Diputación, para tratar de las cosas tocantes de este Reino». Felipe II evitó que los diputados convocaran juntas informales de miembros de los brazos, algo común en los reinos orientales y que llegaría a ser un grave problema en momentos de desconcierto y ruptura, como en Cataluña en 1640 y 1705. El primer libro de actas de la Diputación se empezó en 1593, y no en 1576, y porque así lo ordenó el virrey con el respaldo explícito de Felipe II.[18]

2. Desarrollo y plenitud (siglos XVII y XVIII). Dinero, control, liderazgo

Desde unos orígenes tardíos, confusos y precarios, la Diputación del reino de Navarra incrementó sus funciones, sus recursos y su protagonismo y prestigio. Y esto fue así porque resultó muy útil en determinada coyuntura, tanto para los reyes como para el reino. Las Cortes espaciaron sus reuniones desde mediados del XVII. Pero, que se reunieran una vez cada tres años de promedio con los Habsburgo, o una cada diez con los Borbones, no sería relevante si no consideramos la trascendencia de las novedades que se negociaron en aquellas asambleas. Porque

17. Luis Javier Fortún (ed.): *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1929)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 1991, lib. 1, pp. 269, 511, 520, 522 y 565. El secretario de las cortes renovó el sello del reino en 1556, pero los diputados se lo arrebataron; el obispo de Pamplona medió para que el secretario renunciara a él en favor de los diputados (1589), pero finalmente los Tres Estados, por indicación del rey, aceptaron que se custodiara en el arca de tres llaves (1593).

18. ARGN, Reino: Actas de la Diputación, lib. 1.

las cortes repercutieron a sus respectivas diputaciones los trascendentales cambios que introdujeron en su negociación con el rey y, así, las hicieron responsables de competencias inusitadas.

Las guerras contra Luis XIII y Luis XIV en el Pirineo (1635-1699) se libraron desde una posición de inferioridad y en un tiempo de crisis demográfica y fiscal, muy acusada en Castilla, de la que Navarra era «puerta», con Guipúzcoa. Carlos I forzó a los navarros a tomar las armas en su servicio, por pocos días, en dos jornadas de castigo contra el puerto pirata de San Juan de Luz. Y Felipe II contó con recursos propios como para empezar a construir, por su cuenta, una gran ciudadela y como para modernizar las murallas de Pamplona. Pero cuando Felipe IV pretendió movilizar a los navarros en 1636 contra los franceses, y en 1641 en socorro de Cataluña, fracasó estrepitosamente; y Carlos II careció de recursos para fortificar mejor Pamplona y Fuenterrabía.[19] Aquella coyuntura forzó a los navarros y a sus reyes a entenderse de otra manera.

Las Cortes proporcionaron siete servicios de hombres (1642-1677) e importantes cantidades de dinero para las fortificaciones (1684-1695). Los servicios de las Cortes se negociaron como nunca anteriormente. Desde antes de la conquista, los donativos de los Estados habían sido bastante previsibles: se otorgaban cantidades alzadas («tandas de cuarteles y alcabalas») proporcionales al número de años transcurridos desde la reunión anterior. El rey sabía, muy aproximadamente, cuánto dinero recibiría si los convocaba, por lo que no se podían negociar condiciones y compensaciones relevantes. Pero esto cambió por completo desde 1642, cuando los Tres Estados empezaron a negociar durante semanas y meses las condiciones y compensaciones por sus servicios de hombres y de dinero. Y sus respectivas diputaciones se ocuparon, durante períodos cada vez más largos, de la ejecución, supervisión y administración de aquellos servicios, vitales para el rey, a su escala, en aquella frontera. Del levantamiento de tercios se encargó la Diputación, con amplia autonomía y el respaldo financiero del Depósito General. Y, cuando la política de reuniones de Luis XIV en el Rin hizo temer que Navarra pudiera ser objeto de reclamación del «roy de France et de Navarre», los virreyes no pidieron soldados sino dinero para «la perfección de las fortificaciones de esta plaza y su castillo». Los tres brazos negociaron cifras y condiciones: 40.000 ducados en seis años (1684), 34.000 en un plazo indeterminado (1688), 38.000 en tres años (1692), 30.000 en seis años (1695). En 1688 se acordó que la Diputación toma-

19. Una presentación general, Alfredo Floristán: *El reino de Navarra…*, *op. cit*., pp. 109-118, 184-193, 210-217.

se el dinero del Vínculo, la hacienda propia del reino; en las demás, los pueblos lo reunieron de sus propios, rentas y expedientes, y lo entregaron al tesorero designado por la Diputación, en plazos prefijados. El dinero se gastaría solo en las fortificaciones de Pamplona: el virrey fijaría las prioridades, pero el manejo del dinero (materiales, jornales, contabilidad, etc.) se haría por los superintendentes designados por el reino y supervisados por la Diputación.[20]

En 1695, Carlos II pretendió que este servicio extraordinario se convirtiera en un «subsidio anual [permanente], para que por vuestra misma mano» se perfeccionasen las defensas de Pamplona. Pero hacía poco que los navarros habían conseguido que el antiguo servicio ordinario, que siempre había sido anual, dejara de serlo, y no quisieron dar un paso atrás. Hasta 1652-1662 se sirvió al rey con una cantidad de dinero previsible, ligada a los años transcurridos desde el anterior donativo, con escaso margen de negociación. Cuando, a mediados del XVII, los navarros lograron que su donativo no fuese «anualmente preciso», dispusieron de más bazas. En condiciones normales, el donativo votado en 1654 hubiera equivalido a los «cuarteles y alcabalas por los ocho años corridos» desde la reunión anterior [1646-1653]; así lo debatieron, pero acordaron entregar solo cuatro anualidades, y no ocho, [1646-1649] en consideración a otros gastos de defensa.[21] En la proposición de 1662, el virrey requirió «los cuarteles y alcabalas de los doce años pasados, desde el de 1650 inclusive hasta fin de diciembre del de 1661», pero los presidentes de los Brazos firmaron solo «ocho otorgamientos» [anualidades de 1650-1657], y Felipe IV lo aceptó.[22] Con Carlos II se rompió para siempre con la práctica de un único servicio «ordinario y anualmente debido», y cobró fuerza un nuevo «servicio extraordinario» que lo complementase. El rey perdió dinero con el cambio, y la Cámara de Comptos su monopolio en la recaudación y manejo del servicio, que compartió con la Diputación: en adelante, aquella se encargó del «servicio ordinario» (fosilizado), y esta del «extraordinario» (en expansión).[23]

---

20. Alfredo Floristán Imízcoz: «Neoforalismo, nuevos fueros y conquistas. Navarra en la Monarquía de Carlos II», en Bernardo J. García y Antonio Álvarez-Ossorio: *Vísperas de sucesión. Europa y la Monarquía de Carlos II*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2015, pp. 81-107. Los discursos jurídico-políticos sobre el servicio: Rafael D. García Pérez: *Antes leyes que reyes. Cultura jurídica y constitución política en la Edad Moderna (Navarra, 1512-1808)*, Milán, Giuffrè Editore, 2008, pp. 442-463.

21. Luis Javier Fortún (ed.): *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1929)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 1994, lib. 3, p. 356.

22. Ibíd., pp. 366 y 485.

23. Mario García-Zúñiga: «Los ingresos de la Hacienda real en Navarra (siglos XVI-XVII)», en E. Fernández de Pinedo (ed.): *Haciendas forales y hacienda real*, Vitoria, Universidad del País

Los Tres Estados votaron el primer «servicio extraordinario» (20.000 ducados) en 1654. Para reunirlo, pidieron prestado el dinero al Depósito General y acordaron devolverlo mediante «repartimientos por fuegos», que la Diputación recaudó ella sola, quedándose con un 4 % como gastos de administración. Este sistema se practicó con regularidad desde 1677 en adelante, con ventajas para la mayoría y para el conjunto de los navarros. Los nuevos apeos de familias que elaboró la Diputación (1644, 1646, 1678) acomodaron mejor la carga a las variaciones demográficas; además, se redujo el número de exenciones estamentales y de privilegios locales, y desaparecieron los abusivos pagos detraídos por antiguos derechos feudales en beneficio particular de la alta nobleza.[24]

La Diputación manejó muy poco dinero hasta 1640. Pero una ley de Cortes de 1642 confió a la Diputación –porque debía correr con nuevos gastos para el reclutamiento del tercio de soldados– nuevos ingresos, más regulares e independientes que nunca. Era urgente el «desempeño y aumento del vínculo del reino [la hacienda propia] para que su Diputación […] asista como conviene y debe hacerlo». Se discutió establecer un gravamen general del 2 % a la importación aduanera, que los mercaderes de Pamplona frustraron; al final, se aprobó un estanco general del tabaco y el cobro añadido de 2 reales por saca de lana que se exportase.[25] En 1646 la Diputación hubo de encargar un arca mayor porque la que tenían estaba «llena de dinero y es pequeña». Al expediente del tabaco y de la lana se sumó otro para la fábrica de los tribunales (1645), un 4 % de los «repartimientos por fuegos» de los servicios extraordinarios, un derecho sobre la lana (1705), y otros varios más a lo largo del XVIII.[26] La Diputación solía arrendar el estanco del tabaco, pero el impuesto sobre la saca de lanas lo administraba, y ambos aportaban unos 1.200 ducados anuales a la hacienda del reino. Podemos estimar que la Diputación no manejó más de 1.500 ducados/año antes de 1642, quizás unos

Vasco, 1990, pp. 195-206, y «El gasto en un reino periférico. Navarra (siglos XVI-XVII), en Ángel Galán Sánchez y Juan Manuel Carretero Zamora (coords.): *El alimento del Estado y la salud de la 'res publica': orígenes, estructura y desarrollo del gasto público en Europa*, Madrid, Ministerio de Hacienda, Instituto de Estudios Fiscales, 2013, pp. 357-381.

24. Alfredo Floristán: «Neoforalismo …», *op. cit.*, p. 98.

25. Luis Javier Fortún (ed.): *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1929)*, Pamplona, Parlamento de Navarra, 1993, lib. 2, pp. 435 y ss. Leyes 19 y 20 de las Cortes de Pamplona de 1642: Joaquín Elizondo: *Novíssima Recopilación de las Leyes del Reino de Navarra*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1964 [1735], vol. 1, pp. 145-148.

26. M. Concepción Hernández Escayola: *Financias públicas y hombres de negocios en Navarra en la primera mitad del siglo XVIII*, Pamplona, Eunsa, 2004, pp. 93-142.

2.000 ducados/año hacia 1700; pero, hacia 1780, el Consejo Real calculaba que controlaba más de 15.000 ducados/año, y según un informe de 1829, más de 125.000 ducados/año.

¿Por qué la Diputación manejó cada vez más dinero? ¿De dónde lo sacaba? Las urgencias bélicas de la segunda mitad del siglo XVII suponen el punto de arranque. Pero si esta dinámica se mantuvo durante el XVIII, cuando aquella frontera se pacificó, debió de ser porque las diputaciones navarras resultaron muy eficaces en su trabajo recaudador y en la administración del dinero. No conocemos con detalle las cuentas, pero la Diputación obtenía una parte del dinero de los hombres de negocios, y otra del Depósito General. Una ley de 1576 había dispuesto que los depósitos ordenados por los jueces a los litigantes, y otros fondos supervisados judicialmente, se entregaran a un único «depositario general», nombrado por el rey en Pamplona. En los años 1630, los virreyes echaron mano de este dinero en las urgencias, y con Sancho de Monreal, un hombre de negocios que compró el oficio de depositario general, «se introdujo el uso libre de los depósitos negociando con ellos como propios». Las Cortes de 1642 denunciaron los manejos de esta familia y, a partir de los años 1660, parece que el Depósito General quedó bajo el control de la Diputación, y que respaldó financieramente sus ofrecimientos.[27]

En 1717 se recurrió a un tercer expediente para la recaudación del donativo de las Cortes: un impuesto sobre las mercancías importadas por los naturales, exentos hasta entonces. Aproximadamente, la mitad del servicio se recaudó de los «cuarteles y alcabalas», y la otra mitad, a partes iguales, del «repartimiento por fuegos» y de este «expediente de mercaderías». La Diputación controló estos últimos desde sus comienzos y, desde 1766, también tuvo mucho que decir sobre los cuarteles y alcabalas, porque se comprometió a pago íntegro del servicio en cuanto el virrey firmara el *Cuaderno de leyes y agravios,* adelantando un dinero que no tenía. Las cantidades entregadas al poco de disolverse las Cortes, a finales del XVII, oscilaron entre el 25 % y el 75 % del total ofrecido, pero desde 1766, el Reino aceptó pagarlo todo en un plazo de dos meses después de la publicación de la patente general de las leyes.[28] Aprontar sumas tan formidables tenía inconvenientes, porque el crédito encarecía la operación. Pero, a la larga, esta experiencia confirió a la Diputación unos recursos y una influencia decisivos. No parece que

27. M. Concepción Hernández: *Finanzas públicas…*, *op. cit*., pp. 199-206.

28. Sergio Solbes Ferri: *Rentas reales de Navarra: proyectos reformistas y evolución económica (1701-1765)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1999. Mario García-Zúñiga: «Haciendas forales y reformas borbónicas. Navarra, 1700-808», *Revista de Historia Económica*, XI (1993), pp. 307-334.

fuera muy difícil, o demasiado caro, encontrar dinero, pidiéndolo a censo contra las rentas del vínculo, o tomándolo del Depósito General, aunque esto ocasionase un creciente endeudamiento.[29] En cierto sentido, la Diputación terminó gestionando los donativos del Reino, cuya cuantía y condiciones se pujaba y concertaba en las Cortes, y quedándose con una ganancia similar a la de los arrendadores de rentas. Cuando las diputaciones del general de la antigua Corona de Aragón habían desaparecido, la de Navarra llegó a funcionar con un cometido semejante, aunque sus orígenes tuvieran más que ver con la defensa del derecho del reino y de los intereses políticos de los navarros.

Surgieron, entonces, las sospechas de que la Diputación nadaba en la abundancia y de que escatimaba su dinero al rey. El Consejo Real, en Pamplona, recelaba turbios manejos, sobre todo cuando los Tres Estados (1781) ofrecieron correr con el gasto de construcción de los nuevos caminos carretiles. El virrey exigió que Comptos fiscalizara cuanto recaudara la Diputación y el dinero que tomara en préstamo, pero, a la postre, hubo de rebajar sus pretensiones: la Diputación siguió tomando préstamos del Depósito General sin crear un registro general ni otro tipo de verificación, y el reino recaudó todo lo que le competía sin «la calidad antes impuesta de presentar la cuenta anual en la Cámara de Comptos». La Diputación fue vista con creciente extrañeza e incomodidad por los reformistas ilustrados y, en particular, por el Consejo Real en Pamplona.[30]

El Consejo tutelaba las corporaciones locales y profesionales, guardaba el orden público, promovía el desarrollo económico y fomentaba ciertas obras públicas. La Diputación miraba con envidia al poderoso Consejo Real, y este le correspondía con recelo, porque observaba su expansión competencial y su creciente prestigio ante el rey. En la medida en que las Cortes negociaron asuntos cada vez más relevantes, el reino pretendió poderes más amplios para su Diputación. Desde finales del XVII, con más dinero y liderazgo político que nunca, se pretendió que la Diputación gobernara ciertos asuntos internos, que hasta entonces habían competido al Consejo en exclusiva. Las cuarenta y ocho peticiones de ley que los virreyes denegaron durante el reinado de Felipe V reflejan esta creciente rivalidad.

29. M. Concepción Hernández: *Finanzas públicas…*, *op. cit*., pp. 177-189. Mario García-Zúñiga: «Gasto y deuda pública en Navarra durante el feudalismo desarrollado», en Ignacio Fortea (ed.): *Política y hacienda en el Antiguo Régimen*, Moratalla, Asociación Española de Historia Moderna, 1993, vol. I, pp. 271-284.

30. Rodrigo Rodríguez Garraza: *Tensiones de Navarra con la administración central (1778-1808)*, Pamplona, Diputación Foral de Navarra, 1974.

Nombrar al archivero, tener acceso a los procesos judiciales y a la documentación administrativa, gobernar la «casa de galera», vigilar la acuñación de moneda, fijar el precio de los medicamentos, etcétera, fueron competencias que el Reino pidió para su Diputación, aunque no las obtuviera. Y, sobre todo, las Cortes aspiraron a reducir el control del Consejo sobre los pueblos. Quisieron que los diputados supervisasen las insaculaciones locales, que el examen de las cuentas no lo hiciese el Consejo sin el Reino, que ciertos permisos (de cultivo, de importación o exportación, etc.) requirieran también el visto bueno de la Diputación.[31] Incluso pretendieron que, en los besamanos reales, los diputados, síndicos y secretario precedieran a los oidores y demás jueces reales. Desde 1692, en las aperturas y cierres del solio de las Cortes, el virrey ya no acudió con su tradicional comitiva de jueces del Consejo y de los tribunales.

Otro de los asuntos en los que la Diputación aventajó al Consejo fue en la construcción de los nuevos caminos carretiles. El conde de Gages (1749-1753) promovió un ambicioso proyecto y, con indudable energía, consiguió inicialmente que contribuyesen todos los pueblos, y que lo financiaran todos los vecinos. En pocos años se arreglaron los caminos de Pamplona a Castilla y a Guipúzcoa. Pero, a su muerte, la resistencia de los pueblos y de los privilegiados paralizó durante más de veinte años una iniciativa vital. Las Cortes de 1757 reclamaron lo actuado como contrafuero, pero aprobaron dos impuestos para conservar los caminos ya arreglados, y las de 1765 votaron un tercero. El depositario general, nombrado por la Diputación, administraba estos «expedientes» para el mantenimiento de los caminos, pero dando cuenta anual al Consejo y al virrey. Pero la «Junta de caminos» de las Cortes de 1780-1781 proyectó una red radial con centro en Pamplona y, a cambio de aprontar los caudales necesarios, exigió una ley que les concediese «la dirección, gobierno y manejo independiente» de cualquier control que no fuese el suyo y el de su Diputación, «pues lo había de costear todo Navarra, sin ningún dispendio del Real Erario».

La negativa inicial del virrey no desanimó a la Diputación, que ofreció a Floridablanca sufragar la reparación de los caminos ya existentes y llevar adelante la

31. José M. Sesé Alegre: *El Consejo Real de Navarra en el siglo XVIII*, Pamplona, Eunsa, 1994. Valentín Vázquez de Prada y Alfredo Floristán: «The Relationship of the kingdom of Navarre to the Central Government in the Eighteenth Century: the Struggle for Legislative Power», *Parliaments, Estates and Representation*, 9 (1989), pp. 123-135. V. Vázquez de Prada y Jesús M. Usunáriz (dirs.): *Las Cortes de Navarra desde su incorporación a la Corona de Castilla. Tres siglos de actividad legislativa*, Pamplona, Eunsa, 1993, 2 vols.

«plantificación» de los nuevos. Pero con una doble condición: debían prorrogarse los expedientes aprobados en 1757-1766 y crearse otros nuevos, y la Diputación ejercería «su dirección y manejo independiente del Consejo y demás tribunales, del patrimonial y de otras cualesquiera comunidades y particulares [...], sin obligación de dar cuentas de la inversión de caudales ni de ningún otro particular sino a los Tres Estados en sus Cortes». El Consejo de Navarra y la Cámara de Castilla informaron negativamente el proyecto, pero Carlos III lo aceptó. La Real Cédula de 14 de agosto de 1783 refleja dudas sobre la capacidad gubernativa del Consejo, y mayor confianza en la Diputación. La «autoridad pública» y la «jurisdicción» no bastaban para construir caminos, como se había comprobado durante las dos décadas precedentes, porque el Consejo no tenía dinero ni experiencia administrativa para trabajar con «la prontitud que exige este asunto». En Madrid suponían que la Diputación del reino manejaba abundantes fondos, y se tenía experiencia de que, «en Guipúzcoa y otras partes», «estos cuerpos han concluido felizmente estas empresas».[32]

Los oidores del Consejo consideraron que el «manejo independiente» de los fondos por parte de la Diputación era una oferta «poco meditada y arrogante en su generosidad». Finalmente, el tribunal mantuvo la jurisdicción pero perdió la administración. Tendió a consolidarse una situación que el Consejo navarro calificaba de «trastorno monstruoso, convirtiendo el accesorio [la Diputación] en principal y lo de abajo arriba, mandando el que debía obedecer y sirviendo el que estaba para mandar [el Consejo]». Era la primera victoria importante a costa del Consejo. La construcción de caminos carretiles, como el tendido ferroviario en el XIX, dinamizó la economía y la sociedad. Se creó una amplia clase de rentistas, que impuso notables cantidades de dinero a censo para financiar las obras.[33] Y este fuerte endeudamiento, agravado por la guerra contra la Convención, condicionó la actitud de los acreedores a la hora de gestarse el nuevo régimen político en el siglo XIX, porque entendieron que sus préstamos serían devueltos con mayor seguridad si se hacían profundas reformas en la hacienda del reino, uniéndola a la del resto de la nación.

32. Rodrigo Rodríguez: *Tensiones…*, *op. cit*., pp. 140-160; José M. Sesé: *El Consejo Real…, op. cit*., pp. 473-475. Alfredo Floristán Imízcoz: *La monarquía española y el gobierno del reino de Navarra, 1512-1808. Comentario de textos históricos*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1991, pp. 274-277.

33. Mario García-Zúñiga: «Gasto y deuda pública…», *op. cit*., pp. 280-282.

3. Transformación (siglo XIX). De Diputación del reino a Diputación provincial

La guerra contra la Convención (1793-1795) resultó más destructiva que ninguna anterior, y lo tensionó todo hasta un punto de no retorno, lo que dio inicio a un ciclo revolucionario. Cortes y diputaciones afrontaron una profunda crisis de valores y de criterios políticos, común al resto de España y de Europa, y no lucharon solo las disputas tradicionales sobre recursos y poder. En tales circunstancias, al hilo de los vaivenes constitucionales del primer tercio del siglo XIX, se ensayaron y se sufrieron cambios insospechados. A principios del siglo XVIII, las Nuevas plantas de gobierno, que abolieron el derecho público y buena parte del privado de la Corona Aragón, las improvisó Felipe V, vencedor en la guerra de Sucesión, como castigo contra unas comunidades desleales. Pero el gobierno liberal de Isabel II, vencedor de la Guerra carlista en 1839, no impuso los cambios sin contar, de alguna manera, con los navarros. Sus dirigentes habían podido reflexionar (1793-1839) sobre las ventajas y los inconvenientes de su particular constitución, en la teoría y en la práctica. Con respecto a las aduanas y al comercio, las quintas y los servicios fiscales, las cortes y sus diputaciones, el gobierno local y la administración de justicia, etcétera, los intereses y expectativas de los navarros estuvieron divididos de formas complejas y cambiantes. Y, aunque predominara la inercia de la tradición, también pesó el atractivo de las novedades ilustradas y liberales porque, como no podía ser de otro modo, vivieron similares disyuntivas que los demás españoles. En definitiva, Navarra dejó de ser reino para convertirse en mera provincia, aunque no idéntica a las demás de la nueva España. Y lo hizo a la vez que la monarquía de España se transmutaba en el Estado español, por lo que la transformación de la Diputación del reino en Diputación provincial es una buena muestra de aquel proceso.[34]

Con una hacienda más arruinada que nunca, Godoy aplicó a Navarra los mismos impuestos que al resto de España, y violentó abiertamente los fueros para sacar soldados (1796). La Diputación era consciente de que habían empezado las «novedades funestas a nuestra constitución», pero se mostró pragmática y ensayó posibles soluciones, aunque no cuajaran hasta 1841. Ofreció negociar un arreglo

34. Luis Eduardo Oslé Guerendiáin: *Navarra y sus instituciones en la guerra de la Convención (1793-1795)*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2003. Rodrigo Rodríguez Garraza: *Navarra de reino a provincia (1828-1841)*, Pamplona, Universidad de Navarra, 1968. M. Cruz Mina Apat: *Fueros y revolución liberal en Navarra*, Madrid, Alianza Editorial, 1981

sobre la contribución y convenció a Carlos IV para intentarlo, de forma constitucional, en una nueva convocatoria de cortes, en 1801. Los Estados votaron un servicio cuatro veces superior al de 1797, pero no acordaron los cambios estructurales que les urgían. La tesorería real en Navarra (1802-1806) acumulaba un déficit de más de 725.000 reales anuales, por lo que la Diputación ofreció correr con todas sus cargas y asegurarle al rey, además, un beneficio anual de 100.000 reales. A cambio, exigió administrar los dos principales ingresos del monarca, las aduanas (unos 600.000 reales/año) y el estanco del tabaco (unos 625.000 reales/año), pero el Ministerio de Hacienda descartó esta transacción. En 1805 se llegó a un principio de acuerdo, que establecía para Navarra una contribución fija anual. Este era el punto: contribuir con un millón de reales todos los años, aunque no se reuniesen sus Cortes, incluso haciéndolo al margen de ellas. Este principio de acuerdo significaba, en definitiva, retroceder a una situación peor que nunca: un servicio «anualmente preciso», pero sin asegurar que hubiera reunión de Cortes. El virrey, la Cámara de Comptos y el contador de las rentas urgieron al ministro que aceptara la oferta de la Diputación. Pero en Madrid esperaban aumentar la cuantía de este *cupo* anual, y en esas estaban cuando se produjo la invasión francesa. El millón del que se habló en 1805 apunta al millón y medio de reales/año que se acordaría como «contribución única» de Navarra en la ley paccionada de 1841.[35]

La negociación de las grandes reformas constitucionales (aduanas, servicios, quintas) fracasaron cuando las abordaron las Cortes, como lo evidencian las fallidas reuniones de 1817-1818 y de 1828-1829.[36] La Diputación del reino, sin embargo, resultó más flexible, por su composición de titulares y suplentes, con oportunas ausencias y purgas coyunturales, de modo que la elite dirigente del país lograra mantener cierta autoridad desde ella. Con total naturalidad, la primera Diputación constitucional de 1812 se disolvió en la antigua Diputación del reino, restaurada en 1814. Los titulares y suplentes elegidos en 1801 colaboraron con el gobierno francés, encarnaron el régimen constitucional y, también, restablecieron la Diputación estamental. Miguel de Escudero, elegido diputado militar en 1801, optó por exiliarse en 1808 y votó en Cádiz la Constitución; a su regreso, fue jefe político y cabeza de la primera Diputación constitucional, para reintegrarse en la del reino en 1814. Pero todo este trasiego resultó imposible en cuanto estalló la

35. Rodrigo Rodríguez: *Tensiones de Navarra…*, *op. cit.*, pp. 237-303.

36. Ramón del Río Aldaz: *Las últimas Cortes del Reino de Navarra (1828-1829)*, San Sebastián, Haramburu, 1985.

rebelión y la guerra carlista, en un contexto revolucionario en toda España que generó profundas divisiones.[37]

La Diputación del reino no secundó el levantamiento carlista de 1833, como hicieron las de Vizcaya y Álava, aunque varios de sus miembros, elegidos por las Cortes de 1828-1829, simpatizaban con la causa; pero tampoco se autodisolvió, como en 1820. Vivía una situación anómala, porque los fueros estaban suspendidos de hecho desde 1829, y el virrey avisó «que, en el estado de guerra en que se encuentra Navarra, no hay fueros». Con todo, en octubre de 1833, la Diputación levantó pendones por Isabel II de España y I de Navarra, y solicitó la pronta convocatoria de sus Tres Estados para el correspondiente juramento de los fueros por la nueva reina, como Fernando VII había hecho en 1817. Pero su tibieza isabelina no satisfizo a nadie. El capitán general Valdés procedió a una primera purga de diputados carlistas (1834), que se completó con la de síndicos y la del secretario, cargo que ocupó José Yanguas y Miranda.[38]

La paulatina transformación del Estado español y de la constitución política de Navarra discurrieron simultáneas e interconectadas, como no podía ser de otra manera. En junio de 1834 hubo diputados elegidos para el Congreso nacional en Madrid, y diputados estamentales del reino en Pamplona. La Diputación del reino, controlada por liberales moderados o afines, consideró que ya no tenía sentido su existencia y que debía manifestar «su fin y disolución», y amenazó con ello, aunque nunca lo hizo. Quizás por no favorecer la causa carlista, o por salvaguardar ciertos intereses en el naufragio general, o aguardando un milagro. En 1835 se modificó la posición del Consejo Real, equiparado en muchos aspectos a las audiencias provinciales; en 1836 desapareció la Cámara de Comptos y, en agosto, el Consejo Real de Navarra se transformó en Audiencia provincial, idéntica a las demás.[39]

En tales circunstancias, el único residuo formal del antiguo Reino se encontraba entre los diputados, aunque no tanto según la ley sino por una convergencia de intereses. Algunos de los diputados elegidos por las Cortes de 1828-1829 ha-

37. Francisco Miranda Rubio: *Guerra y revolución en Navarra (1808-1814)*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2010. Ramón del Río Aldaz: *Revolución liberal, expolios y desastres de la primera guerra carlista en Navarra y en el frente norte*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2000.

38. Rodrigo Rodríguez Garraza: *Navarra de reino a provincia*…, *op. cit.*, pp. 147-199. Jaime Ignacio del Burgo: *Origen y fundamento del régimen foral de Navarra*, Pamplona, Diputación Foral de Navarra, 1968.

39. Rafael García Pérez: «El Consejo Real de Navarra, entre el derecho del rey y las libertades del reino (1800-1836)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXXII (2002), pp. 125-200.

bían sido depurados, desde 1834, por carlistas; los que eran más fueristas se plantearon la disolución formal de la corporación, y algunos se quitaron de en medio. No siempre entraron los sustitutos previstos y, finalmente, se echó mano de hombres de diversa procedencia. En definitiva, unos pocos diputados netamente liberales, con una actitud posibilista, se empeñaron en mantener este último residuo de representación de Navarra para negociar la futura paz. Los gobiernos, en Madrid, tampoco suprimieron la Diputación e, incluso, frenaron sus intentos de dimisión en 1834-1836, para así contar con un interlocutor.[40]

Espartero se comprometió, en el Acuerdo de Vergara, a que el gobierno propusiese a las Cortes de España la concesión o modificación de los fueros, suspendidos en 1829 y anulados de hecho en 1833-1837. La ley de 25 de octubre de 1839 confirmó los fueros «de las Provincias Vascongadas y Navarra sin perjuicio de la unidad constitucional de la Monarquía»; pero encomendó al gobierno examinar «la modificación indispensable que, en los mencionados fueros, reclame el interés de las mismas [provincias], conciliado con el general de la Nación y de la Constitución de la Monarquía […] oyendo antes a las Provincias Vascongadas y Navarra». La Diputación de esta última no quiso negociar junto con las otras tres, porque pretendía una transformación profunda de un reino antiguo, y no la restauración foral plena de una provincia moderna. Yanguas había avisado, en 1838, que las Cortes navarras no eran tan flexibles y representativas, en aquella sociedad, como las Juntas de Álava, Guipúzcoa y Vizcaya. En consecuencia, el real decreto de 16 de noviembre de 1839 marcó las diferencias: las Juntas Generales serían los interlocutores en un caso, pero en el otro lo sería la «Diputación del Reino», aunque no elegida por sus Tres Estados sino «por el método establecido para las diputaciones provinciales». Además, a esta última, pero no a las otras tres, se le ampliaron sus atribuciones de una forma muy imprecisa pero, por esto mismo, llena de posibilidades: en adelante, tendría «las [competencias] que por fuero competían a la Diputación del Reino […] y las de administración y gobierno interior que competían al Consejo de Navarra».[41]

El 1 de abril de 1840, la nueva Diputación aprobó unas «Bases para la modificación de los fueros», preparadas por su secretario, José Yanguas, como guía para los representantes de Navarra en Madrid. Sus propuestas, recogidas en la ley de

40. Jaime Ignacio del Burgo: *Origen y fundamento…*, *op. cit.*, pp. 129-148. Rodrigo Rodríguez Garraza: *Navarra de reino a provincia…*, *op. cit.*, pp. 241-311.

41. Rodrigo Rodríguez Garraza: *Navarra de reino a provincia…*, *op. cit.*, pp. 313-370. Jaime Ignacio del Burgo: *Origen y fundamento…*, *op. cit.*, pp. 177-319.

agosto de 1841, configuraron una potente Diputación provincial. Sus siete miembros –el número tradicional– se elegirían según las normas generales. Sus competencias no se precisaron demasiado: a las comunes de las nuevas diputaciones provinciales añadiría las competencias de la antigua del Reino (fiscales) y las de administración interior del Consejo Real (gobierno local). Se planteó pagar un cupo anual de entre 1,5 y 2 millones de reales, lo que, aproximadamente, equivalía a lo que las Cortes habían votado como servicio en las dos últimas reuniones, aunque como contribución única e inamovible, y sin que se aplicaran otros estancos sobre el consumo (sal, papel sellado). Quisieron que el servicio militar se hiciese «según fuero», pidieron un traslado condicionado de las aduanas, y que no se modificase la situación de los montes y de los comunales. No lo consiguieron todo, pero sí bastante más de lo que esperaban.[42]

Las negociaciones en las Cortes nacionales, en 1840, con gobiernos moderado, primero, y progresista, después, terminó con un acuerdo sobre el contenido y el procedimiento de su aprobación. Un decreto de 15 de diciembre de 1840 lo puso en vigor provisionalmente: en apenas medio año se aprobó lo esencial del proyecto de reforma de los fueros que la Diputación había diseñado, y comenzó su tramitación parlamentaria, que culminó en la ley de 16 de agosto de 1841.[43] En definitiva, Navarra se unificó al resto de España en cuanto a las aduanas, el nombramiento de las autoridades (ayuntamientos, diputación, jefe político, etc.), los tribunales y el ejército, las Cortes, etcétera. Conservaría su derecho propio mientras no se aprobaran los nuevos códigos para toda España. Pero mantuvo un régimen fiscal particular y una Diputación con más competencias fiscales, administrativas y de control *económico* de los pueblos que las demás en España.

42. Jaime Ignacio del Burgo: *Origen y fundamento…*, *op. cit.*, pp. 335-366. Rodrigo Rodríguez Garraza: *Navarra de reino a provincia…*, *op. cit.*, pp. 313-370.

43. M. Sagrario Martínez Beloqui: *Navarra, el Estado y la Ley de Modificación de Fueros de 1841*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1999. Ángel García-Sanz Marcotegui: *El fuerismo constitucional y la Diputación de Navarra*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2011.

ISBN 978-84-1118-478-6
9 788411 184786

La Generalitat Valenciana de l'època foral no va ser un *unicum* en la història europea. Institucions més o menys semblants van funcionar entre el segles XIV i XVIII en altres indrets del continent, especialment al si d'aquelles monarquies que, en comptes de seguir la via de l'absolutisme, es van veure obligades a mantenir els organismes representatius que feien contrapès del seu poder –dits corts, parlaments o estats generals. Hi hagué assemblees representatives fins i tot a països on triomfà la centralització extrema al voltant del monarca, com França o Castella, però el seu pes va anar minvant al llarg del temps, mentre que a la Corona d'Aragó, tant als seus estats ibèrics com als italians; als territoris vassalls dels ducs de Borgonya, inclosos els Països Baixos; a regions de França que havien format part durant molt de temps de l'Imperi Germànic, com la Provença; a la mateixa Anglaterra; a certes regions d'Itàlia; a Navarra, o a la Confederació Helvètica, la tradició «pactista» –que no hem de confondre amb «democràtica», però que permetia una major implicació de la societat, o almenys dels seus grups privilegiats, en la gran política– va durar molt més. En moltes d'aquestes regions, en algun moment de la seua trajectòria històrica, aquells grups aconseguiren fer un pas més en el control dels impostos que ells mateixos havien votat: van generar diputacions permanents que gestionaven en primera persona la recaptació d'aquells subsidis i fins i tot les despeses a què s'havien de destinar. Algunes d'aquestes «diputacions» acabaren també per assolir noves competències i una certa càrrega simbòlica que les convertia, d'alguna manera, en la «veu» dels seus estats.

1418
2018
GENERALITAT VALENCIANA
600 anys Tots a una veu
VNIVERSITAT DE VALÈNCIA